

BUTLLETÍ
DE LA
SOCIETAT CATALANA
D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

X, 1999

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA

BUTLLETÍ
DE LA
SOCIETAT CATALANA
D'ESTUDIS HISTÒRICS

BUTLLETÍ
DE LA
S O C I E T A T C A T A L A N A
D ' E S T U D I S H I S T Ò R I C S

Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

X, 1999

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA

© 1999: els autors dels treballs
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics
(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Compost per APG, SA
Carrer d'Entença, 218-234, entl. local 5. 08029 Barcelona

Imprès per Limpergraf, SL
Polígon Industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISSN: 0213-6791
Dipòsit Legal: L. 934-1994

ÍNDIX

SESSIÓ INAUGURAL

Taula rodona sobre problemes del català com a llengua en la investigació històrica	9
--	---

ARTICLES

El món rural al llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana, <i>per Alexandra Chavarria Arnau</i>	15
El regne de Mallorca a la baixa edat mitjana: noves aportacions bibliogràfiques, <i>per Antoni Riera Melis</i>	33
La comunitat jueva de Barcelona (segle XIV), <i>per Anna Rich Abad</i>	53
Els alcaldes majors de Catalunya: l'opció civilista enfront de la militarista (1717-1720), <i>per Rafael Cerro Nargáñez</i>	57
El judici imperial sobre la <i>Via Fora als Adormits</i> , <i>per Ernest Lluch</i>	67
Els inicis del pensament publicitari: Pere Prat Gaballí, Rafael Bori i el Publi-Club. La teoria i la pràctica de la publicitat «racional» a Catalunya entre 1915 i 1939, <i>per Santi Barjau</i>	89
Notes sobre l'aixecament dels Malcontents (1827), <i>per Ramon Arnabat</i>	107
Les relacions entre la internacional comunista i el partit socialista unificat de Catalunya durant el conflicte bèl·lic de 1936-1939, <i>per Josep Puigsech i Farràs</i>	129

TESIS DOCTORALS

Nous textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya medieval (continuació de l'obra de J. M. Millàs i Vallicrosa), <i>per Dolors Bramon Planas</i>	145
Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El sindicat agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936), <i>per Antoni Saumell Soler</i>	157

CRÒNICA

III Curs d'Estiu «Comtat d'Urgell»	173
Recensions	179
Normes per a la presentació d'originals	195

CONSELL DE REDACCIÓ

DIRECTOR:	Gaspar Feliu i Montfort
SECRETÀRIA DE REDACCIÓ:	Mònica González Fernández
VOCALS:	Ramon Arnabat i Mata
	Coral Cuadrada i Majó
	Armand de Fluvià i Escorsa
	Gener Gonzalvo i Bou
	Pere Molas i Ribalta
	Carne Molinero i Ruiz
	Oriol Oleart i Piquet
	Mercè Renom i Pulit

S E S S I Ó I N A U G U R A L

TAULA RODONA SOBRE PROBLEMES DEL CATALÀ COM A LLENGUA EN LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA

Inauguració del curs 1998-1999 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics,
el dia 2 de novembre de 1998 (resum)

Participants: Josep FONTANA, Jaume SOBREQUÉS, Eva SERRA, Antoni RIERA, Gaspar FELIU.

Presideix Albert Balcells, delegat de l'IEC a la SCEH

Josep Fontana va exposar que, superada l'etapa de supervivència de la llengua i la historiografia catalanes, cal ara pensar en la seva projecció, no solament a Espanya, sinó a la resta del món. Va centrar la seva intervenció en els problemes per a l'edició i difusió de llibre en català i va assenyalar la necessitat de difondre catàlegs en anglès que proporcionin un resum suficient dels llibres d'història fets a Catalunya, així com la necessitat d'estar present i oferir-se en els grans centres de contractació, com és ara la fira de Frankfurt.

Jaume Sobrequés va remarcar que la facilitat que hi ha actualment per publicar en català no s'havia donat mai: mai no s'havien publicat tants llibres ni hi havia hagut tantes subvencions per realitzar i publicar llibres d'història. Publicar en una altra llengua és, avui per avui, una opció personal amb la qual s'espera obtenir una major difusió, però no una necessitat. Va posar de relleu la gran tasca editorial que realitzen les institucions (Generalitat, ajuntaments, diputacions, consells comarcals, etc.), que fa que no quedin inèdits, com succeïa abans, els estudis de recerca d'àmbit local. Aquestes institucions publiquen sempre, gairebé sense excepció, en català. Conclou que aquells historiadors que publiquen en castellà és perquè volen assolir més difusió per raons de currículum acadèmic o perquè consideren que, publicant en català, els seus llibres tenen menys categoria.

Eva Serra, en canvi, mostrà la seva preocupació pel fet que Catalunya és actualment una societat en procés de substitució lingüística, sotmesa a fortes pressions de tota mena, que poden portar a l'abandonament del català com a llengua professional. Però la llengua no és una eina neutral; pensament i llengua van estretament units: en la investigació històrica, si més no, la llengua té connotacions més enllà de la seva funcionalitat. És cert que, tenint en compte les circumstàncies historicopolítiques de les quals procedim, cada cop sembla que, almenys aparentment, es publica més en català, però s'està produint una dicotomia perillosa: les revistes universitàries tendeixen al castellà (o potser millor dit a l'espanyol), mentre que les publicacions locals mantenen el català. Això no sols passa en les revistes, sinó també en les comunicacions de congressos o en els llibres; d'altra banda, una tesi doctoral originalment en català, sovint esdevé un llibre en castellà. No està gens clar que això comporti un més gran coneixement o una major difusió. Especialment quan la historiografia, en general, tendeix a funcionar amb bibliografia anglosaxona, o millor dit encara, amb bibliografia anglosaxona traduïda a l'espanyol. Això ens porta a un altre punt de reflexió, l'anglès s'està imposant com a *lingua franca* per als congressos internacionals, fins i tot quan, pels temes que se solen tractar, seria molt més adequada la utilització de les llengües romàniques. D'aquí pro-

cedeixen moltes translacions de terminologia que es tradueixen en deformacions semàntiques amb conseqüències importants en la interpretació històrica. Cal saber llengües, però cal defensar l'ús del català als congressos i altres trobades, en una mena d'acord a la vegada de respecte i de defensa mútua, si més no entre les llengües romàniques.

Antoni Riera va assenyalar que la situació actual de la història feta en català, sobretot de la història professional i especialment la universitària, és confusa i provoca situacions de perplexitat. A la recerca d'una millora en la investigació i d'una objectivació del seu control s'han introduït mecanismes procedents del camp de les ciències experimentals que, a més de la seva escassa idoneïtat per conèixer el valor de la investigació, provoquen distorsions en contra del català: bàsicament es tracta de la jerarquització de les revistes i de la valoració dels articles segons les mencions bibliogràfiques. Les revistes en català queden sempre molt enrere en la jerarquia avaluatòria (quan hi entren) i un article en català segurament serà menys citat (i per tant menys valorat) que el mateix article escrit en castellà. I tant el finançament de la recerca com la mateixa consideració acadèmica de l'investigador (trams d'investigació) depenen d'aquests barems. Això en el millor dels casos provoca una certa diglòssia científica: potser la tesi (o el llibre) serà en català, però es procurarà publicar en castellà (o en anglès) les parts més valuoses.

D'altra banda, les obres en català difícilment són ressenyades en les revistes estrangeres de més impacte i els articles publicats en revistes catalanes tampoc no solen aparèixer en els índexs d'impacte, almenys els medievals. En aquest sentit caldria fomentar la participació d'informadors catalans en els consells de redacció d'aquests repertoris bibliogràfics. Aquesta opacitat de la investigació catalana en el context internacional possibilita fins i tot veritables actes de pirateria intel·lectual per part d'historiadors estrangers que fan passar com a propis estudis basats en gran part en obres d'historiadors catalans.

Com a corol·lari de tot això, Catalunya no apareix en les grans obres col·lectives a no ser en aquells temes o èpoques que han estat objecte d'estudi per part d'investigadors estrangers, les idees dels quals continuen sovint essent considerades vàlides molt temps després que hagin estat corregides o ultrapassades per la historiografia catalana.

Gaspar Feliu, d'acord amb els problemes plantejats, va posar èmfasi en la necessitat d'utilitzar tots els mecanismes de difusió que permetin continuar fent història en català sense que aquesta opció hagi de comportar ni un cost personal excessiu ni un arraconament de la investigació realitzada. S'ha d'estar, per tant, obert i atent a tots els escenaris possibles. És necessari sens dubte publicar catàlegs en anglès, si cal col·lectius i amb ajut institucional. Cal també maldar perquè les revistes científiques en català no rebin una classificació inadequada a causa de la llengua: tot i que en aquest punt cal reconèixer que poques de les nostres revistes han fet l'esforç imprescindible de sotmetre els articles a avaluació externa, condició que (amb raó o sense) es considera indispensable per a la seva valoració. També cal negociar amb els grans índexs bibliogràfics per assegurar la notícia de les publicacions catalanes. Cal sobretot explorar les possibilitats d'Internet, per col·locar-hi articles i resums de llibres catalans traduïts a l'anglès. Però la principal arma és sens dubte que la investigació en català sigui investigació de qualitat.

Albert Balcells assenyala que el problema és important i no té solucions simplistes. De cara a

la consciència de país, la història és tan important com la llengua, però no ha estat tractada de la mateixa manera. Davant, però, de la disjuntiva de publicar en català o en una altra llengua cal fer-se la pregunta de si abandonant el català serem més llegits; algunes experiències editorials semblen indicar el contrari. Tot i això, cal donar la màxima informació possible a l'exterior, però evitant que pugui resultar esbiaixada. Però aquesta informació és costosa, sobretot si hom pretén fer ressenyes. De fet, en el moment present no disposem ni tan solament d'una simple llista d'allò que es publica a Catalunya. Aquest podria ser un primer pas. Un altre, més a llarg termini, i per treure disculpes als historiadors estrangers, podria ser la confecció d'un manual d'història de Catalunya en anglès (i potser en altres llengües), atent a l'estat de la qüestió de cada tema i redactat per un equip ampli d'experts.

A R T I C L E S

EL MÓN RURAL AL LLEVANT DE LA TARRACONSENSE DURANT L'ANTIGUITAT TARDANA

ALEXANDRA CHAVARRÍA ARNAU
(premi per a estudiants de la SCEM 1998)

Al món rural d'arreu de l'Imperi romà es produeixen durant l'antiguitat tardana (segles iv al viii) un seguit de fenòmens que afecten els establiments i les explotacions rurals. Des de finals del segle iii i durant tot el segle iv es pot observar com alguns establiments pateixen destruccions o s'abandonen mentre que altres *uillae* són parcialment o totalment reconstruïdes i embellides amb nous programes decoratius, conjunts termals, etc. Posteriorment, a partir del segle v, es produeixen en alguns d'aquests establiments rurals un seguit de transformacions que tenen com a conseqüència més evident un canvi en el tipus d'activitat que s'havia desenvolupat fins a aquell moment. Les reestructuracions més evidents (tot i que no són les úniques) són aquelles que afecten els espais concebuts com a lloc de residència i recepció, que passen a ser utilitzats per a activitats de caràcter productiu, hàbitats més senzills, com a llocs de culte o com a necròpolis.

Aquestes transformacions han estat tradicionalment relacionades amb la *crisi i decadència* de l'Imperi romà, i fins fa poques dècades eren pocs els estudis que les analitzaven en profunditat i contextualitzaven en un marc temporal i territorial.¹ En els darrers anys aquest tema ha atret l'atenció d'alguns investigadors europeus que han realitzat estudis sobre territoris concrets com el nord de la Gàl·lia,² el nord d'Itàlia,³ el sud-est d'Europa,⁴ o abastant diverses províncies,⁵ però sense que fins al moment s'hagi proposat una interpretació de tipus econòmic, social i cultural per a aquests fenòmens.

L'objectiu d'aquest treball és exposar les principals característiques del món rural al llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana fent especial atenció a les transformacions arquitectòniques i funcionals que es documenten als establiments rurals. El meu propòsit es mostrar que aquests fenòmens no són deguts a un procés de decadència econòmica i cultural dels seus propietaris (com s'interpreta habitualment), sinó que són fruit d'un seguit de transformacions de tipus econòmic, social i ideològic que afecten les estructures de l'Imperi romà.

1. Entre aquests pocs treballs cal esmentar els de CAGIANO DE AZEVEDO (1966); G. WEBSTER (1996) i PERCIVAL (1976).
2. VAN OSSEL (1992).
3. Per al nord d'Itàlia destaquen els seminaris organitzats per G. P. Brogiolo i publicats els anys 1995 i 1996.
4. HENNING (1987); NIKOLOV (1994).
5. LEWIT (1991).

ELS ESTABLIMENTS RURALS I L'EXPLOTACIÓ DEL TERRITORI

El nostre àmbit d'estudi s'engloba dins l'antiga província romana Tarraconense, i particularment la seva zona nord-est. Aquest territori està delimitat al nord per la serralada pirinenca i al sud i oest pel riu Ebre. Les característiques del terreny són diverses, i la major part dels establiments rurals documentats es concentren a les planes de l'Empordà, el pla del Gironès, el Maresme, la vall del Llobregat, el Penedès, el camp de Tarragona i els voltants de Lleida. Els mapes de distribució dels jaciments mostren com els establiments se situen en relació amb les principals vies de comunicació, fonamentalment a la costa o als marges fluvials, per tal d'afavorir el transport i comercialització de les seves produccions. Els principals nuclis urbans d'aquest territori són *Tarraco*, *Emporiae*, *Gerunda*, *Iluro*, *Baetulo*, *Barcino*, *Dertosa* i *Ilerda*.

TIPUS D'ESTABLIMENTS RURALS DOCUMENTATS

L'anàlisi dels vestigis arquitectònics i dels materials que es documenten en els diferents jaciments permet diferenciar diversos tipus d'establiments. Aquesta varietat mostra l'existència d'un paisatge rural organitzat a partir d'hàbitats i estructures diverses, tant pel que fa a les seves característiques formals com a la seva funció.

En primer lloc es detecten grans edificis en què destaca la presència d'un sector residencial amb habitacions àmplies, freqüentment articulades al voltant d'un peristil o amb una galeria de façana i decorades amb paviments musius, pintures murals i, de vegades, escultures i mobiliari metàl·lic. Un element característic d'aquestes construccions són els conjunts termals, compostos per diverses estances dotades d'un sistema de calefacció —hipocaust— piscines, etc. Els establiments d'aquests tipus els anomenem *uillae*, tot i que cal fer certes precisions sobre l'ús d'aquest terme. La investigació tradicional tendeix a utilitzar aquest mot de manera àmplia per designar qualsevol estructura documentada en l'àmbit rural sense fer diferències quant a les seves dimensions, nivell de confort o tipus d'habitants que hi residien. Aquesta postura s'ha fonamentat en la imprecisió de les fonts textuais on el terme era utilitzat per definir qualsevol tipus de granja integrada en el sistema econòmic i social del món romà.⁶ Això ha fet que sovint s'acabi identificant com a *uilla* tot jaciment situat en un context rural tot i que es tracti d'estructures aïllades (murs, dipòsits), material de construcció o fins i tot ceràmica dispersa.⁷ Anomenar tots els jaciments amb un mateix vocable equival a negar l'existència d'una multiplicitat d'estructures de característiques i utilitat molt diferents i a provocar una important distorsió en el coneixement de l'organització i estructura del paisatge, dels jaciments i del tipus d'explotació que es duia a terme, així com de la seva interpretació històrica. Per tot això, i seguint l'exemple d'altres investigadors,⁸ utilitzem el terme *uilla* per designar un establiment rural que es caracteritza bàsicament per la presència d'una àrea residencial. Alguns exemples d'aquestes *uillae* són els jaciments de pla de l'Horta o la torre del Bell-lloc situats a poca distància de *Gerunda*, torre Llauder al costat d'*Iluro*, les estructures excavades a

6. COLLINGWOOD i MILES (1937), p. 113-116; RIVET (1969), p. 176-178.

7. Problema ja denunciat per alguns investigadors als anys cinquanta per HARMAND (1951), p. 155-158, però que es continua repetint amb molta freqüència.

8. CAGIANO DE AZEVEDO (1986), p. 314, distingeix entre *villa* i *fattoria*; FICHES i FAVORY (1994), p. 41, 47 i 48.

Sant Boi, prop de *Barcino*, alguns dels jaciments descoberts al *territorium* de *Tarraco* com els Munts, Cal·lípolis, Centcelles o Paretdegada o les grans *uillae* documentades als marges dels rius Segre i Cinca en el territori de la ciutat d'*Ilerda*, com el Romeral (Albesa), el Regué (Puigvert d'Agramunt) i Fortunatus (Fraga). Algunes estructures d'aquestes característiques també han estat descobertes a major distància dels centres urbans, com a Tossa de Mar on hi ha la *uilla* dels Ametllers. Aquestes *uillae* eren els nuclis o centres de grans o mitjanes explotacions i, a la vegada, constituïen llocs de residència més o menys temporal on el propietari gaudia dels seus moments d'oci.⁹ Amb relació als sectors residencials es documenten estructures adreçades a funcions productives (magatzems, tallers, estables, etc.) i de vegades edificis d'hàbitat més senzills on habitaven els encarregats de l'explotació o els treballadors.

Un segon tipus d'establiment és aquell on és possible diferenciar un sector d'hàbitat dotat d'algun element de confort (mosaics, petits conjunts termals, estucs murals, etc.) i una zona de treball situada a poca distància o fins i tot al mateix edifici que el sector d'hàbitat. Els jaciments de la font del Vilar (Avinyonet de Puigventós), la vall de Maria (Arenys de Mar), can Sans (Sant Andreu de Llavaneres), l'Espelt (Òdena), l'Aiguacuit (Terrassa), can Terrés (la Garriga) o mas dels Frares (Constantí) en són alguns exemples. La principal diferència respecte a la categoria anterior són les seves dimensions —més reduïdes en aquestes estructures— una menor fastuositat respecte als elements decoratius i el fet que sovint combina funcions residencials i activitats productives en un mateix edifici. Evidentment, cal tenir present la possibilitat que el coneixement d'aquests establiments sigui parcial i que la documentació o no dels elements diferenciadors d'aquesta categoria en relació amb l'anterior pugui estar condicionada per múltiples circumstàncies com l'excavació parcial del jaciment, el creixement urbanístic o la seva espoliació en època moderna o ja durant la mateixa antiguitat.

Una tercera categoria la componen la gran majoria de jaciments analitzats: edificis organitzats en diversos àmbits, sense paviments o amb paviments de terra batuda o *opus signinum*, i dotats de dipòsits, *dolia*, i altres elements que permeten relacionar-los amb activitats de caràcter productiu i identificar-los com edificis annexos d'una explotació. Tampoc es pot oblidar la presència en aquest mateix paisatge d'altres possibles tipus d'hàbitat més difícils de detectar com són les estructures en fusta o l'hàbitat en coves, llocs aquests darrers que en algunes zones adquireixen una gran importància durant el període tardà.

Diferenciar aquestes categories en tots els casos pot ser difícil i, en certa manera, subjectiu, però creiem que el marge d'error existent es contraresta amb els avantatges que suposa aquesta jerarquització per a l'anàlisi de l'estructura del paisatge i la seva evolució.

Així mateix, cal tenir en compte l'existència en aquest paisatge de formes agrupades d'hàbitat que, tot i ser poc conegudes i haver acaparat fins al moment poca atenció per part de la investigació, constituïen un component fonamental en l'organització del territori i en la seva transformació

9. Amb un caràcter general per a tota la *pars occidentis* de l'Imperi resulta de gran interès el treball de J. ARCE (1995), on s'analitzen les característiques de les *uillae* i la seva decoració, la ideologia i activitats desenvolupades pels propietaris i altres problemàtiques tractades per les línies d'investigació més actuals. Amb relació a les característiques arquitectòniques de les *uillae* romanes en general cf. CARANDINI (1989).

durant l'antiguitat tardana. En altres províncies de l'Imperi sembla constatar-se un increment en el nombre i importància d'aquestes aglomeracions secundàries a partir del segle iv, creixement que seria paral·lel a la disminució dels establiments rurals.¹⁰ En el territori analitzat —i encara que com ja s'ha dit, l'estudi d'aquestes formes d'hàbitat és, de moment força precari— s'observa el naixement, reocupació o creixement d'algunes importants aglomeracions de població a partir dels segles v-vi com són el roc d'Enclar (Andorra), puig Rom (Roses, Girona), mas Castell (Porqueres, Girona), o el Bovalar (Seròs, Lleida).¹¹ Aquest darrer jaciment es troba ubicat en una zona (sud de Lleida i prop dels rius Segre i Cinca) que destaca per l'existència tant de nombroses *uillae* (el Romeral, el Vilet o Fortunatus, per exemple), residència dels propietaris de grans extensions dedicades a l'explotació agrícola, com d'aglomeracions secundàries. Ambdós tipus d'hàbitat eren possiblement contemporanis amb una ocupació que abasta com a mínim els segles iv, v i fins i tot més enllà, fet que permet plantejar la hipòtesi que aquests poblats constituïssin l'hàbitat dels camperols que treballaven les terres de grans *possessores* residents a les *uillae*.¹²

ORGANITZACIÓ I EXPLOTACIÓ DEL TERRITORI

D'aquest paisatge rural així com del sistema d'administració i explotació del territori ens en parla el *Tractat d'Agricultura* de Palladiu Rutiliu, autor que cronològicament se situa cap al segle iv o v.¹³ Al seu tractat Palladi dóna un seguit de consells a un gran propietari o al seu encarregat sobre la manera d'administrar el seu domini, controlar els treballadors i sobre les característiques de les residències i els edificis annexos. És, per tant, una font excepcional per a l'estudi del món rural durant l'antiguitat tardana. La documentació arqueològica, les diferents categories que acabem de descriure i el text de Palladi permeten imaginar un paisatge en el qual predominarien estructures destinades a activitats productives (fabricació de vi o oli, tallers de ceràmica o material metal·lúrgic, magatzems, etc.) integrades en una gran propietat¹⁴ o que, a vegades, combinaven un hàbitat senzill i constituïen petites granges dependents o no d'un gran propietari. També existirien edificis dotats d'un sector d'hàbitat de major entitat amb elements de confort o prestigi que correspondrien a les residències temporals dels *possessores* o d'encarregats en qui delegaven el control administratiu de les seves propietats, ja que, en general, es considera que els grans propietaris residien a les ciutats.¹⁵ L'activitat d'aquests individus —funcionariats, membres de la jerarquia eclesiàstica i comerciants, a més de les institucions de l'Església i l'Estat— era indissociable dels centres urbans i difícil-

10. Sobre la importància d'aquestes aglomeracions secundàries en època tardoantiga v. WHITTAKER (1990), VERA (1995), p. 334 i WICKHAM [e. p.].

11. Una síntesi recent sobre aquests jaciments a l'obra *Del romà al romànic* [e. p.].

12. Es tracta de moment d'una hipòtesi difícilment comprovable, ja que en la major part dels casos tant les *uillae* com les aglomeracions es coneixen només per treballs casuais o prospeccions superficials i no han estat objecte d'excavacions intensives que permetin determinar-ne amb precisió l'origen i desenvolupament. La major part de la informació es deu a l'investigador R. Pita Mercé, qui es va dedicar durant diverses dècades a l'estudi d'aquest territori (cf. bibliografia).

13. Sobre els problemes vinculats a la cronologia i destinatari de l'obra de Palladi v. la introducció de R. Martin a l'edició de l'obra de Palladi publicada a *Les Belles Lettres*, l'any 1976, i el treball de FRÉZOULS (1980).

14. Com els que recomana Palladi que un gran propietari ha de tenir dins els seus dominis: *Ferrarii, lignarii, doliorum cupamque factores necessario habendi sunt, ne a labore sollemnii rusticos desiderandae urbis auertat* (Palladi, 1,6,3).

15. Sobre aquestes qüestions cal consultar el capítol xx del treball d'A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey*, Oxford, p. 770-773, i els articles de D. VERA (v. bibliografia).

ment podien fer-se càrrec de les seves propietats al camp, propietats que, en forma de rendes proporcionaven la major part dels seus ingressos. Aquests *possessores* explotaven els seus territoris a través de subalterns anomenats per les fonts *actores*, *procuratores*, *agri praesules* i mitjançant mà d'obra de tipus heterogeni que combinaria (entre d'altres modalitats) esclaus i assalariats estacionals; o bé els arrendaven de manera més o menys permanent a d'altres individus (*conductores*) encarregats de l'explotació directa del territori o del seu arrendament a petits agricultors anomenats *coloni*.¹⁶ De la mateixa manera que els petits propietaris, aquests *coloni* habitarien en petites granges que combinarien un sector d'hàbitat modest (a vegades inapreciable al registre arqueològic) amb estructures destinades a activitats productives com les que s'han descrit anteriorment dins la segona categoria.

L'estudi de l'evolució del sistema de colonat durant l'època baiximperial, lligat al creixement de les grans propietats, la determinació de l'estatus dels *coloni* i la desaparició o no dels petits propietaris constitueixen la base d'un interessant debat que es desenvolupa des del segle passat i que sembla haver pres una nova força en les últimes dècades.¹⁷ Els principals arguments utilitzats per aquells que consideren que durant l'antiguitat tardana es produeix una reducció en el nombre de petits i mitjans propietaris en benefici de les grans propietats explotades per treballadors dependents, són una sèrie de lleis que apareixen a partir del la tercera dècada del segle IV i que prohibeixen als *coloni* abandonar les terres que estan treballant. Aquestes lleis han estat interpretades com un intent per part del govern de mantenir la producció agrícola en un moment de despoblació rural. Així mateix, la pràctica inexistència de referències a petits agricultors lliures s'interpreta com una prova de la seva extinció. Ara bé, les últimes teories consideren que —malgrat la tendència cap a la concentració de propietats— les referències constants als *coloni* a les fonts jurídiques s'haurien d'interpretar exclusivament en relació amb les reformes del sistema tributari que realitza l'emperador Dioclecià. El nou sistema fiscal només era eficient si s'aconseguia mantenir la població treballant al territori on havia estat censada; en cas contrari, aquests individus deixaven de pagar les seves taxes. Les referències als *coloni* i la voluntat de vincular-los a un territori no devien suposar ni la dependència personal respecte al *dominus* ni la inexistència de petits propietaris. Aquests no devien aparèixer a les lleis perquè, en ser més difícil que abandonessin les seves pròpies terres per tal d'evadir les seves obligacions fiscals, no suposaven cap maldecap per al govern.¹⁸

DIMENSIONS DE LES PROPIETATS

Arqueològicament és impossible reconstituir la grandària de les propietats agrícoles dels establiments rurals i els canvis que s'hi produeixen per poder comprovar si realment es produeix una concentració de dominis durant l'antiguitat tardana. Diferents investigadors han intentat reconsti-

16. Aquestes diferents possibilitats es recullen, per exemple, a les lleis 13,7,25; 20,1,32; 31,86,1,33,1,21; 33,7,12,40,7,40 del *Digest*.

17. Una síntesi d'aquesta discussió a LEWITT (1991), p. 78-83.

18. Les principals línies i arguments en favor d'aquesta teoria són obra de J. M. Carrié, qui ha publicat nombrosos estudis sobre aquest tema (v. l'apartat de bibliografia). Un estat de la qüestió amb les diferents posicions es troba al volum publicat per Lo Cascio l'any 1997.

tuir les dimensions de les propietats en diverses àrees a partir de criteris diferents.¹⁹ S'ha considerat que les dimensions i riquesa dels establiments es correspon directament amb la magnitud del territori que en depèn. Altres investigadors es limiten a fer una divisió entre l'extensió del territori agrícola d'una àrea i el nombre d'establiments documentats per determinar la grandària de cada propietat. Ara bé, aquests criteris són massa simplistes i ignoren la possibilitat d'una multiplicitat de formes de propietat i d'explotació. Tot i que les dimensions i característiques dels edificis són indicatius de la riquesa del propietari i és possible que reflecteixin la grandària de la propietat, no es pot concloure que a construccions més modestes els corresponguin territoris més reduïts, perquè en el cas de propietaris absents o d'individus amb diverses propietats ubicades en indrets diferents aquests dos elements (edifici i territori) no tenen perquè correspondre's. El segon criteri no té present que no totes les estructures que es documenten al territori corresponen a *uillae*, sinó que es pot tractar de construccions vinculades a funcions productives o d'hàbitats de treballadors, i que, per tant, les dimensions de la propietat no es poden calcular a partir d'aquests elements. Un altre mètode utilitzat per calcular l'extensió d'un territori consisteix en l'anàlisi de les instal·lacions productives (magatzems de gra, vi o oli, premses, etc.) i el càlcul de la seva capacitat. Ara bé, són pocs els jaciments que han estat excavats de manera extensiva i en què es coneix en cert detall les instal·lacions productives i, per tant, en els quals es pugui realitzar un càlcul que tingui cert fonament.²⁰ D'altra banda, tampoc és possible determinar si un determinat magatzem o complex industrial constituïa la totalitat d'instal·lacions d'un domini, si aquestes eren utilitzades per diversos propietaris, etc.

TIPUS DE PRODUCCIÓ

L'arqueologia permet determinar, en alguns casos, el tipus de producció en què es basaven els establiments estudiats. El potencial agrícola del llevant de la Tarraconense es fonamentava bàsicament en la producció de vi, en ocasions en la producció oleícola, i en les planes de l'interior el conreu de cereals i arbres fruiters, activitats que es combinaven amb la ramaderia i que han pogut ser documentades mitjançant la troballa de les instal·lacions productives (magatzems, dipòsits, premses), d'eines de treball específiques per a les diferents tasques (peces de teler que evidencien l'existència d'una producció tèxtil vinculada a la ramaderia) o d'estudis zoopaleològics que ens acosten als animals domèstics existents en aquestes granges, a l'activitat ramadera i a la pràctica de la caça.

Sovint és difícil diferenciar si les instal·lacions industrials corresponen a un centre de fabricació de vi o d'oli perquè les premses utilitzades per a ambdós processos eren similars. Alguns elements que permeten distingir les dues indústries són les instal·lacions secundàries: amplis magatzems de *dolia* necessaris per a l'emmagatzematge de vi o dipòsits situats al costat de la premsa necessaris per a la decantació d'oli, elements que, malgrat tot, poden ser fets servir per a ambdues produccions i, per tant, no són determinants per distingir-les. Un element utilitzat per diferenciar

19. Alguns exemples i la seva crítica a LEVEAU, SILLIÈRES i VALLAT (1993), p. 55-61, amb tota la bibliografia.

20. COMPATANGELO (1995).

aquests dos tipus de producció és l'existència o no de *dolia* encastats a terra, tret característic dels magatzems de vi, ja que aquest necessitava fermentar a una temperatura constant. La presència de *dolia defossa* seria, per tant, un índex per mostrar que es tracta d'una instal·lació per a la producció de vi.²¹ Alguns jaciments on han estat descoberts elements que permeten pensar en una indústria possiblement vinícola són la font del Vilar, torre Llauder, can Sentromà (Tiana), Santa Maria de Sales (Viladecans) o la Salut (Sabadell). En alguns casos s'ha pogut comprovar que aquestes instal·lacions productives es desenvolupen de manera extraordinària durant l'antiguitat tardana, especialment a can Sentromà o torre Llauder, si en aquest últim es poden identificar els dipòsits i el magatzem de *dolia* que s'hi instal·len en època tardana com a pertanyents a una indústria d'aquest tipus. Quant a la producció d'oli s'ha documentat amb força seguretat a Vilauba amb una instal·lació que s'ha de datar a partir del segle iv. En altres casos —com a mas del Catxorro (Benifallet), Cal·lípolis (Vila-seca), els Munts, l'Espelt o can Sans— es té constància de l'existència d'algun tipus de centre productiu, ja que s'han descobert contrapesos, bases o altres elements pertanyents a una premsa, però no es determina si produïen oli o vi.

Un altre problema es refereix a la dificultat que hi ha per establir el volum o la importància de la producció d'aquests establiments. Sovint els investigadors parlen d'indústria o factoria, però no sempre es pot parlar d'unes instal·lacions prou importants com per pensar en un centre productiu que mereixi aquesta denominació i cal referir-se a llocs de producció destinats a l'abastament de la mateixa propietat o a un comerç a petita escala.

El mar constituïa també una font de recursos important. Del peix s'obtenien diferents productes, principalment conserves de peix i mol·luscs mitjançant el seu tractament amb sal o vinagre i el *garum* o, segons Ausoni referint-se a la salsa produïda a *Barcino*, *muria*,²² producte derivat de la fermentació del peix que va continuar sent molt apreciat durant l'antiguitat tardana com semblen evidenciar els testimonis d'Isidor de Sevilla o Gregori de Tours.²³ Instal·lacions utilitzades per la manipulació de peix han estat documentades als jaciments de la Llosa (Cambrils) i la font del Vilar.²⁴

EVOLUCIÓ CRONOLÒGICA DELS ESTABLIMENTS RURALS

Els establiments rurals des dels orígens fins al segle v: la incidència de la crisi del segle iii.

L'origen dels establiments rurals del nord-est de la Tarraconense s'ha de situar, en general, cap al canvi d'era. Aquestes primeres construccions, que algunes vegades se situen en l'emplaçament d'establiments indígenes previs, són generalment petites granges dedicades a activitats agrí-

21. ROSSITER (1978) i (1981).

22. Ausoni, 23, 2: *ueritus displicuisse oleum, quod miseras, munus iterasti, addito etiam Barcinonensis, muriae condimento cumulatius praestisti*.

23. ISIDOR, *Etymologiae*, xx.3. 19,20; GREGORI DE TOURS, *Historia Francorum*, iv. 43.

24. En el cas de La Llosa, tot i la seva ubicació al costat del mar i el fet d'haver-se trobat una sèrie d'instal·lacions (dipòsits i àmbits pavimentats amb *opus signinum*) que semblen indicar aquest tipus d'indústria, sorprenentment no s'han documentat restes ictiològiques que permetin confirmar que es tractava d'una instal·lació dedicada a la producció de salaons (MASSÓ i RAMÓN, 1993). Quant a la Font del Vilar s'han trobat quantitats importants de determinats mol·luscs que podrien evidenciar una indústria dedicada a la conserva d'aquests aliments mitjançant el vinagre, ja que l'establiment era dedicat bàsicament a la producció de vi (CASAS i GENOVER *et alii*, 1995).

coles.²⁵ Al llarg del segle II i durant el segle III aquestes estructures es consoliden, amplien i es pot distingir un sector residencial més destacat, dotat amb freqüència de conjunts termals i sales de recepció decorades amb pintures murals, paviments musius i, en alguns casos, elements de decoració escultòrica o mobiliari metàl·lic. Alguns exemples significatius són els de les *uillae* de pla de l'Horta, torre Llauder, els Ametllers, els Munts, Cal·lípolis o la Llosa.

Entre finals del segle III i la primera meitat del IV es constata l'abandonament d'alguns edificis, així com incendis en alguns sectors d'aquests establiments rurals després dels quals són reocupats i experimenten mutacions importants que afecten la seva estructura i funció primitiva com succeeix a Vilauba (Girona) o els Munts (Altafulla). En d'altres jaciments (com els Ametllers o Cal·lípolis) els arqueòlegs detecten una certa disminució de les instal·lacions dedicades a la producció que, en ocasions, queden parcialment o totalment abandonades i passen a ser utilitzades com a espai funerari. Altres *uillae* segueixen en actiu sense que s'hi documentin canvis rellevants que n'alterin el caràcter com a residència fins, com a mínim, inicis del segle V, i es doten amb nous programes decoratius que n'incrementen el confort i prestigi, com a Adarró (Vilanova i la Geltrú) on es construeix un àmbit amb capçalera poligonal i revestiments de marbre, els Ametllers o la torre del Bell-lloc (Girona), Sant Amanç de Viladés (Rajadell), cal Ros de les Cabres (el Masnou), Paretdelgada, Centcelles o Barrugat (Tortosa), edificis amb estances que es pavimenten amb nous mosaics o se'n reformen els conjunts termals.²⁶ Es tracta tanmateix d'obres de caràcter puntual no comparables a les grans inversions que els *possessores* realitzen a les *uillae* de l'interior de la Tarraconense on —de la mateixa manera que en d'altres zones d'*Hispania*— es documenten grans transformacions que impliquen la reconstrucció parcial o total dels edificis residencials que es doten amb costosos programes decoratius. El Romeral (Albesa), Bonay (Balaguer), el Regué (Puigvert d'Agramunt), el Vilet (St. Martí de Riucorb), Vilanova (Torres del Segre), Vilagrassa, Albalate del Cinca o Fortunatus (Fraga) són algunes d'aquestes *uillae* amb un moment de gran expansió datat a finals del segle IV o ja en el V.

Aquest període i les esmentades transformacions (bàsicament abandonaments d'alguns establiments i grans inversions en d'altres) han estat tradicionalment considerats conseqüència de les invasions bàrbares i la crisi que segons la historiografia tradicional van devastar la *pars occidentis* de l'Imperi durant el segle III i les conseqüències de les quals van marcar tot el període tardoantic.²⁷ Aquesta interpretació, marcada pel pes de les fonts textuais, considerava que les invasions haurien provocat la destrucció massiva de petits i mitjans establiments rurals afavorint la creació de grans propietats en les quals mitjans i petits camperols arruïnats treballarien com a agricultors independents. D'altra banda, la destrucció de les ciutats, la inseguretat i la crisi econòmica haurien donat lloc a un important afebliment de la vida urbana i el trasllat de la població al camp, on es desenvoluparia una economia d'autoabastament i autarquia.²⁸ Actualment —i gràcies a l'augment qualitatiu

25. V. sobre aquesta fase OLESTI (1997).

26. Una descripció d'aquestes *uillae*, la seva arquitectura i mosaics a l'obra *Del romà al romànic*.

27. Aquesta problemàtica en relació amb l'estudi dels establiments rurals ha estat analitzada àmpliament a LEWIS (1991).

28. Defensada per investigadors com A. BALIL (1957); M. TARRADELL (1958); J. M. BLÁZQUEZ (1978); o més recentment SANTOS YANGUAS (1986). Per a aquesta qüestió CEPAS (1997), p. 13-27 amb àmplia discussió i bibliografia precedent.

i quantitatiu de la documentació arqueològica— la hipòtesi de la destrucció massiva d'establiments pot ser matisada i s'ha demostrat que en molts dels establiments els elements que es consideraven evidències d'aquelles destruccions (estrats de cendres, troballes de conjunts monetaris tesauryats i transformacions arquitectòniques) són cronològicament posteriors i no poden relacionar-se amb el fenomen històric de les invasions. Potser una excepció notable seria la gran *uilla* altimperial dels Munts on excavacions molt recents han pogut documentar la destrucció de part del sector residencial de l'edifici provocada per un incendi, i s'ha pogut datar gràcies a material ceràmic i numismàtic en la segona meitat del segle III.²⁹

Una altra línia interpretativa més recent vincula l'embelliment de les *uillae* i l'augment de la seva capacitat productiva a la crisi del segle III i l'abandonament de les ciutats per part de l'aristocràcia urbana. El trasllat de les elits a les seves propietats rurals comportaria una creixent desvinculació i aïllament entre aquests dos medis: les *uillae* esdevindrien autosuficients i les ciutats passarien a dependre gairebé de manera exclusiva de les importacions.³⁰

Tanmateix la documentació arqueològica demostra que els centres urbans continuen en actiu fins, com a mínim, el segle V-VI dC.³¹ Es produeixen transformacions en la fisonomia d'aquestes ciutats, en els càrrecs ocupats per les elits i en els interessos d'aquests individus que deixen d'invertir els seus beneficis en les estructures urbanes, i els orienta cap a la construcció i embelliment d'edificis de culte cristià i cap a les seves pròpies residències urbanes i rurals.³²

D'altra banda, i respecte als canvis en les relacions econòmiques que es devien produir entre camp i ciutat cal tenir en compte que, en molts casos, els propietaris rurals i les elits urbanes eren un mateix grup i que, per tant, és difícil plantejar-se el fet que les *uillae* deixessin d'abastir els centres urbans, ja que ambdós medis eren controlats per les mateixes persones.³³ Les troballes de material ceràmic d'importació (especialment *sigillata* africanes i àmfores) en establiments rurals datables a partir del segle V semblen desmentir igualment aquesta suposada desvinculació, ja que evidentment aquests materials arriben i són redistribuïts des dels centres urbans.³⁴

29. *Del romà al romànic*.

30. Interpretació defensada entre d'altres per Simon KEAY en nombrosos treballs (1981), p. 464; (1988), p. 199-200.

31. Pel que fa a les ciutats del territori analitzat, *Barcino* constitueix el nucli del qual més informació tenim respecte a la seva evolució durant l'antiguitat tardana. Una síntesi on es recullen els resultats de les excavacions més recents a RIPOLL [e. p.]. De *Tarraco* el més destacat són els estudis que s'han anat fent en les últimes dècades sobre els materials ceràmics locals i d'importació que evidencien la vitalitat de la ciutat com a port comercial i centre consumidor fins com a mínim el segle VI (v., entre d'altres, TED'A (1989); AQUILUÉ (1992); REMOLÀ (1996), sense oblidar les extraordinàries troballes fetes en relació amb la gran necròpoli tardana del Francolí i que s'han interpretat com a gran basilica martiral i *uilla* suburbana construïts en aquesta època (R. MAR, *et alii*, 1996). Sobre *Gerunda*, *Ilerda* i, especialment *Dertosa*, la informació és més escassa malgrat que alguns estudis tendeixen a confirmar la vitalitat d'aquests centres urbans durant l'antiguitat tardana (NOLLA (1988), p. 95-101; PÉREZ ALMOGUERA (1991), p. 115 i seg.).

32. Amb un caràcter general per a aquest problema cf. LIEBESCHUETZ (1992). Per als problemes generals d'*Hispania*, v. els treballs de J. ARCE (1982), p. 86; (1988), (1993), i GUTIÉRREZ (1996).

33. En paraules de WHITTAKER (1990), «The rural *potentes* were also the urban élite who supplied much of the town's consumption needs» (p. 111). També D. VERA (1983) considera, després d'analitzar una determinada documentació textual, que «questa stessa aristocrazia svolge un ruolo commerciale attivo, ricava dalle sua proprietà ingenti quantitativi di prodotti agricoli che vende nei centri urbani, ed è quindi inevitabilmente interessata e coinvolta nei fenomeni di mercato» (p. 491).

34. Molts dels materials ceràmics importats trobats en els establiments rurals del llevant de la Tarraconense han estat estudiats per R. JÁRREGA (1997), qui considera també que «aquests materials permeten refusar la teoria que propugna una ruptura econòmica entre ciutat i camp al segle V» (p. 538 amb bibliografia).

Possiblement tots aquests canvis s'hagin de veure com a reflex d'una reestructuració general de la propietat i del sistema fiscal que es produeix a partir dels segles III i IV i que dona lloc a una creixent concentració de les propietats que es manifesta arqueològicament en l'abandonament d'alguns establiments rurals i el creixement i enriquiment de les instal·lacions en altres.

ELS ESTABLIMENTS RURALS A PARTIR DEL SEGLE V: TRANSFORMACIONS FUNCIONALS

Des de finals del segle IV i bàsicament a partir segle V molts dels establiments rurals analitzats pateixen un seguit de transformacions que afecten tant l'antiga estructura dels edificis com les funcions que s'hi havien desenvolupat fins a aquell moment.³⁵ En el territori analitzat es poden distingir bàsicament tres tipus de canvi de funció:³⁶

El primer és la reutilització d'àmbits dedicats originàriament a residència i recepció, com són les habitacions pavimentades amb mosaics o els conjunts termals per dur a terme noves activitats de tipus productiu, canvi d'ús que es manifesta amb la construcció de dipòsits, la instal·lació de recipients per emmagatzemar aliments (*dolia*), la instal·lació de nous paviments impermeables o la construcció de canalitzacions i de nous murs, tot això directament sobre els antics mosaics o les antigues estructures de les habitacions. Alguns dels jaciments del nord-est de la Tarraconense on aquest fenomen s'ha pogut documentar amb més claredat són les *uillae* de Vilauba, torre Llauder, l'Aiguacuit, l'Espelt, can Terrés o els Munts.

El segon és l'aprofitament de part o la totalitat dels edificis com a espai funerari, com s'observa per exemple als jaciments de Vilauba, can Peixau, can Bosch de Basea, l'Aiguacuit, Adarró, la vil·la dels Hospitals (el Morell) o Cal·lípolis. Aquesta reutilització pot tenir un caràcter general (inutilització de les estructures i conversió de l'àrea en necròpolis que es utilitzada durant un lapse temporal ampli) o tractar-se d'un fet puntual que es redueix a un parell de sepultures aïllades. En molts dels jaciments analitzats les sepultures es localitzen en relació amb edificis annexos originalment dedicats a activitats productives (com als Ametllers, can Peixau, Adarró o Cal·lípolis), mentre que la resta d'estructures continua en funcionament. En d'altres les sepultures s'instal·len en estances de l'edifici residencial ja abandonat (a la Llosa o Montfullà, per exemple).

Un tercer fenomen documentat és la conversió de part de les estructures d'un establiment rural en edifici de culte cristià, ja sigui un oratori o una església, fet àmpliament documentat en el territori analitzat però de difícil estudi, ja que sovint els jaciments on es produeix han tingut una evolució continuada fins a l'actualitat i això fa que tant els vestigis romans com del primer edifici de culte es trobin sota estructures més modernes, que en compliquen l'estudi. Tot i que al nord-est de la Tarraconense hi ha un gran nombre d'esglésies, capelles i monestirs en relació amb els quals s'ha detectat l'existència de restes romanes que pertanyen a un establiment rural —Sant Tomàs de Fluvià, Sant Pere de Monfullà, Santa Maria del Bell-lloc (Bell-lloc d'Aro), totes tres a Girona, Sant Cugat de Trajà i Sant Martí de Mata a Mataró o Sant Cebrià a Cabrera de Mar, Santa Maria de Sales a Vila-

35. Tots aquests estan analitzats en detall i amb la bibliografia sobre cada jaciment a CHAVARRÍA (1996) i (1998).

36. Cal tenir en compte que les següents categoritzacions són fruit d'una anàlisi microregional i que l'estudi dels establiments d'altres àrees geogràfiques pot conduir a individualitzar d'altres tipus de transformacions arquitectòniques i funcionals.

decans, Sant Llorenç (Constantí), Mare de Déu del Camí (Cambrils) o les esglésies de Vilagrassa, Torrente del Cinca o Albesa són alguns exemples— en poques ocasions ha estat possible determinar la relació que hi ha entre les estructures romanes i l'edifici de culte.³⁷ Un document arqueològic excepcional és el de l'anomenada *uilla* Fortunatus en el territori d'Ilerda,³⁸ ja que els treballs arqueològics han pogut evidenciar que cap al segle v part de l'edifici residencial (el sector sud-oest) s'utilitza com a oratori que continuarà en ús i serà reformat en diverses ocasions durant els segles posteriors dotant-se amb un baptisteri als peus de la nau.

L'estudi i, fins i tot en alguns casos, la documentació d'aquestes transformacions és sovint difícil a causa d'un seguit de circumstàncies. Amb freqüència el canvi de funció d'aquestes construccions (quan es tracta de la reutilització per dur a terme activitats econòmiques) no implica grans transformacions arquitectòniques sinó reformes puntuals: compartimentació de les estances, repavimentació, canalització, etc., vestigis d'instal·lacions més àmplies que, en reutilitzar estructures prèvies, són difícilment detectables i de forma independent són difícils d'interpretar. Un dels problemes més importants que presenta l'anàlisi d'aquestes transformacions és la manca de referències que permetin situar cronològicament el moment en què es produeixen. Si bé fins a inicis del segle v és possible datar amb relativa seguretat els diferents nivells estratigràfics, a partir d'aquest moment i a causa de la reducció del subministrament monetari es fa més difícil precisar la cronologia dels materials ceràmics importats. Això ha fet que sovint es consideri que a partir del segle v es produeix l'abandonament dels establiments, quan el que realment succeeix és un desconeixement del material característic d'aquest període. També s'ha relacionat l'abandonament dels edificis cap al segle v amb la desaparició de les troballes de material numismàtic. Ara bé, cal tenir present que a partir de finals del segle iv i fonamentalment del v, les emissions de monedes de bronze seran extraordinàriament reduïdes, fet que afecta lògicament les troballes. A partir d'aquest segle es rarifica la circulació de nova moneda i se seguirà utilitzant moneda emesa en segles anteriors, fet que demostra els perills que comporta utilitzar el material numismàtic com a referència cronològica i que la seva absència no implica ni de bon tros l'abandonament dels establiments rurals.³⁹ En el cas de l'aprofitament d'estructures per instal·lar una necròpolis, les sepultures rarament contenen objectes que permetin datar-les i la seva tipologia (tombes fetes amb *tegulae* o lloses) té un període molt ampli d'ús, fet que fa molt complex establir la seva cronologia i la vinculació existent entre la sepultura i l'establiment rural on s'insereix. Una altra dificultat és que molts jaciments es troben sota altres edificis més moderns i són difícils d'analitzar. Aquest problema es fa especialment evident en el cas de la construcció d'una església a partir de l'estructura d'un establiment rural, ja que sovint l'església ha estat objecte de múltiples reconstruccions i és molt difícil conèixer-ne la cronologia inicial i la relació existent amb l'edifici romà del qual es desconeixen les fases finals.

37. Aquestes problemàtiques havien estat objecte d'anàlisi al III Congrés Internacional d'Arqueologia medieval celebrat a Aix-en-Provence (1989) i publicat per Fixot i Zadora-Ri l'any 1994. Un estat de la qüestió recent amb abundant bibliografia a MONFRIN (1998).

38. Una síntesi sobre la investigació duta a terme en aquesta *uilla* amb especial atenció a l'evolució de l'edifici de culte a GODOY (1995), p. 227-237, amb la bibliografia anterior.

39. Sobre els aspectes de circulació monetària amb relació a les *uillae* v. l'estudi de CAMPO (1990) referit a la *uilla* de La Olmeda (Palència).

INTERPRETACIÓ I PRIMERES CONCLUSIONS

L'estudi dels establiments rurals del llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana permet constatar que, en contra de les teories tradicionals, aquesta època no constitueix un període de crisi i decadència. El segle IV és una època de continuïtat i força prosperitat econòmica, fet que es pot observar en els edificis residencials que es reestructuren i es doten d'elements que incrementen el seu confort i el prestigi dels propietaris. Més endavant, probablement a partir del segle V, molts establiments rurals són modificats i s'hi duen a terme noves activitats de tipus econòmic, funerari o de culte.

La consideració d'altres províncies permet veure com aquestes transformacions arquitectòniques i canvis de funció no constitueixen un fenomen local, sinó que es documenta de manera força generalitzada arreu de l'Imperi (almenys a la *pars occidentis*) i que, per tant, aquest fenomen forma part d'un procés vinculat a transformacions generals en les estructures de l'Imperi romà.⁴⁰ Els investigadors que han estudiat aquestes transformacions les han interpretades de manera diversa relacionant-les amb l'assentament d'individus bàrbars en els assentaments,⁴¹ amb canvis econòmics derivats de la «crisi del segle III», que haurien comportat una major densitat poblacional al camp, i per tant la necessitat d'augmentar l'espai dedicat a producció,⁴² amb una crisi econòmica i cultural dels propietaris⁴³ o amb canvis en el sistema de vida d'aquests *possessores*, veient en el nou caràcter «rural» dels establiments un precedent dels establiments rurals medievals.⁴⁴

Aquestes interpretacions suposen que els propietaris de les *uillae* continuaven vivint als edificis, fet que és, almenys en moltes ocasions, poc probable, ja que en la major part dels edificis la superfície dedicada a residència s'havia reduït parcialment o totalment, i per tant resulta difícil sostenir la hipòtesi d'una crisi econòmica o canvi cultural dels propietaris o reducció del seu poder adquisitiu, per raó que possiblement aquests individus no devien estar instal·lats en aquests edificis. Més que parlar de canvis en el sistema de vida dels antics habitants cal pensar —com ja intueix J. Percival—⁴⁵ en un trasllat a altres tipus d'hàbitats i de l'aprofitament de les antigues residències per a les noves funcions que hem analitzat.

El perquè d'aquests fenòmens creiem que s'ha de relacionar amb canvis en el sistema de la propietat i l'explotació agrària, i concretament amb una acumulació de propietats en mans de determinats propietaris laics o eclesiàstics, concentració ben testimoniada en els documents textuais i que es convertirà en una de les característiques essencials de la propietat rural de l'antiguitat tar-

40. Cf. fonamentalment per a la *pars occidentis* (i principalment *Gallia* i *Britannia*) amb un caràcter general PERCIVAL (1976) (capítols 8 i 9) i PERCIVAL (1992). També abastant diverses províncies de la zona occidental de l'Imperi, LEWIS (1991). Per al nord de la *Gallia*, VAN OSSEL (1992); l'evolució i transformacions d'algunes *uillae* a *Britannia* es tracten a BRANIGAN (1976), p. 93-108, i WEBSTER (1969), un dels primers investigadors a analitzar aquests fenòmens.

41. WEBSTER (1969), p. 235-236, interpretació que creiem que no pot ser aplicada a la Tarraconense, ja que mai va tenir una presència «bàrbara» suficientment important com perquè pugui explicar unes transformacions que es documenten en un volum tan important d'establiments. Sobre la penetració i assentament visigot a la Península cf. RÍPOL (1998), amb la bibliografia precedent.

42. GORGES (1979), p. 49.

43. CLARIANA i PREVOSTI (1994), p. 125.

44. JÁRREGA (1997), p. 537.

45. PERCIVAL (1976), p. 180.

dana.⁴⁶ Aquesta acumulació de propietats amb els seus corresponents edificis per part d'alguns *possessores* faria que aquelles estructures que una vegada havien servit com a residència dels seus propietaris i centres administratius del domini deixessin d'exercir aquesta funció —ja que ara un mateix propietari posseïa diferents d'aquestes *uillae*— i fossin aprofitades per dur-hi a terme altres activitats vinculades a l'explotació de la propietat o als seus treballadors: petits o grans centres de producció, tallers, magatzems, estables, hàbitats de camperols o obrers d'aquestes indústries —fet que explicaria l'ocupació residual dels hàbitats que es detecta en molts jaciments— espai funerari o edifici de culte, ja fossin oratoris privats o esglésies obertes a la població rural.

Tanmateix no s'ha d'oblidar que gran part dels jaciments que coneixem són aquells que foren abandonats en un cert moment i que algunes estructures van mantenir la seva funció original com a residències i centres d'explotació o administració de les propietats,⁴⁷ funció que s'ha mantingut pràcticament fins als nostres dies com evidencien les superposicions entre *uillae* romanes i masies encara en peu com les del Mas de Dalt (Canapost, Girona), el palau de Foixà (Maçanet), can Sentromà (Tiana), cal Ros de les Cabres (el Masnou), ca l'Alemanya (Badalona), Paret delgada (la Selva del Camp) per citar alguns dels moltíssims exemples existents. En altres ocasions les *uillae* es convertiren en pols d'atracció de la població rural dispersa donant origen a aglomeracions d'hàbitat medievals i es troben en l'actualitat sota nuclis d'hàbitat més amplis. A vegades foren les esglésies construïdes per propietaris laics o per la mateixa Església en les seves propietats l'element que va actuar com a aglutinador de població, ja que aquests edificis anaren adquirint una sèrie de facultats que les convertiren en referència obligatòria dels camperols modificant progressivament les seves formes d'hàbitat i les seves estructures econòmiques i socials, i donaren lloc a noves formes d'estructuració, administració i explotació del territori, que afavoriren el pas al sistema característic medieval.⁴⁸

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X. (1992). «Comentaris entorn a la presència de les ceràmiques de producció africana a Tàrraco». A: *Miscel·lània arqueològica a Josep M. Recasens*, p. 25-33.
- ARCE, J. (1978). «La crisis del s. III d.C. en Hispania y las invasiones bárbaras». *Hispania Antiqua*, 8, p. 257-279 (= *España entre el Mundo Antiguo y el Mundo Medieval*, Madrid, 1988, p. 53-67, versió que jo he utilitzat).
- (1982). *El último siglo de la España romana (284-409)*. Madrid.
- (1988). «Epigrafía de la Hispania tardorromana de Diocleciano a Teodosio: problemas de Historia y de Cultura». A. DONATI [ed.]. *La Tercera età dell'Epigrafia*. Bolonya, p. 211-227.
- (1993). «La ciudad en la España tardorromana ¿continuidad o discontinuidad?». A: *Ciudad y comunidad cívica en Hispania (s. II y III d. C.)*. Madrid: Casa de Velázquez (CSIC), p. 177-184.

46. L'estudi de les característiques generals de la propietat tardoantiga ha estat analitzat magistralment per D. VERA (v. bibliografia).

47. Sobre el paper de les *uillae* tardanes com a centres administratius de les propietats v. WICKHAM (1989) i, en general, els treballs de J. DURLIAT.

48. Per a l'estudi de l'origen i evolució de la xarxa parroquial i la seva vinculació amb la transformació del territori en època tardoantiga, v. els articles de FOURNIER (1982) i PIETRI (1986).

- ARCE, J. (1995). «*Otium et negotium: the great estates, 4th-7th century*». A: L. WEBSTER; M. BROWN [ed.]. *The Trasformation of the Roman World AD 400-900*. Londres: TRW, p. 19-32.
- BALIL, A. (1957). «Las invasiones germánicas en Hispania durante la segunda mitad del siglo III». *Cuadernos de Trabajo de la Escuela de Historia y Arqueología de Roma*, 9, p. 97-143.
- (1973). «Los mosaicos romanos de Vilet y Vilagrassa (Lérida)». *XII Congreso Nacional Arqueología*. Jaén, p. 723-734.
- (1987). «La villa romana de Pacs (Penedés, Barcelona)». *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. Valladolid, p. 181-189.
- BARRAL, X. (1978). *Les mosaïques romaines et médiévales de la Regio Laietana (Barcelone et ses environs)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BARRASETAS, E.; MARTÍN, A.; PALET, J. M. (1994). *La vil·la romana de l'Aiguacuit, Vallès Occidental*. Barcelona.
- BERGES, M. (1969-70). «Informe sobre Els Munts». *Boletín Arqueológico*, época IV, 4, p. 140-150.
- (1977). «Nuevo informe sobre Els Munts». *Estudis Altafullencs*, 1, p. 27-47.
- BLÁZQUEZ, J. M. (1978). «La crisis del siglo III en Hispania y Mauritania Tingitania». *Economía de la Hispania romana*, Bilbao, p. 461-483.
- BONNET, C. (1994). «Les églises rurales de la région de Genève: origines, développement architectural et environnement». M. FIXOT i E. ZADORA-RIO. *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales: actes du IIIe congrès international d'archéologie médiévale, (Aix en Provence, 1989)*, 46, París, p. 22-26.
- BRANIGAN, K. (1976). *The Roman Villa in South West England*, Bradford-on-Avon.
- BROGIOLO, G. P. [ed.] (1994). *Edilizia residenziale tra V e VII secolo, IV Seminario sul tardoantico e sull'altomedioevo in Italia centrosettentrionale*. Documenti di Archeologia, 4, Società Archeologica Padana, Mantua.
- (1996). «La fine delle ville romane: trasformazioni nelle campagne tra tarda antichità e alto medioevo». *I Convegno Archeologico del Garda*, «Documenti di Archeologia», 11. Mantua: Società Archeologica Padana.
- CAGIANO DE AZEVEDO, M. (1966). «Ville rustiche tardoantiche e installazioni agricole altomedievali». *XIII Settimane di Studio nel Centro Italiano di Studio sull'Alto Medioevo*, Espoleto, p. 663-694 (= *Casa, città e campagna nel tardoantico e nell'alto medioevo*, 1986, p. 313-348, versió que aquí s'ha utilitzat).
- CAMPO, M. (1990). *Las monedas de la villa romana de La Olmeda*. Palència.
- CARANDINI, A. (1989). «La villa romana e la piantagione schiavistica». *Storia di Roma. Caratteri e Morfologie*, vol. IV, Torí, p. 101-192.
- CARRÉ, J. M. (1982). «Le colonat du Bas-Empire un mythe historiographique?». *Opus*, 1.2, p. 351-370.
- (1983). «Un roman des origines: les généalogies du colonat du Bas Empire». *Opus*, 2, p. 205-251.

- CARRIÉ, J. M. (1997). «*Colonato del Basso Impero: la resistenza del mito*». E. LO CASCIO [ed.]. *Terre, proprietari e contadini dell'impero romano. Dall'affitto agrario al colonato tardoantico*. Roma, p. 75-150.
- CASAS I GENOVER, J., [et al.] (1995). *La vil·la romana de La Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà)*. «Estudis Arqueològics, 2». Girona.
- CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J. (1996). «Excavacions a la vil·la romana de Vilauba: l'ala oest (Camós, Pla de l'Estany)». *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (Santa Coloma de Farners, 1996)*, p. 205-213.
- CEPAS PALANCA, A. (1997). *Crisis y continuidad en la Hispania del siglo III*. Madrid: Anejos de AEspA xvii, CSIC.
- CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1994). «Un exemple de ruralització a l'antiguitat tardana: La vil·la de Torre Llauder». *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, (Maó, 1988)*. Barcelona, p. 117-126.
- COLLINGWOOD, R.G.; MYRES, J.N. (1937, 2a ed.). *Roman Britain and the English Settlements*. Oxford.
- COMPATANGELO, R. (1995). «Prospection archéologique et domaine: modèles historiques et réalités de terrain». *Du latifundium au latifondo. Un héritage de Rome, une création médiévale ou moderne?*, Actes de la Table ronde internationale du CNRS organisée à l'Université Michel de Montaigne - Bordeaux III les 17-19 décembre 1992. París, p. 45-65.
- CUYÀS, J. M. (1977). *Història de Badalona. Badalona romana i visigòtica*. Vol. III. Badalona.
- CHAVARRÍA, A. (1996). «Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la antigüedad tardía». *Bulletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*. Barcelona, p. 165-202.
- (1998). «Els establiments rurals del llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Girona, p. 9-30.
- Del romà al romànic. Art i història de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Fundació Enciclopèdia Catalana (en premsa).
- DURLIAT, J. (1995). «Les Nobles et l'impôt du IVe au VIe siècle». F. VALLET; M. KAZANSKI. *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*. París: Association française d'Archéologie Mérovingienne et la société des amis du Musée des Antiquités Nationales, p. 15-22.
- FICHES, J. L.; FAVORY, F. [ed.] (1994). *Les campagnes de la France Méditerranéenne dans l'Antiquité et le Haut Moyen Age. Etudes Microregionales*. París.
- FIXOT, M.; ZADORA-RIO, E. (1994). *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, Actes du IIIe congrès international d'archéologie médiévale (Aix-en-Provence 1989). París: DAF 46.
- FOURNIER, G. (1982). «La mise en place du cadre paroissial et l'évolution du peuplement». *XXVIII Settimane di Studio nel Centro Italiano di Studio sull'Alto Medioevo*. Espoleto, p. 495-534.
- FRÉZOULS, E. (1980). «La vie rurale au Bas-Empire d'après l'oeuvre de Palladius». *Ktema*, 5, p. 193-210.

- GORGES, J. G. (1979). *Les villas hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologiques*. París.
- GODOY, C. (1995). *Arqueologia y liturgia. Iglesias hispánicas (s. IV-VIII)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- GUTIÉRREZ, S. (1996). «Le città della Spagna tra romanità e islamismo». G. P. BROGIOLO [ed.]. *Early Medieval Towns in the Western Mediterranean, Ravello 1994*. «Documenti di Archeologia, 10». Società Archeologica Padana, p. 55-66.
- HARMAND, J. (1951). «Sur le valeur archéologique du mot villa». *Revue Archeologique*, xxxviii. París, p. 155-158.
- HENNING, J. (1987). *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrausends*. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte. Akademie der Wissenschaften der DDR, 42, Berlín.
- JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R. (1997). «El poblamiento rural en el este de la Tarraconense en época Teodosiana». *Congreso Internacional La Hispania de Teodosio*. Vol. 2, p. 533-542.
- JONES, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey*. 2 vols. Oxford.
- KEAY, S. J. (1981). «The *Conventus Tarraconensis* in the Third Century A.D.: Crisis or Change?». A: KING, A. i HENIG, M. *The Roman West in the Third Century*. Oxford: BAR, I.S., 109, p. 451-486.
- (1988). *Hispania Romana*, Barcelona.
- (1991). «The Ager Tarraconensis in the Late Empire: a model for the economic relation-ship of town and country in eastern Spain». G. BAKER i J. LLOYD, *Roman Landscapes: archeological Survey in the Mediterranean Region*. Archaeological Monographs of the British School at Rome, 2, p. 79-87.
- LEVEAU, Ph.; SILLIÈRES, P.; VALLAT, J. P. (1993). *Campagnes de la Méditerranée romaine*. París.
- LEWIT, T. (1991). *Agricultural Production in the Roman Economy A.D. 200-400*. BAR, I. S., 568, Oxford.
- LIEBESCHUETZ, W. (1992). «The End of the ancient City», A: J. RICH [ed.]. *The City in Late Antiquity*, Londres, p. 1-49.
- LO CASCIO, E. (1997). *Terre, proprietari e contadini dell'impero romano. Dall'affitto agrario al colonato tardoantico*. Roma.
- MACIAS, J. M.; TUSET, F. (1996). «Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)». *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*, p. 113-121.
- MAR, R., [et al.] (1996). «El conjunto paleocristiano del Francolí en Tarragona. Nuevas aportaciones». *Antiquité Tardive*, 4, p. 320-324.
- MARTIN, R. [ed.] (1976). *Palladius. Traité d'Agriculture, livres I-II*, «Les Belles Lettres», París.
- MASSÓ, J. i RAMÓN, E. (1993). «La vil·la romana de la Llosa». *Revista Cambrils*, núm. 150, p. 357-373.

- MONFRIN, F. (1998). «La chritianisation de l'espace et du temps. L'établissement matériel de l'Église aux ve et vie siècles». *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, tom III, *Les églises d'orient et d'occident*, L. PIETRI (dir.). Paris, p. 959-1014.
- NIKOLOV, D. (1994). «Einige bemerkungen zu den ländlichen Siedlungen der Spätantike in Thrakien und Niedermosien», A: H. BENDER i H. WOLFF. *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches. Vorträge eines Internationalen Kolloquiums (16-19 April, 1991)*. Passauer Universitäts Schriften zur Archäologie, p. 505-509.
- NOLLA, J. M. (1988). «Gerunda: dels orígens a la fi del món antic». *Fonaments*, 7, p. 69-108.
- NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1984). *Carta arqueològica de les comarques de Girona*. Girona.
- OLESTI VILA, O. (1997). «El origen de las uillae romanas en Cataluña». *Archivo Español de Arqueología*, 70, p. 71-90.
- PERCIVAL, J. (1976). *The Roman Villa*, Londres, 1976.
- (1992). «The fifth-century villa: new life or death postponed?». A: J. DRINKWATER i H. ELTON [ed.]. *Fifth century Gaul: a crisis of identity?* Cambridge, p. 156-166.
- PÉREZ ALMOGUERA, A. (1991). *Lleida romana*. Lleida.
- PIETRI, CH. (1986). «Chiesa e comunità locali nell'Occidente cristiano (iv-vi dC): l'esempio della Gallia». *Società Romana e Impero Tardoantico*, vol. III, p. 761-796.
- PITA MERCÉ, R. (1967). «La localización de yacimientos romanos en el Valle Medio del Ebro». *Caesaraugusta*, núm. 29-30, p. 157-177.
- (1969). «Mosaicos romanos tardíos en las comarcas del Segre y Cinca». *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. Valladolid, p. 31-64.
- (1973). *Lérida paleocristiana*. Lleida.
- REMOLÀ VALLVERDÚ, J. A. (1996). *El comerç marítim durant el tardo-imperi: el cas de Tàrraco a través de les àmfores*. Tesi doctoral microfitxada. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- RIBAS, M. (1975). *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Mataró.
- RIPOLL, G. (1998). «The arrival of the visigoths in Hispania: population problems and the process of acculturation». W. POHL i H. REIMITZ [ed.]. *Strategies of Distinction. The construction of Ethnic Communities, 300-800*, Brill, Leiden-Boston-Köln, p. 153-187.
- RIPOLL E. [e. p.]: «La transformació de la ciutat de Barcino durant la Antigüedat tardia». *Guia Catàleg del Museu d'Història de la ciutat de Barcelona*. Barcelona.
- RIVET, A. L. F. [ed.] (1969). *The Roman Villa in Britain*, Londres.
- ROSSITER, J. J. (1978). *Roman farm buildings in Italy*. Oxford: BAR, I.S, 52.
- (1981). «Wine and Oil processing at Roman Farms in Italy». *Phoenix*, xxxv. 1, p. 345-361.
- ROURE, A. [et al.] (1988). *La vil·la romana de Vilauba*. «Monografies Arqueològiques, VII». Girona.
- SANTOS YANGUAS, N. (1986). «Las invasiones germanas del siglo III en Hispania. Estado de la cuestión». *Memorias de Historia Antigua*, 6, p. 151-175.

- TARRADELL, M. (1958). «La crisis del siglo III en Hispania: algunos aspectos fundamentales». *Actas del I Congreso Español de Estudios clásicos (Madrid, 1956)*. Madrid, p. 263-275.
- TED'A (Taller-Escola d'Arqueologia) (1989). *Un abocador del segle V dC en el Fòrum Provincial de Tàrraco*. «Memòries d'Excavació, 2». Tarragona.
- VAN OSSEL, P. (1992). *Etablissements ruraux de l'Antiquité tardive dans le nord de la Gaule*. París.
- VERA, D. (1983). «Strutture agrarie e strutture patrimoniali nella tarda antichità: l'aristocrazia romana fra agricoltura e commercio». *Opus*, fasc. 2, p. 489-533.
- (1986). «Forme e funzione della rendita fondiaria nella tarda antichità». *Società Romana e Impero Tardoantico*. Roma-Bari, p. 367-447.
- (1995). «Dalla "villa perfecta" alla villa di Palladio: sulle trasformazioni del sistema agrario in Italia fra principato e dominato». *Athenaeum*, 83.1, p. 189-212 i 83.2, 331-356.
- WEBSTER, G. (1969). «The Future of Villa Studies», A: A. L. F. RIVET, *The Roman Villa in Britain*. Londres, p. 217-249.
- WHITTAKER, C. R. (1990). «The consumer city revisited: the *uicus* and the city», *Journal of Roman Archaeology*, 3, p. 110-118.
- WICKHAM, C. (1989). «La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo». *Studia Histórica Historia Medieval*, VII, p. 7-35.
- WICKHAM, C. [e. p.]. «Un pas vers le Moyen Âge? Permanences et mutations». *Colloque AGER IV. Les campagnes de la Gaule à la fin de l'Antiquité. Habitat et peuplement aux IV et Ve siècles (Montpellier, 1998)*.

EL REGNE DE MALLORCA A LA BAIXA EDAT MITJANA: NOVES APORTACIONS BIBLIOGRÀFIQUES

ANTONI RIERA MELIS
Universitat de Barcelona

La conquesta catalana de les Illes, entre 1229 i 1287, constitueix una etapa important, decisiva, de la història balear. Aquest procés de ruptura i de canvi ha estat interpretat de manera molt diferent pels historiadors, segons les seves respectives filiacions ideològiques i metodologies de treball.

Ningú no pot negar que la incorporació de l'arxipèlag balear a la Corona catalanoaragonesa, com reflecteix la documentació disponible, va ser una conquesta violenta d'un espai d'un gran valor estratègic, una agressió d'un estat feudal sobre una societat tribal islàmica poc jerarquitzada i militaritzada, amb una baixa capacitat de resistència. És evident també que aquesta ofensiva cristiana sobre *sharq al-Andalus* va significar, tanmateix, l'inici d'un procés de colonització agrària que va transformar profundament les estructures econòmiques, socials, polítiques i culturals balears.

L'objectiu de la meua reflexió¹ no té per objecte calibrar la incidència de l'expugnació de la societat andalusina en la història balear, sinó que apunta a objectius força més modestos: vol recordar només dues realitats ben paleses: que la conquesta catalana va generar un gran volum de documentació i que una part considerable d'aquest llegat s'ha conservat.

Per què disposem d'una massa d'escriptures importants per a la darrera fase de l'edat mitjana i no per als segles precedents? El feudalisme va ser, en essència, una organització social i política en què una minoria armada, sota l'amenaça d'una agressivitat latent o explícita, sostreia a la resta de la societat, mitjançant diversos procediments, com rendes o impostos, una part important dels recursos que havien produït amb el seu treball. Feudalisme vol dir, doncs, mesurar, calcular, anotar, escriure, guardar memòria escrita dels propis drets i dels deures aliens. El feudalisme va concedir, doncs, gran importància al document, que va esdevenir l'instrument provador per excel·lència en qualsevol litigi. La pagesia, en la seva major part analfabeta, tenia una por reverencial al document escrit, permanent però manipulable, al qual només podia oposar la memòria oral, molt menys duradora, per tal com el record fidel d'un fet rarament es conserva més enllà de tres generacions. Amb la incorporació a la Corona catalanoaragonesa s'inicien, doncs, les sèries documentals pervi-

1. Que no és més que el text revisat i anotat de la presentació efectuada, l'11 de gener de 1999, a l'Espai Mallorca de Barcelona, d'un conjunt de novetats bibliogràfiques relatives a la baixa edat mitjana balear. Sigles utilitzades: *AEM* [Anuario de Estudios Medievales, Barcelona], *Af* [Afers, València], *BSAL* [Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, Palma], *CHCA* [Congrés d'Història de la Corona d'Aragó], *EB* [Estudis Baleàrics, Palma], *EHE* [Estudis d'Història Econòmica, Palma], *EL* [Estudios Lulianos, Palma], *FRB* [Fontes Rerum Balearium, Palma], *Mq* [Mayurqa, Palma], *Rd* [Randa, Barcelona].

vents, comencen els arxius illencs, on les escriptures més antigues que es conserven daten precisament del 1230.

La presència d'una massa documental abundant, diversificada i sense hiatus importants constitueix per als historiadors un gran avantatge, ja que pot conferir, si l'analitzen d'acord amb una metodologia adient, un gran rigor al seu treball.

Per reconstruir l'etapa islàmica de les Illes només disposem dels vestigis arqueològics i d'unes poques dades puntuals, discontinües i heterogènies, conservades en fonts historiogràfiques, literàries o científiques. No comptem amb documents d'arxius, des de registres fiscals fins a manuals notariais. La societat andalusina, encara que culta i alfabetitzada, no va conferir mai al document escrit privat un valor semblant a la feudal, ni el va guardar amb la cura amb què ho varen fer, per exemple, les comunitats monàstiques o els llinatges nobiliaris cristians. A les illes Balears, durant l'època de la taifa o dels dominis almoràvit i almohade, es va produir documentació tant de caràcter públic com privat, però la conquesta i la colonització feudals la van destruir sistemàticament. La història d'aquesta etapa s'ha de fer, doncs, combinant la informació proporcionada per l'arqueologia amb l'aportada per la lectura atenta de fonts escrites cristianes coetànies, com per exemple les sèries *Cartolari Notarili* i *Materie Politiche*, de l'Archivio di Stato de Genova, que contenen nombroses referències sobre la política, el comerç exterior i el cors mallorquí del segle XII i primer terç del XIII.² També s'han revelat aprofitables les fonts cristianes immediates a la conquesta, com els repartiments i les escriptures notariais complementàries, per tal com amb una lectura retrospectiva d'aquesta documentació feudal es poden reconstruir parcialment les estructures agràries musulmanes preexistents, es pot entreveure un paisatge desaparegut, del qual aquesta primera documentació cristiana constitueix, precisament, el testimoni de la destrucció definitiva. Amb una metodologia que complementa l'arqueologia amb l'anàlisi de la documentació produïda per la conquesta catalana, un conjunt d'historiadors, encapçalat pel professor Miquel Barceló,³ va recuperant, amb una solvència científica encomiable, els espais agraris balears islàmics. Els treballs d'Àngel Poveda,⁴ Ricard Soto,⁵ Jaume Portella,⁶ Helena Kirchner⁷ i Maria Antonia Carbonero⁸ són aportacions molt va-

2. Com ho demostren els treballs de Renée DOEHAERD (1938). «Les galères génoises dans la Manche et la Mer du Nord a la fin du XIe siècle», *Bulletin de l'Institut Historique Belge du Rome*, 19 (Brussel·les-Roma), p. 5-76; (1941). *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outre-Mont d'après les Archives notariales génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, Brussel·les-Roma. 3 vol.; Gary B. DOXEY (1996). «Genovesos i pisans a les illes Balears (1146-1229)», *XIV CHCA*, III (Sàsser), p. 367-381, i Georges JEHÉL (1933). *Les Génois en Méditerranée Occidentale (fin XI^eème-début XIV^eème siècle)*. *Ebauche d'une stratégie pour un empire*, Amiens.

3. Miquel BARCELÓ, *Sobre Mayurqa*, Palma, 1984; (1986), «Vespres de feudals. La societat de *sbarq* al-Andalus just abans de la conquesta catalana», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 237-249; (1986), *Les aigües cercades, els qanat(s) de l'illa de Mallorca*, Palma; (1992). «Por qué los historiadores académicos prefieren hablar de islamización en vez de hablar de campesinos?», *Archeologia Medievale*, 19 (Florència), p. 63-73; (1994), «Arqueologia hidràulica i arqueologia medieval: encara més consideracions des de les afores del medievalisme», *Sociedades en transición*, Alacant, p. 49-55; (1994), «¿Qué arqueología para al-Andalus?», *Los orígenes del feudalismo en el mundo mediterráneo*, Granada, p. 69-99; (1995). «Saber lo que es un espacio hidràulico y lo que no es o al-Andalus y los feudales», *El agua. Mitos, ritos y realidades*, Granada, 240-254.

4. Àngel POVEDA (1980), «Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayurqa segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca», *FRB*, III, p. 1-39; (1982). «Aigües i corrents d'aigua a la toponímia de Mayurqa segons el Llibre del Repartiment», *Bulleti Interior de la Societat Onomàstica*, X (Barcelona, 1982), p. 47-57; (1986), «Algunes hipòtesis sobre l'economia agrària del juz Jinnu-Bytra a Mayurqa, segons la toponímia àrab i berber», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 265-273; (1992), «Mayurqa, un espacio agrario de alquerías y rahales», *EHE*, 1, p. 1-51; (1994), «Assaig de construcció d'un model aplicable als assentaments de Mayurqa», *Af*, 18, 281-294.

luoses al coneixement de la societat rural mallorquina del segle XIII, tant de l'andalusina com de la feudal.

La informació escrita es multiplica des de la conquesta cristiana de les Illes, després del 1229, quan comencen les sèries Pergamins, Escrivania de Cartes Reials i Escrivanies senyorials. L'increment i la diversificació gradual de la documentació durant l'etapa final de l'edat mitjana permeten als historiadors afinar-ne les anàlisis. L'Arxiu Històric de Mallorca ha conservat una massa impressionant d'escriptures relatives als segles XIII, XIV i XV, tant de caire politicoadministratiu i fiscal com eclesiàstic i notarial. Només se n'ha perdut una sèrie important: la Cancelleria de la dinastia privativa. El registres i les cartes reials i diplomàtiques corresponents als regnats de Jaume II, Sanç i Jaume III de Mallorca, que comprendrien des del 1276 fins al 1349, degueren ser destruïts, una bona part, arran de la darrera reconquesta catalana de l'arxipèlag i, la resta, es degué dispersar per França, on van buscar refugi els darrers representants de la nissaga mallorquina, tal com es desprèn del petit conjunt de documents avui conservats tant als Arxius Nacionals⁹ com a la Biblioteca Nacional¹⁰ de París.

Un seguit de circumstàncies favorables, com la insularitat, la inexistència, des de l'aixecament forà de mitjan segle XV, de conflictes interns importants, el fet que Mallorca no fos ocupada, durant les èpoques moderna i contemporània per cap estat estranger, explica que una part considerable de la documentació produïda a Mallorca des del 1229 s'hagi conservat als arxius, circumstància que no podem fer extensiva, per desgràcia, a Menorca, on un atac turcoberber va significar la destrucció de tot el llegat documental anterior al segle XVI. Només es va poder recuperar el Llibre Vermell, el codi de privilegis, de Ciutadella. Pel que fa a Eivissa i Formentera, la pervivència de drets feudals adquirits arran de la conquesta per la Seu de Tarragona damunt la meitat de cada una de les dues illes ha provocat que una part considerable de la documentació més valuosa redactada a les Pitiüses es conservi avui a l'Arxiu Arquebisbal d'aquesta ciutat catalana.

Els tres darrers segles de l'edat mitjana han suscitat un interès especial entre els historiadors mallorquins de la Renaixença ençà. Les causes en són diverses: l'abundància i expressivitat de la

5. Ricard SOTO (1978), «La población musulmana de Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276)», *FRB*, II, p. 65-80 i 549-564; (1979), «Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa», *BSAL*, XXXVII, p. 113-135; (1986), «Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 345-369; (1990), «Repartinment i "repartiments": l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII», *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Barcelona, p. 1-51; (1992), «Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics (Algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'edat mitjana, segles XI-XIV)», *EHE*, 1, 13-29; (1994), «La porció de Nunó Sanç. Repartinment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca», *Af*, 18, p. 347-366.

6. Jaume PORTELLA (1986), «La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l'alqueria de Deià (1232-1245)», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 331-343; (1994), «Les baronies i les cavalleries de Mallorca dels segles XIII i XIV. In feudum ad consuetudinem Barchinone», *Af*, 18, p. 427-442.

7. Helena KIRCHNER (1987), «El paper polític i social dels vells a les illes i al regne de València en la Crònica de Jaume I», *Les Illes Orientals d'al-Andalus i les seves relacions amb sharq al-Andalus, Magrib i Europa cristiana (s. VIII-XIII)*, Palma, p. 103-113; (1994), «Objetivos, métodos y prácticas de la arqueología hidráulica», *Arqueología y Territorio Medieval*, Jaén, p. 159-182; (1995), «Construir el agua. Irrigación y trabajo campesino en la Edad Media», *Arbor*, 593 (Madrid), p. 35-64; (1997), *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Coanegra i Alaró*, Palma.

8. M. A. CARBONERO, (1983), «Terrasses per al cultiu irrigat i distribució social de l'aigua a Banyalbufar (Mallorca)», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 4 (Barcelona), p. 31-68; (1992), *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*, Palma.

9. Chambre des Comptes, KK 1413; P1 353 i P1 354.

10. *Manuscripts latins 9261; Manuscripts français 3384*.

documentació disponible, la qualitat del llegat artístic¹¹ i literari¹² que ens han deixat, la importància del paper que va jugar Mallorca, abans del descobriment del Nou Món, en el gran comerç internacional.

Durant molt de temps —massa— la historiografia illenca va oscil·lar entre la petita crònica local, anecdòtica i rutinària, i la síntesi pretensiosa i poc documentada, quan no es limitava a editar fonts escrites sense cap mena de criteri temàtic. En una època en què la Societat Arqueològica Lul·liana —amb una manca de recursos econòmics i de contactes exteriors ben palesa— era la principal tribuna, si més no per a les Humanitats, quan les Illes no disposaven de cap centre universitari ni de recerca, en què els cronistes balears no freqüentaven més arxius que els illencs, van preponderar l'autodidactisme, el dilettantisme, el cofoisme, l'aïllament i el conservadorisme metodològic. El medievalisme, exceptuades algunes individualitats poc representatives, estava en mans de clergues, exseminaristes, advocats, mestres, periodistes, funcionaris municipals o rendistes, que el conreaven com a entreteniment, per allunyar el tedi d'una societat tancada i provinciana, no pas com a professió. Fins a la darrerria dels anys seixanta, eren ben pocs els historiadors mallorquins amb una ferma preparació tècnica i que coneixien els mètodes de treball que s'empraven als centres de recerca ibèrics i estrangers.

Aquestes circumstàncies, afortunadament, han canviat. La creació de la Universitat de les illes Balears, la concessió de l'autonomia a l'arxipèlag i la creació de l'Institut d'Estudis Baleàrics, la millora de les instal·lacions i l'increment de personal de l'Arxiu Històric i del Museu de Mallorca, l'aparició de *Mayurqa*¹³ i *Estudis Baleàrics*¹⁴ i la renovació del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*,¹⁵ la constitució d'editorials especialitzades en ciències socials i l'increment en la quantitat de recursos consignada —encara molt baixa— a la difusió de la recerca per part de les institucions públiques, des de la Conselleria de Cultura del Govern Balear fins als ajuntaments, comencen a donar resultats tangibles. Del 1980 ençà, una generació d'historiadors universitaris, ben formats i informats, professionalitzats, ha irromput amb força i van produint una obra d'un valor creixent, integrada per tesis doctorals i monografies ben documentades i concebudes d'acord amb metodologies actualitzades, tal com ho demostren els cinc llibres que avui presentem, tots publicats per l'editorial El Tall, amb la col·laboració econòmica del Consell de Mallorca.

11. Ben reflectit a l'exposició *Mallorca Gòtica*, actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya, que ha esdevingut una grata sorpresa per a molts de barcelonins i catalans. La catedral, el castell de Bellver i la Llotja constitueixen encara, per als mallorquins, monuments d'un gran valor estètic, amb els quals se senten profundament identificats. El llegat artístic de la baixa edat mitjana ha estat analitzat per Marcel DURLIAT (1964), *L'art al Regne de Mallorca*, Mallorca; Gabriel LLOMPART (1977-1980), *La pintura medieval mallorquina, su entorno cultural y su iconografía*, Palma, 4 vol., Gabriel ALONSO (1970), *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo XV*, Barcelona; Joan DOMENGE (1991), «Entorn als oficis artístics de Mallorca: una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV-XVI)», *La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVI)*, Palma, p. 381-398; *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*, Palma; (1997), *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, i Jaume SASTRE (1994), *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la seu de Mallorca*, 1327, Palma.

12. El component més valuós del qual és, sens dubte, la ingent i diversa obra de Ramon Llull, un dels creadors de la prosa catalana i un pensador molt original en el context de la filosofia cristiana medieval. Entre els analistes recents de la producció lul·liana, destaquen Lola BADIA (1981), «Ramon Llull, Tractat d'Astronomia (segons el Ms. Add.16.434 del British Museum)», *Textos y estudios sobre Astronomía española en el siglo XIII*, Barcelona, p. 205-320 (en col·laboració amb J. Gayà); (1983), *El Llibre de definicions, opuscle didàctic lul·lià del segle XV*, Barcelona; (1987), «Les études lulliennes en Catalogne», *Cahiers de Fanjeaux*, 22 (Tolosa), p. 291-295; (1988), *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, Barcelona (en col·laboració amb A. Bonner); (1990), «Manipulacions literàries lul·lianes: de la pastorella al sermó», *Estudi General*, 9 (Girona), p. 13-27;

El dos primers llibres, *Mallorca al segle XIII*,¹⁶ del Dr. Pau Cateura i *L'Alçament forà*,¹⁷ del Dr. Guillem Morro, formen part de la col·lecció «Conèixer Mallorca». Aquesta col·lecció —dirigida pel Dr. Josep Juan, de la Universitat de les illes Balears— té com a objecte l'alta divulgació de la història de Mallorca; es proposa oferir a un lector no especialista síntesis clares, rigoroses i actualitzades, dels principals períodes o esdeveniments de la història illenca. Els llibres són curts, d'unes cent pàgines, no porten cap mena d'aparat crític i han estat redactats per experts en la matèria.

Fer divulgació ben feta no és una tasca fàcil ni poc important, perquè és una feina que han de fer els especialistes. De tant en tant, els recercadors qualificats han d'abandonar els restringits àmbits universitaris on es mouen habitualment i produeixen la seva obra per presentar a tota la societat el resultat del seu treball, i ho han de fer d'una forma entenedora, precisa i amena. L'alta divulgació és una forma adient de retornar a la societat els recursos econòmics esmerçats en recerca i de mostrar-li'n els resultats, tot sotmetent-los a la seva consideració.

Quan el finançament públic de la recerca recula, quan les universitats i els centres d'investigació no sols han de justificar cada cop amb més detall les inversions rebudes, sinó que han de cercar fonts de finançament alternatives, han de col·laborar amb patrocinadors privats, l'alta divulgació esdevé una autèntica necessitat. Cap expert professional, independentment del camp en què treballi, no hauria de rebutjar, doncs, dedicar una part del seu temps a aquesta tasca.

Si els especialistes abandonen aquest àmbit, que gaudeix d'una certa demanda social, serà ocupat en exclusiva pels aficionats, pels experts en tot i en res, pels divulgadors professionals, pels polígrafs que, interessats a obtenir alts índexs de vendes, convertiran els temes més seriosos en objectes de consum, tot banalitzant-los.

No sembla agosarat considerar que els escrúpols dels investigadors a dirigir-se periòdicament al gran públic han contribuït a la proliferació dels pseudohistoriadors. D'uns quants anys ençà, s'han multiplicat els autors que compensen la seva manca de formació tècnica amb un cert domini del llenguatge, que tendeixen a presentar les síntesis de segona mà com a monografies de recerca pròpia, que acostumen a entrar a sac en llibres aliens, vorejant el plagiat, i que freqüenten els mitjans

(1991), *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona; Anthony BONNER (1977), «Problemes de cronologia lul·liana», *EL*, 21, p. 35-58; (1980), «Notes de bibliografia i cronologia lul·lianes», *EL*, 24, p. 71-84; (1981-1983), «L'astronomia lul·liana», *EL*, 25, p. 187-198; (1985), *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, Princeton; (1987), «La logique dans l'art» de Raymon Llull, *Cahiers de Fanjeaux*, 22 (Tolosa), p. 302-305; (1988), «El lloc de Ramon Llull en la cultura universal», *Revista de Catalunya*, 19 (Barcelona), p. 73-82; (1990), «El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Lätzer Zetzner», *Rd*, 27, p. 99-118; Jordi GAYÀ (1980), *La teoria luliana de los correlativos. Historia de su formación conceptual*, Palma; (1980), «Algunos temas lulianos en los escritos de Charles de Bovelles», *EL*, 24; (1982), *Ramon Llull*, Palma; (1989), «Honor d'Autun i Ramon Llull. Raons per a una hipòtesi», *EB*, 29-30, p. 10-24; Sebastià GARCÍAS PALOU (1981), *Ramón Llull i el Islam*, Palma; (1986), *Ramón Llull en la historia del ecumenismo*, Barcelona.

13. Òrgan d'expressió de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de les illes Balears; el seu primer número va sortir el 1968.

14. Revista de difusió de la recerca produïda a les illes en tots els camps de la ciència, editada, des del 1981, per l'Institut d'Estudis Balearics.

15. Revista on s'ha publicat una bona part de la recerca històrica i arqueològica de més qualitat realitzada a les Illes des del 1885 fins molt recentment. Avui constitueix encara una publicació de consulta obligada per a qualsevol recerca relativa a l'edat mitjana balear.

16. Palma, 1997.

17. Palma, 1998.

de comunicació social, on són tractats com els màxims experts en la matèria. Aquest fenomen de confusió es dona més en el camp de les ciències socials que no en els de les experimentals i està especialment estès en el terreny de la història.

Les dues primeres obres que avui presentem han estat redactades, tanmateix, per dos autèntics historiadors, per dos especialistes. Pau Cateura, professor de la Universitat de les illes Balears, i Guillem Morro, doctor per la Universitat de Barcelona, abans d'escriure aquestes síntesis de divulgació, n'havien explorat detingudament la temàtica, a la qual havien dedicat, respectivament, un seguit d'articles i una tesi doctoral.

II

Pau Cateura, a la primera part de *Mallorca al segle XIII*, resumeix la conquesta catalana de Mallorca, situant-la en el seu context internacional; analitza el complicat procés de colonització agrària subsegüent, de formació d'una pagesia nova; examina la descomposició de les estructures econòmiques, socials, polítiques i culturals islàmiques i la seva substitució per les feudals; rastreja el destí de la població musulmana preexistent i l'origen i la condició social dels nous pobladors cristians. Per reconstruir aquest complicat procés, l'autor adopta una actitud prudent: s'afanya per allunyar-se tant de l'optimisme d'aquells que consideren la conquesta catalana com la reintegració definitiva de l'arxipèlag balear al seu àmbit cultural originari, la cristiandat occidental, com del pessimisme, difós però persistent, d'aquells que se senten solidaris amb els perdedors, amb la pagesia islàmica illenca, que emfatitzen, dels feudals, l'eficàcia militar i la imperícia hidràulica, i que lamenten el ràpid ocàs d'una civilització tècnicament molt creativa, del llegat de la qual el poble mallorquí no és prou conscient.

En una segona part, Pau Cateura passa revista a la tasca administrativa realitzada successivament a Mallorca per l'infant Pere de Portugal, entre 1231 i 1256, i per l'infant Jaume, segundogènit del Conqueridor, del 1256 al 1276. Un dels aspectes més innovadors del llibre correspon a aquest apartat central; consisteix en l'anàlisi de la creació, als anys centrals del segle XIII, de les noves estructures fiscals a Mallorca, tasca en què la contribució de l'esmentat príncep, el futur Jaume II de Mallorca, va ser força important.

L'obra es tanca amb un breu estudi de la complicada trajectòria del regne de Mallorca durant la primera fase del regnat de Jaume II (1276-1298). La mort del Conqueridor, el 1276, va significar la divisió dels seus reialmes en dos estats sobirans: la Corona catalanoaragonesa pròpiament dita, integrada pels regnes d'Aragó i de València i pel comtat de Barcelona, i la Corona de Mallorca, constituïda per les illes Balears, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, la senyoria de Montpeller i les baronies de Carlades i d'Omelades, un petit conjunt de territoris esquistats, dispersos i d'un gran valor estratègic. L'autor, com tants d'altres historiadors abans d'ell, s'interroga sobre les causes d'aquesta estranya divisió territorial. Per què es va optar per unir els dos comtats pirinencs, territoris molt vinculats jurídicament i econòmicament a la resta de Catalunya i on el procés de feudalització havia assolit ja uns nivells molt alts, amb les illes Balears, un enclavament marítim amb un fort llegat islàmic i amb una societat en vies d'estructuració? Podia funcionar com un estat un conjunt de territoris

damunt dels quals el titular de la sobirania gaudia de drets diversos?¹⁸ Pau Cateura no troba la resposta adient per a aquestes preguntes i deixa oberta la qüestió.

Les disposicions successòries del Conqueridor van tenir, tanmateix, una curta vigència: no van arribar als tres anys. El 1279, Pere el Gran, recolzant-se en la seva supremacia militar, va obligar Jaume II de Mallorca a declarar-se'n vassall i a renunciar a la plena potestat que el seu pare li havia llegat damunt l'arxipèlag balear i els comtats pirinencs. Aquesta modificació forçada del sistema constitucional del regne de Mallorca va tensar les relacions entre els governs de Barcelona i Perpinyà. Jaume II de Mallorca, arran d'aquesta prova de força, es va atansar als enemics de la Corona catalanoaragonesa, els regnes de França i Nàpols i la Santa Seu. Quan, el 1282, Martí IV, com a represàlia per la conquesta catalana de Sicília, llança una croada contra Catalunya, el monarca balear, per tal de preservar els districtes continentals del saqueig, obre als exèrcits francoangevins el Rosselló, des d'on penetren a l'Empordà.

L'ofensiva croada va fracassar, emperò, tant per terra com per mar, a Girona i a les illes Formigues, respectivament. La Corona catalanoaragonesa va aprofitar la recuperació de la iniciativa militar, el 1285, per rescabalar-se de les pèrdues a càrrec de l'element més feble de la coalició, el regne de Mallorca. Una flota catalana, amb el suport decidit de Barcelona, envaeix Mallorca, on no topa amb una autèntica resistència més que en la part forana. L'ocupació de les illes Balears es prolongarà fins al 1298, quan Jaume II d'Aragó, pressionat per la Santa Seu, retornarà l'arxipèlag balear al seu oncle, Jaume II de Mallorca, a canvi de la renovació del vassallatge i del reconeixement, a escala internacional, del fet que no gaudeix damunt les Illes i els comtats pirinencs més que d'una sobirania limitada, compartida.

III

L'Alçament forà, de Guillem Morro, és —com ja he esmentat— una síntesi de la seva tesi doctoral, *Mallorca a mitjan segle XV: el sindicat i l'alçament forà*.¹⁹ L'aixecament rural del 1450 tenia precedents bibliogràfics de qualitat: la monografia de J. M. Quadrado *Forenses i ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV*²⁰ ha estat, sens dubte, una de les obres més considerades de la historiografia balear del segle passat, com es desprèn de les seves nombroses reedicions,²¹ i continua essent de lectura obligatòria per a qualsevol aproximació a la complexa problemàtica econòmica, social i política mallorquina de la darreria de l'edat mitjana. Guillem Morro, a l'hora de triar el tema de la tesi doctoral, va assumir, doncs, un risc fort. Nascut a Porreres, al migjorn de Mallorca, amb un coneixement profund de la psicologia pagesa, va considerar oportú

18. Mentre que Mallorca disposava de dret propi, consagrat a la Carta de Franquesa, i hi corria el ral de València fins que se'n creés un d'exclusiu, al Rosselló i a la Cerdanya continuaven vigents, després de 1276, els Usatges de Barcelona i les Constitucions de Catalunya, i hi circulava amb caràcter obligatori i exclusiu el numerari barceloní. Les atribucions de Jaume II de Mallorca encara eren més minses a Montpeller, on no disposava més que d'una potestat senyorial, per tal com el tenia en feu del bisbe de Maguelona, i s'hi utilitzava el diner melgorès.

19. Guillem MORRO (1997), Palma: Ed. Documenta Balear.

20. J. M. QUADRADO (1847), Palma: Impr. Esteva Tries.

21. L'obra, ràpidament exhaurida, va ser reimpressa el 1895 i el 1939. Recentment ha tornat a ser editada: (1986), Palma: Ed. Miquel Font.

reanalitzar l'enfrontament entre els camperols i els estaments privilegiats urbans des d'una perspectiva menys conservadora i negativa que no les emprades pels historiadors illencs fins pels volts del 1965, molt sensibles als arguments dels poderosos i per als quals els pagesos eren uns autèntics subversius, els causants de la davallada econòmica de Mallorca a les vespres de la modernitat.

Guillem Morro situa l'alçament rural mallorquí en el context europeu i ibèric; per tal d'identificar-ne els trets definidors, el relaciona amb el galopant dèficit fiscal i el col·lapse institucional que patia Mallorca a mitjan segle xv, n'analitza el component religiós i ressalta el paper decisiu que va jugar el Sindicat Forà tant en la conducció de la lluita com en la reconstrucció de la ruralia després de la desfeta. Per a l'autor, els perdedors són els forans, les mesures de redreç instaurades per Alfons el Magnànim no són equilibrades, el contenciós es tanca en fals i les reivindicacions populars, no ateses, tornaran a esclatar, sota una forma quelcom diversa, setanta anys després, el 1521, amb les Germanies.

A l'hora de valorar les causes del conflicte, Guillem Morro confereix al repartiment del poder polític entre ciutat i camp, al control de la distribució de la pressió fiscal, un paper més important que no pas a les estructures de la propietat agrària o a les relacions socials vigents al camp mallorquí a mitjan segle xv. Sembla que la causa principal de la davallada de les condicions de vida dels pagesos no eren unes exigències senyorials arbitràries i vexatòries, com els «mals usos» catalans coetanis, sinó la hipertaxació fiscal. Els forans eren pagesos emfiteutes i petits propietaris empobrits que lluitaven per una millor distribució, a escala illenca, de la càrrega impositiva, no serfs adscrits a la terra que maldaven per reconquerir la llibertat i sortir de la jurisdicció senyorial sense perdre l'explotació familiar. El professor Alvaro Santamaría, per tal de recalcar les diferències que separen els conflictes rurals mallorquí i català de mitjan segle xv, defineix els forans com una *estirpe de hombres libres*.²² Guillem Morro ha analitzat molt bé la vessant política del moviment; resten per estudiar encara, emperò, els aspectes econòmics i socials del conflicte. Com van afectar la guerra i les mesures de redreç subsegüents les explotacions foranes? Es va incrementar l'endeutament pagès? Es van modificar l'estructura de la propietat i les relacions socials a la ruralia? La documentació notarial conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca pot aportar una base informativa suficientment ferma per abordar aquestes i altres qüestions.

Si l'aixecament forà, malgrat les seves característiques específiques, va ser un anunci de l'alçament remença català i un antecedent de la Germania, les anàlisis comparatives esdevenen necessàries. Ha arribat l'hora de trencar vells confins geogràfics i cronològics; convé que historiadors catalans, mallorquins i valencians, medievalistes i modernistes, analitzin conjuntament aquests conflictes que es van donar a la Corona d'Aragó entre 1450 i 1525; tots hi sortiran guanyant. Pocs historiadors illencs estan més qualificats que Guillem Morro per participar en aquesta nova tasca.

IV

Els altres tres llibres són de característiques molt diverses, per tal com no són obres d'alta divulgació sinó el resultat de recerques de primera mà, el fruit d'una tasca prolongada i d'enverga-

22. Alvaro SANTAMARÍA (1970), «Levantamiento foráneo», *Historia de Mallorca*, coord. per J. MASCARÓ PASARIUS, III, Palma de Mallorca, p. 149.

dura. Es tracta d'autèntiques monografies amb el corresponent aparat crític, amb notes a peu de pàgina, presentació de les fonts, justificació de la metodologia i balanç conclusiu de resultats.

El Regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca, 1300-1335),²³ del professor Pau Cateura, forma part de la cloenda bibliogràfica d'un projecte de recerca, «Corona, municipio y fiscalidad 1330-1500», finançat per la Secretaria d'Estat d'Universitats i Investigació. S'inscriu, doncs, en un corrent historiogràfic, la història de la fiscalitat, que gaudeix avui de gran acceptació als principals centres de recerca europeus, inclosos els ibèrics.

L'obra de Pau Cateura —una mena de transsumpte balear d'*El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*²⁴ del Dr. Manuel Sánchez—²⁵ continua una línia de recerca iniciada, a Mallorca, pel professor Alvaro Santamaría²⁶ i continuada tant pels seus deixebles Josep Francesc López Bonet²⁷ i Maria Barceló,²⁸ com per Jaume Sastre²⁹ i Laura M. Marcús.³⁰

L'obra analitza la creació, a Mallorca, de la fiscalitat d'estat i l'organització de les finances reials, dos aspectes estretament interrelacionats. Tot partint de l'estudi del desenvolupament progressiu, durant el primer terç del segle XIV, de les taxes impositives, majoritàriament de tipus indirecte,³¹ l'obra aporta informació nova i valuosa sobre el funcionament intern del regne de Mallorca, en la gestió del qual els rossellonesos van desenvolupar un paper decisiu³² i on no va haver-hi un contrapès institucional proporcionat al poder reial. La col·laboració palesa de la burgesia balear amb els catalans, durant l'ocupació, va permetre a Jaume II, del 1298 ençà, un cop recuperat l'arxipèlag, reduir substancialment l'autonomia de la Universitat de Mallorca i incrementar-hi la presió fiscal, circumstàncies no extrapolables als comtats del Rosselló i la Cerdanya, que no van ser reanexionats, a la darrereria del segle XIII, a la Corona d'Aragó. Només durant la minoria de Jaume III,

23. Palma, 1998.

24. Vic, 1995.

25. Que dirigeix amb encert i bons resultats, al Departament d'Estudis Medievals del Consell Superior d'Investigacions Científiques, un grup de recerca sobre la fiscalitat baixmedieval a Catalunya.

26. Alvaro SANTAMARÍA (1955), *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, Palma; (1973), «La Deuda Pública en la Parte Foránea de Mallorca al finalizar el siglo xv», *AEM*, 8, p. 257-304; (1998), «El municipio en el reino de Mallorca», *EB*, 31, p. 5-38; (1990), *Ejecutoria del Reino de Mallorca. 1230-1343*, Palma, p. 496-515.

27. J. F. LÓPEZ BONET (1983), «Estudi del delme recaudat per la Procuració Reial de Mallorca en el segle XIV i el seu interès respecte a l'aproximació de la conjuntura agrària», *BSAL*, XXXIX, p. 381-406; (1986), «Comunidad y Corona: el precio de servir. Las cargas sobre el consumo en el siglo XIV en Mallorca», *EHE*, 1, p. 5-193; (1986), *El diezmo en el reino de mallorca y en la estructura económica de la Procuración Real (1315-1396)*, Palma; (1988), «La carga impositiva sobre el consumo en Mallorca (siglo XIV)», *AEM*, 18, p. 349-362; (1989), *La riqueza de Mallorca al segle XV (evolució i tendències econòmiques)*, Palma; (1991), «La pràctica fiscal a la Mallorca de la baixa edat mitjana», *Rd*, 29, p. 13-36; (1995), «Repercusiones fiscales en Mallorca de las sublevaciones sardas en la segunda mitad del siglo XIV», *XIV CHCA*, II/2, Sàsser, p. 529-551; (1996), «El pes impositiu a les acaballes del segle XIV», *XV CHCA*, I/4, Saragossa, p. 113-129.

28. Maria BARCELÓ (1983), «Sobre una talla de 1478», *BSAL*, XXXIX, p. 435-448; (1989), «La dona com a subjecte fiscal», *Mq*, 22-1, p. 49-56; (1991), «Més sobre l'impost de la talla (1450-1521)», *Rd*, 29, p. 185-217; (1993), «Coronatge i maridatge (1458-1516)», *Homenatge a Antoni Mut, arxiver*, Palma, p. 17-33.

29. Jaume SASTRE (1986), *Economía y sociedad del reino de Mallorca. Primer tercio del siglo XIV*, Palma; (1994), «El puerto de la Ciutat de Mallorca durante el reinado de Sancho y la regencia de Felipe de Mallorca (1311-1330). Rentas reales y su reinversión», *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (Barcelona), p. 141-188.

30. «La monarquia privativa i el municipi de la Ciutat de Mallorca durant la guerra amb Gènova», *XV CHCA*, I/3, Saragossa, p. 135-153.

31. Imposicions sobre la compravenda de queviures bàsics, com el pa, el vi o la carn.

32. Durant el primer terç del segle XIV, mentre que a la lloctinència de Mallorca se succeïen els oriünds de les contrades pirinenques, cap illenc no és seleccionat per ocupar un càrrec administratiu important als territoris continentals del Regne de Mallorca.

aprofitant la debilitat transitòria de la monarquia, el municipi de Mallorca va intentar desenvolupar un règim pactista, inspirat en el model coetani català. El radicalisme de les propostes³³ i la indecisió de les viles foranes van obligar, tanmateix, els jurats ciutadans a renunciar als experiments institucionals i a retornar als vells esquemes administratius.

Del fet que els mecanismes de control de l'actuació reial fossin menys efectius a les Illes que als comtats pirinencs, on el poder estava més disgregat, se'n van derivar importants conseqüències fiscals. Pau Cateura demostra que la hisenda reial va obtenir molts més recursos econòmics de l'arxipèlag que no dels districtes continentals. La potestat feudal de què disposaven sobre el regne de Mallorca va permetre, altrament, als sobirans aragonesos considerar els seus parents balears com uns creditors solvents però febles, com una font de diners no retornables per finançar les seves conquestes ultramarines. Els mercaders insulars, interessats a introduir-se amb bones condicions aranzelàries en els nous territoris incorporats a la «confederació», van exercir també una pressió considerable damunt la cort de Perpinyà perquè el regne de Mallorca participés militarment i finançament en la conquesta de Sardenya (1323-1326) i en la subsegüent guerra de Gènova (1330-1336). Les flotes eren cares i els monarques illencs van traslladar el gros dels costos sobre la Universitat de Mallorca, tot autoritzant-la a instaurar imposicions específiques a l'illa. Com a conseqüència de les estructures administratives vigents al regne de Mallorca d'un sistema polític de sobirania compartida, el poble balear, rural i urbà, estava sotmès a una doble imposició: a les exigències fiscals de la mateixa Administració, gestionades des de Perpinyà, i a les periòdiques reclamacions de diners i d'efectius navals de la Corona catalanoaragonesa, en el disseny de la política exterior de la qual no participaven, ja que el seu únic representant, a les Corts de Catalunya, era el monarca privatiu, quan hi acudia. Aquesta hipertaxació fiscal va poder ser tolerada mentre es va mantenir el creixement econòmic; però quan, a mitjan segle XIV, esclatà la crisi i la concurrència comercial als principals mercats internacionals s'accentuà, l'autonomia política mallorquina serà abrogada i els districtes insulars i pirinencs del regne seran reintegrats a la Corona d'Aragó. França aprofitarà l'avinentesa per recuperar el control directe de la senyoria de Montpeller, que sortirà definitivament, després de gairebé cent quaranta anys de vinculació, de l'òrbita de la Corona catalanoaragonesa.

Del treball de Pau Cateura se'n desprèn que la dinastia privativa va establir a les illes Balears un règim de fiscalitat forta i d'un cert perfil autoritari, molt diferent del proposat per alguns historiadors estrangers. Segons F. Fernández-Armento, per exemple, el regne autònom reunia les condicions necessàries perquè s'hi produís un important desenvolupament econòmic, ja que oferia impostos baixos i una intervenció governamental limitada, concebuda per incentivar-hi la inversió,³⁴ opinió compartida, amb algunes lleugeres matisacions, per David Abulafia.³⁵ Per tal com bona part de la documentació comptable generada per l'Administració pública als comtats pirinencs durant la

33. Que intentaven sotmetre l'actuació dels oficials reials, començant pel lloctinent, al control efectiu dels jurats municipals.

34. F. FERNÁNDEZ-ARMENIO (1987), *Before Columbus. Exploration and colonisation from the Mediterranean to the Atlantic*, 1229-1492, Londres, p. 26-27.

35. DAVID ABULAFIA (1994), *A Mediterranean emporium. The Catalan kingdom of Majorca*, Cambridge, p. 22.

primera meitat del segle xiv també s'ha conservat,³⁶ el millor procediment per comprovar i avaluar el desequilibri fiscal que la dinastia privativa hauria introduït entre els districtes illencs i continentals del regne de Mallorca seria reconstruir les magnituds dels recursos recaptats paral·lelament, entre 1298 i 1343, pels oficials reials en cada un dels dos territoris i comparar-les. La tasca que hom proposa, pel que fa al Rosselló i la Cerdanya, no consisteix més que a prolongar cap enrere l'anàlisi de les finances públiques efectuada per Christian Guilleré per a l'any 1345-1346.³⁷

V

A la baixa edat mitjana, el comerç va desenvolupar un paper força més important que no la manufactura en l'estructura econòmica de Mallorca, que va esdevenir un gran mercat internacional, cosa que explica que els historiadors hi hagin dedicat una atenció preferent. Tant Alvaro Santamaría,³⁸ Francesc Sevillano,³⁹ Onofre Vaquer,⁴⁰ Pau Cateura,⁴¹ Guillem Rosselló-Bordoy,⁴² Jaume Sastre,⁴³ Gabriel Ensenyat,⁴⁴ Maria Barceló,⁴⁵ Manuel Sánchez,⁴⁶ Maria D. López,⁴⁷ Joan Nicolau Bauzá⁴⁸

36. *Archives Departamentales des Pyrénées Orientales*, Secció Procuració Reial, sèrie B.

37. Christian GUILLERÉ (1984), «Les finances publiques en Roussillon-Cerdagne au milieu du xive siècle: comptes des procureurs royaux pour l'année 1345-1346», *Annales du Midi*, 96 (Toulouse), p. 357-384.

38. Alvaro SANTAMARÍA (1980), «La reconquista de las vías marítimas», *AEM*, 10, p. 41-133; (1990), «Contexto histórico del Reino de Mallorca», *XIII CHCA*, 1, Palma, p. 39-44; (1990), *Ejecutoria del Reino de Mallorca, 1230-1343*, Palma, p. 413-454 i 583-646.

39. Francesc SEVILLANO (1972), «De Venecia a Flandes vía Mallorca y Portugal (siglo xiv)», *BSAL*, XXXIII, p. 1-33; (1971), «Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos xiii-xv)», *Historia de Mallorca*, coord. por J. MASCARÓ PASARIUS, IV, Palma, p. 431-520; (1972), «Los viajes medievales desde Mallorca a Canarias», *Anuario de Estudios Atlánticos*, 18 (Madrid-Las Palmas), p. 1-31; (1974), «Pesas y medidas en Mallorca desde el siglo xii al siglo xix», *Mq*, 12, p. 67-86; (1980), «Mallorca y Valencia; relaciones marítimo mercantiles en el siglo xiv», *I Congreso de Historia del país Valenciano*, II, València, p. 539-551; (1974), *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*, Palma [en col·laboració amb J. Poul].

40. Onofre VAQUER (1990), «Comerç i capital mercantil a Mallorca (1448-1480)», *La Mediterrània. Antropologia i Història*, Palma, p. 161-172; (1991), «El comerç marítim de Mallorca a la segona meitat del segle xv», *Rd*, 29, p. 105-119; (1990), «Navegació i comerç a Mallorca. Segle xv, segona meitat», *FRB*, (Nova etapa), 1, p. 95-142.

41. Pau CATEURA (1983), «Navegación y comercio a fines del siglo xiv: el leño ibicenco de Santa Catalina», *BSAL*, XXXIX, p. 361-380; (1984), *La reforma del muelle de la Ciudad de Mallorca*, Palma; (1989), «Consolats estrangers a les Illes Balears (1347-1500)», *Mq*, 22, p. 167-180; (1995), «El comercio del reino de Mallorca con Cerdeña a través de los 'guiatges'», *XIV CHCA*, II/1, Sàsser, p. 277-290.

42. Guillem ROSELLÓ-BORDOY (1978), «La relación comercial Málaga-Mallorca en los siglos xiii y xiv. Una comprobación arqueológica», *BSAL*, XXXVI, p. 209-271; (1981), «Mallorca: Comercio y cerámica a lo largo de los siglos x al xiv», *Segundo Coloquio Internacional de Cerámica Medieval de Medieterráneo Occidental*, Madrid, 15-42; (1990), «Comerç de ceràmica a Mallorca a la primera meitat del segle xiv», *XIII CHCA*, II/2, Palma, p. 103-109 [En col·laboració amb M. RIERA i N. SOBERATS]; (1993), «Comercio y navegación en las Baleares medievales: la información textual y arqueológica», *Cuadernos de Arqueología Marítima*, 2 (Madrid), p. 177-196; (1993), «Terminología naval según las fuentes históricas y lexicográficas», *Naves andalusíes en cerámicas mallorquinas*, Palma, p. 29-41; (1996), «Navegación y avances técnicos: un análisis iconográfico», *XV CHCA*, I/5, Saragossa, p. 449-474.

43. Jaume SASTRE (1987), «Relaciones politico-comerciales entre Mallorca y el Rosellón en el primer tercio del siglo xiii», *XII CHCA*, I, Montpeller, p. 217-239; (1991), «La tarida "Santa Anna" i l'uixer "Sant Cristòfol" (1309-1328). L'activitat comercial de la corona mallorquina durant el regnat de Sanç I», *Rd*, 29, p. 37-49; (1994), «El puerto de la Ciudad de Mallorca durante el reinado de Sancho y la regencia de Felipe de Mallorca (1311-1330). Rentas portuarias reales y su reinversión», *Miscel·lània de Textos Medievalls*, 7 (Barcelona), p. 141-188.

44. Gabriel ENSENYAT (1989), «El "lou" dels genovesos: els canvis operats després de l'annexió de Mallorca», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 73-83; (1989), «La marca concedida per Jaume III a Mateu Pellicer contra els súbdits de la Corona catalano-aragonesa», *BSAL*, XLV (1989), p. 123-131; (1990), «La guerra de cors entre Jaume III i Pere IV: un episodi desconegut de la reintegració de Mallorca a la Corona d'Aragó», *EB*, 36, p. 41-50; (1991), «El regne de Mallorca i la república de Gènova: les difícils relacions durant els anys centrals del segle xiv», *Rd*, 29, p. 63-74; (1997), «Corsarisme i represàlies castellano-mallorquines durant la dècada 1340-1350», *XV CHCA*, II, Saragossa, p. 101-113.

45. Maria BARCELÓ (1991), «Corsarisme i comerç a la segona meitat del segle xv», *El comerç alternatiu: corsarisme i contraban (segles XIII-XVIII)*, Palma, p. 71-80. (1996), «Relaciones comerciales entre Mallorca y Cerdeña (segunda mitad del siglo xiv)», *XIV CHCA*, III, Sàsser, p. 101-121.

i Antoni Riera Melis,⁴⁹ pel que fa al recercadors nacionals, com Marcel Durliat,⁵⁰ Pierre Macaire,⁵¹ Charles E. Dufourq,⁵² Roberto S. López,⁵³ L. Liagre de Sturler,⁵⁴ David Abulafia,⁵⁵ Jean Claude Hocquet,⁵⁶ Tito Antoni,⁵⁷ Georges Jehel,⁵⁸ Guy Romestan,⁵⁹ Sandro Petrucci,⁶⁰ Momcilo Spremic,⁶¹ entre els estrangers, han analitzat —des de perspectives distintes i amb un nivell de dedicació divers— la integració de l'arxipèlag al sistema d'intercanvis coordinats que es va establir, des de la darrerria del segle XIII, entre els ports de Llevant i les ciutats industrials del mar del Nord, els principals centres reguladors del qual eren Gènova, Venècia i Barcelona, a la Mediterrània, i Bruges i Londres, a l'Atlàntic. Aquest decalatge bibliogràfic, tanmateix, comença a atenuar-se des del 1990, arran d'ini-

46. Manuel SÁNCHEZ (1988), «Mallorquines y genoveses en Almería durante el primer tercio del siglo xiv: el proceso contra Jaume Manfré (1334)», *Miscel·lània de Textos Medievals*, IV (Barcelona), p. 103-162.

47. Maria D. LÓPEZ (1996), «La presencia mercantil italiana a Mallorca a través de los registros de lezdas (1373)», *XV CHCA*, 1/4, Saragossa, p. 131-148; (1995), *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Barcelona.

48. Joan Nicolau BAUZA (1983), «El tràfic marítim amb les balears a través d'un notari valencià del segle xv», *EB*, 9, p. 27-56.

49. A. RIERA MELIS (1978), «El estatuto arancelario de los mallorquines en el seno de la Corona de Aragón durante la segunda mitad del siglo XIII», *Universitas Tarrachonensis* 2 (Tarragona), p. 53-88; (1980), «La 'Licència per a barques' de 1284. Una font important per a l'estudi del comerç exterior mallorquí del darrer quart del segle XIII», *Faventia*, II/2 (Barcelona), p. 53-73; (1980), «La lezda de Colliure bajo la Administración mallorquina. I: La reforma de aranceles de finales del siglo XIII (1299?)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 1 (Barcelona), p. 91-125; (1981), «La lezda balear de 1302, un punto de fricción entre el reino de mallorca y las ciudades mercantiles catalanas a principios del siglo xiv», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 9 (Barcelona), p. 105-196; (1986), *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV. 1: Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear*, Madrid-Barcelona; (1989), «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle xiv», *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, p. 45-68; (1996), «El Mediterrani Occidental al darrer quart del segle XIII. Concurrencia comercial i conflictivitat política», *AEM*, 26/2, p. 729-782.

50. Marcel DURLIAT (1964), *L'Art en el Regne de Mallorca*, Mallorca, p. 19-34; (1959), «Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle xiv», *VI CHCA*, Madrid, p. 345-363 (amb la col·laboració de J. PONS).

51. Pierre MACLAIRE (1982), «Les relations commerciales entre Majorque, Collioure et Perpignan au xve siècle», *Majorque, Languedoc et Roussillon de l'Antiquité à nous jours*, Montpellier, p. 77-90; (1984), (1986), «Mallorca y el comercio con el Mediterráneo oriental», *EB*, 15, p. 43-67; *Majorque et le commerce international (1400-1450 environs)*, Lille.

52. Charles E. DUFOURQ (1966), *L'Espagne Catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, Paris; (1974), «Aspects internationaux de Majorque durant les derniers siècles du Moyen Age», *Mq*, 9, p. 5-52; (1979), «Liaisons maritimes et commerce catalans, majorquins et valenciens avec le Maghrib, du XIIIe au xve siècles», *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, 20 (Barcelona), p. 109-118.

53. Roberto S. LÓPEZ (1951), «Majorcans and genoese on the North Sea Route in the thirteenth century», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 30 (Brussel·les-Roma), p. 1163-1179.

54. L. Liagre de STURLER (1969), *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outre-mont d'après les archives notariales génoises. 1320-1400*, Brussel·les-Roma, 2 v.

55. David ABULAFIA (1989), «Les relations commerciales i polítiques entre el regne de Mallorca i Anglaterra», *XIII CHCA*, III, Palma, p. 69-79. (1994), *A Mediterranean emporium. The Catalan kingdom of Majorca*, Cambridge, p. 103-263; (1995), «La relazione fra il regno di maiorca e la Sardegna, 1267-1324», *XIV CHCA*, II/1, Sàsser, p. 11-22; (1996), «Un cas à vérifier: Le roi de Majorque, les marchands de Montpellier et l'exemption de la leude», *XV CHCA*, 1/4, Saragossa, p. 9-22; (1997), «El comercio y el reino de Mallorca, 1150-1450», *En las costas del Mediterráneo Occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, p. 115-154.

56. Jean Claude HOCQUET (1978), «Ibiza, carrefour du commerce maritime et témoin d'une conjoncture méditerranéenne (1250-1650 env.)», *Studi in memoria di Federico Melis*, I, Nàpols, p. 491-526.

57. Tito ANTONI (1970), «I "Lou dels Pisans" del 1303. Note sul rapporti commerciali di Pisa con il regno di Maiorca e con quello di Aragona», *Bollettino Storico Pisano*, 39 (Pisa), p. 31-40; (1977), «I "partiani" maiorichini del "Lou dels Pisans", relativi al comercio dei Pisani nelle Baleari (1304-1332 e 1353-1355), Pisa.

58. Georges JEHEL (1979), «Catalans et Majorquins à Tunis en 1289», *Quaderns d'Història econòmica de Catalunya*, 20 (Barcelona), p. 125-130; (1989), «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gênes aux XIème et XIIème siècles», *XIII CHCA*, II, Palma, p. 99-110.

59. Guy ROMESTAN (1982), «Les marchands de Montpellier et la leude de Majorque pendant la première moitié du xive siècle», *Majorque, Languedoc et Roussillon de l'Antiquité à nous jours*, Montpellier, p. 52-60.

60. Sandro PETRUCCI (1989), «Tra Pisa e Maiorca: Avvenimenti politici e rapporti commerciali nella prima metà del xiv secolo», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 137-146.

61. Momcilo SPREMIC (1989), «Le isole Baleari e Ragusa/Dubrovnik nel Basso Medioevo», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 147-153.

ciatives com les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals, dedicades a les activitats secundàries a la baixa edat mitjana,⁶² o d'algunes contribucions puntuals de Margalida Bernat⁶³ i de Maria Barceló i Guillem Rosselló Bordoy.⁶⁴

El ram manufacturer que va experimentar, a l'edat mitjana, un desenvolupament més fort va ser, sens dubte, el tèxtil. La draperia va esdevenir, tant pel valor de la producció com pel nombre de mà d'obra ocupada, el motor del sector secundari. Al regne de Mallorca, durant el darrer terç del segle XIII i la primera meitat del XIV, va sorgir, subordinada al comerç exterior, una manufactura llanera força important. Els mercaders, que inicialment, en sotmetre la producció local a la concurrència dels draps occitans, n'havien dificultat l'envol, esdevenen, del 1298 ençà, un important factor de desenvolupament de la nova draperia urbana. El tancament gradual del mercat occità per part de la monarquia francesa, com a conseqüència de l'increment de la pressió aranzelària i del vet a l'exportació dels draps semielaborats, incita els homes de negocis rossellonesos i balears a organitzar la producció de teixits de bona qualitat mitjana, que aleshores gaudien de gran acceptació tant als mercats d'ultramar com entre els estaments intermedis locals. Amb excedents de capital comercial, es va finançar la renovació de l'utillatge i l'ensinistrament tecnològic dels menestrals; els mercaders van assegurar tant un abastament sostingut de matèries primeres d'alta qualitat de provenença exterior com també la sortida de la part més valuosa de la producció. Marcel Durliat,⁶⁵ Gui Romestan⁶⁶ i Francesc Sevillano⁶⁷ van iniciar l'estudi de la consolidació de la draperia urbana als districtes continentals i insulars del regne de Mallorca; en va recollir el testimoni, en una segona etapa, Antoni Riera Melis,⁶⁸ i la temàtica ha estat represa recentment per una nova generació d'historiadors,⁶⁹ amb Margalida Bernat⁷⁰ i Miguel J. Deyá al capdavant, que l'han prolongada en el temps, estenent-la fins a l'edat moderna.

*La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*⁷¹ és una reelaboració de la primera part de la tesi doctoral de Miguel J. Deyá, un ambiciós i ben documentat estudi sobre el sector llaner mallorquí de l'Antic Règim. La draperia mallorquina va experimentar, durant el segle XIV, un creixement considerable, que li va permetre no tan sols cobrir la demanda interior sinó també orientar-se cap a l'exportació. Dels obradors balears sortien especialment teles de qualitat mitjana,

62. Maria BARCELÓ (COORD.) (1991), *La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVII)*, Palma.

63. Margalida BERNAT (1993), «L'ofici dels ferrers. Algunes referències històriques s. XIII-XVII», *BSAL*, XLIX, p. 169-216; (1997), «Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madina Mayurq a Ciutat de Mallorca (1230-1315)», *BSAL*, LIII, p. 71-96.

64. Guillem ROSELLÓ (1996), *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma.

65. *L'Art en el Regne de Mallorca*, p. 34-48.

66. GUI ROMESTAN (1970), «Draperie roussillonnaise et draperie languedocienne dans la première moitié du xive siècle», *XLII Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Montpellier, p. 31-69; (1972), «À propos du commerce des draps dans la Péninsule Ibérique au Moyen Âge. Les marchands languedociens dans le Royaume de Valence pendant la première moitié du xive siècle», *Bulletin Philologique et Historique*, XLIV-1 (Paris), p. 115-192; (1974), «La gabelle des draps en Languedoc», *Hommage à André Dupont*, Montpellier, p. 197-237.

67. FRANCESC SEVILLANO (1972), «Artesania textil de la lana mallorquina (siglos XIV y XV)», *BSAL*, XXXIII, p. 157-178.

68. A. RIERA MELIS (1983), «L'aparició de la draperia medieval urbana als Pirineus Orientals», *Annals de la I Universitat d'Estiu, Andorra 82*, Andorra, p. 152-178; *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, p. 76-153.

69. Integrada per la professora Maria BARCELÓ [«Problemàtica del gremi dels tintorers devers 1487», *La manufactura urbana i els menestrals*, p. 223-234] i Onofre VAQUER [«Les manufactures mallorquines de teixits i de pell a la segona meitat del segle XV: Importacions i exportacions», *Ibidem*, p. 433-447].

70. Margalida BERNAT (1985), *Telers i teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*, Palma; (1986), «L'obratge de la llana i els "Capítols del rei Sanxo"», *BSAL*, XLII (Palma), p. 63-77; (1995), *Els «III Mestres de la Llana» a ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)*, Palma.

71. Palma de Mallorca, 1997.

a l'abast dels estaments intermedis urbans i rurals, no pas articles de luxe per a l'aristocràcia i l'alta burgesia. El creixement del sector tèxtil va esperar la cabana ovina, que va esdevenir una de les principals fonts d'ingressos de les explotacions rurals. El destí preferent de la producció eren els territoris ultramarins de la «confederació», Sicília, Sardenya i, més tard, Nàpols. Les importacions mallorquines gaudien als mercats del *mezzogiorno* d'un estatut aranzelari privilegiat, que les protegia de la concurrència italiana i occitana. Aquesta posició de força que l'expansió territorial de la Corona catalanoaragonesa conferia a la manufactura tèxtil balear en un conjunt important de places de la Mediterrània occidental explica que el principal problema del sector no fos l'excés de producció sinó el manteniment de la qualitat.

Sobre la draperia mallorquina, al segon terç del segle xv, convergien els interessos contraposats dels menestrals i dels mercaders. Mentre els artesans, organitzats en corporacions d'ofici, intentaven preservar d'ingerències externes totes les fases de la cadena de producció i monopolitzar-ne el control de qualitat, els comerciants, recolzant-se en el consell municipal, on gaudien d'una gran influència, pugnaven per subjectar el procés productiu al seus propis fins. Els homes de negocis, d'acord amb uns plantejaments més «liberals» que els de la menestralia, perseguïen optimitzar les inversions de capital en el sector, trencar el marc laboral establert per les associacions professionals i adaptar les característiques dels draps a les oscil·lacions de la demanda externa.

D'aquesta pugna, com calia esperar en un país en què el comerç jugava un paper més important que no la manufactura, en van sortir força més malparats els menestrals que no pas els mercaders. En aquest triomf dels homes de negocis damunt dels artesans va jugar un paper considerable un sector dels paraires: els mestres més solvents, que, aprofitant la seva posició privilegiada en la cadena de producció, s'havien convertit en autèntics empresaris i havien organitzat la producció al marge de les organitzacions corporatives; es van sentir, en el moment decisiu, més solidaris amb els poderosos comerciants que no amb uns menestrals en vies de proletarització. Les corporacions van veure retallades les seves competències sobre el control de qualitat dels draps, que van ser transferides gradualment al consell municipal. Els mercaders van aconseguir liberalitzar les exportacions de llana balear i les importacions de draps de qualitat, desarborant els plantejaments proteccionistes dels menestrals, tendents a reservar la producció de fibra i la demanda interior a la draperia local; van descentralitzar la producció, traslladant-ne al camp les fases inicials, del cardat i del filat, per tal de preservar-les del control gremial. Aquests canvis repercutiren negativament, tanmateix, en la qualitat dels draps, i a la llarga en llastraren les exportacions. Davant l'increment de la concurrència als mercats mediterranis, hom podia adoptar dos tipus de mesures:

a) Elevar la qualitat mitjançant canvis tecnològics, una concentració de la producció, un ensinistrament dels menestrals, la depuració de les matèries primeres i noves inversions de capital. Els artesans, partidaris d'aquesta línia d'actuació, defensaven que la draperia mallorquina havia d'optar decididament per la franja alta de la demanda, cosa impossible si no se sotmetia la manufactura rural al control de les corporacions urbanes.

b) No realitzar canvis estructurals i multiplicar els controls de qualitat, transferint-ne alguns de les corporacions professionals a la Universitat. Els comerciants, una mica més pessimistes que no

els menestrals sobre la capacitat d'innovació de la draperia mallorquina, sostenien que, en lloc de voler conquerir les capes altes del *mezzogiorno*, molt exigents, s'havia de procurar no perdre els consumidors tradicionals, les capes intermèdies, eradicant els fraus de la producció i reduint-ne els costos.

L'opció triomfant, com es desprèn de les ordenances del 1486, va ser la segona, i la draperia mallorquina va penetrar a l'edat moderna amb unes estructures productives descentralitzades i amb uns nivells de qualitat intermedis tirant a baixos.

Al segle xv, doncs, els mercaders no eren sempre més innovadors i audaços que els menestrals ni les corporacions d'ofici tampoc encotillaven pertot arreu el treball amb anàcronics reglaments tècnics.

VI

El llarg conflicte que va enfrontar, a mitjan segle xv, la Generalitat de Catalunya amb la monarquia, l'aristocràcia i l'oligarquia urbana amb els pagesos i els menestrals empobrits ha estat interpretat, pels historiadors del Principat,⁷² com una divergència interna, com una contesa en la qual els altres territoris de la Corona no van jugar un paper important. Els medievalistes valencians, mallorquins⁷³ i aragonesos, influïts pels seus col·legues barcelonins, han concedit també poca atenció a aquest contenciós, cruent i de conseqüències profundes, amb què es va tancar l'edat mitjana a la «confederació». El regne de Mallorca a l'època de Joan II. *La Guerra Civil catalana i les seves repercussions*,⁷⁴ de Ricard Urgell, constitueix una obra insòlita en el medievalisme balear, d'una originalitat temàtica i d'una oportunitat indiscutibles.

La reincorporació del regne de Mallorca a la Corona catalanoaragonesa, el 1343, no va significar una atenuació de la forta pressió fiscal instaurada a l'arxipèlag per la dinastia privativa. La intervencionista política exterior de Pere el Cerimoniós va implicar —com va demostrar Pau Cateura a la seva tesi doctoral—⁷⁵ una autèntica sagnia financera per a les Illes. Per tal com els sovintejats i creixents auxilis requerits pel sobirà, coincidint amb una època de contracció demogràfica i davallada econòmica, no podien ser atesos íntegrament mitjançant la instauració de sises i talles, la Universitat de Mallorca va optar per sufragar el dèficit amb l'emissió de deute públic. Al llarg de la segona meitat del segle xiv, aquesta modalitat de crèdit a llarg termini va créixer amb una celeritat alarmant i en van acaparar la major part burgesos catalans. Després de diversos intents frustrats de posar ordre a les finances públiques illenques, la Concòrdia de Barcelona va

72. Fins i tot per a Santiago SOBREQUÉS i Jaume SOBREQUÉS, autor de la millor monografia sobre el tema, *La Guerra Civil catalana del segle XV* (Barcelona, 1987).

73. Amb l'excepció de Ramon ROSSELLÓ, que va publicar dos importants reculls documentals [(1981) *La revolta menorquina contra Joan II (1463-1472)*, Menorca, i (1987), «Correspondència entre els consellers de Barcelona i Menorca (segles xv i xvi)», *EB*, 27, p. 39-54, i de Maria BARCELÓ, que ha analitzat la contribució de Mallorca en l'abastament alimentari de l'exèrcit reial durant tota la guerra [(1995), «L'aportació de queviures en l'ajuda mallorquina al rei durant la Guerra Civil catalana (1462-1472)», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, II, Lleida, p. 269-289.

74. Palma, 1997.

75. Pau CATEURA (1982), *Política y Finanzas del Reino del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, p. 126-177.

aconseguir redreçar la situació: el volum global del deute, la taxa d'interès i el nombre de creditors externs van experimentar, del 1431 ençà, una davallada important, que només es va interrompre durant l'alçament forà.

Quan les mesures de contenció del deute públic, després del parèntesi de l'aixecament rural, començaven a produir resultats positius, l'esclat de la Guerra Civil catalana sacsejà l'Administració balear. Ambdós contendents intenten atreure's amb concessions el suport de les forces polítiques illenques. Les autoritats mallorquines, després constatar el fracàs de les mesures conciliadores, es decanten, com les valencianes i les aragoneses, pel sobirà.

Les confiscacions de Joan II, la presència creixent d'embarcacions catalanes al mar balear i l'obertura d'un front favorable a la Generalitat a Menorca van provocar, el 1463, el trencament de relacions amb el Principat i la involucració total del regne de Mallorca en la guerra.

En l'opció de les autoritats illenques va jugar un paper important el problema del deute públic exterior, dels creditors barcelonins. La primera mesura de la Procuració Reial de Mallorca va consistir a confiscar els censals i violaris pertanyents als rebels i consignar l'import de les pensions al finançament del conflicte.

La Universitat de Mallorca va intentar aprofitar la conjuntura per obtenir del sobirà la condonació d'una part del deute públic confiscat. Les contrapartides exigides per Joan II i les diferències de criteris entre ciutat i la part forana van fer avortar, tanmateix, la iniciativa.

La procuració reial va exigir, altrament, de la Universitat de Mallorca subsidis extraordinaris, que es van consignar al reforç de la vigilància marítima i a l'armament d'embarcacions. Vaixells i mariners mallorquins van participar decididament en els atacs navals a Amposta, el 1466, i a Cadaqués, el 1470.

Acabada la guerra, els problemes ajornats van tornar a aflorar ràpidament. On les seqüeles del conflicte es van manifestar d'una manera més palesa va ser en el tema del deute públic extern. La capitulació de Pedralbes va restablir la situació comptable existent el 1462, abans del trencament de les hostilitats. Totes les modificacions introduïdes durant la guerra van ser anul·lades. Els creditors catalans, amb el suport del príncep Ferran, van aconseguir la reinstauració de la Concòrdia del 1431 i la represa del pagament de les pensions. La solució donada al problema evidencia l'escàs pes polític del regne de Mallorca en la Corona catalanoaragonesa, la incapacitat de les institucions illenques per capitalitzar la seva onerosa participació en la guerra, de la qual van sortir, malgrat haver militat des de l'inici en el bàndol guanyador, més malparats que no els vençuts.

Ricard Urgell, com Mateu Morro, maneja amb destresa la documentació de caràcter públic, analitza bé les seqüeles fiscals i polítiques de la Guerra Civil catalana al regne de Mallorca, situa el punt de vista, tanmateix, en l'àmbit de les institucions, no pas de les persones. La inexistència de precedents bibliogràfics ens obliga a no exigir a un recercador jove que consideri totes les vessants del seu tema d'estudi, ja que té tota la vida per fer-ho. Això no es obstacle, emperò, per reclamar l'estudi de les repercussions econòmiques i socials que l'enfrontament entre la Generalitat de Catalunya i Joan II van provocar a l'arxipèlag balear, especialment perquè als arxius balears i catalans hi ha les fonts documentals adients per fer-ho. Una consulta atenta als protocols notariais permetria

saber fins a quin punt el bloqueig naval de la costa catalana pel sobirà va influir en les xarxes comercials de l'època. Van ocupar, els comerciants mallorquins, una part del buit provocat pel replegament forçós dels seus homòlegs barcelonins als mercats sards, sicilians i napolitans? En quina mesura la guerra va desviar cap a les Illes el tràfic internacional que abans es dirigia vers els ports del Principat? Es va incrementar, a Ciutat de Mallorca, la demanda de nòlits o d'assegurances per part d'homes de negocis estrangers? Van entrebancar, les flotes de la Generalitat, les connexions de l'arxipèlag amb Berberia, el Midi francès o Itàlia septentrional? Quins efectes va tenir, sobre els sectors primari i secundari balears, l'atenuació de la concurrència catalana a ultramar? Per respondre a aquestes i altres preguntes, Ricard Urgell és, sens dubte, l'historiador balear més ben preparat. Només falta que s'ho proposi i trobi el temps per fer-ho.

VII

Les darreres aportacions bibliogràfiques han significat un avenç important en el coneixement de la manufactura urbana, de les fractures socials, dels enfrontaments entre senyors i pagesos i entre mercaders i menestrals, de les estructures fiscals i polítiques del regne de Mallorca a la baixa edat mitjana, com també del seu encaix dins la Corona catalanoaragonesa. Dels llibres analitzats n'emergeix la conclusió que el règim de Mallorca, fins i tot a l'època de la dinastia privativa, no va disposar d'unes estructures polítiques d'una entitat i d'una cohesió interna suficients per moderar el poder reial. Un cop reintegrat a la «confederació», l'arxipèlag es va revelar com un districte administratiu petit, amb una escassa influència a l'Administració central; com un territori perifèric on no va prosperar el règim pactista, creat a Catalunya, per manca d'un contrapès adequat al del sobirà. Sembla que el Gran i General Consell de Mallorca no va assolir mai un grau d'eficiència proporcionalment equivalent al de les Corts i la Diputació del General de Catalunya; la solució donada per Joan II, en la capitulació de Pedralbes, al problema del deute públic extern illenc n'és una bona prova.

Per tal com en aquests darrers anys també s'han efectuat progressos considerables en el camp de la cultura popular,⁷⁶ de la cultura escrita i l'ensenyament,⁷⁷ de la religiositat,⁷⁸ de la vida quoti-

76. El màxim expert en aquest camp és, sens dubte, Gabriel LLOMPART (1982), *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa*, Palma; Joan MIRALLES, (1984), *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, Barcelona.

77. La producció de llibres ha estat analitzada per G. LLOMPART [(1975 i 1977), «El llibre català a la casa mallorquina (segle XIV-XVI)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 48 (Barcelona), p. 193-240, i 49-50, p. 57-114; (1981), «Libreros y maestros en la medieval. Nombres y hombres de una mediación cultural», *BSAC*, 38, p. 261-278. El recercador més qualificat és, en aquesta matèria, tanmateix, Jocelyn N. HILLGARTH (1990), «Los libros y la cultura de Jaime III de Mallorca», *XIII CHCA*, III, Palma, p. 75-82; (1992), *Readers and books in Majorca, 1229-1550*, París, 2 vol. L'aprenentatge i la pràctica de la medicina han tingut en Antoni CONTRERAS (1981), «La formación de los profesionales sanitarios en Mallorca (s. XIII-XVIII)», *EB*, 2, p. 35-51; (1984), «La versión catalana de la *Cirugía* de Teodorico de Lucha por Guillem Corregger de Mallorca», *EB*, 14, p. 54-74, (1998), «El Reino de Mallorca y las primeras obras quirúrgicas en catalán», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 463-470, José M. RODRÍGUEZ TEJERINA (1981), *Historia de la Medicina en Mallorca. Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, Palma; (1981), «Barberos, médicos, cirujanos y boticarios en las Leyes palatinas de Jaime III», *EB*, 1, p. 53-63] i Macià TOMÁS [(1996), *El foc de Sant Antoni a Mallorca. Medicina, història i societat*, Palma] tres bons conreadors. La preservació de la salubritat per part dels poders públics ha començat a ser estudiada per Margalida BERNAT [(1994), «Aeris salubritate». Neteja i Higiene pública a Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)», *BSAL*, I, p. 253-286.

78. S'ha avançat en molts fronts, des del de la fiscalitat, amb els treballs de Josep LÓPEZ BONET [«La dotació de l'església de Mallorca després de la conquesta cristiana (1229-1280)», *XII CHCA*, 2, Montpeller, p. 115-125], Jaume SASTRE [(1994), «Rentas eclesiásticas de la isla de Menorca», *BSAL*, I, p. 138-165] o de Ramon ROSSELLÓ [(1985), «La dècima eclesiàstica», *BSAL*, XLI, p. 99-114], fins a la religiositat popular, tema al qual Gabriel LLOMPART ha dedicat una atenció especial [(1978), «El Davallament de Ma-

diana,⁷⁹ de l'alimentació,⁸⁰ de la demografia,⁸¹ de la història urbana⁸² i de la història local,⁸³ només queden endarrerits els estudis relatius a la societat rural i al paper de les dones. La història agrària, si més no per als segles XIV i XV, travessa hores baixes, malgrat els esforços aïllats de Ricard Soto,⁸⁴

llorca, una paralitúrgia medieval», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, I (Barcelona), p. 109-133]. Escadussers són encara els estudis dels ordes religiosos a Mallorca; la tasca, iniciada per Bartomeu GUASP [(1976). «Establecimiento de los primeros carmelitas en Mallorca durante el pontificado de dr. Guillermo Corsavi, dominico (siglo XIV)», *BSAL*, XXXIV, p. 340-344], l'ha assumida Joan ROSSELLÓ [(1981). «La orden dominicana i su predicación en Mallorca (siglos XIV-XV)», *EB*, I, 93-113; (1985). «El convento de Santo Domingo de Mallorca», *BSAL*, XLI, p. 115-130].

79. Jaume SASTRE (1995), *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Menorca Medieval*, Palma; (1997), *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (època medieval)*, Palma, (1998), «Reflexions sobre la vida quotidiana a les illes durant l'època dels reis de la Casa de Mallorca», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 133-148. Maria BARCELÓ (1994), *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, Palma; (1998), «El ritmo de la comunidad: vivir en el mundo rural, los trabajos y los días. El ejemplo de la Mallorca bajomedieval», *La vida cotidiana en la Edad Media*, Logroño, p. 129-167. Gabriel LLOMPART, (1994), «El albergue de Real Pere en la Ciutat de Mallorques (1383)», *BSAL*, I, p. 105-138].

80. Maria BARCELÓ, (1995), «L'aportació de queviures en l'ajuda mallorquina al rei durant la Guerra Civil catalana (1462-1472)», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, II, Lleida, p. 269-289; (1995), «La dieta alimentària a la Cartoixa de Valldemossa (segle XV)», *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*, Palma, p. 393-407; (1994), «Alimentació i farmàcia: l'exemple del sucre (s. XV-XVI)», *BSAL*, I, p. 199-219 [amb la col·laboració d'Antoni M. CONTRERAS]. Pau CATEURA, «La alimentación organizada: cocinas medievales mallorquinas», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 581-611. Jaume SASTRE, «Breves notas sobre alimentación bajomedieval mallorquina», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 565-579. Antoni M. CONTRERAS, «Comida y cortesía: los rituales alimenticios en las sociedades caballerescas», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 711-727; «La literatura culinària en la Mallorca baixmedieval», *La Mediterrània àrea de convergència*, p. 729-733. Sebastià TRIAS, «La cuina lul·liana i els seus criteris dietètics», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 845-855; «Alimentació i dietètica a la literatura lul·liana», *La Mediterrània àrea de convergència*, p. 689-698. Guillem ROSSELLÓ BORDOV, «Menjar, beure i cuinar a Al-Andalus», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 955-969. Onofre VEQUER, «Importacions i exportacions alimentàries del Regne de Mallorca a la segona meitat del segle XV», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 181-190. Margalida BERNAT, «Àvols mixtures. Sobre el control de la qualitat dels aliments. Ciutat de Mallorca-s. XIV i XV», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 283-297. Lluís TUDELA, «Procés d'abastament alimentari de les armades durant la tercera guerra entre la República de Gènova i la Corona d'Aragó», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 477-491. Antoni MAS, «L'alimentació de la mà d'obra assalariada en l'agricultura mallorquina del segle XIV: l'exemple de l'Alqueria Masnou», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 523-527.

81. Onofre VAQUER [(1995), «Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle XV», *BSAL*, II, p. 125-140; (1998), «Població i economia a la Mallorca de la primera meitat del segle XV», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 243-264]. Maria BARCELÓ [(1985), «Fonts per a una anàlisi de la demografia medieval mallorquina. La talla», *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*, Palma, p. 33-37]. Antoni MAS [(1994), «El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi», *BSAL*, I, p. 167-198].

82. Disciplina en què s'ha especialitzat Maria BARCELÓ [(1985), «La Ciudad de Mallorca en el último cuarto del siglo XV: parroquias y red viaria», *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, p. 1321-1329; (1988), «Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)», *BSAL*, XLIV, p. 195-202; (1988), *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma; (1991), «Retrat de la Ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrera (aspectes urbanístics)», *EB*, 41, p. 105-122]. També ha fet algunes aportacions puntuals Pau CATEURA [(1983), «Urbanismo y finanzas: adquisiciones de propiedades urbanas por Jaime II de Mallorca», *XI CHCA*, II, Palermo, p. 333-357; (1998), «Urbanisme, societat i fiscalitat a Mallorca», *Territori i societat a l'Edat Mitjana*, Lleida, p. 211-270].

83. El més prolífic dels historiadors locals és, sens dubte, Ramon ROSSELLÓ, que, al llarg de més de trenta anys de feina, ha publicat, sol o en col·laboració, la història d'una bona part dels pobles de Mallorca; entre la seva extensa obra sobresurten: (1975-1986). *Cronicó felanitxer*, Felanitx, 4 vol.; (1978-1991), *Història de Manacor*, Mallorca, 3 vol. Mereixen ser retingudes també, pel seu rigor, les aportacions al camp de la microhistòria de Gabriel ALOMAR [(1989-1990), *Historia de Muro*, Mallorca, 2 vol. (en col·laboració amb Ramon Rosselló)] i de Pere-Joan LLABRÉS (1998), *Inca en la història (1229-1349)*, Inca (en col·laboració amb Ramon Rosselló).

84. V. *supra*, nota 5.

Gabriel Jover,⁸⁵ Josep F. López Bonet⁸⁶ i Antoni Mas.⁸⁷ Aquesta deserció, força generalitzada, impedeix fer síntesis equilibrades i és difícil de justificar, per tal com el pes del sector primari en les economies i les societats medievals va ser decisiu i hom disposa, a l'arxipèlag, de bones fonts arxivístiques i arqueològiques per estudiar-lo.

85. Gabriel JOVER (1992), «Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1300-1500», *EHE*, 1, p. 31-55; (1994), «La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, V (Barcelona), p. 81-99.

86. F. LÓPEZ BONET (1981-1984), «Sant Martí d'Alanzell devers 1400. Contribució a l'estudi evolutiu d'un domini senyorial mallorquí», *Mq*, 20, p. 223-232; (1987), «Les relacions de servei al segle XIII mallorquí», *BSAL*, XLIII, p. 15-43; (1989), «Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana», *Mq*, 22-1, p. 353-366.

87. V. *supra*, notes 79 i 80.

LA COMUNITAT JUEVA DE BARCELONA (SEGLE XIV)

ANNA RICH ABAD

L'estudi de la comunitat jueva de Barcelona que es proposa aquesta recerca es planteja des d'una triple premissa que l'afecta en contingut i metodologia. S'aborda, doncs, l'estudi socioeconòmic de la comunitat jueva de Barcelona en un marc cronològic concret —el període comprès entre 1348 i 1391— i a partir d'una font documental ben determinada: els documents notariais conservats en la ciutat de Barcelona pertanyents a aquell moment.

Justificar la tria de la comunitat jueva de Barcelona sembla innecessari, donada la importància que assolí durant l'edat mitjana. Efectivament, la juevia barcelonina fou prou coneguda pel seu alt nivell cultural i econòmic, tant respecte dels entorns cristians com en el context de la resta de comunitats jueves de la Mediterrània occidental. Però no és només pel seu passat llunyà que la comunitat barcelonina mereixia un estudi monogràfic, sinó també pel procés històric que aquesta experimentà en la segona meitat del segle XIV, concretament entre els anys 1348 i 1391, i que tingué a veure amb els canvis econòmics i de mentalitats que devien tenir lloc en aquest moment i que afectaren el conjunt de la societat. Efectivament, entre aquests anys el món cristià exercí una pressió social i econòmica insostenible contra la comunitat hebraica de Barcelona i el seu rol tradicional —l'exercici del préstec—, per causa de l'evolució del mercat creditici entre els cristians i el desenvolupament d'una actitud més i més bel·ligerant contra el judaisme. Els avalots de 1348 i 1391 marquen les fites d'aquest procés que finalitzaria amb la desaparició del col·lectiu israelita com a tal.

És en aquest sentit que els protocols notariais barcelonins constitueixen una font important per a la reconstrucció d'aquest procés històric, ja que aporten les dades de caire econòmic per contrastar aquestes afirmacions i, a més, mostren l'estructura social del call de Barcelona a través dels afers econòmics que recullen. Malgrat no ser una font hebrea, conformen, en el cas de Barcelona, el corpus documental més fiable possible sobre el funcionament econòmic i social de la comunitat i dels seus components, tant en l'àmbit intern com en relació amb el context social d'hegemonia cristiana.

Els protocols notariais de Barcelona ofereixen, així, la visió del microcosmos jueu des de la mateixa definició de l'espai físic del call. Malgrat l'estreta relació amb l'entorn cristià, aquest es configura com una microciutat, autònoma dins de Barcelona, dotada de tots els elements necessaris per tal de satisfer les necessitats materials, intel·lectuals i religioses dels seus habitants. El recinte jueu, aïllat dels barris dels cristians, comptava amb diverses sinagogues, adaptades a una demografia creixent, que reflectien l'ambient religiós i erudit de la ciutat en la qual impartiren ensenyament

rabins de renom com Nisim Girondí o Hasday Cresques. També hi havia una carnisseria, una peixateria, una o més tavernes i altres botigues que asseguraven l'aprovisionament de productes *casher* al barri. Hi havia tallers i obradors artesanals, dedicats a la producció interna i d'altres destinats a la manufactura per a l'exterior. Tanmateix, el barri jueu mostrava les desigualtats socials internes del col·lectiu a través de diversos factors com ara el de l'accés limitat a la propietat dels immobles, restringida a un grup de personatges de classe alta, i també en l'agrupació d'immobles segons les categories econòmiques i professionals dels seus propietaris, com en el cas de metges o rabins, agrupats els uns en l'àrea ocupada actualment pel Palau de la Generalitat i a tocar de la sinagoga major els altres.

Aquesta mateixa qüestió de la jerarquia es posa de relleu en el moment d'abordar l'estudi de les relacions familiars que es desenvolupen entre els habitants del call, documentades en els protocols notariais a través dels fragments referents a condicions matrimonials, heretaments, dotacions, i cessions entre vius, per esmentar-ne alguns. En aquests s'observa com s'estableixen unes estratègies matrimonials concretes entre membres de diverses famílies que acaparen els càrrecs polítics dins l'aljama, especialment el de secretaris (*berurim*) del consell de Trenta que regia la política de la comunitat, i que tenen una clara consciència d'elit respecte a la resta de població jueva. Aquestes són les famílies que es relacionen també amb certa fluïdesa amb l'entorn cristià, i fins i tot arriben a tenir contactes freqüents amb la casa reial. Entre aquests noms són ben coneguts els de Gracià, Benvenist, Belcaire i Perfet, entre d'altres. Per altra banda, també és possible observar quines són les estructures existents dins de cada unitat familiar, i com influeixen en aquestes les tradicions legals provinents del judaisme i la influència cristiana. Així queda clara la permanència de les tradicions pròpiament jueves (signatura de pactes matrimonials jueus o *ketubot*, la contractació de matrimonis a través d'intermediaris, alguns casos de bigàmia, la conservació de la llei del levirat, etc.) i la incidència de la pràctica legal catalana que obliga a validar els pactes hebraics davant un notari cristià, i que sovint lliga els pactes econòmics del dot o l'herència amb fórmules creditícies pròpies de l'entorn com ara els censals morts i violaris.

La complexitat de la vida familiar es veu també reflectida en la vida professional del call, bàsicament a través dels nombrosos contractes de comandes comercials i establiments de contractes laborals (dels quals cal destacar els infantils o d'aprenentatge) i també en diverses compravendes. Així, es pot observar l'existència d'un grup de mercaders que desenvolupen la seva activitat en el comerç internacional i es dediquen sobretot al comerç de productes de luxe, sobretot d'espècies com el pebre o el gingebre, i també de matèria primera per abastar les indústries del call, especialment el coral o la seda. Entre aquests es troben alguns dels personatges pertanyents a les famílies destacades de l'aljama, que sustenten el seu poder i prestigi amb una bona posició econòmica. Cal observar, però, que cada cop són menys els jueus que s'impliquen en el comerç internacional, al qual accedeixen normalment de forma indirecta —a través de les comandes comercials— i que en canvi augmenten els que es dediquen a aquest comerç especialitzat en coral o seda, coincidint una tendència concreta dins la producció artesanal del call.

Tanmateix, el sector professional més àmpliament representat en els protocols notariais és l'artesanal. A partir dels documents que hi fan referència es pot concloure que els jueus barcelo-

nins desenvolupen tota mena de professions artesanals, moltes de les quals van orientades a una producció de consum intern dins el call, i d'altres integrades, com s'ha apuntat anteriorment, dins un esquema productiu relacionat amb l'entorn cristià. En aquest darrer cas es trobarien les professions de coraler, la de teixidor de seda i la de dau, les quals destaquen per la quantitat d'assentaments que generen i l'evidència del nombre de professionals que s'hi dediquen. Són aquestes professions, a més, les que aporten major nombre i diversitat d'assentaments notariaus, especialment referides a contractes d'aprenentatge, contractes laborals, establiment de companyies temporals, compres i vendes de matèria primera, etc., la qual cosa mostra la seva significació dins la vida econòmica així com el nivell de desenvolupament i complexitat de les indústries d'aquest tipus. Els contractes d'aprenentatge mostren la influència del món laboral cristià, en què l'obrador constitueix un espai fortament jerarquitzat, dirigit pel mestre de l'ofici, sota el qual es troben els operaris i en darrer terme els aprenents, sovint nens llogats pels seus pares a tal fi. De vegades es constata la contracció d'associacions entre professionals del mateix ram i també entre artesans i mercaders.

Per la seva pròpia naturalesa la documentació notarial aporta poques dades sobre els grups més depauperats socialment, tot i que és evident la seva existència en l'entorn urbà del call, especialment atenent a la forta jerarquització i consciència social dels grups esmentats anteriorment. Es pot seguir la seva traça de forma ocasional a través de referències a les societats benèfiques de la comunitat, com ara la dedicada a l'ensenyament dels estudiants pobres (*talmutora*), o la dedicada a subvencionar enterrament als pobres i les referències a alguns préstecs amb penyora, que evidència la manca de recursos econòmics d'alguns membres de la comunitat.

En aquest context professional s'observa clarament l'aparent paradoxa de l'alt nivell d'autonomia que assoleix el call per abastar-se dels elements necessaris per garantir la continuïtat de les formes de vida pròpiament jueves (carn *casher*, vi *juesch*...), així com la seva imbricació en el món econòmic de la ciutat de Barcelona, que sembla imposar un tipus de producció artesanal concreta als jueus en substitució d'un rol econòmic que cada vegada sembla ser més innecessari: el desenvolupament del crèdit a cristians.

Tot aquest entramat social intern, així com les relacions de la comunitat amb l'exterior hegemònic es troben mediatitzades per l'element creditici. Una aproximació tipològica ens ha permès establir les diferències socials i cronològiques que s'imposen en el recurs del crèdit dins dels límits de la nostra recerca, ja que cal considerar que s'empren tipus de préstec diferents segons si els crèdits són rebuts o efectuats per jueus a d'altres jueus o a cristians, i també que el recurs al préstec per part dels jueus varia en el decurs del marc cronològic que ens hem proposat. En un i altre cas, el préstec és l'element que ajuda a definir el nivell de prosperitat a l'interior del call i el rol econòmic desenvolupat per la comunitat respecte de la ciutat de Barcelona.

En aquest sentit, doncs, es defineix com a crèdit bàsic de jueus a cristians l'anomenat *mutuum*, el qual es defineix com a préstec típic, carregat amb un interès oficial del 20% segons les decisions adoptades pel Concili Laterà II. En cas de tractar-se de préstecs de cristians a jueus, i que són creixents a mesura que disminueixen els *mutua*, el tipus creditici triat és el censal mort o el violari, fórmules que indiquen la presa de posicions dels cristians en el mercat creditici, superant

les prohibicions canòniques. En tercer lloc, la comanda dipòsit és el tipus triat preferentment per als préstecs entre jueus que també van en augment cap a les acaballes del segle xiv.

La conjuntura històrica influí en la utilització preferent d'una o altra forma de crèdit, així com en el factor derivat de la puixança de jueus o cristians en el mercat creditici. Així, a través dels protocols notariais s'observa que entre 1348 i 1351, possiblement a causa de la necessitat creada per la crisi subsegüent a la pesta negra, es donà un moviment extraordinari de demanda de crèdit per part de molts cristians procedents de l'entorn proper a Barcelona, especialment pagesos de l'àrea del Llobregat. Malgrat que més tard es repetirien els anys d'epidèmies i de males collites, mai més no es tornaria a produir una situació similar. Tan sols en el període 1366-1367 es produiria un moviment creditici jueu important, però que en cap cas arribaria a les cotes del període immediatament posterior a la pesta negra.

Per contrast amb aquesta situació, als darrers anys del segle xiv es constata un procés que tendeix a la inversió dels termes, i es documenta la creixent presència de jueus endeutats amb cristians sota contractes de censals morts i de violaris. Aquesta situació afecta de forma especial les aljames i els particulars dedicats al comerç i als negocis amb ressò internacional, que necessiten accedir al capital per continuar amb les seves activitats financeres, normalment d'alt nivell.

Paral·lelament, es desenvolupa un mercat creditici interior cada cop més gran en el si del call jueu, que mostra la independència financera respecte del món cristià hegemònic per al manteniment de les empreses mitjanes i petites del barri hebreu, el qual es mostra força actiu a les darreries del segle xiv. De fet, els préstecs entre jueus augmenten cap al final del segle i atès que es porten a terme entre persones de l'entorn artesanal, mostren la vivacitat del sector.

En conclusió, sembla clar que, malgrat que la comunitat mostra un alt nivell d'activitat econòmica, la importància del crèdit jueu va en davallada a finals del segle xiv, i que es tendeix a reorientar la imbricació de la comunitat hebrea en l'economia urbana vers el camp de l'artesanat, especialment en la manufactura del coral, la seda o els daus. Tanmateix, la pèrdua del rol econòmic tradicional dels jueus minimitza la seva importància com a agents econòmics des de la perspectiva de les autoritats urbanes cristianes. A aquest element cal afegir la creixent intransigència social que havia donat una primera mostra violenta en l'avalot contra el call de 1348 i que finalitzaria amb l'aniquilació de la comunitat jueva de Barcelona l'any 1391.

ELS ALCALDES MAJORS DE CATALUNYA: L'OPCIÓ CIVILISTA ENFRONT DE LA MILITARISTA (1717-1720)

RAFAEL CERRO NARGÁNEZ

INTRODUCCIÓ

És ben sabut que la Nova Planta catalana fixarà per a tot el Principat vint places d'alcaldes majors i tinents de corregidor nomenats, fins a l'any 1749, pel mateix corregidor i governador militar. Si tenim en compte que a València i Aragó els Borbons imposaran nou alcaldes majors respectivament,¹ quedava molt clar que Catalunya tenia més vares, de les quals Granollers, Besalú, Camprodon, Balaguer, Tàrraga, Igualada, Montblanc, Berga i Agramunt eren capitals d'alcaldia. Excepte la primera totes les altres havien estat antigues seus de vegueries i sotsvegueries.

Els alcaldes majors, segons la legislació castellana, tenien en nom del rei competències en matèria de justícia —jurisdicció civil i criminal— i també administratives —presidien els ajuntaments de regidors davant les absències dels corregidors. Tal com assenyalava Mercader, el fet que Felip V imposés corregidors militars a Catalunya, seguint el model valencià, incrementarà el valor auxiliar d'aquests lletrats que sovint eren doctors en dret, llicenciats, batxillers i *Abogados de los Reales Consejos*.² Molts d'ells havien abraçat la causa borbònica durant el conflicte dinàstic, però també n'hi havia d'austracistes, la qual cosa s'explica —segons Josep Maria Torras— per la manca de personal addicte.³

La majoria d'aquests lletrats exercien des de l'any 1714 l'ofici d'assessor dels veguers i de subdelegat de la Intendència. Però a partir de 1717 seran cridats pels corregidors per ocupar les noves alcaldies.

DIFÍCILS COMENÇAMENTS

Malgrat que des de principis de 1708 ja operaven alcaldes majors a València i Aragó,⁴ aquests trigaran almenys nou anys més a arribar a Catalunya. Exactament un any després de publicar-se el Decret de Nova Planta. Però existia un curiós precedent: Tortosa.

1. Recordem que les poblacions catalanes amb alcaldes majors eren Agramunt, Balaguer, Barcelona (dues vares), Berga, Besalú, Camprodon, Girona, Granollers, Igualada, Lleida, Manresa, Mataró, Montblanc, Puigcerdà, Tarragona, Tàrraga, Tortosa, Vic i Vilafranca del Penedès. Els noms de les seus valencianes eren Alzira, Alacant, Castelló de la Plana, Morella, Oriola, Sant Felip, València (dues vares) i Xixona; i les aragoneses, Calataiud, Cinc Viles, Cullera, Daroca, Osca, Jaca, Saragossa (dues vares) i Terol. A Mallorca hi havia únicament una alcaldia: Palma. Ricardo GÓMEZ-RIVERO (1990), «Las competencias del ministerio de justicia en el Antiguo Régimen», *Documentación Jurídica*, núm. 65-66, p. 153-154.

2. Joan MERCADER I RIBA (1968), *Felip V i Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, p. 315.

3. Josep M. TORRAS I RIBÉ (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1450-1808)*, Barcelona: Curial, p. 228-236.

4. María del Carmen IRIES VICENTE (1994), *Los municipios de realengo valencianos durante el siglo XVIII, 1708-1808. Las sedes corregimentales*, vol. II, Alacant: Universitat (tesi doctoral), p. 874-907.

La ciutat de Tortosa fou conquerida pels exèrcits borbònics l'any 1708, al poc temps de caure València. Ràpidament els seus privilegis foren suprimits per una reial cèdula datada el 25 de maig de 1709 separada del Principat i incorporada a la jurisdicció de la *Chancillería* del Regne de València. Melchor de Macanaz estigué a la ciutat dirigint la repressió. Gràcies al seu *Testamento Político* sabem que el desembre de 1708 es nomenà corregidor el cavaller de Croix —militar d'origen flamenc— i que regulant el govern municipal es trobarà el granadí Pedro de Saura i Valcárcel, tot i que ignorem amb quin títol.⁵ Segurament fou nomenat alcalde major l'any 1709, ja que aquest era el despatx que esgrímí davant de l'Audiència de Catalunya. L'intendent José Patiño li confià la subdelegació de la Intendència l'any 1714.⁶

Pedro de Saura i Valcárcel procedia d'Almansa, alcaldia que exercia després de guanyar la batalla les armes borbòniques. Fou un cas atípic, ja que era el primer alcalde major català d'origen castellà que depengué de València. Estigué a Tortosa fins a començaments de 1717, any aquest en què marxà a l'alcaldia de Tarragona. Per tant, Tortosa va tenir el peculiar honor de servir d'assaig general per als alcaldes majors de Catalunya. Però els primers lletrats no arribaren fins ben entrat l'any 1717 i de la mà dels corregidors militars castellans.

Pel Reial decret de 20 de febrer de 1717, Felip V nomenà corregidors els governadors militars de Girona, Tarragona, Puigcerdà i Tortosa. Aquests corregiments, en principi, havien d'ésser els primers a tenir alcaldes majors.⁷ Els seus titulars foren: Francesc Gayolà, Raimon Pastell, Joan Baptista Cerdà, Benet Prima i el ja conegut Pedro de Saura i Valcárcel. És a dir, quatre catalans i un castellà.⁸

El doctor Francesc Gayolà era natural de Figueres i botifler. Durant el conflicte successori estigué sota les ordres del duc de Noailles. Va ser nomenat assessor ordinari de Girona després de la conquesta de la ciutat. Per la seva fidelitat, Felip V l'ennoblí l'any 1712. També era subdelegat de la Intendència en el moment en què el corregidor de Girona, el tinent general Tiberio Carafa, el nomenà alcalde major.⁹ Poc després Carafa designava el seu altre tinent de corregidor a Besalú, el també subdelegat de la Intendència, doctor Raimon Pastell, un borbònic domiciliat a la vila.¹⁰

Per a l'única vara de Puigcerdà el coronel Diego de Villaplana va escollir un antic austracista: el doctor en dret Joan Baptista Cerdà. Fou assessor de la Cerdanya espanyola amb el govern de l'arxiduc, però després es passà al partit felipista. L'any 1714 era assessor ordinari del veguer de Puigcerdà i residia a la vila.¹¹ També fou un dels primers regidors vitalicis de Puigcerdà malgrat la incompatibilitat de tots dos oficis.¹²

5. Josep M. GAY ESCODA (1992), *El corregidor a Catalunya*, vol. I, Barcelona: Universitat (tesi doctoral), p. 91.

6. Eduard ESCARTÍN SÁNCHEZ (1995), *La Intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*, Barcelona: Santandreu Editor, p. 178.

7. Josep M. GAY ESCODA (1988), «Corregiments militars catalans: El miratge de les reformes carolines», *Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. II, Barcelona, p. 87-92.

8. De fet a Francesc Gayolà, Raimon Pastell, Joan Baptista Cerdà i Benito Prima els podem considerar com els primers alcaldes majors d'origen català del segle XVIII. Feliu DURAN I CANYAMERES (1934), «Catalunya sota el govern dels reis absoluts de la casa de Borbó», *Revista Jurídica de Catalunya*, p. 351.

9. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Audiència*, reg. 264, f. 66v-9r, Girona, 25 de maig de 1717.

10. ACA, *Reial Audiència*, reg. 264, f. 64-66v, Girona, 25 de maig de 1717.

11. ACA, *Reial Audiència*, reg. 264, f. 53-55v, Puigcerdà, 17 d'abril de 1717.

12. Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), Ms. 1974, «Papers de Francesc Ametller i Josep Ametller, f. 379-380v.

Molt interessant era el cas del doctor Benet Prima i de Vinyals, domiciliat a Tortosa. Quan Pedro de Saura i Valcárcel es traslladà a Tarragona, el corregidor de Tortosa, el brigadier Fernando Pinacho, es recordà d'ell i el nomenà alcalde major del corregiment.¹³ Aquest alcalde major tingué a l'any 1719 una important topada amb el nou corregidor de Tortosa, el coronel Juan Antonio Pando Patiño, que havia intercanviat la seva plaça de corregidor de Morella amb Pinacho.¹⁴

El corregidor Pando Patiño portava de València al seu propi alcalde major, el castellà Juan de Hermosa, amb la qual cosa Prima tenia els seus dies comptats a l'alcaldia tortosina. Però Benet Prima es resistí a abandonar-la i amb el suport del Consell de Castella la recuperà l'estiu de 1720.¹⁵

Un altre seriós incident tingué Prima l'any 1731. Una reial ordre del ja ministre José Patiño ordenava a l'audiència catalana la suspensió, durant un any, del seu càrrec per l'omissió de proves a la causa seguida per l'assassinat d'un soldat del regiment d'Ultònia.¹⁶ Però passat l'any de càstig el nostre home tornà a ocupar la seva vara.

L'incombustible Prima s'estigué a l'alcaldia tortosina fins el 1749 (data de la seva mort), després de trenta-dos anys de serveis complerts. És sense cap dubte l'alcalde major que més temps estigué empleat en una vara catalana durant tot el segle XVIII.

Pel que fa a Pedro de Saura i Valcárcel ja vam indicar que venia de Tortosa. El corregidor de Tarragona, el tinent general José de Armendáriz, el nomenà a principis de 1717 «por ser muy propósito para ello y conveniente para mi, por mi ignorancia, y para el servicio del rey, por los cargos militares que estan a mi cuidado que no puedo abandonar».¹⁷

A Tarragona, el doctor Pedro de Saura i Valcarcel, aprofitant l'absència d'Armendáriz destinat a l'illa de Sardenya, protagonitzà alguns conflictes amb l'ajuntament i l'arquebisbe. Potser per aquest motiu va ser allunyat de la ciutat amb l'excusa de portar a la cort una espasa al príncep d'As-túries.¹⁸

En definitiva, aquests foren els primers alcaldes majors de Catalunya. A tots ells, per decisió reial, se'ls exonerà del pagament de la *media annata*. La resta de lletrats arribaren gràcies a una altra reial cèdula publicada el 23 de juny de 1718, per la qual es procedí a nomenar tots els corregidors militars de Catalunya que faltaven.¹⁹ Però les campanyes d'Alberoni a Sardenya (1717) i Sicília (1718) varen obligar els corregidors de Barcelona, Lleida, Manresa i Tarragona a una prolongada absència deixant, provisionalment, els seus districtes a mans d'un tinent de rei, però sense facultats per poder nomenar alcaldes majors. Únicament els titulars de Mataró i Vic varen poder triar els seus respectius tinents lletrats, però ben entrat l'any 1718.

A Mataró, el coronel Francisco Antonio Morales es decidí per un ciutadà honrat de Barcelona: el doctor Josep de Montaner, amic íntim del lleidatà Josep Llopi, alcalde de Casa i Cort a Madrid.²⁰

13. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.117, f. 229v-232r, Tortosa, 21 de maig de 1717.

14. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (1990), *Militares en Valencia (1707-1808)*, Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, p. 80.

15. ACA, *Reial Audiència*, reg. 129, f. 159v-162, Barcelona, 13 de juliol de 1720.

16. ACA, *Reial Audiència*, reg. 147, f. 144v-145r, Barcelona, 25 de maig de 1731.

17. GAY ESCODA (1992), p. 439-440.

18. ACA, *Reial Audiència*, reg. 8, f. 41v, Barcelona, 14 de maig de 1720.

19. ACA, *Reial Audiència*, reg. 6, f. 118-121v, Balsain, 23 de juny de 1718.

20. Pere MOLAS RIBALTA (1973), *Societat i Poder Polític a Mataró (1717-1808)*, Mataró: Rafael Dalmau, p. 79-81.

Abans havia estat assessor de la vila de Granollers. Precisament per a l'alcaldia de Granollers va resultar convenient el nomenament del veterà Joan Huguet: oficial de la Comptaduria del Cadastre.²¹ Ambdós eren borbònics i naturals de Barcelona.

Pel que fa a Vic direm que el brigadier, Melchor Colón de Portugal, designà tinent de corregidor seu el doctor Josep Baget i Nogés.²² El príncep de Tserclaes l'havia nomenat governador polític del Camp de Tarragona. Però el capità general li revocà el càrrec per donar-lo a Pedro de Saura i Valcárcel, aleshores alcalde major de Tarragona. Finalitzat el seu trienni va anar a l'alcaldia de Montblanc. El va substituir el regidor Jacint Pou i Ordines.

Per a la incòmoda vara de la vila de Camprodon es nomenà el veí de Ripoll i subdelegat de la Intendència, doctor Francesc Torrent i Ferrer.²³ Amb anterioritat havia estat amonestat pel mateix capità general per no residir a la vila. No per això abandonà els oficis que tenia d'assessor de l'abast de Ripoll i del capítol de Sant Joan de las Abadesses.²⁴

Cap dels citats lletrats va haver de traslladar-se a Madrid per jurar el seu càrrec davant del Consell de Castella ni pagar la *media annata*. No obstant això, les designacions d'alcaldes majors patiran, a partir d'ara, una important paralització de quasi un any, a causa de l'enfrontament armat entre Felip V i les potències de la Quàdruple Aliança.

ELS EFECTES DE LA CRISI DE 1719 SOBRE ELS ALCALDES MAJORS

El revisionisme borbònic d'Utrecht, atiat pel ministre de Felip V, Juli Alberoni, provocà l'any 1719 una forta convulsió dintre dels fràgils pilars de la Nova Planta. Durant aquest any els aliats portaren la guerra a les mateixes fronteres de Catalunya, revitalitzant el sentiment austracista del país, viu encara, malgrat la forta repressió. Tot i que l'aixecament no fou pas generalitzat, va produir la primera greu crisi del règim borbònic després de la finalització del conflicte successori. Lògicament, els alcaldes majors, com a part integrant de l'aparell repressiu i administratiu borbònic, també se'n ressentiren i patiren durament l'impacte directe de la crisi.

D'entrada s'ha de dir que, des de principis de 1719, Lleida, Balaguer, Tàrrrega, Montblanc, Vilafranca del Penedès, Igualada, Agramunt, Manresa, Berga i Barcelona no tenien encara els seus respectius tinents lletrats. Havien passat gairebé tres llargs anys des de la publicació del Decret de Nova Planta i tan sols tenien alcaldes majors Tortosa, Tarragona, Girona, Besalú, Mataró, Granollers, Vic, Camprodon i Puigcerdà. És a dir, la meitat de les alcaldies catalanes no tenien tinents de corregidor. Un informe de l'Audiència de Catalunya reconeixia aquesta dura realitat: la justícia s'estava impartint per mitjà d'assessors lletrats i de regidors degans.²⁵ Aquest informe s'elaborà en el mateix moment en què la guerra començava a arribar a les portes de les capitals dels corregiments pirinencs.

21. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.113, f. 258v-261r, Barcelona, 17 de setembre de 1718.

22. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.113, f. 276-280v, Vic, 14 d'octubre de 1718.

23. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.113, f. 280v-283r, Vic, 16 d'octubre de 1718.

24. ACA, *Reial Audiència*, reg. 126, f. 50-1v, Barcelona, 23 de setembre de 1718.

25. ACA, *Reial Audiència*, reg. 128, f. 51v-53r, Barcelona, 19 d'agost de 1719.

Efectivament, l'estiu de 1719 les tropes dels antics aliats francesos, dirigides ara pels generals Bonàs i Berwick, envaiïen la Cerdanya espanyola i la Seu d'Urgell, ocupant Puigcerdà i capturant el corregidor Diego de Villaplana.²⁶ Ignorem la sort del seu alcalde major, el doctor Joan Baptista Cerdà.

A totes aquestes conquestes territorials cal afegir les operacions de guerrilla portades a terme per partides armades d'austracistes catalans comandades per Pere Joan Barceló (conegut popularment com el Carrasclet) i llurs lloctinents. Si bé és cert que les seves incursions foren molt locals i esporàdiques també ho és que aconseguiren alguns èxits espectaculars com l'ocupació temporal de Vilafranca del Penedès i de la vila de Montblanc. En aquesta darrera es cremaren molts documents enregistrats a la seva cúria.²⁷ Però, com ja hem indicat, ambdues poblacions no disposaven encara d'alcaldes majors.

Els rebels també s'aproparen, perillosament, a Tarragona i Tortosa, però aquí es trobaren amb les tropes de l'exèrcit borbònic i amb l'alcalde major Pedro de Saura i Valcárcel, encarregat de combatre'ls. Mentrestant, a Capellades, entre les poblacions de Piera i Igualada, trenta homes armats comandats per Francesc Boleda —fill del subdelegat de la Intendència de la vila d'Igualada— es prepararen per tallar-los el pas.²⁸

LA REIAL ORDRE DEL 21 D'OCTUBRE DE 1719

Enmig de tot aquest desconcert generalitzat produït per la guerra, el Consell de Castella notificà al governador militar interí de Catalunya, Antonio del Valle, una reial ordre —datada a octubre de 1719— exigint-li la ràpida execució de tots els nomenaments d'alcaldes majors en aquells corregiments que encara no els tinguessin. L'ordre puntualitzava les disposicions següents:²⁹

Ha resuelto S.Magd. se escriba a V.Ex; de las ordenes convenientes para que esa Audiencia nombre interinamente alcaldes mayores para aquellos corregimientos cuyos corregidores esten ausentes en servicio de S.Magd; y que estos alcaldes mayores interinos (mientras sirvan estas ocupaciones hasta que los corregidores los nombren en propiedad) gozen respectivamente la mitad de aquel salario que S.Magd. tiene señalado a los alcaldes mayores en su Real Cédula de 23 de junio de 1718.

Per raons que desconeixem (possiblement motivat per la inestabilitat de la guerra) aquests nomenaments interins no es començaren a signar fins a la primavera de 1720, és a dir, un cop superada la greu crisi de l'any anterior.

Mentrestant era urgent restablir l'ordre a Vilafranca del Penedès després de la breu ocupació per part dels guerrillers d'en Carrasclet, i per això es va recórrer, curiosament, a un antic partidari

26. Sobre aquests esdeveniments v. Joan MERCADER (1952), «El Valle de Arán, la Nueva Planta y la invasión anglo-francesa de 1719», *Actas del Primer Congreso Internacional del Pirineo*, Separata, p. 29. També Josep M. TORRAS I RUBÉ (1979), «Un municipi català entre la Guerra de Successió i la invasió aliada de 1719. Estructura social i grups dirigents a la Seu d'Urgell», *Recerques*, núm. 9, p. 29-56.

27. Josep IGLÉSIES (1986), *El Guerriller Carrasclet, A: Episodis de la Història*, núm. 25, Barcelona: Rafael Dalmau, p. 40-48.

28. Anna BORRUELL LLOVERA (1994), *Les escuadres de Catalunya a finals del segle XVIII: de la prosperitat a la decadència*, Valls: Consell Comarcal de l'Alt Camp, p. 22.

29. ACA, *Reial Audiència*, reg. 7, f. 9v-11r. «Juan Milán de Aragón a Don Antonio del Valle», Madrid, 21 d'octubre de 1719.

de la causa austracista: el doctor en dret Alexandre Verdier, alcalde major de la vila des de finals de 1719.³⁰ Sis anys després es va veure sotmès a una llarga investigació acusat de corrupció juntament amb el corregidor, Josep de Viladomar, i bona part dels regidors de l'ajuntament.³¹ Quedà absolt de tots els delictes, però no tornà a ocupar de nou el seu càrrec fins a l'any 1736.³²

Els nous alcaldes majors interins s'ajustaren al model professional dels anteriors. Per tant, cap a l'abril de l'any 1720 l'Audiència nomenà per a la vara de Lleida un altre austracista: el doctor en dret Joan Baptista Bullfarines, assessor del tinent de rei, José Lucio de Mexía, i relator de l'Audiència.³³

A començaments de maig li tocà el torn al doctor Joaquim Sala, alcalde major interí de Berga, però confirmat pel corregidor de Manresa, Juan Francisco la Mota, l'any 1721.³⁴ El mes de juny de 1720 fou nomenat per a Igualada Francesc Boleda, un botifler de la vila que era subdelegat de la Intendència.³⁵

Cap al mes de setembre era escollit alcalde major interí de Manresa el ciutadà honrat de Barcelona, doctor Carles Riu i Rovira, regidor de la ciutat i també subdelegat de la Intendència. Fou confirmat a la vara un any després pel corregidor de Manresa Juan Francisco la Mota.³⁶

El cavaller austracista, doctor Alexandre de Montserrat i Eva, senyor de la Tallada, fou destinat interinament a Balaguer durant uns mesos fins que fou nomenat regidor vitalici de Lleida.³⁷ El seu successor va ser un altre alcalde major interí austracista, el ciutadà honrat de Barcelona doctor Josep Rubiés, confirmat a l'alcaldia pel corregidor de Lleida marquès de Dubus.³⁸

Per a la vara de Tàrraga es nomenà el borbònic doctor Josep Font, regidor de la vila l'any 1720.³⁹ I per a la ciutat de Tarragona (per promoció de Pedro de Saura al corregiment de Barbastre) es designà el ciutadà honrat doctor Marià Alberich, subdelegat de la Intendència i regidor vitalici. Poc després fou confirmat a l'alcaldia pel corregidor Tiberio Carafa sense necessitat de renunciar a cap dels seus altres càrrecs.⁴⁰

30. El seu pare Domingo Verdier, conseller segon de Barcelona, fou nomenat per Carles II cavaller (1670) i noble del Principat (1686). Ambdós participaran a les Corts de l'arxiduc l'any 1706, però l'Audiència disculpà aquesta assistència: *por haber sido obligados*. ACA, *Reial Audiència*, reg. 120, f. 126v-127r, Barcelona, 3 de setembre de 1716.

31. Els regidors involucrats eren Miquel Cassador, Josep Rovira, Antoni Urguelles i Miquel Vidal, però també n'estaven Francesc Urguelles, majordom de propis i l'agutzil Josep Cervera. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Reial Audiència*, acords, vol. 5, fol. 170v, Barcelona, 14 de gener de 1726.

32. ACA, *Reial Audiència*, reg. 214, f. 212v-217r, Barcelona, 27 de gener de 1736.

33. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.119, f. 1v-3r, Barcelona, 30 d'abril de 1720.

34. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.120, f. 23v-25r, Barcelona, 8 de maig de 1720. *Ibidem*, *Cancelleria*, reg. 6.132, f. 30r-32v, Manresa, 28 de juny de 1721. No pagà la *media annata*.

35. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.121, f. 1-3v, Barcelona, 28 de juny de 1720.

36. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.121, f. 270-2v, Barcelona, 2 de setembre de 1720. *Idem*, *Reial Audiència*, reg. 269, f. 25-9r, Manresa, 25 de juny de 1721. Tampoc pagà la *media annata*.

37. ACA, *Reial Audiència*, reg. 266, f. 270r-272v, Barcelona, 1 d'abril de 1720. Serà nomenat regidor vitalici de Lleida per la mort de Josep Oliver. *Ibid.*, reg. 331, fol. 6v, Barcelona, 11 d'octubre de 1720. Alexandre de Montserrat i Eva participà a les Corts de l'arxiduc Carles l'any 1706. Josep LLADONOSA i PUJOL (1974), *Història de Lleida*, vol. II, Tàrraga: F. Camps Calmet, p. 571.

38. ACA, *Reial Audiència*, reg. 267, f. 125v-127r, Barcelona, 5 d'abril de 1721. *Ibid.*, reg. 269, f. 188v-190r, Lleida, 17 de gener de 1722. Segons Narcís Feliu de la Penya, Josep Rubiés fou un dels més importants austracistes de Balaguer. Fra Pere SANAHUJA (1984), *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer: Ajuntament, p. 395.

39. ACA, *Reial Audiència*, reg. 266, f. 143r-4v, Barcelona, 1 d'octubre de 1720.

40. ACA, *Reial Audiència*, reg. 268, f. 20-22v, Barcelona, 4 de juny de 1721. *Ibid.*, reg. 269, f. 108r-112v, Tarragona, 21 d'octubre de 1721. No pagà la *media annata*.

Faltaven encara les alcaldies de Montblanc i Agramunt, ambdues sense alcalde major des de 1716. Totes dues van ser proveïdes molt tardanament. Per a Montblanc es nomenà el doctor Josep Baguet i Nogés, que venia de l'alcaldia de Vic.⁴¹ Però per a la vara d'Agramunt el corregidor de Cervera, Francisco de Haro i Agüero, realitzarà una elecció molt polèmica. Va triar un lletrat austracista sense l'aprovació de l'Audiència: el doctor en dret Francesc Boxadell, veí de la vila.⁴²

L'ALCALDIA DE BARCELONA: UN CAS A PART

El corregiment de Barcelona, per la seva indiscutible importància, fou sempre considerat un cas molt especial per les autoritats borbòniques. Les seves vares sempre havien de recaure en lletrats d'indubtable fidelitat a la causa del Borbó. El Decret de Nova Planta assignava a la ciutat dos *tenientes letrados*, és a dir, un alcalde major per a les causes civils i un altre per a les criminals.

Aquesta diferenciació no existia pas a cap dels títols dels altres alcaldes majors catalans, els quals assumien, sense problemes, ambdues jurisdiccions indistintament. Tanmateix, cal recordar que a la resta de poblacions —excepte a Barcelona— tan sols hi residia un únic alcalde major.

Fins a l'any 1764 aquesta distinció es mantingué, en exclusiva, en ciutats tan importants com Barcelona, València i Saragossa, dintre de la Corona d'Aragó, i Madrid, Granada, Cadis, Múrcia, Màlaga i Còrdova, a la Corona de Castella.⁴³ No és estrany que la coexistència de tots dos alcaldes majors a la mateixa ciutat tingués, lògicament, avantatges evidents com el repartiment de las causes judicials, però també va plantejar greus problemes de prelació, ja que a Castella la vara civil sempre precedia la criminal.

Aquest inconvenient es manifestà molt aviat. Recordem que des de setembre de 1714 el veguer borbònic de Barcelona —Josep de Viladomar— disposà de dos assessors lletrats nomenats pel duc de Berwick. Un d'ells va ser el doctor Josep Joan de Ferràn i Biosca,⁴⁴ i l'altre probablement fou el doctor Oleguer Ametller i Pessió, fill del conseller de Castella Francesc Ametller, un dels precursors de la Nova Planta catalana.⁴⁵

Durant el mes de desembre de 1718, i per ordre de la Reial Audiència de Catalunya,⁴⁶ el tinent de rei i corregidor interí de Barcelona —el brigadier Pedro Rubio— els va triar tots dos com assessors seus per a les causes civils i criminals respectivament, i fins que el corregidor propietari, comte de Montemar, retornés de Sicília.⁴⁷ Però Montemar ja havia triat el seu primer alcalde major criminal: el

41. ACA, *Reial Audiència*, reg. 269, f. 112v-115r. Tarragona, 21 d'octubre de 1721. Primer començà exercint-la interinament, però no pagà la *media annata*.

42. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.112, f. 24v-6r, Cervera, 23 de maig de 1720.

43. Fernando ALBI (1943), *El corregidor en el municipio español bajo la monarquía absoluta*, Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, núm. 2, p. 232.

44. ACA, *Reial Audiència*, reg. 120, fol. 116v, Barcelona, 3 de setembre de 1716. Pere MOLAS RIBALTA (1980), «Las Audiencias borbónicas en la Corona de Aragón», A: *Historia Social de la Administración Española. Estudio sobre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona: CSIC, p. 154-155.

45. Sobre la família Ametller v. l'article de Pere MOLAS RIBALTA (1995), «Catalans als Consells de la Monarquia (segles XVII-XVIII)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XIII, p. 237-239.

46. ACA, *Reial Audiència*, reg. 5, fol. 186v. «Salvador de Prats i Matas a Pedro Rubio», Barcelona, 5 de desembre de 1718.

47. AHCB, *Registres de Despatxos*, vol. II, f. 2-4v, Barcelona, 11 de desembre de 1718.

mateix Oleguer Ametller. El nomenament se signà a setembre de 1718, curiosament en plena campanya per la conquesta de l'illa de Sicília.⁴⁸ Però, a causa de les circumstàncies pròpies de la guerra, el nomenament no arribà a mans de l'interessat fins al mes de gener de 1719.

Poc abans, Oleguer havia estat també nomenat regidor vitalici de Barcelona per la classe de nobles, amb la qual cosa es convertia, alhora, en regidor i alcalde major de Barcelona.⁴⁹

Un any després Montemar nomenà —també des de Sicília— el seu segon alcalde major, però per a les causes civils. L'escollit fou l'assessor de la Intendència, doctor Josep Francesc d'Alòs i Rius (futur marquès de *Puerto Nuevo* i regent de l'Audiència de Catalunya), fill de l'influent oïdor borbònic de l'Audiència, Josep d'Alòs i Ferrer.⁵⁰

El doctor en dret Josep Francesc d'Alòs i Rius no començà a exercir la seva alcaldia major civil fins al mes de març de 1720.⁵¹ No obstant això, ens crida molt l'atenció que tots dos títols d'alcaldes majors fossin signats des de Sicília (fet força insòlit per a l'època), però més encara que ambdós nomenaments fossin acceptats pel Consell de Castella sense que abans Montemar hagués jurat el seu càrrec de corregidor, ja que aquest no es formalitzà fins a l'agost de 1720, és a dir, gairebé dos anys després de signar el seu primer títol d'alcalde major criminal de Barcelona.⁵²

També resultava curiós que Oleguer Ametller, alcalde major de més antiguitat, tingués la vara criminal i que Josep Francesc d'Alòs, nomenat un any després que el seu col·lega, fos el propietari de la vara civil, amb la qual cosa es donava la curiosa circumstància que Josep Francesc d'Alòs i Rius, alcalde major més modern, precedia al més antic en tots el actes públics durant les perllongades absències del corregidor barceloní, precisament per ésser considerada la seva vara civil de major importància que la criminal. Aquesta situació irregular no es normalitzà fins a l'any 1722, data en què Oleguer Ametller dimiteix el seu càrrec per malaltia i és substituït per un altre distingit lletrat borbònic: el doctor Ambrós de Morenés i Mora.

CONCLUSIÓ

Com hem pogut observar, entre 1717 i 1720 es procedí a nomenar la totalitat d'alcaldes majors de Catalunya. Malgrat que des de 1709 ja n'hi havia a Tortosa, molts dels problemes que impediren la seva ràpida implantació a la resta del país foren causats, sobretot, per les circumstàncies especials en què es trobava el Principat després del conflicte dinàstic. La lenta consolidació de l'estructura administrativa imposada per la Nova Planta, però també la caòtica situació interna creada per les campanyes de Sardenya (1717), Sicília (1718) i per la invasió de 1719, paralitzaren molts dels nomenaments d'aquests lletrats.

48. ACA, *Cancelleria*, reg. 6.115, f. 2-3v, Palerm (Sicília), 26 de setembre de 1718. No pagà la *media annata*.

49. ACA, *Reial Audiència*, reg. 265, f. 75-76v, San Lorenzo, 21 de juliol de 1718. No pagà tampoc la *media annata*.

50. ACA, *Reial Audiència*, reg. 266, f. 84v-85r, Ciutat i Camp de Rometa (Sicília), 13 de setembre de 1719. Naturalment no pagà la *media annata*. Sobre la família Alòs v. Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1982), «La família Alòs. Una dinastia catalana al servicio del Estado (Siglo XVIII)», *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 6, p. 195-240.

51. AHCB, *Consell de Cent*, Manuals, XIII-90 (1720), f. 116-117v, Barcelona, 1 de març de 1720.

52. Eduard ESCARTÍN SÁNCHEZ (1984), «El corrent de Barcelona: notes per al seu estudi», *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Vol. II, Barcelona, p. 53.

Assenyalem, a més, que excepte Pedro de Saura i Valcárcel tots els restants alcaldes majors foren d'origen català. La distància, el desconeixement del país i l'escassa remuneració, dissuadiren molts lletrats castellans de venir a Catalunya durant el regnat de Felip V, malgrat ésser preferits als mateixos naturals del país, la qual cosa permeté que aquests darrers monopolitzessin totalment les alcaldies catalanes durant la primera meitat del segle XVIII.⁵³

Curiosament, molts d'aquests lletrats catalans eren veïns o naturals de la població on exercien la seva jurisdicció. Aquest fet il·legal, prohibit per les lleis de Castella, era ben conegut pel jurista Lorenzo de Santayana i Bustillo, que considerava que, malgrat les constants prohibicions, res es feia per evitar-ho i, per tant, es dissimulava.⁵⁴ L'Audiència de Catalunya estava igualment informada sobre aquest afer, però mai no posà objeccions als alcaldes majors catalans.⁵⁵ Això era així perquè a Catalunya els alcaldes majors anaren adquirint un matís molt singular i específic. Mantingueren la substància essencial del seu origen castellà, però adaptant-se a les circumstàncies pròpies d'un territori que adoptava per la força una magistratura castellana sense cap tradició històrica a Catalunya.

53. Un exemple, 1718-1760: alcaldes majors catalans: 83 (76,8 %), no catalans: 25 (23,2 %). En canvi, 1761-1808: catalans: 85 (41 %), no catalans: 122 (59 %). Josep M. TORRAS I RIBÉ (1983), p. 160-161.

54. Lorenzo de SANTAYANA Y BUSTILLO (1769), *Gobierno político de los pueblos de España, y el corregidor y alcalde y juez en ellos*, Madrid: Imprenta de la viuda de Eliseo Sánchez, p. 299-300.

55. ACA, *Reial Audiència*, reg. 129, f. 159v-162r, Barcelona, 13 de juny de 1720.

EL JUDICI IMPERIAL SOBRE LA VIA FORA ALS ADORMITS

ERNEST LLUCH

Universitat de Barcelona

És difícil d'exagerar les conseqüències del 1714. Fou una pèrdua d'una guerra en tota la línia després d'un setge que esgotà totes les forces materials i intel·lectuals. Una desfeta que arribà a esborrar el mateix nom de Catalunya així com el d'Aragó, el de València o el de Mallorca, i substituir-lo pel de Castella. Fou, doncs, una situació en la qual s'arribà a punts límits. Una mostra n'és quan el capità general de Catalunya demana aclariments sobre com portar a terme les celebracions de la primera successió dinàstica de Felip V envers el jove Lluís I aixecant penons commemoratius. Concretament, el comte de Montemar pregunta si en el moment d'hissar-los cal cridar «Cataluña por el rey Luís Primero» o bé «Castilla por el rey Luís Primero». La contesta fou clara: «Que se mande a este comandante que en Barcelona y demás ciudades y villas del Principado, se alcen los pendores por V.M. y en su Real Nombre diciendo por Castilla y no Cataluña». Tot seguit es manava que el mateix fos portat a terme a la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Consta que a Alacant fou enarborat el penó amb les armes de Castella brodades en lloc preeminent, i el regidor degà cridà per tres vegades: «Castilla y Alicante por el Rey nuestro Señor D. Luis I».¹ És un exemple ple de simbolisme i de la litúrgia, que mostra com al cap de deu anys continuaven implacablement les mesures d'uniformització a la castellana que havien estat clarament establertes per reduir tots els territoris aragonesos «a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y Tribunales». El conegut text de José Ortega y Gasset sobre la unitat d'Espanya feta a mesura de Castella mostra aquí tota la seva profunditat i tota la seva amplitud.

Marcat el clima polític de la postguerra de 1714 era natural que les possibles oposicions al nou ordre borbònic fossin febles. L'ús austriacista de la violència fou emprat a les comarques del sud català poc temps després, però no arrelà. Una invasió o un inici d'invasió de les tropes, paradoxalment, franceses tot prometent el retorn dels furs no fou més que una breu llambregada. Unes accions que no afectaven «el llarg camí en silenci» del qual parlà Ferran Soldevila.² Precisament per tot això és sorprenent que a partir de 1734 i per tota la resta de la dècada la situació canviés, lleugerament però, fins a constituir un cert parèntesi que restarà en el record. Un breu període que no tingué continuïtat, almenys pública, al que sí que seguí aleshores un llarg silenci.³

1. Per a les fonts v. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ i María del Carmen IRLES VICENTE (1991). «Los municipios de realengo valencianos tras la Guerra de Sucesión», *Estudios*, 17, p. 75.

2. Ferran SOLDEVILA (1935), *Història de Catalunya*, vol. III, p. 28.

3. Vull subratllar pública perquè en períodes de repressió política és difícil de saber què pensava la gent. Així, hem de recordar que Francesc de Zamora passejà per tot Catalunya a finals del set-cents no per escriure el seu conegut *Viaje* sinó per escriure un informe, malauradament perdut, sobre les restes possibles d'austriacisme i de foralisme. En el mateix viatge hi ha pistes de com aquestes restes existeixen, tal com revela en una conversa amb un borbònic durant una vetllada nocturna.

Tornant a aquest fragment de 1734-1741 trobem que, per un cantó, segons Josep M. Torras i Ribé, hi hagué un desferment de repressió quan aparegueren el 1735 uns escamots armats i comandats per Andreu Garcia pel Camp de Tarragona. Fou en aquests mateixos anys quan foren editades dues extenses publicacions escrites amb un caràcter nítidament austriacista i amb un to de gran contundència: *Via fora als adormits y resposta del Sr. Broak, secretari que fou el Sieur Mitford Crow, al Sr. Vallés, son corresponent de Barcelona, sobre les mateixes polítiques presents* (1834; Fullets Bonsoms, núm. 834) i *Record de la aliança fet al Serm. Jordi-Augusto, Rey de la Gran Bretaña, etc, etc. Ab una Carta del Principat de Catalunya, y Ciutat de Barcelona* (1835; Fullets Bonsoms, núm. 2634). Dues publicacions, més extenses del que tradicionalment ha estat considerat, que en el primer cas tingué una repercussió immediata amb la seva traducció íntegra a la llengua diplomàtica i internacional de l'època, el francès: *Alarme aux endormis et réponse du sieur Broak, feu secrétaire de Mitford Crow à Monsieur Vallés, son correspondant de Barcelonne sur les matières politiques d'à présent, traduite en Catalan; et en suite en François par le même M. Vallés avec une seconde Réponse du même Broak à la fin. A Barcelonne. Aux dépens d'un bon Cittoien N.N. Aux soins des heritiers de feu Raphael Figueró Imprimeur. On le debite à Genes, chez Sebastien Floresta, á l'enseigne du Francolin*. Una publicació de cert alè (124 pàgines i taules genealògiques), que no havia estat localitzada fins a 1997, per la qual cosa hom havia dubtat de la seva existència. El fet que existís una versió francesa en anys tan difícils fa pensar que darrere hi havia més que unes simples brases⁴ i que hi havia un propòsit decidit de tornar a internacionalitzar tots els aspectes més profunds de la ja llunyana guerra. *Via fora* (i també *Record de l'aliança*) no desaparegueren de la memòria col·lectiva, com ho mostra que fos reeditada el 1898, quan el catalanisme polític havia agafat força, per iniciativa de Norbet Font i Sagué: però tingué repercussió immediata?

La localització que féu Montserrat Lamarca de l'*Alarme aux endormis* a la biblioteca Chapel Hill de la Universitat de Carolina del Nord ens permeté saber que l'exemplar provenia de la «Bibliothèque Royale» de la monarquia francesa. Sabérem també que arribà a les altes instàncies de l'Imperi austríac quan trobà, junt amb Josep M. Gay i Escoda, un manuscrit que feia referència a la mateixa *Alarme aux endormis*, a l'extraordinària bibliografia sobre el segle XVIII espanyol de Francisco Aguilar Piñal. Efectivament, un manuscrit on s'emetia un judici sobre aquesta versió francesa des de la Venècia austríaca «por precepto superior». Una recerca sistemàtica ens podria confirmar si al marge dels dos grans centres afectats pel llibre, París i Viena, havia tingut més difusió. A l'exemplar que hem consultat hi ha una fotocòpia d'una bibliografia francesa, que ens és desconeguda, que indica que és «très rare; Traité des relations politiques de la Catalogne avec l'Angleterre por rapport à la paix d'Utrecht». També hi ha una nota a mà on aclareix que «Mitford Crow was employed as British Diplomatic agent in Catalonia where he persuaded the catalans to espouse the cause of the Archiduke Charles of Austria. He was governor of Barbadoes from 1707-1711».

Abans d'entrar en aquest judici a *Via fora dels adormits*, per mitjà de l'*Alarme aux endormis*, emès des de l'Imperi austríac, ens volem referir a dos aspectes. El primer és que aquestes dues publicacions catalanes i en català foren les primeres d'un conjunt d'una mitja dotzena llarga d'escrits

4. Ernest LLUCH (1997), «*Alarme aux endormis* (1734): la difusió diplomàtica de l'austriacisme persistent», *Revista Jurídica de Catalunya*, 2, p. 299-304.

la resta dels quals, en castellà i des de l'exili vienès no foren editats i que cal considerar com un conjunt des d'un punt de vista aragonès, en el sentit ampli. No hi insistirem perquè ho hem fet recentment amb un cert detall⁵ que completarem aviat amb un estudi i una antologia de textos d'un aragonès de nissaga navarresa, Juan Amor de Soria, que esdevindrà el principal teòric de l'austriacisme persistent i purificat.⁶

El segon aspecte és el que fa referència als perquès explicatius d'un buit tan extens entre 1714 i 1734, i en canvi una gran concentració de reflexions entre 1734 i 1741. Més fàcil ens sembla explicar el final perquè són uns anys on tots els supervivents de la Guerra de Successió ja han mort. Els mateixos Vilana-Perlas i Amor de Soria estaran en aquest cas. El buit entre 1714 i 1734 són anys en els quals resten vives, malgrat tot, algunes esperances que semblaran possibles per uns instants durant les llargues negociacions del Tractat de Viena tancat el 1725. Virginia León Sanz atribueix la concentració d'escrius entre 1734 i 1741 al fet que en el primer d'aquests anys es perden per part de l'Imperi Nàpols i Sicília, amb la qual cosa les poques esperances que encara romanien queden absolutament esvaïdes. També hi fa, segons la historiadora madrilenya, l'enfrontament en el mateix 1734 entre Espanya i Àustria a la Guerra de Successió, en aquest cas de Polònia.⁷ Hi afegiria, el que em sembla palès en el cas de Juan Amor de Soria, que són homes d'edat que comencen a plegar de càrrecs llargament ocupats i fan servir el seu retir per explicar i pensar les seves vivències i les seves reflexions. Una actitud que és ben clara en el cas de Francesc Castellví que si bé continua vivint a Catalunya durant anys, s'hi troba ofegat al cap d'uns anys i parteix cap a Viena. És en aquesta ciutat on escriurà les seves fonamentals *Narraciones históricas* que han estat a bastament consultades a Viena, a la barcelonina Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Nacional de Catalunya i que finalment han estat editades.⁸

Entrem ara ja en l'anàlisi de la *Censura ô Juizio imparcial sobre el papel intitulado en catalan; «Via fora» traduzido en frances con el titulo «Alarme aux endormis» en el asumpto de las materias politicas presentes*.⁹ Del seu autor, Ramón Arias de Vaydon, que signa com a professor de justícia, no en sabem res. Escriu amb arguments que fan pensar que segur que era un jurista que pel castellà que escriu devia portar ja molts anys a l'exili. Ho fa tot dient a l'encapçalament: «sin tener yo la tintura de sabio he tenido el precepto superior». Aquesta superioritat només pot ser en aquestes circumstàncies dels que ocupaven els més alts càrrecs a Viena, i entre ells Ramon Vilana-Perlas. No

5. Ernest LLUCH (1996), «L'austriacisme persistent i purificat», a *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Ed. 62, capítol III, p. 55-92. Una versió castellana d'aquest llibre, publicada el 1999, conté aquest capítol lleugerament augmentat.

6. He escrit una llarga introducció amb una àmplia antologia de textos de Juan Amor de Soria que seran publicades aquest 1999 per la Diputació General d'Aragó. La introducció conté una biografia de Ramon Vilana-Perlas, marquès de Rialb i comte del sacre Imperi romà. Vilana-Perlas, fou la mà dreta de l'arxiduc i, per tant, de Carles III durant la guerra i també després, quan fou l'emperador Carles VI. No debades, Amor de Soria treballà, per la seva banda, al costat i sota la protecció de Vilana-Perlas.

7. Virginia León Sanz és qui més i millor ha publicat sobre l'exili i els exiliats de la Corona d'Aragó des d'una orientació bàsicament històrica.

8. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, editades per la Fundació Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, Madrid, vol. I (1997) i II (1998). És una edició a cura de Josep M. Mundet i Gifre i José M. Alsina Roca amb una introducció peculiar al volum primer de Francisco Canals Vidal. Resten un o dos volums per completar l'edició.

9. Real Acadèmia de la Historia, ms. 9-4770. Per camins que no sabem, en aquesta acadèmia hi rauen força manuscrits d'exiliats a Viena.

pot haver-hi una altra interpretació, però per si calgués, la defensa que fa dels duríssims atacs que etzibà *Via fora* al marquès de Rialb ho confirma a bastament. Ens plantejàvem abans si aquest llibre en traducció francesa havia tingut ressonància; i si hem de creure a Ramon Arias la contesta ha de ser afirmativa, ja que deixa clar que l'ha tinguda: «ha dado causa â contextaciones, y â contrareidas, aplaudiendolas algunos, y criticandola muchos». Si ens ho hem de prendre al peu de la lletra hi hagueren «contestacions» que, avui per avui, no coneixem i que hem de suposar que també partien de la traducció francesa. La divisió d'opinions que en el segon paràgraf constata, també és testimoni que tingué ressò i, perquè el tingué, calia promulgar una *censura ô Juicio imparcial*.

Estan d'acord, autor i censor, que les absorcions territorials consagrades per la Pau dels Pirineus són la primera acció expansionista de la Casa de Borbó que continuarà amb la Guerra de Successió i encara amb les conquestes, pel rei borbó d'Espanya, dels territoris austríacs a Itàlia dels quals parcialment acabem de fer-nos ressò. Un primer desacord apareix sobre si Anglaterra i l'Imperi tenen igual responsabilitat davant la pèrdua de la Guerra de Successió. Arias de Vaydon excusa Viena davant de *Via fora* i relaciona les gestions que va fer per conservar els furs de la Corona d'Aragó després de 1714, així com l'amenaça real turca que la deixà sense marge de maniobra militar. En excusar Viena, culpa Londres. El culpa, entre d'altres coses, de no haver sabut mantenir la paraula de preservar les llibertats catalanes al Tractat o Aliança de Gènova de 1705. Posats a defensar els exiliats espanyols afirma que no tingueren cap participació en el Tractat de Viena de 1725, cosa que és falsa, pel que hi ha mala fe o ignorància en l'escrit d'Arias de Vaydon.¹⁰ En canvi, mostra grans acords en les interpretacions sobre el comportament dels aliats, cosa esperable quan comença el segon paràgraf dient que aquest fragment de *Via fora* està escrit amb seriositat «sin paréntesis de satyra». És en el tercer paràgraf on utilitza el terme de Babel per designar els desitjos expansionistes de la Casa de Borbó en forma de monarquia universal. Un terme, el de Babel, que en d'altres textos austríacistes és utilitzat per designar el projecte polític dels que popularment seran coneguts com a botiflers.

Aquest document, que publiquem per primera vegada, agafa una gran força quan comença a comentar les diverses edicions de què consta *Via fora*. Atès el caràcter d'aquesta edició, no traurem les cites de la traducció francesa sinó de l'original català, que té una força brutal a l'hora dels insults. Comentant l'edició segona diu que «ataca el Autor al Sr. P. con palabras indecorosas de Antipatriota, seductor, indigno, intersado, y vengativo». El senyor Perlas, tal com és citat sovint Vilana-Perlas, és tractat de «sangonera», «escurçó matricida», «antipatrici», «seductor», «protonotari que may havia merescut», o que va «cimentar sa fortuna en la ruina de sa Patria». Els insults no es corresponen exactament, però tenen la mateixa intensitat. La polèmica puja de to quan la referència és a l'*Epítome o compendi de les principals diferencies entre les lleys generals de catalunya, y los capitols del redres o ordinacions del general de aquella que al Molt Illustre Senyor Dⁿ. Ramon Vilana Perlas, Marques de Rialp, del Consell de sa Magestat, y son Secretari en lo Despaig Universal consagra lo Dⁿ. Francisco Grases y Gralla ciutadà honrat de Barcelona, y oydor de la Real Audiencia del present Principat de Catalunya* (Barcelona, 1711; Fullets Bonsons núm. 3142). No solament citava el fullletó, sinó també tota la polèmica posterior que arrencava del jurista català Josep Pellicer en un llibre seu publicat el 1640. Arias

10. He fet una síntesi de la participació de Vilana-Perlas en el llibre, de publicació immediata, del qual parlo a la nostra nota 6. Naturalment, faig esment dels pretesos casaments entre els infants espanyols i les arxiduquesses austríaques.

de Vaydon, vint-i-cinc anys més tard, rebrota la dura polèmica que l'*Epítome* aixecà i que encara no està del tot ben estudiada malgrat la bibliografia de mèrit que ha suscitat.¹¹ A Grases li costà una marginació notòria per la interrupció de la seva carrera pública on fins i tot li fou vetat el tenir càrrecs a Nàpols. *Via fora* el titllava i també al seu censor, Josep Minguella, i a Vilana-Perlas, a qui dedicà el llibre, d'«homens judicats sediciosos contra sa Patria, devian com á Monstruos ser vitandos en todas parts». Arias de Vaydon replica dient que els comuns es mogueren eficaçment contra l'*Epítome* i Grases per raons polítiques («de venganza»), però que jurídicament el «consejo de estado de Barcelona» no li va trobar cap incorrecció que no fora «la aprehenzion de los Comunes en su quexa». El comentari final a aquesta edició segona és que la considera «anatematizada falsa temeraria, y calumniante». Desqualificacions subratllades a les que successivament hi afegirà «calumniante», «desvergonzada», «arrogante», «calumniosa», «soberbia», «disonante», «caprichosa impertinente» i «de Propheta falso». Grases, un quart de segle després, era reivindicat des de l'exili.

Molt d'interès té el comentari d'Arias sobre l'edició novena que és la que expressava la voluntat de *Via fora* d'assolir tres objectius que per ordre de preferència serien: I) el retorn dels Àustries, II) una república formada per la Corona d'Aragó, els territoris forals bascos i navarresos i els territoris retornats del Roselló i de la Cerdanya sota protecció austríaca i III) una república catalana independent d'acord amb el tractat amb Anglaterra. Sobre les dues darreres preferències no s'hi oposa però pensa que quedarien en el seu conjunt «encarzelada, y enclavada entre la cassa de Borbón de Francia, y de Castilla, q. no cesaria hasta realizarla â esclavitud».

El resultat de la censura o judici és clarament adversari per «criminal» a l'autor de *Via fora*, que suposa obra d'un frare¹² del qual no diu el nom, fins a declarar-lo «reo de Lese Magestad» i, per tant, de «la ultima pena». Malgrat això, per la coincidència de fons en les posicions ideològiques, el perdona. Amb aquest final tornen a posar-se de relleu l'existència de dos bàndols a l'austriacisme català. Un format per foralistes estrictes i tradicionalistes i un altre dels més propers al rei Carles III i a les necessitats de la guerra, que respectant els furs volen més eficàcia en la presa de decisions. Un enfrontament que venia de lluny¹³ i que ara es tornarà a posar de relleu tot marcant les coincidències de fons i els insults dialèctics. La publicació d'aquest inèdit permetrà més coneixement de les diferències i dels trets comuns que la desfeta i el quart de segle passat no alleujaren ni entre els uns ni entre els altres. El caliu austriacista no havia, en tot cas, desaparegut i havia tingut una resurrecció temporal i notòria: *Via fora*, *Alarme aux endormis* i aquesta *Censura ô Juicio imparcial* en seran tres testimonis bàsics.

11. Citem Pere ANGUERA, (1980), «Sobre Josep i Francesc Grases i Gralla. Un comerciant i un advocat del segle XVIII», *Estudis històrics i documentals dels Arxius de Protocols*, VIII, Barcelona, p. 245-251; Montserrat BELTRAN (1984), «El desgovern durant el regnat de l'Arxiduc. Estudi d'un manuscrit contemporani», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, t. II, p. 215-223; VÍCTOR FERRO (1993), *El Dret públic català. Les institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo; Rosa Ma. ALABRÚS i Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1996), «L'afer Grases i la problemàtica constitucional», *Estat, dret i societat al segle XVIII. Homenatge al prof. Josep M. Gay i Escoda*, Barcelona, p. 645-663.

12. Antoni Palau i Dulcet suggerí que era el dominic Bernat Ribera. He expressat a *La Catalunya vençuda* (61-62) els meus dubtes, que sigui així, perquè eren uns anys en què vivia a Viena. Donat l'arrelament de l'austriacisme entre els dominics podria ser que pertanyés a aquesta ordre. En tot cas, Arias dóna a entendre que sap qui és. Una mostra de la fluïdesa que sembla que hi havia entre Barcelona i l'Imperi malgrat la distància i la clandestinitat.

13. L'article de BELTRAN (1984) és ben clar sobre les diferències que hi havia entre catalans quan Carles III era a Barcelona. Vull afegir que Vilana-Perlas, que havia parlat en català davant del rei en el dia de la seva proclamació, *Via fora* li retreu un menysteniment per la llengua al cap d'uns anys: era motivat, aquest retret?

**Censura ô Juizio imparcial sobre el papel intitulado en catalan;
Via fora traduzido en frances con el titulo
Alarme aux endormis en el asunto de las materias politicas presentes**

Por D. Ramon Arias de Vaydon

Sin tener yo la tintura de sabio he tenido el precepto superior de dar Censura ô Juizio imparcial en una obra Grave, y que por serlo ha dado causa â contextaziones, y â contrariedades, aplaudiendolas algunos, y criticandola muchos, y resignandome sin vanagloria al titulo que me dio el superior mandato, observaré como si fuesse sabio la Doctrina de Ciseron *Sapiens parebit et obediet præcepto superioris*. ni faltare con la imparcialidad presisa, â cumplir segun mis fuerzas el cargo de Censor que me han impuesto, observando en este Juizio lo que el mismo Ciseron dexó escrito para el desempeño de semexantes censuras, con aquellas voces: *Difinitio nostris tradita est ut sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur*.

El Autor de la obra, ostentando tan delicado ingenio, no podrá quejarse de q. algunos la critiquen quando tantos otros la acreditan, y aplauden, pues no puede ignorar q. los mas celebres escritores Antiguos, y modernos han tenido sus acusadores. A Socrates reprehendio Platon, â Platon Aristoteles, â Aristoteles Averroe, Ciseron â Hermogenes, â Ciseron Salustio, S.ⁿ Geronimo â Origenes, â S.ⁿ Ger.^{mo} Ruffino, y seria difuso contra mi instituto si pensase recopilar las continuas correcciones que los mas celebres Jurisconsultos, Theologos, y canonistas, han debido sufrir, y disimular, ô las conociessen injustas ô las confessasen fundadas.

Mi Juizio tendra por seguridad la Justizia y sus elementales principios, y siendo su principal fundamento: *Ne cui noceatur deinde communi utilitati serviatur*, será mi estudio satisfacer â esta regla, *sine qua nihil potest esse laudabile*, y mientras yo no me apartare de su claridad, espero q. hallaré en la razon de todos el credito de mi imparcialidad, y q. a lo menos por cortesia ô por verdad querran aplicarme el proverbio de los Griegos: *Sepe etiam stultus fuit opportuna Locutus*.

Sobre el Preambulo

En este principio explica bien el Autor el Peligro Universal, y que la Guerra encendida en el norte ha sido medio de introducirla en Italia para pasarla con el poder de Francia y de España a la Olanda, y a la G. Bretaña, y no dudando q. este sea el proposito de la Casa de Borbon por la esperiencia de lo sucedido desde la Paz de Pyrineos hasta ahora, y q. su maxima sea usurpar con el temor, y conservar con el miedo quanto ocupen quisiera q. el Autor no huviesse introduzido aquel parentesis (*car pour des Sardes et de Savoyards: Aquila non capit muscas*) por q. es clausula que no corresponde â la seriedad del asunto, y no dexa de ser picante sin utilidad alguna, con q. como critica disonante deberia quitarse, ô no haverse puesto segun lo aconsexa Ciseron officior 30. diciendo *Cynicorum vero ratio tota eijsienda*.

Sobre el § 1.

En este §1. funda el Autor que la Livertad de el Principado de Cataluña, ha sido injustamente perdida, y para probarlo extiende por serie historica (aunq. con alguna confusion en los tiempos) quanto ha sucedido desde la Paz de Pyrineos hasta ahora: con hechos ciertos, y con actos lexitimos, y con razones solidas establece la ambicion de la Casa de Borbón, y sus designios â la Monarquia Universal: Ninguno puede dudar de esta Verdad porq. desde la Paz de Pyrineos por tracto sucesivo ha conseguido la sola Casa de Borbón de Francia hasta la Paz de Riswik con solas sus Armas contra toda la europa, ocho Provincias enteras y en ellas mas de setenta Ciudades, treinta Plazas fuertes, mas de tres mil Villas, dos Arzobispados, y nueve obispados: con la funesta negociazion de Utrecht se ha extendido en una rama de su misma Casa, y Baronía al Goze de España, y de Indias,; Con la Quadruple Alianza ha aumentado para un terzer Cadete de su casa los estados de Parma y Plazencia, y Toscana: con la irrupcion empesada en el año 1733. ha ocupado â Napoles, â Sicilia, y a Milan,; Sus rentas ordinarias en Francia ascienden a sesenta millones de pesos; las de España e Indias, se numeran por quarenta millones de ducados al año: Y quien puede dudar q. en los tres ramos ha conseguido la Casa de Borbón el predominio universal quando la sola de Francia fue superior a toda la Europa en los 40. años del pasado siglo?. Quien negara su ambizion a la Monarquia Universal, considerando sus fuerzas, sus rentas, y sus progresos?

Sostiene el Autor q. por el tratado de Utrecht y por el Abandono de Cataluña, y de España se vé la Casa de Borbón en el Predominio absoluto; confieso q. con evidenzia lo funda, y con razones solidas lo convenze.

Quexase el Autor contra el Emperador y contra La G. Bretaña por aver faltado â la Garantia prometida de su Reyna Ana y aunq. es razional su quexa deve limitarla contra el Ministerio de aquel tiempo, y contra la misma Reyna q. unidamente pensaron sacrificar a sus Aliados, y â los Lexitimos vasallos de la Casa de Austria, para facilitar al Pretendiente su collocacion en el trono de la G. Bretaña, pero dirixir su quexa contra el Emperador q. fue sacrificado entonzes no tiene apoyo alguno en la razon por que sin flota no pudo assistir â Barcelona, y si sacó sus tropas por Evaquazion no pudo pensar (y menos influir) en el sacrificio onrrroso q. el Principado eligio por Gloria inmortal q. nadie la negará: Deseo ayudarles, y tan lexos estuvo de poderlo executar, q. al mismo tiempo hubo de perder â Landau, y a Frayburg y tuvo expuestos sus Estados, y el Imperio por el Abandono en q. sus Aliados le dexaron: viose presisado â resevir la Ley en Rastadt por no aventurar el todo: Su quexa fue una misma con los Catalanes, su sacrificio el mismo, su Afliccion comun con ellos, y su impotencia igual: No se llame pues abandono en el Emperador lo q. fue necesidad extrema que si la Gloriosa constancia de los Catalanes hubo de ceder a la fuerza de sus enemigos, estos mismos violentaron al Emperador (por solo) â admitir la dura Ley q. se le impuso en Rastadt: Ni por esso omitio la solicitud â el sostenimiento de los Privilegios de Cataluña, de Aragon, de Valenzia, y de Mallorca; â este fin por Mayo de 1714 paso â Paris el Secret. C.A. a quien el Autor llama Agente Imperial, e incognito su nombre; y bien save el Lord Stairs embaxador Ingles entonzes en Paris quanto travajó este para conseguir el fruto, y la eficazissima inclinazion del Emperador sus propociones, e instruccion por el mismo objeto aun a costa de admitir la Paz con España sin reparar en perjuizios; empesose â tratar con el Marq.^s Forcy que havia recibido la Plenipotencia de el

Rey Phelipe y en el curso de la negociazion que devia suspender toda hostilidad faltando a la misma fée atacaron las Armas Francesas, y Españolas, las Islas de Mallorca, y de Ibisa, rompiendo todo tratado: esto mismo comprueba la superioridad de la Cassa de Borbon, y mal podia el emperador buscar en el año 1715 la satisfaccion con sus Armas, quando estava ya en campo la Guerra con la Porta otomana q. se rompio en el 1716. = Si el Autor connotase los tiempos, y las contingencias, no levantaria la voz para la quexa contra el Emp.^{or} y si le considerase solo y sin Aliados observaria q. no menos le hazian Guerra los Otomanos q. los franceses Españoles, y q. devio admitir el tratado de la Quadruple Alianza contra su Voluntad por el riesgo inminente en q. le tenian las Armas Christianas y las turcas; Y digo *contra su voluntad*, porque en el 1716. le fue propuesto el tratado, y observando las violencias q. contenia con el perjuizio de toda la Europa por confirmarse â la cassa de Borbon la rezenzion de España y de Indias, con las renunciias del Emperador q. fue el crasso error del tratado de Utrecht, reusó aceptarle no obstante el ofrecimiento que se le hazia de la Sicilia, y no obstante el peligroso empeño en q. se hallava de la Guerra con los Otomanos, pero esta tan fundada razon â la exclusiva se convirtiò en el 1717 en necesidad q. violentó su voluntad por averse aumentado el riesgo en el sitio de Belgrado, y con averle atacado los Españoles Anjoi-nos la Cerdeña, con q. devio ceder a tanta fuerza y admitió el tratado con una nueva y dura Ley que se le aumentó en este año qual fue acordar â los hijos de la Reyna Farnecia La Sucession en Parma, Plazencia, y Toscana: Ni olvido el Emperador entonzes la instancia por los Privilegios de la Corona de Aragon, y especialmente de Cataluña, en compensazion de las renunzias q. ofrecia por la España, y por las Indias, pero en vano se esforzó por proposito tan justo, pues no fue oida su razon q. como era complicada con el ruego por faltarle las fuerzas para sostenerla hubo de rendirse a la Ley rigurosa de la propria necesidad, y de la agena repulsa.

En la Paz llamada de Viena concluida entre el Emperador, y el Rey Phelipe a los 30. de Abril de 1725 se renovo la especie de los Privilegios de la Corona de Aragon, y aunq. hallo sus contrastes y oposizion en el Rey Phelipe fueron comprehendidos en el Artículo IX de aquel tratado como el Autor mismo lo refiere y si el Rey Phelipe no lo ha cumplido a la Letra, la quexa deve ser contra el mismo por la inobserbanzia de este articulo, y de otros muchos q. no ha querido cumplir quando el emperador por su parte dio satisfaccion entera a lo capitulado. No entrare en el punto de la conveniencia o y daños de esta Paz, y tratados, porq. no soy censor de ellos, ni mi Juizio se extiende â discernir sus circunstancias en la variedad del syxtema antiguo, pero supuesta esta Paz, y los ultteriores tratados, de Hannover, y de Sevilla, q. contra ella sobrevinieron no puedo comprehender en qual razon el Autor de este papel se quexa del Emperador por el disimulo de las inobservancias? qual hera la Flota Imperial para obrar contra la España? Que Aliados tenia para unir sus Armas contra quien faltava â la feé de aquel tratado? Estavan conjurados contra el emperador sus Antiguos Amigos, y avria de Batallar contra ellos, y contra la Cassa de Borbon emula Antigua de todos con el preventivo conosim.¹⁰ de su ruyna? Ninguno aprovará consejo tan peligroso, antes vió el mundo q. necesitado el Emperador, y persuadido del Rey Britanico, y de los estados Generales sus antiguos, y comunes Amigos, y Aliados, debio aceptar mas duras condiciones con el tratado del 1731, fiando su seguridad contra los nuevos peligros en la absoluta Garantia de las Potencias Maritimas, y hubo de ceder al inminente riesgo de ver turbados ô perdidos sus Dominios de Italia con la venida del Infante D.ⁿ Carlos â Parma y a Toscana, y con la entrada de las Guarniciones Españolas, pare-

ciendole menor este inconveniente ô contingencia quando restablecia el Antiguo syxtema de la union de intereces, y de amistad con la corona de la G. Bretaña, y de los Estados Generales de las Provincias Unidas.

Hasta aqui se ve a la Luz del sol la necesidad con q. el Emperador ha obrado en el disimulo, y pues el Autor mismo la confiesa en el fin de este paragrapho, creo q. quede convensida su quexa con su propria confession: Increpa el Autor, y con razon las ambiciossas maximas de la Cassa de Borbon, y de la Reyna Farnecia de la Monarquia Universal, y al Despotismo, y luego concluie: *tous ces inconveniens et ceux qui sont imminents ne nous son pas inconnus en Anglaterre: L'Empereur qui les souffre n'est pas capable par son seul Pouvoir de faire valoir sa justice qui revit en Espagne, il s'est vu attaquè pendant que la commune foy et les communes garanties le dispensoient de se prevenir par des troupes*: pues si el Autor conoze q. la necesidad ha sido dura Ley impuesta al Emperador para ceder a sus rigores, por q. se quexa contra el mismo, como si huviesse tenido parte en el Abandono de la Cataluña, ô Livrtad para obrar en su sostenimiento? Quexesse el Autor de la obra (como el emperador supo quexarse) contra el Ministerio de la Reyna Ana, y contra la misma Reyna, de aver faltado a los vinculos de los tratados, de aver menospreciado el acto de convencion, y promesas estipulado en Genova entre el Ministro Britanico Mitford Crow, y el conde Paguera a los 20. de Junio de 1706. ratificado solemnemente por Milord conde Peterbouroug y por los demas Plenipotenciarios Britanicos con las confirmaciones de la Garantia de la Livrtad, y privilegios de Cataluña, y successivamente de la corona de Aragon: Quexesse de el Abandono conq. el Principado y demas Reynos fueron tratados entonces; Quexesse del sacrificio q. la Reyna y su Ministerio practicaron contra el Emperador, contra el Rey de Portugal, contra el Imperio, y contra los Catalanes, y no menos contra el Duque Elector de Hannower, y estados Generales de las Provincias Unidas expeliendo de la corte de Londres sus Ministros, y obrando en la campaña contra sus mismos Aliados con el proposito de aumentar el poder de los enemigos communes, para asegurar successivamente en Inglaterra la revocazion de las Leyes Anglicanas de la sucesion en la Linea Protestante, y facilitar al pretendeinte su elevazion al trono de la G. Bretaña: Quexesse de la innaccion e indiferencia con q. oy mismo el Ministro Britanico, y los estados Generales se conducen diferiendo cumplir la Garantia prometida en el 1731. y sufriendo q la Cassa de Borbon en todas partes triunphe, usurpe, y violente, los Dominios y los Vasallos del Emperador, y del Imperio, y quexesse finalmente de q en la mas oportuna ocacion de restablecer la livrtad de Europa el Onor de la Nazion Inglesa (prostituida con las negociaciones de Utrecht, y menospreciada en sus garantias y mediaciones) la seguridad de sus comercios en todas partes, y la publica salud, se vea en el Ministerio Britanico, y en su Parlamento una indiferencia, y una neutralidad tan inconsiderada, contentandose con influir por mediacion verbal (acto opuesto a la Garantia.) y solicitar la Paz a veneficio de la Cassa de Borbon su immutable enemiga. Pero no se quexe del Emperador q. sufre la misma llaga del abandono, y del sacrificio, y q. la ha padecido desde el año 1710. en q. se hizo la funesta metamorphosis del verdadero Antiguo, y necesario Syxtema, pues con su confesion queda convensido el Autor de la obra q. no procede justa su quexa contra un Monarca q. ha estado, y estara siempre dispuesto a unir sus Armas, y â emplearlas con sus Aliados en el sostenimiento del Antiguo syxtema por la justizia de la causa por la salud de Europa, por la livrtad de Cataluña, y por la restarazion de sus derechos, y privilegios en q. se comprehende toda la corona de Aragon.

En este mismo paragrapho se observan algunas clausulas, satiricas puestas entre parentesis (estilo tal vez natural del Autor) y en unas se ve connotada su equivocacion en los hechos, en otras su malicia, y en todas el veneno de la embidia: Ataca â los Ministros Españoles (q. no tuvieron la menor parte en la Paz del 1725.) suponiendo q. el no averla ellos firmado, fue mas por verguenza q. por inclinacion imputandoles el coeche, y connota en tan detestable crimen â un Ministro Aleman con el Parentesis (*qui semble ettre l'Unique de ce siecle en Allemagne*) descubriendo su nombre con el de su hijo por señales de evidencia. Pluma tan atrevida no pudiera ser de un Ingles, en quien luze por sinceridad nativa la verdad y la justizia: por mas religionario q fuesse el Autor en este paso procedio sin religion, y si *Cynicorum ratio tota eycienda* este con su maldiciente satyra, y con su falsa mordasidad destruió las solidas razones en q. fundava el primer punto de su obra, y ciertam.^{te} es sensible q. haya querido hazerse conoser por embidioso el q podia adquirirse el justo titulo de defensor de la razon y de la justicia. Y Para q se vea mas voluntaria su maledicencia, observesse uno de sus satyricos Parentesis donde sin otro fin q. el de mal hablar, piensa desacreditar quantos Españoles se hallan empleados en el Ministerio y servizio del Emp.^{or}: ibi: *Si l'on donnoit au Public un cathalogue avec le detail des Espagnols qui ont suivi l'Empereur avec leur condition, merites, et emplois d'un chacun, plusieurs qui vivent dans l'erreur de ne les distinguer que par les postes qu'ils occupent feroient plus de Justice aux gens de merite et ne le mesureroient pas par l'eclat de leur fortune: Je le suaite el d'autres aussi pour voir le monde detrompé* quien dira q. esta no sea lengua de embidia y de venganza, ya que sin connotar otros excesos, ô faltas particulares en los Ministros, q. el de estar empleados, haze ver que no tiene otro objeto q el de la maledicencia voluntaria?

Otro parentesis no menos calumnioso q. torpe se ve successivamente en este mismo paragrapho, pues hablando de la renuncia, q. hizo el Rey Phelipe de la Sicilia, â favor del Difunto Duque de Savoya, para connotar de criminal la q. el emperador hizo de España, y de Indias, sin asegurar los Privilegios â Cataluña, aplaude el Artículo V de la que se hizo por Sicilia donde se aseguraron los Pribilegios al Reyno, y luego entre parentesis dize: (*Croiez moy mon ami que dans la Cour de Phelipe V la Sicile tenoit des notaires plus habiles de celui que Barcelone â au service de l'Empereur*). No todos entenderan la malicia de este parentesis pero yo comprehendo hasta su falcedad, y no la explico porq. si en este Autor fue ruindad del animo querer tiznar con lo que no es tinta, es razon que de el mismo tiznado con su maldad sin q. se necesite de otra explicazion q. aquella que le haze conosido por lengua maldiciente, mordaz, embidiosa y vengativa.

Sobre el § 2.

En este parragrapho (en q. el Autor se dio todo a la seriedad sin parentesis de satyra) demostró su ingenio vivaz y penetrativo, y con razones solidas probó y fundo la nulidad del tratado de Utrecht, y de los succesivos por la preterzzion de Cataluña y corona de Aragon por el disenso, y protextas del Emperador contra las negociaciones de Utrecht, y por aver sido actos opuestos a los q. antes avian jurado los Aliados en sostenimiento de la Grande Alianza, en la Garantia por el Uso, y livertad del Principado y de sus fueros; con iguales fundamentos manifesto la injustizia de los tra-

tados propuestos, la falacia, y el fraude con q. fueron extendidos en perjuizio de terceros no oydos ni considerados, la nullidad de las cesiones, y renunciaciones del Emperador respectivamente à España, e Indias por aver faltado el essencialissimo requisito del concurso de las Cortes Generales, especialmente de la Corona de Aragon, la insubsistencia del testamento del Rey Catolico Carlos segundo que ademas de la notoria violencia inferida a tan piadoso Principe en los ultimos periodos de su vida para firmarle, no pudo ser Ley a la succession de sus Dominios por ser punto gravissimo en que las Cortes Generales de ellos son juezes legitimos, y privativos: Ni omitio el Autor los reparos contra las renunciaciones por la corona de Francia en favor de la cassa de Orleans, su prevenida insubsistencia, y la falacia de las prevaricaciones de franceses en el assumpto, de renunciaciones, y de testamentos, y con suma razon, y juicioso discernimiento, pues como observó el Autor de los Suspiros de europa de nueve renunciaciones que havian precedido en punto de esta R.¹ Succession el Rey Luis XIV. impugnó dos que fueron las de su Madre la Reyna Dª Ana, y de su Muger la infanta Maria Theresa, acepto y sugierio quatro q. son las del Delfin Luis su Hijo, del Duque de Borgoña su Nieto, de Maria Adelaida Duquesa de Borgoña, y de Maria Luisa Gabriela Duquesa de Anjou, se mantuvo indiferente en las renunciaciones del Emperador Leopoldo, y de su Hijo el Rey de Romanos Joseph, y aprobo las renunciaciones del Rey Phelipe su Nieto à favor de la Casa de Austria por los Reynos de Italia y Países bajos, y à favor del Duque y Casa de Orleans respectivam.^{te} à la Corona de Francia: este mismo Rey en el año 1667. protexo contra el testam.^{to} del Rey Catolico Phelipe quarto sosteniendo q. un Rey no podia disponer de la succession à su corona ni por testamento, ni por rescriptos propios; y en el 1700. el mismo Luis XIV defendio lo contrario aceptando el llamado testam.^{to} del Rey Carlos II. y tomo derecho de el como si fuesse Ley positiva para poner a su Nieto en el trono y Monarquia de España, en q. ostento los vicios de una prevaricacion q. tuvo por objeto las usurpaciones y el predominio universal.

El Autor en este mismo parragrapho señala y demuestra con invencibles fundamentos las siguientes conclusiones *Primera*, que la R.¹ Casa de Borbon engañosamente influyó a los tratados de Utrecht, de Rastadt ô Baden, de Londres, y de Viena, en los años 1725. y 1731. Los firmó ratificó, y juró, sin animo de cumplirlos, y sin aver querido observarlos. *Segunda* q. esta misma Casa R.¹ de Borbon menospreciando las mediaciones del Rey de la G. Bretaña y de los Estados Generales, y burlandose de sus Garantias, ha roto, y anulado con agregaciones formales (que convencen al perjurio) los propuestos tratados en todas sus partes.

Terzera: Que por la misma razon, El Emp.^{or} y el Rey Britanico, con los estados Generales por garantes, y mediadores menospreciados, estan obligados à sostener sus primitivos derechos, y a obrar con los principios de su antigua Alianza por la indemnidad de su onor, de sus intereses, de la salud publica de Europa, y de la libertad de Cataluña y reynos de la Corona de Aragon.

Quarta: que no satisfacce el Rey Britanico a su primera oblig^a., y Garantias, ni desempeña su honor con el solo pretexto de q. el ministerio de la Reyna Ana cometio el Crimen de la Perfidia con las negociaciones de Utrecht, y q. por lo mismo fueron acusados y perseguidos sus Autores, pues como prueba el Autor, aquel castigo, y acusacion comprobó el delito del Ministerio Antiguo; y el moderno siguiendo siempre la iniquidad de tan detestable tratado, ha reincidido

en el mas reparable excesso con averle aprobado y hecho de peor condizion con el tratado de Londres, y con el ultimo de Viena en el 1731. convenciendo en esta conclusion q. si el Antiguo Ministerio llamado de *foris* dexó a la Casa de Borbon los Reynos de España, y de Indias, (monstruosidad increíble) el moderno la ha añadido los estados de Parma, de Placenzia, y de Toscana, en Italia, ha introduzido al Infante D.^o Carlos de Borbon en ellos, y Guarniciones de Españoles, y segun los enemigos comunes publican, este mismo moderno Ministerio ha consentido secretamente en las invaziones de Napoles, de Sicilia, y de Milan, ni puede esquivarse la fuerza de este argumento (que en la vulgaridad universal es invensible) con averse ofrecido â una mediacion q. es opuesta a las Garantias, mientras esta misma mediacion prolongada con ofizios verbales ha dado tiempo y lugar a la Casa de Borbon para perficionar sus conquistas en Italia.

Confieso q. el Autor en estas conclusiones, y en el discurso de este parragrapho, ha savido demostrar, e ilustrar con hechos y con razones el assumpto, y convenzer a la necesidad de obrar el Rey Britanico, y los estados Generales por garantes, y Aliados de permanente interes con el Emperador hasta reponer las cosas en el pristino estado q. tenian antes de la conclusion del tratado de Utrecht, de donde ha nacido tantos errores, tantos desordenes, tanto desonor comun, y tantos aumentos de poder y de ambicion â la Casa de Borbon, pero desengañese el Autor de dircurso tan fundado, q. cuando la voluntad ciega e imperiosa arrastra el entendimiento, precediendole sin razon, no ay onor q. persuada, ni hay interes q. convenza, no hay razon de estado q. valga, ni estimo de conciencia q. baste a la enmienda, ni â la retractacion. Nada de quanto propone el Autor en esta parte se oculta a la penetracion de los Ingleses, y de los Hollandeces; Ambos Ministerios, son sabios, y prevenidos todo lo tienen presente, ni ellos ignoran que quantas usurpaciones executa la Casa de Borbon, son en daño comun, e irremediable; que la Reyna Farnecia mueve todas las aguas para saciarse en la absoluta Dominacion de Italia; q. el Rey Phelipe despues de la abdicacion, no podia ni puede ser Rey de España, ni hazer actos juridizionales ô potestativos de Rey convirtiendose por la misma abdicacion en actos nullos, violentos, atentados, y segun las Leyes tiranos, sin que haya theologo, jurista ni canonista q. pueda negar proposicion tan solida, y finalm.^{te} ambos Ministerios comprehenden el proposito firme q. esta Cassa de Borbon, y la Reyna Farnecia tienen de introducir al pretendiente en Inglaterra, y dominar la Europa; pero su conozim.^{to} aunque bien informado no guia a la voluntad, antes esta ciega, engañada ô perplexa haze caminar el entendimiento a tiento y â escuxas al precipicio universal: Sus pasos con el fin de remediar los errores del tratado de Utrecht q. tanto acriminaron contra el Ministro de los Foris han sido para aumentar el desorden, con acrescer insensiblem.^{te} el poder orgulloso de la Casa de Borbon, y estos mismos pasos de una voluntad ciega continuados con la innaccion, y el disimulo, serviran al establecimiento del Pretendiente, a la ruina de las Provincias Unidas, al destrozo de la Casa de Austria, al despotismo absoluto, y â la Monarquia Universal de la Casa de Borbon: Con menores fundamentos predixo Ciseron, y acertó en las futuras turbulencias de la romana republica quando escribiendo â Herenio Dixó: *tempora Reipublica qualia futura sint quis scit? Mibi quidem turbulenta, videntur fore*: ni podrá dudar de tan funesto presagio quien con la memoria de lo pasado, y del syxtema presente llamare por Consejero a la Prudencia, virtud q. con astrologia superior pronostica a la posterioridad los sucesos.

Sobre el § 3.

En este paragrapho el Autor citando y siguiendo las razones del tratado de la G. Alianza, los edictos en Hollanda por la declaraz.^{on} de aquella Guerra, el manifiesto del Rey Don Pedro de Portugal su tratado de 16. de mayo de 1703. y el manifiesto del Rey Britanico Jorge I^o funda y convenue q. en justizia, y por indisputable razon de estado, devio ser excluida la casa de Borbon del goze ô uso de la España, y de las Indias, y q. haviendose cometido en Utrecht una injustizia, y un total perjuizio a la europa, triumphando el engaño, y superando el soborno a la razon, es preciso quitar de raiz el canzer para q. no se inficione el cuerpo de la europa, y precervar sus miembros del extremo peligro en q. los puso la malicia de pocos y la inconsiderazion de muchos.

En esta conclusion (exceptuando algunas Clausulas, parentesis y voces de satyra q. para extenderla, continuo por genio este Autor) se observa el mas claro convenzimiento, y bastarian los actos Parlamentarios de la G. Bretaña desde el 1701. hasta el 1710. para no dudar de esta verdad, pero donde obra la voluntad ciega, ô sobornada son inutilis los convenzimientos de la razon: Ya no se duda q. la R.^l casa de Borbon camina â formar la Babel de la Monarquia Universal, porq. la han hecho los cimientos los mismos q. debieron, y deveran, siempre contradizeirla: Con mas debiles principios formaron su Monarquia los Asiros por el Argullosa Nembrot, y su sucesor Assur: La seg.^{da} de los Persas cimentada del ambicioso Cyro, llevo a su perfeccion por la discordia parcialidades y negligencia de los Pueblos libres q. pudieron y debieron contrastarla: Aun fue mas raro el progreso de la tercera Monarquia de los Griegos en las fuerzas limitadas del Macedon Alexandro, que pudo establecerla por la divizion, y perplexidad de los Reyes, y republicas de la Asia toda: Y esta misma fue la causa del establecim.^{to} de la quarta Monarquia de los Romanos cuio predominio llegó â ser tan universal como violento por la disonancia entre los Reyes y Pueblos libres q. no supieron unirse por la defensa comun. Bien save el Ministerio moderno de la G. Bretaña q. la R.^l casa de Borbon aspira â esta absoluta universal superioridad con abultar derechos, con dividir los animos con infundir miedos en unos y adherencias en otros, y que sosteniendo los ambiciosos principios de Besiano Arroyo (obra del Cardenal Richelieu) camina apresuradam.^{te} a la cumbre de su proyectada universal Monarquia, Ni la dudan los estados Generales, los Reyes, y republicas libres de Europa, pero ninguno piensa el remedio, contentandose los unos del caduco interes, ô momentaneo reposo, otros engañados de aparentes promesas, entretienen el paladar, con una dulzura falsa, q. en si tiene escondido el veneno de su ruina, y oros en fin ocupados de la emulazion contra sus hermanos, viven preparados â sufrir su exterminio antes q. consiliarse â su defensa contra un enemigo formidable y comun. *Dura sicut Infernus æmulatio.*

Convencen las razones del Autor a la necesidad de obrar contra esta proyectada Monarquia Universal, convencen las experiencias de lo pasado y de lo presente, y no puede el entendimiento con unas, y otras dudar del mal inevitable, pero la voluntad obstinada no esta ya capaz de sugertarse a la razon, con q. en vano se exercita el ingenio del Autor para fundar conclusiones, quando la ceguedad de los ministerios mas penetrativos, no admite la Luz para su Guia: Ciertos es q. a pocos esfuerzos unidas las Armas del Emperador, y del imperio, de los Reyes Britanico, y Portugues, y de los estados Generales se conseguiria sacar de España, y de Indias; â esta Real Casa de Borbon como sugiere el Autor: Ciertos es que con este solo medio, viviria la europa con livertad, y se exerci-

taria la justizia, restableciendo â Cataluña, y Aragon el uso de sus Cortes Generales, y el goze de sus fueros, y privilegios q. los han perdido por obra de los mismos q. devian sostenerlos, y garantizarlos: Certissimo es q. en esta misma providencia hallarian todos su commodidad, y sus intereces, su concordia y su defensa: pero no hay q. esperar tanto bien, ni lisongearse con una felicidad q. deve nazer de la union y de la constante voluntad quando esta en el Ministerio Britanico Antiguo, y moderno, y en el Gobierno de las Provincias Unidas, se halla preocupada de las tinieblas, ciega y no menos incapaz de persevir la luz de la razon, y de la necesidad.

Lexos de entrar este Ministerio, y aquel de las Provincias unidas en syxtema tan fundado projectará ventajas a la casa de Borbon con el uso de las mediaciones aceptadas: No creheran q. es bastante el poder de esta R.^l Casa con los Reynos y rentas de Francia, de España y de Indias, con la posesion de Parma y de Plasenzia, en Italia, y con la expectativa de Toscana; convendran q. es necesario dar â la rama tercera de Borbon los Reynos de Napoles, y de Sicilia, (en lugar de Parma, Plasenzia, y Toscana) para q. tenga esta casa en tres lineas (capazes de unirse en una) el predominio del oceano desde Dunkerque â Cadix, y el del Mediterraneo desde Gibraltar hasta Smirna, y Jerusalem: concebiran ambos ministerios en la ceguedad q. los deslumbra q. si hasta aqui la Cassa de Borbon tuvo solamente la superioridad en la tierra para sus invaziones, y conquistas ahora podra establecer el predominio de los Mares con flotas q. superen las de europa, y de Asia, y hallaran en sus libros ô en la Doctrina del Hugonote frances Rousset q. conviene asegurar en esta R.^l cassa de Borbon el Universal predominio sobre los mares, y tierra.

Desengañese pues el Autor de este projectada obra, q. si ha sabido hazerla plausible, y agradable por sus razones, no valdran estas para convenzer Ministerios q. cegaron su voluntad y la rindieron al provecho de sus enemigos, por q. ô no obran ya con syxtema regular ô mudando el antiguo, piensan avanzar su interes con la esclavitud de europa: los hechos hazen y haran evidencia de este funesto presagio.

Mientras entro al examen de los medios q propone el Autor, contra males tan crecidos, de no detener la Pluma en la censura de las Clausulas en q. satyriça al Ministerio de Viena de cohechado en la evaquacion de Cataluña, y en el tratado de Viena de 1725. Y â algunos particulares en el proposito del casamiento de la Serenissima Archiduquesa con el Infante Don Carlos de Borbon, señalandoles con los titulos de *Mussica y de Escrituras*. Ni supo el Autor disimular ô esconder su maledizencia contra el mismo Infante, y contra el Papa por connotacion â su Nepote: en mi juizio deve anatematizarse semexante metodo, y quemarse clausulas tan disonantes, q. concebidas en la vulgaridad engañadam.¹⁶ con el nombre de *Livertad Animosa* son en la realidad *Licencia desvergonzada* descortes, contumaz, temeraria, y q. no se permiten por reglas de buen gobierno: assi lo dixo Quintiliano en el dialogo de Oratore con estas voces: *est magna et notabilis eloquentia alimna Licentiae quam stulti Livertatem vocant, comes seditionum efrenati Populi incitamentum, sineobsequio sine servitute, contumax, temeraria, arrogans quæ in bene constitutis cibitatibus non oritur*. Y esta es mi censura sobre las supuestas clausulas: *Quemense por Condenadas*.

El Autor supone ô por la vulgaridad ô por notizias secretas, q. la intencion, ô pretencion de la Reyna Farnecia sea y haia sido establecer el Matrimonio del Infante D.^o Carlos de Borbon su Hijo con una de las Serenissimas Archiduquesas hija del emperador Reynante y q. buscava en la Garan-

tia del Ministerio Britanico la seguridad efectiva, pensando por este medio tener la de los dominios de Italia, y una proxima esperanza a los ereditarios de Alemania con la dignidad Imperial por succession: Impugna el Autor valerosam.^{te} este Matrimonio y le haze ver peligroso en las consecuencias, perjudicial desde Luego, y nutritivo de Guerras, y desolaciones en Europa arguiendolas de lo mismo q. dio causa el tratado de Hannower por las solas sospechas de este enlace.

No entro â acreditar la especie supuesta de esta pretencion de la Reyna Farnecia pues aunq. la he oido en los discursos vulgares no tengo practico conosimiento de manejos tan secretos como lo son los q. tocan â Matrimonios de Personas R^{as}: Ni tampoco pienso acusar de criminal el deseo de la Reyna quando se dirige al provecho de un hijo suyo, con un nuevo vinculo de parentesco con el Emperador de quien la misma es Prima Hermana: pero creheria detestable q. el motivo de esta Guerra, y de las usurpaciones hechas de Napoles, Sicilia, y Milan, fuessen por compeler â este Matrimonio, obligando con el estrago de las Armas a la condescendencia, pues ademas de la injusticia q. tienen las usurpaciones, seria mas violenta ô ynjusta esta Guerra, y contra el derecho natural y de las Gentes, como lo fue la q. Dario Rey de los Persas, hizo contra el Rey de los Scitas, porq. no le dio su hija en casamiento, y no menos injusta fue la q. el Duq. de Guiena, Carlos tambien de Valois, y de Borbon excitó engañosamente en el animo de su Her.^{no} el Rey Luis XI. de Francia contra el Duque de Borgoña Carlos el osado para compelerle a q. le dicesse su hija unica Maria en matrimonio de q. habla Comines en sus memorias al capitulo 47. y es digno de reparar q. entonces el pretendiente hera *Carlos de Francia*, el compelido Padre Carlos de Borgoña Ascendiente de el actual emperador *tambien Carlos*, y que qualquiera de sus hijas tiene el superior nombre de Maria para q. en nada se falta â la comparaz.^{on} de ambos casos: oxala fuesen los efectos paresidos, pues aquella Guerra termino felizmente sin daño del Duq. de Borgoña, sin efecto el Matrimonio solicitado, y en lo succesivo escarmentados los autores de tan detestable violencia por obra del mismo Rey Luis XI. qualquiera de sana mente conocerá la solides de las razones con q. el Autor impugna este Matrimonio; sus consecuencias aun serian mas funestas q. las experimentadas por los Matrimonios de los Reyes de Francia, Luis XIII. y Luis XIV. con las dos infantas Austriacas de España, y digo mas funestas, quanto seria mas vezina la Monarquia Universal, y mas poderosa la casa de Borbon para conseguirla con la fuerza; y con los nuevos derechos; ni bastarian las renunciass q. se estipulasen, ni lo esquivaria el q. fuese el matrimonio con la segunda genita, por q. el poder no se sujeta â las Leyes, ni a tratados, ni venera las prerrogativas de la primogenitura Confieso la razon del Autor por invenzible en la superior de Estado y dudo que haya avido Persona q. imaginase practicable este Matrimonio y menos que le haya considerado conveniente a la salud de la Europa pero no me haze fuerza el argumento q. el Autor expone del tratado de Hannower suponiendole fundado en las sospechas de este Matrimonio como posible pues si entonzes el Ministerio Britanico lo consibio perjudizial, y por esso penso prevenirse contra su efectuz.^{on}, no savemos si oy avrá retractado con previaçion voluntaria el dictamen de los perjuizios, y si ciegamente en su syxtema llegare â creer q. no hay inconveniente, no solamente cesará la prevencion contra el, sino es q. mezclará en la mediazion el buen termino de este enlace, contentandose con alguna renuncia por cautela, y por satisfaccion, y plegue â Dios q. en caso de negativa no se pase â las amenazas contra el Emperador para obligarle: esto lo digo por la esperiencia del tratado de Utrecht y por el Ultimo de Viena del 1731. Ya la verdad, observando q. el Ministerio Britanico hasta ahora en lugar de salir a la defensa del Emperador

contra los agresores q. le usurpan sus Estados, y en lugar de cumplir la Garantia, persuade a su Rey el Parlamento q. basta su mediazion a la Paz, y que segun se publica por el plano de ella, ha de perder el Emperador sus reynos de Napoles y de Sicilia, y parte del estado de Milan, no será cosa mui estraña q. se proyecte este Matrimonio, pues quien propone por conveniente sostener usurpaciones de reynos garantidos, con perjuizio innegable de toda la Europa, y mayor de la Nacion inglesa para sus comercios de Levante no puede considerar por perjudicial un Matrimonio q. tiene mas remotas las contingencias del daño, y quando por modestia, ô por razon no se pensare en proponer tal especie, quien duda q. la inaccion, y el procedimiento del mismo Ministerio, no haya podido ser razon y causa compulsiva para q. el Emperador se viesse necesitado â oyr semexante Matrimonio como un remedio al Peligro en q. se ha visto, y q. tal vez le renueven igual necesidad, viendo q. no puede librarse de ulteriores contingentes estragos con la sola providencia de esta nueva Paz, ni con las nuevas garantias q. se deven considerar en el mismo grado de ineficaces q. las antecedentes. Finalmente el Autor manifiesta zelo y razon en lo q. propone, pero ô sea Ingles, u de otra Nacion, no se haze cargo de la situacion, syxtema, y maximas del Ministerio Britanico, q. qual arcanos de predestinacion, no se descubren sino es en los efectos: assi los vimos en el tratado de Utrecht, assi lo experimentamos en el de la Quadruple Alianza, y en el de Viena de 1731. y assi nos lo demuestran ahora con la arenga del Rey con las mediaz.^{es} de Paz, y con el Plano q. ya se ha divulgado y que dirá el Autor si este mismo Ministerio Britanico por contemplacion â la Reyna Farnecia, ô por capricho, ô por otra razon proyectando la adjudicacion de Napoles, y de Sicilia al Infante D.^o Carlos contra la cassa de Austria, y propusiese al Emperador q. dicesse su hija mayor, ô menor, al mismo Infante para asegurarse mas durable la posecion de lo poco q. le dexasen en Italia? Como podria el Emperador evitar a la europa los males sucesivos quando su constitucion le hará aprehender la moral imposibilidad de sostenerse contra la casa de Borbon sino le asisten los Ingleses con sus fuerzas? Seria remedio Arbitrable exponerse â perder el todo por su resistencia, como lo executó Federido Rey de Napoles quando reusó dar su hija â Cesar Borja (conosido primero por cardenal, y despues por el titulo de Duq. Valentino.) Hijo del Papa Alexandro Sexto exponiendo su Reyno por no aver aceptado el consejo del infeliz Ludovico Sforzia duque de Milan? Ô como le sucedio â Carlos I. Rey de Sicilia que perdio el Reyno por aver reusado la Alianza q. por Matrimonio le ofrecia el Papa Nicolas III? Yo no digo ni afirmo q. el Ministerio Britanico se empeñe en este Lanze de la Casa de Austria con la de Borbon, si repara en la salud propria y de la europa pero temo q. no se detenga en estos reparos, y que promueva un error de invensibles consecuencias, y lo temo con fundamento porq. ya vimos en el 1667. q. el mismo Ministerio Britanico impelio â todos sus Aliados â hazer la Paz de Riswik de la qual nacieron los dos tratados de la divizion de la Monarquia de españa (viviendo el Rey Catolico Carlos II.) en los años 1699 y de 1700. Y si este Ministerio entró en ambos tratados contra la naturaleza, y contra sus mismos intereses, y sucesivamente en Utrecht, en el tratado de Londres, en el de Viena del 1731. y en este ultimo plano se ha dexado llevar de la maxima de la condesendencia al perjuizio comun, y aumentos de la Casa de Borbon, razon tengo en temer q. no repare en promover el nuevo error de este Matrimonio por mantener su momentaneo reposo ô por otros fines q. no pienso indagar. *Abysus abysum invocat.*

El Autor pasa desde la exclusiva de este vozeado Matrimonio, â dar su dictamen para el casamiento de ambas serenissimas Archiduquesas Carolinas, proponiendo los Duques de Lorena Her-

manos, y los dos Infantes de Portugal hijos del Rey D.^o Juan el V. y de la serenissima Reyna Archiduquesa de Austria su muger: Adduze los parentescos y vinculos de sangre, de unos, y de otros y su descendencia de los Reyes catolicos Ferdinando e Isabel, y allega razones de congruencia para evitar su eleccion.

La materia de casamientos de Personas R.^s es tan sagrada, y privativa de los soberanos respectivamente a sus hijos, q. me ha hecho admiracion el ver en un Anonymo la livertad, y franquesa con q. propone el Matrimonio de las dos serenissimas Archiduquesas; pues aunque los Principes connotados, llevan consigo la prerrogativa R.^l y el vinculo de la sangre no toca a los particulares (aun ocultando su nombre) mezclarse en asuntos q. vienen reservados a la soberania, y q. no siempre conviene sugetarlos a la confianza de los mas intimos Ministros de Estado: Por esto no me atreviere a formar juicio sobre lo q. propone el Autor, por no incidir en el error q. creo haver el mismo practicado con el pensamiento de dar luzes a quien o no las necesita, o no las deve estimar por el exceso de averle creido sin las suficientes para negocio tan reservado, por no desir sacrosanto.

Despues de inpuñar el Autor la venal maliciosa Pluma del frances Rousset en el equilibrio de Italia, y de convencer sus errores, pasa a proyectar para el Rey Phelipe de Borbon un Reyno adjudicandole todas las Provincias q. la Corona de Francia ha usurpado a la España, e Indias, un nuevo Monarca con la eleccion de sus Pueblos en subsidio una republica compuesta de los Reynos de la Corona de Aragon, Navarra, Vizcaya, y Murzia, añadiendo la Galizia, a Portugal, y el resto para la cassa de Borbon, creiendo con esta dibizion mantener la livertad en España, y en el ultimo grado se contenta con eregir la Cataluña en republica.

En estos proyectos conosco q. el Autor no fixó el pie ni establezio syxtema, a su razon de estado, antes con su variedad, hizo ver que ideaba, y no fundaba.

El q. siga las reglas de la justizia con imparcialidad, sostendrá siempre q. no reinara esta, ni avrá Paz en europa mientras qualquiera Principe de la casa de Borbon tuviese mano, y soberania en España, y en Indias: Assi lo sintio el Ministerio y el Parlamento Britanico con su sabio Politico Rey Guillermo; Assi lo conocieron el Rey de Portugal, los Estados Generales, el Duq. de Sávoya Victor Amadeo, el Imperio todo, y el Politico Guerrero Pedro Czar de Moscovia; assi lo sostuvieron unidos en Alianza desde el 1700. hasta la injusta Paz de Utrecht; y assi lo crehen quantos fueron causa de ella, escarmentados con la esperiencia de los errores q. entonzes se cometieron: Por lo mismo erró el Autor de este Papel, en variar un syxtema tan fundado, y pues para formar sus divisiones conocio necesarias las Armas, y las fuerzas comunes, suficientes a sacar de España, y de Indias la casa de Borbon en este mismo proposito debio fixar su syxtema como justo, necesario, conveniente, y util a todos, siendo cierto q. en la proyectada divizion dexa raizes a la misma Casa de borbon para arruinar de golpe a Portugal, y a su ideada republica con mayor promtitud q. o vemos sojuzgados en Italia los dominios y Reynos de Milan, Napoles, y Sicilia, quanto es mayor la contiguidad y cercania de la Francia a los territorios de la España, y el esperar la conservazion de la nueva republica, y de Portugal con la asistencia de las Potencias Maritimas, pudiera tener muchas contingencias, o por su interno syxtema q. lo impidiese, o por las parcialidades, o por otras Arcanas razones q. sirviessen a reysterar el abandono de sus Aliados y de sus propios intereses como en este tiempo lo demuestra la experiencia= assi conluio q. esta variedad de proyectos es

opuesta â la prudencia, y q. el mas justo util, y verdadero seria renovar la Alianza, y los empeños antiguos con el fin de recuperar cada Soverano lo q la Francia le ha usurpado, y con el firme proposito de sacar la casa de Borbon y todas sus raizes de la España y de las Indias, dexando a las cortes Generales de los Reynos la libre deliverazion que no tuvieron despues de la Muerte del Rey Carlos II. y q. por sus proprias Leyes devieron exercitar libremente en el mas grave punto de la sucesion â tantos Reynos.

Sobre la Addizion 1.^a

En esta primera addizion expone el Autor La convenzion (q. el llama Alianza) entre Mitfort Crow, por parte de la Reyna Ana, y D.ⁿ Antonio Paguera Aymerich, y D.ⁿ Domingo Perera por parte de los catalanes, y la ratificazion formal en 26. de Marzo de 1706 por la qual prueba q. Cataluña cumplio lo prometido y q. la G. Breña no ha satisfecho a su Garantia. La notizia es buena pero si el Ministerio Britanico no muda de maximas, no ay razon, ni estímulos de conciencia u, de onor q valgan, y si la casa de Borbon se mantuviere en España ni seran seguros los Privilegios, ni avrá reposo en europa, ni se hallara cautela que evite el Daño comun por q. los tratados sirven oy para hazer mas ordinario, y mas vulgar el perjurio.

Sobre la Addizion 2.^a

En esta seg.^{da} Addizion ataca el Autor al Sr. P. con palabras indecorosas de *Antipatriota, seductor, indigno, interesado, y vengativo contra su Patria*, allegando el caso del libro de D.ⁿ Fran.^{co} Grasas, aprobado del D.^{or} Minguella por aversele dedicado.

Quien puede aprovar una Maledicencia semexante q. sobre no ser del asumpto de esta obra, se funda en una notoria calumnia? El buscar granos para la subsistencia de las tropas que en Cataluña penurriaban, lo llama seduccion, y de una diligencia tan precisa, y condunzente a la causa primaria, saca consecuencias de particular interes: De un libro legal q. Grasas escrivio, y q. Minguella aprovó deduze contra el Sr. P. el empeño de venganza contra los comunes q. le criticaron por ofensivo de sus fueros: Bien save el Autor que esta materia fue cometida al consejo de estado de Barzelona donde no se hallo otro reato en el Libro q. la aprehenzion de los Comunes en su quexa, y para satisfacer â esta, mas q. a su razon, se propuso y se resolvió la suprecion del Libro â Escritura legal, se quito la toga el q. le aprobó, y se penso en acomodarle para suplir con una justizia lo q. condenava una Pasion, esta es la verdad clasica, con q. es menester confesar q. el Autor exponiendo una especie impertinente, se arrojó a la mordazidad, y a la calumnia por voluntaria ô genial maledicencia, *Quemesse esta Addizion por anatematizada falsa temeraria, y calumniante.*

Sobre la Addizion 3.^a

Con igual impertinencia saca el Autor â la luz la carta del C. de S. a quien da el renombre de Savantás y piensa hazerle criminal por q. sobre la instancia de los comunes de Barzelona para q. el Emperador dexase alli las tropas despues de haver signado â mas no poder la Evaquacion de Cataluña huviese explicado este Personage q. S.M. no podia dexarlas por no tener medios, ni devia por

haver firmado la evacuacion: por esto el Autor le llama, *Bachiller en theología, y jurisprudencia, consejero de guerra y de finanzas, edificante mistico*. para sacrificar la inocencia, y Asesor de Felipe V. y de Luis XIV. con otras satiricas clausulas q. se dirigen â denigrarle con el desprecio.

Si la acusazion presupuciese culpa ninguno avria inocente ni justificado: No encuentro en la carta q. se cita clausula Alguna q. mereciese critica, ni avra prudente q. no conosca racionales las excusas q. aduze para no dexar las tropas, Imperiales en Cataluña, despues de haver firmado la evaquacion y por lo mismo en la satyra del Autor veo con Salomon (ecclesiast. 4. num. 1.) las falcedades, alevocias, e injustas acusaciones, q. comete devaxo del sol, y q. piensa hazer prevalezer su embidia, su ira, y su maledicenzia, contra la razon y la verdad. *Quemese pues esta Addizion por temeraria calumniante y desvergonzada.*

Sobre la Addizion 4.^a

En esta quarta addizion extiende el Autor su indefinida maledicenzia contra los Ministros vivientes, con aplaudir las virtudes de dos q. pasaron al reyno de la verdad: Alaba (y con razon) el zelo del Difunto conde de Altam, y del Muerto Arzobispo de Valencia y luego descendiende â Morder como rabioso Perro los Ministros Vivientes connotandolos de aver influido â la Paz del 1725. Con la España â la abolizion de la Compañia de Ostende, al abandono de los Catalanes, al menosprecio de los antiguos Aliados, â la reforma de las tropas Imperiales, a la Perdida de Napoles, de Sicilia, y de Milan, y al motivo de su abandono por no aver tenido en aquellos Estados la tercera parte del cuerpo de tropas q. ellos pagaban por completo, a la renunciacion de los derechos de la Casa de Austria, por España y Indias, al extreminio de toda Italia, al extremo abandono de quantos Españoles se sacrificaron por el emperador, y al desdoro de la misma Mag.^d

Quien no vé en tan indefinible Maledicenzia que la Audacia de este Mordaz escriviente se extiende â todos los Ministros, y tribunales de Estado, de Guerra, de finanzas, y aun al mismo emperador? â todos los trata de infieles, y traidores, y de una calumnia q. por genio concibio en su phantasia, ô la soño por capricho piensa infundir, y publicar en el mundo la difamacion de tantos: Mintió en suponer q. el Arzobispo difunto huviese contrastado la renunciacion del Emperador quando es constante q. en el examen del tratado de la quadruple Alianza en el 1717. concurrio con su voto a su acceptazion, y en el se hallará por fundamento las renunciaciones reciprocas q. en el tratado de Viena se huvieron de repetir: pero no pienso detenerme en refutar las calumnias quando sobre ser notorias, el Autor se descubre en las Ultimas Clausulas de esta atrevida Addizion exhibiendose (como fraile menos graduado) â deshazer los desordenes, y las q. llama cabalas de los vivientes Ministros, y esto basta para conocer su vanidad, y la embidiosa emulacion con q. escribe: *Dura sicut infernus emulatio: (Sea pues la censura de anathema.) Quemesse esta addizion por temeraria, arrogante, calumniosa, soverbia, y disonante.*

Sobre la Addizion 5.^a

En esta quinta Addizion habla el Autor a tientas de un Manuscrito castellano q. supone correr en Viena, donde su Autor piensa provar q. es de la conveniencia del Emperador el vinculo

del Matrimonio del Infante D.ⁿ Carlos de Borbon con su Hija Primogenita; Critica al Sr. P. suponiendo q. huviessse acreditado la obra por bien escrita: ataca al Sr. de B. creiendole Abogado Protector del assumpto, y en duda connota por autor del Manuscrito al C.A. quando no lo fuesse el interes.

Es propio de los ingenios audaces encubrir su nombre para introducir su mordacidad con sus adivinaciones, que llevan anticipada, y mezclada la mentira con la injuria. El manuscrito q. cita en idioma castellano, es de un eclesiastico Español tan docto como christiano, y no habla en los terminos q. este satyrico Autor supone: formole por via de reflexion al syxtema presente y sin, publicarle al mundo ni estamparle por no ser su caracter exhibirse a la vanidad, le embio desde Roma al examen de un Amigo por si fuese del caso contra los perjuizios q. anuncia el abandono de los Garantes: Si el Sr. P. y el Sr. de B. han dicho q. esta bien escrito, alabaran la colocazion, las reflexiones, y el zeloso fin q. en ellas tuvo el Autor, pero ni por esso apruevan el assumpto, ni promueven sus efectos: Dios quiera q. por la inaccion de los Garantes, ô por su mediazion (que es un positibo abandono) no llegue a ser necesidad lo q. oy se considera perjuizio, por q. aquella suele ser ley q. no admite reparos: y pues el Autor de esta Addizion se metio â ser adivino sin el Don de Prophesia connotando al *Amor* ô al *Interes* por Autores del manuscrito citado, y al Sr. P. con el Sr. B. aprovadores de el destruyendo â la verdad con sus dudas de calumnia: *Quemese esta Addizion por caprichosa impertinente y de Propheta falso.*

La Sexta Addizion, y la septima, son superfluas, y assi pasa la censura.

Sobre la Addizion 8.^a

En esta octava Addizion el Autor convensido de q. su projecto por la ereccion de un Reyno nuevo para el Rey Phelipe compuesto de los Estados y Provincias usurpados por las conquistas de la casa de Borbon de Francia, contenia la injusticia y el perjuizio de sus lexitimos dueños, le retracta conservando â estos el derecho de la recuperacion, y sugiere la especie de dividir algunas Provincias de Francia con su antigua independendencia, ô a lo menos el restablezimiento de la livertad de sus Parlamientos.

Esta retractazion voluntaria haze ver que el Autor es Religioso en el fondo, pues piensa en dexar â cada uno sus derechos, pero en la divizion que Projecta, se regula con una politica tan fina ô metaphisica q. seria tal vez peligrosa en los efectos, como sucedio en tiempo del Rey Catolico Phelipe seg.^{do} quando aplicó sus fuerzas en la Guerra Civil de Francia con este mismo proposito, y le-xos de conseguir la divizion de las Provincias, perdio el mismo algunas suyas, y destruyo sus finanzas sin lograr otro fin q. su proprio daño, y por lo mismo no creo conveniente ni aun justa esta especie, pero en lo q. mira a restablecer la Autoridad de los Parlamientos, u, Estados/Generales, conzibio razon, derecho, y conveniencia, y oxala fuesse practicable q. todos se uniesen â hazer esta justizia a los Reynos de Francia, de España, y los demas q. â impulsos del despotismo han perdido en sus Cortes Generales aquella autoridad, y livertad, q les preservaba de la violencia, y q. servia a su conservazion, y a la Gloria de sus Reyes.

Sobre la Addizion 9.^a

El Autor en esta nona Addizion sostiene la utilidad de la ereccion del Principado de Cataluña en republica (quando no consigan los otros proyectos sugeridos) y allega los ordenes del Emperador â este fin dirigidos al residente Imperial Hofman en el año 1712. y la memoria q. este presentó por ultimatum, â la Reyna Ana y luego ataca al Sr. C. de St. porq. no se mantuvo en Cataluña con las tropas imperiales, criticando q. consignó a los enemigos, las Plazas de Tarragona, y Hostalrich, q. castigó los soldados que tomavan partido en Barcelona, y q. quiso (como el supone) entregarles el Castillo de Monjuich; se quexa de que los comunes no lo huviessen arrestado, y despues de Alavar la conducta, y el valor del General D.ⁿ Sebastian Delmau, pasa â acusar criminalmente, al secretario de estado Bollingbrok por aver refutado la proposizion de eregir â Cataluña en republica.

Nadie ha dudado del empeño honroso del Emperador por el mas posible bien de Cataluña, y corona de Aragon, y a que la maliciosa, ô torpe negociacion de Utrecht le privaba de Reynar en España y con razon se quexa el Autor contra el Ministerio Britanico de aquel tiempo sacrificando a los aumentos de la casa de Borbon con el disignio de establecer en Inglaterra al Pretendiente; Ni dudo q. sea cierta la memoria dada por el residente Imperial Hofman, en Nombre del Emperador para eregir Cataluña en republica, por q. en aquella infausta cituazion, hera empeño, y gloria suya, asegurarla a lo menos su livrtad, como galardón correspondiente a su sacrificio, y lealtad, pero no por esso conseguiria Cataluña su reposo, quedando encarcelada, y enclavada entre la cassa de Borbon de Francia, y de Castilla, q. no cesaria hasta reduzirla â esclavitud, como sucederâ â Portugal por su cituazion, y al Duque de Savoya si la reyna Farnecia consiguiesse mantener la Dominaz.^{on} en Lombardia.

Con razon Alaba el Autor al Gen. Dalmau en quien se vieron siempre constantes las maximas de buen vasallo del emperador, y de buen Patricio, pero excede en la acusacion contra el Generalissimo/Imperial q. teniendo los ordenes de evaquar aquel estado no podia disimular la deserzion, ni hazerse parte en las consecuencias, y si en algo se aparto de lo literal del tratado de Utrecht (consignando â Tarragona y â Hostalrich como el Autor presupone) no le faltarian motivos para tal resoluzion y en qualquier caso, no toca â los particulares, syndicar ni excitar a descargos q. privativamente se sugetan a la Soberania, y no a la ignorante vulgaridad q. juzga por los efectos ô por el proprio interes sin encontrar la razon.

Conclusion de la censura

Mi dictamen es q este Autor avia desempeñado con ingenio, y con solidas razones el asunto principal, convenciendo los errores de la Paz de Utrecht, y de los tratados que le han seguido, y q havia sabido fundar la necesidad de remediarlos, con la renovazion de los antiguos empeños, hasta dexar en livrtad la europa, sacando de España y de Indias, a la Casa de Borbon: Supo recopilar los hechos, y los derechos, consiliar el honor de la conciencia, la Justizia, y el interes comun en tan plausible proposito, y persuadir el verdadero syxtema de la union de los Antiguos Aliados por la salud universal de Europa.

Pero al mismo tiempo se constituo criminal por su maledicenzia voluntaria contra tribunales, contra Ministros Supremos, contra Personas Reales, y contra el mismo Emperador; falto a la ver-

dad, de los hechos, y con mordacidad escandalosa, satyrizó, criticó, y calumnió al Papa por su Nepote, al mismo Emperador por indirectas, a los Principes R^s., y a las Personas mas autorizadas, y si por esto se convenze reo de Lese Magestad con livelo tan famoso como prescriben las Leyes, mayor ô mas perjudicial se connota su delirio en aver expuesto al Publico con detestables mentiras un motivo de desconfianza entre el Emperador y sus Aliados, suponiendo en Viena especies (falsas) de discursos ô manejos para el Matrimonio del Infante D.ⁿ Carlos de Borbon con una de las Serenissimas Archiduquesas Carolinas: esto basta â desacreditarle con el mundo por maldiciente y por calumniante; esto condena su escrito al fuego por satisfaccion, y por el credito de quantos su pluma mordaz y vengativa quiso manchar en la reputaz.^{on} y en la fama; Y esto finalmente le convenceria reo de la ultima pena por las Leyes del codigo theodociano al titulo de famosus Livellus. pero considerando en una parte su buen proposito al bien comun, y su celo por la salud de la europa, y haziendome cargo en otra que los Emperadores Teodosio, Arcadio, y Honorio, se reservaron con la ley Unica *Codice siquis Imperatori maledixerit*, el conosimiento de semexantes excesos inclinados mas a la compacion, y al sufrimiento q. al vigor en lo q. sea pena por reato tan atroz, no puede mi censura extenderse a la condigna satisfaccion de esta culpa contentandome con exponer a la Letra el contexto de la Ley para q. en su observancia exerciten los ofendidos (con menosprecio del autor y de Mordazidad tan livertina) su paciencia y disimulo: Sus voces la persuaden: ibi: *Si quis modestie nescius, et pudoris ignarus improbo, petulantique maledicto, nomina nostra crediderit laccessenda ac tumultentia turbulentus obtrectator temporum nostrorum fuerit, cum poenae nolumus subjugari neque durum aliquid nec asperum volumus sustinere nam si id ex levitate processerit, contemnendum est, si ex insania miseratione dignissimum; si ab injuria remitendum, unde integris omnibus hoc ad nostram scientiam referatur ut ex Personis hominum dicta pensemus et utrum pretermitti an exquiri debeant censeamus.*

Asi lo siento, y asi lo juzgo, sugentando umilmente esta Censura a las Reglas de los sabios, y a los decretos supremos. Marzo 20. de 1735.

Ramon Arias de Vaidon

Profesor de Justizia

ELS INICIS DEL PENSAMENT PUBLICITARI: PERE PRAT GABALLÍ, RAFAEL BORI I EL PUBLI-CLUB. LA TEORIA I LA PRÀCTICA DE LA PUBLICITAT «RACIONAL» A CATALUNYA ENTRE 1915 I 1939

SANTI BARJAU
Historiador de l'art

En aquest article es pretén explicar la introducció a Catalunya del pensament publicitari modern i quins van ser els protagonistes d'aquesta acció. Amb totes les reserves que es vulguin, la presència de la publicitat en les nostres vides és innegable i els seus efectes, positius o negatius, són constats i analitzats quotidianament. A més, els professionals que es dediquen a aquesta activitat (que té elements d'art, d'indústria i de mitjà de comunicació) gaudeixen ara d'un cert prestigi, i en molts casos els treballs sorgits de les agències publicitàries catalanes obtenen premis i divulgació internacional. Això, des del punt de vista dels estudis històrics no perjudica de cap manera l'interès del tema, però valia la pena assenyalar que la situació actual, florent, de la publicitat, es fonamenta sòlidament en uns precedents situats en el primer terç del segle xx, estretament vinculats a altres fenòmens econòmics, polítics i culturals.

Per començar, potser caldrà aclarir algunes facetes del present article. No pretenem fer una història completa de la publicitat, ni tampoc una mostra d'anuncis de l'època. Malgrat que el nostre interès per la matèria inicialment se centrava en els artistes publicitaris, aquí intentarem evitar els aspectes exclusius de la història de l'art a fi de donar cabuda també a altres fets que, interrelacionats amb aquells, formen un conjunt històric general. Tampoc no farem una exposició detallada de les teories publicitàries d'aquells precursors de començament de segle, si bé les esmentarem breument. Naturalment que ens sentim deutors d'estudis precedents, com ara els treballs del dissenyador gràfic i historiador Enric Satué, amb els seus volums de *El llibre dels anuncis*.¹ Igualment cal esmentar les publicacions de la Cambra de Comerç de Barcelona,² entre altres.

No descobrirem ara la importància de la publicitat (comercial, cultural, política) en l'aspecte històric i en el sociològic durant el segle xx, tant a Catalunya com a la resta del món. La publicitat, tal com l'entendem actualment, és inseparable del naixement i la consolidació del capitalisme industrial i comercial. Els exemples antics i medievals no poden comparar-se a l'entramat complex de missatges, imatges i campanyes dels nostres dies.

1. Enric SATUÉ (1985, 1988, 1991, 1994), *El llibre dels anuncis*, 4 vol., Barcelona: Altafulla.

2. En especial la reedició de 1992 del text de PRAT GABALLÍ, *Una nueva técnica: la publicidad científica*. També cal remarcar l'aportació de Francesc FONTBONA (1988), *La ilustración gráfica*, a CARRETE; VEGA; FONTBONA; BOZAL, *El grabado en España (siglos XIX y XX)*, «Summa Artis», xxxii, Madrid: Espasa Calpe, p. 536. Quan el nostre article ja era escrit ha aparegut el llibre de RAÚL EGUIZÁBAL MAZA (1988), *Historia de la publicidad*, Madrid: Editorial Eresma & Celeste Ediciones, compendi exhaustiu de la publicitat de tot el món i que no oblidia l'aportació cabdal de Prat Gaballí.

La publicitat practicada durant el segle XIX, tot i posar les bases de moltes de les realitzacions del XX, era essencialment de caràcter intuïtiu. Els comerciants, els industrials, esmerçaven part dels seus recursos en anuncis a la premsa i en cartells de carrer, sense saber del cert l'eficàcia que podia tenir la seva actuació. Això els atrevits; no hi faltaven els que creien que fer publicitat era llençar els diners i es refiaven de la clientela consolidada. Evidentment tampoc no es tenien en compte altres factors com ara els drets del consumidor.

Arreu la publicitat mancava d'una sistematització que de mica en mica s'anà aconseguint. En especial als Estats Units, fidels al seu reconegut pragmatisme, es començaren a desenvolupar uns principis que s'han anomenat «racionals», basats en una prospecció prèvia dels mercats; un enfocament psicològic dels missatges, tendent a polsar els ressorts adequats per assegurar una resposta del receptor; una concepció global de les campanyes publicitàries i una avaluació final dels resultats.

Als grans països d'Europa i els Estats Units, l'auge de la publicitat, provocat al llarg del segle XIX pel desenvolupament industrial i comercial, va ser enorme i vehiculat sobretot per la premsa. Els grans rotatius anglesos i americans, amb tiratges cada cop més elevats, van esdevenir un vehicle especialment cobejat per a la inserció de missatges publicitaris. Simultàniament, països com França o Alemanya apostaven amb decisió pel cartell urbà. Un i altre mitjà es complementaven eficaçment en tots aquells llocs on el desenvolupament del capitalisme era un fet.

A Catalunya els dos sistemes van estar sempre una mica debilitats per les dimensions del mercat propi. Tot i que els productes podien ser consumits a qualsevol lloc dins dels dominis de la monarquia espanyola, incloses les colònies, hom té la sensació que la publicitat del segle XIX (tot i que mereixeria un estudi més detallat que la vinculés al comerç i a la indústria) no treu tot el partit que se'n podria esperar, sinó que es confia als diaris de cada localitat, i moltes empreses ho fan a través d'un anunci genèric que dura anys, invariable. En cap cas no es pot parlar encara de «campanyes publicitàries» planificades, sinó que les insercions es van fent de manera intuïtiva segons les necessitats de l'industrial o el comerciant.

La relativament petita difusió i lectura dels diaris a Catalunya i Espanya, i la timidesa del cartellisme premodernista van donar com a resultat una publicitat dubitativa, amb moltes limitacions i sense una base teòrica al darrere, si bé ara, amb la perspectiva del temps, ens apareix amb una gran força evocadora. A més, en tractar-se d'una tasca poc prestigiosa, la personalitat dels seus creadors no ha transcendit. Això fa que els escriptors publicitaris, sovint xocants o humorístics, siguin característics d'un primer estadi publicitàriament poc elaborat: rimes fàcils, apel·lacions a la salut o a l'estalvi, propostes insensates... És divertit de constatar que, malgrat l'evolució de les tècniques de publicitat i venda, molts d'aquests recursos han sobreviscut i es mantenen en certs nivells de publicitat primària i poc exigent.

Si bé els primers escriptors publicitaris no han passat a la història, en canvi, els dibuixants ja són més coneguts. Hom ha pogut considerar que l'anunci publicitari il·lustrat va començar amb bon peu a Barcelona, de la mà de dos grans artistes: Josep Lluís Pellicer i Apel·les Mestres. Amb ells, per exemple, els magatzems *El Siglo* van fonamentar part de la seva fama a través d'anuncis i la publicació d'una revista pròpia (*El Siglo: Órgano de los Grandes Almacenes de este título*) que in-

cloïa publicitat però també informacions d'interès generals, jocs i altres seccions que la poguessin fer atractiva.³

Entorn del 1900, l'esclat del Modernisme artístic va aparellat a una consolidació de la publicitat gràfica en tots els àmbits. L'auge del cartellisme modernista, força ben conegut, estudiat, documentat i quasi mitificat, i en general l'interès que els millors artistes sentiren per la publicitat en anuncis de premsa i en prospectes diversos va representar una primera època d'or. Algunes revistes, com *Mercurio*, van donar cabuda a molts anuncis.⁴ Fent-se ressò d'una frase d'Émile Zola (*Le Salon n'est plus au Champ-de-Mars, il est dans la rue*, 1896)⁵ artistes, crítics i públic van veure en el cartellisme un signe de modernitat i quasi de democratització de la creació artística: *l'art al carrer*, *el museu de les masses*, etc. Però no queda clar si a més d'aquest posicionament esteticista es plantejaven també la qüestió de l'eficàcia publicitària i quina havia de ser la funció social de la publicitat.⁶

Al costat d'aquestes manifestacions vinculades a l'àmbit artístic, ja durant el segle XIX començaren a sorgir les primeres agències *d'anuncis* o *de publicitat*. Potser inicialment no eren més que simples intermediaris que contractaven espais a la premsa o s'encarregaven d'enganxar cartells als carrers.

A Barcelona, cases com Roldós (fundada el 1857, i el 1870 convertida en Roldós & C^a) ja devien fer, d'alguna manera més o menys intuïtiva però cada cop més eficaç, unes primeres campanyes publicitàries.⁷ Al mateix temps, algunes impremtes comptaven entre els seus serveis amb un gabinet de disseny especialitzat en publicitat, com per exemple les cases Oliva i, sobretot, Horta, de la qual parlarem després més extensament, però que el 1914 publicava uns anuncis redactats en aquests termes:

Establecimiento Gráfico que tiene instaladas oficinas de redacción y taller de dibujo para la confección de Catálogos, Prospectos, Folletos, Circulares, Carteles y toda clase de elementos de Propaganda, en cualquier idioma que sea.— Ideas y combinaciones gráficas para la publicidad y toda suerte de impresos.

Aquests treballs publicitaris depenien molt encara de la inspiració de l'artista i de l'autor dels textos, sovint anònims un i altre, però aviat la situació havia de canviar per obra de Pere Prat Gaballí.

ELS INICIS: PERE PRAT GABALLÍ

La figura de Pere Prat Gaballí (Barcelona, 1885-1962) és de gran interès.⁸ Començà a ser conegut com a poeta, en una línia postsimbolista. Plàcid Vidal l'inclou en el seu recull *Els Singulars*

3. Es tracta d'allò que tècnicament s'anomena un *House Organ*.

4. La revista *Mercurio* és potser una de les primeres on consta l'existència d'un director artístic, el fotògraf i pintor Pere Casas Abarca.

5. Citada per Jean ADHÉMAR [ed.] (1980), *La Gravure*. «que sais-je», 135, París: Presses Universitaires de France, 2a ed., p. 102.

6. V. l'article de Josep M. ROVIRALTA (1907), «Reclamekunst», a Víctor OLIVA [ed.], *Anuari Oliva*, Oliva tipògraf: Vilanova i la Geltrú, p. 77-84.

7. FRANCISCO GARCÍA RUESCAS (1971), *Historia de la publicidad en España*, Madrid: Editora Nacional, reproduceix i comenta documentació antiga del fundador de l'agència Roldós.

8. Tot i que ell es refereix a Barcelona com «mi ciudad natal» (PRAT GABALLÍ (1934), *Publicidad racional*, Barcelona: Labor, p. 3), Jordi Garriga afirma que Prat Gaballí havia nascut «en una población marinera del Maresme barcelonés» (a la redacció de 1992 de *Una nueva técnica: la publicidad científica*, p. s/n).

Anecdòtics (1920) al costat d'altres joves artistes i poetes amb els quals es reunia als Quatre Gats: Puig i Ferrer, Nonell, Hortensí Güell, Alfons Maseras o Josep M. de Sucre.⁹ Redactor de l'efímera revista *Auba* (1901-1902), algunes de les seves primeres obres literàries foren publicades a *Catalunya Artística* (revista apareguda entre 1900 i 1905), a *Art Jove* (1905-1906), a *Juventut* (entre 1902 i 1906) i a *La Catalunya* (1908), inicialment firmades encara amb el cognom autèntic, Prat Jaballí, que després modificarà. També escrivia llarguíssims poemes i proses a *El Poble Català* (entorn de 1907).¹⁰

L'any 1911 és un dels autors que participa al famós *Almanach dels Noucentistes*,¹¹ que ha estat mitificat com a «manifest» d'aquest corrent cultural conegut com a Noucentisme, però que no deixa de ser un almanac de propaganda de la impremta de Joaquim Horta, a la qual Prat Gaballí sembla molt vinculat professionalment. El nostre autor hi pren part amb la poesia titulada *De l'amor*. L'any 1914 les seves creacions apareixen recollides a l'*Antologia de poetes catalans moderns* d'Alexandre Plana,¹² segons la qual Prat Gaballí hauria abandonat els clixés del primer «floralisme» gràcies a una influència positiva dels lírics francesos i italians. Fins a aquell moment la seva producció poètica es xifrava en els llibres *El temple obert* (1908), *Poemes de la terra i el mar* (1912), i *Oracions fervents* (1912), mentre que segons A. Plana tenia en preparació el volum *Cançons de la vida nova*, que no sabem si va arribar a aparèixer. També havia recollit diverses narracions en el llibre *Contes al vent* (1909, volum de la «Biblioteca Patufet» il·lustrat per Junceda) i havia traduït Molière (*Esganarel i l'Amor metge*, 1910).

Al costat d'aquestes experiències literàries (que, a un ritme molt menys elevat, continuarà cultivant al llarg de tota la seva vida), Pere Prat Gaballí es va anar formant en el camp mercantil, aparentment tan allunyat de l'àmbit de la poesia. L'Enciclopèdia Espasa ens assabenta que havia estudiat a l'Escola Superior de Comerç de Barcelona entre 1897 i 1901, tot i que no va exercir durant deu anys. Però segons el seu mateix testimoni, el 1911 un fet fortuït el va orientar definitivament cap a l'àmbit publicitari: va conèixer el magazín *System*, de Nova York. «Se trataba de una gran revista consagrada al estudio y la propaganda de los nuevos métodos de organización comercial, comprendidos el arte de vender y la técnica de la publicidad. Una revista escrita en un lenguaje vivo, dinámico, incisivo, completamente nuevo para mí.»¹³ A partir d'aquesta «revelació», va entrar en contacte amb altres publicacions nord-americanes, com *Printer's Ink*, *Advertising World* i els primers tractats teòrics de Daniel Starch i Walter Dill Scott. També esmenta els llibres del Hamilton Institute, publicacions que va estudiar amb la passió del neòfit. Aquí tenim un petit dubte, ja que segons aquest text autobiogràfic la seva formació sembla basada només en l'estudi d'aquests llibres sense moure's de Catalunya, mentre que l'Enciclopèdia Espasa afirma que «en 1911 ampliò conocimientos en el *Hamilton Institute* de Nueva York», cosa que fa pensar en un aprenentatge presencial.

9. Plàcid VIDAL (1920), *Els singulars anecdòtics*, Barcelona: J. Horta, impressor, p. 57-60.

10. Jordi CASTELLANOS (1986), *La poesia modernista*, a RÍQUER; COMAS; MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Barcelona: Editorial Ariel, p. 318-319.

11. *Almanach dels Noucentistes* (1911), Barcelona: J. Horta, impressor.

12. Alexandre PLANA (1914), *Antologia dels poetes catalans moderns*, Barcelona: Societat Catalana d'Edicions, [Ramon Tobella, impr.], p. 219-225.

13. Pedro PRAT GABALLÍ (1953), *Publicidad combativa*, Barcelona: Editorial Labor, p. XII.

També és al 1911 quan Prat Gaballí declara haver dut a terme la seva primera campanya publicitària. Havia estat preparant com a redactor un diccionari enciclopèdic per a l'impressor i editor Joaquim Horta, i en aquell moment, aplicant els coneixements acabats d'adquirir, li va dissenyar l'estratègia propagandística a través d'articles a la premsa i publicitat directa, és a dir, enviament de cartes a clients potencials. A partir d'aquell moment declara haver-se fet un «*harakiri* literari» per tal de dedicar-se només a la publicitat. És clar que, ben mirat, el canvi no va ser tan radical: tant el poeta com el creador d'eslògans tenen aspectes comuns en la seva feina com l'ús adequat de les paraules i l'esforç de polir les frases al màxim.

Essent una professió nova, i com aquell qui diu introduïda per ell a Catalunya, va haver de començar buscant un ressò social per a les seves propostes. «Publicué artículos donde quisieron admitírmelos», afirma, però sobretot va disposar de dues plataformes de difusió: la revista *Comercio* i el diari *El Día Gráfico* (1914).

En els textos autobiogràfics Prat Gaballí es refereix a la revista *Comercio*, i assegura que n'era director el 1913. En realitat només n'hem vist un exemplar de 1914, ja que malauradament no es troba a les biblioteques públiques barcelonines. Subtitulada «Revista de los negocios modernos», el 1914 era dirigida per R. Volart Pons. El seu fundador i propietari va ser l'impressor Joaquim Horta. Com en altres revistes d'aquest gènere, els temes que s'hi tracten són variats, i no específicament publicitaris. Per exemple, hi ha indicacions sobre com fer gràfiques amb les dades econòmiques, com organitzar els dossiers d'informació de l'empresa, etc. A la portada es definien els interessos de la publicació: «Educación mercantil. Organización de los negocios. Economía comercial. Ética social. Ideas e invenciones. Informaciones & &».

A través de les pàgines de la revista podem seguir els primers passos del tema publicitari a Barcelona, i també ens adonem que els seus redactors estaven molt atents al que es feia a la resta del món. Així, per exemple, es ressenya la inauguració de l'Exposició Internacional de Publicitat celebrada a Londres el 1914 i es comenten les diverses seccions d'aquest certamen, algunes de les quals eren autèntiques novetats: cartells, agències de publicitat, anuncis lluminosos, diaris i revistes, articles de reclam i utilitatge d'oficines.

A *El Día Gráfico*, diari pioner en la incorporació de la fotografia com a mitjà periodístic, Prat Gaballí va començar una secció quinzenal amb l'epígraf «Técnica de negocios» i en la qual publica articles variats com «El estímulo y la técnica» o bé «Sobre publicidad». Va començar el 10 de juny de 1914, però l'esclat de la Primera Guerra Mundial i les abundants informacions que hi feien referència van obligar aviat a arraconar aquest projecte.¹⁴

Els anys de la Gran Guerra són els de l'eclosió de Prat Gaballí com a publicitari, coincidint amb el bon moment dels negocis afavorits per la situació espanyola de neutralitat. És considerat l'introduïdor de nous mètodes «racionals» de fer publicitat, basats en un enfocament psicològic, i això es fa patent sobretot en les lliçons que va explicar a les classes d'ensenyament mercantil de la Cambra de Comerç i Navegació de Barcelona, durant el curs 1915-1916,¹⁵ així com a través d'una

14. La darrera intervenció que hem localitzat és la del 25 de juliol de 1914.

15. També va impartir un altre curs, aquest de caràcter pràctic, amb el títol *Ventas por correspondencia y Campañas de Publicidad* (1917-18).

sèrie d'escrits: *La publicidad de nuestro tiempo*¹⁶ i, de manera destacada, *Una nueva técnica: la publicidad científica* (1917), edició de les lliçons del curs de 1915, considerada el primer text hispànic dedicat a la publicitat.¹⁷ L'autor deu molt a les seves lectures nord-americanes, i amb raó ha estat considerat l'introduïdor a Catalunya d'aquestes tècniques de base psicològica, però cal tenir present que en molts aspectes es tracta senzillament d'aplicar criteris de sentit comú.

El secretari de la Cambra de Comerç i Navegació de Barcelona, Bartomeu Amengual, va confiar aquella primera iniciativa d'ensenyament de la publicitat a Catalunya el 1915 a Prat Gaballí, que estava estretament vinculat a la Cambra com a redactor de les memòries comercials que l'entitat publicava anualment. El programa de les classes preveia matèries tan diverses com els principis psicològics que expliquen la reacció dels individus davant els estímuls exteriors; els criteris objectius de percepció de formes, colors o textos; la memòria i la captació d'interès; els diferents mitjans de què disposa la publicitat (impresos, cartes, premsa, cartells...); redacció de textos; rudiments d'arts gràfiques; aplicació en uns exemples pràctics, i, finalment, com establir campanyes completes.

Segons les memòries de la Cambra, el curs va començar el 3 de novembre, després que els quaranta-un alumnes inscrits haguessin pagat les dues pessetes i mitja que costava la matrícula.¹⁸ Sembla que alguns alumnes volien que les classes es fessin en català, i després d'uns altercats les classes es van interrompre el 3 de desembre, essent reiniciades el dia 10 de febrer de 1916. A partir d'aquella data, el programa de les classes va ser reprès i els cursos van acabar a mitjans de juliol havent impartit en castellà tot el programa previst, segons assenyala la memòria de la institució.¹⁹

El 1917 les lliçons van ser recollides en forma de llibre, el qual es considera la primera publicació autòctona sobre la matèria. El volum va ser enviat a totes les empreses i particulars associats a la Cambra de Comerç, així com a les autoritats. Moltes altres persones el van demanar, ja que per la seva novetat va despertar gran interès en el sector.²⁰

L'èxit de la iniciativa també es pot observar en altres cursos que la van prendre com a exemple. El 1917 el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI) va demanar a la Cambra el seu material gràfic per a unes classes de publicitat científica que pensaven impartir.²¹ Altres iniciatives similars, sorgides en aquells anys, no van arribar a bon port. Es tracta d'uns projectes de la Mancomunitat (Escola d'Alts Estudis Comercials, 1918-1923: «dans le pro-

16. De fet, aquest text és un any anterior al llibre més famós de Prat Gaballí. Però ell considerava que, en formar part d'una col·lecció concebuda com una enciclopèdia de coneixements comercials, no podia ser considerat una obra autònoma.

17. Pedro PRAT GABALLÍ (1917), *Una nueva técnica: la publicidad científica*, Barcelona: Impr. Henrich y C^a. N'hi ha una reedició quasi facsímil editada per la Cambra de Comerç de Barcelona, 1992.

18. Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona (1916), *Memoria de los trabajos realizados durante el año 1915*, Barcelona: Talleres de Artes Gráficas Henrich y C^a, p. 151.

19. Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona (1917), *Memoria de los trabajos realizados durante el año 1916*, Barcelona: Talleres de Artes Gráficas Henrich y C^a, p. 129.

20. Arxiu Històric de la Cambra de Comerç de Barcelona, AHCCB 846-1. Em plau expressar el meu agraïment a les arxiveres, Maria Pont i Imma Riera.

21. Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona (1918), *Memoria de los trabajos realizados durante el año 1917*, Barcelona: Talleres de Artes Gráficas Henrich y C^a, p. 78.

gramme de la dite école figurait la Publicité, quoiqu'elle n'arrivât pas à être enseignée») i de l'Ajuntament de Barcelona (el 1919 es va aprovar un pla d'ensenyament regular de publicitat a les Escoles Municipals d'Art, «mais nous ne savons pas pourquoi il ne fût jamais porté à terme.»).²²

Gaballí va ser autor, ja als primers anys, d'una extensa bibliografia pionera en el seu camp: a la col·lecció «El comerciante moderno», publicà el volum *La publicidad de nuestro tiempo* (1916) i un *Tratado de correspondencia* (1917, amb Rottée). En català, el 1918 aparegué a Sabadell el text *L'ensenyament comercial i la formació de venedors hàbils*. I el 1921 veié la llum el llibre *Técnica de la publicidad*.

Amb aquests precedents, Prat Gaballí esdevingué de seguida el principal dinamitzador del sector publicitari a Catalunya i a Espanya, a través d'una sèrie d'iniciatives i també amb la seva tasca com a creatiu. Va ser secundat sempre per una colla de deixebles fidels i entusiastes, com veurem més endavant, i el seu exemple va inspirar centres d'ensenyament com l'Acadèmia Cots, l'única entitat «privada» que impartia classes de publicitat i que des de 1919 editava també revistes: *Cultura Comercial* (1919-21), *Revista Cots* (1922-25) i *Actividad* (1925-36), la més interessant de totes tres, a més de diversos llibres.

L'any 1919 Gaballí era secretari de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic de la Mancomunitat de Catalunya,²³ però per la mateixa època devia començar a fer les seves primeres campanyes importants com a director tècnic de Fama, empresa vinculada a l'empresa Publicitas. Una agència suïssa d'anuncis, Haasenstein & Vogler, havia instal·lat el 1898 una delegació a Barcelona, la qual va adoptar l'any 1917 el nom de Publicitas. Aviat aquesta agència s'establia també (1922) a Madrid, i aconseguia l'exclusiva de la publicitat en les revistes il·lustrades de més gran tiratge, com ara les barcelonines *El Hogar y la Moda* o *Lecturas*, o les madrilenyes *Blanco y Negro* i totes les del grup «Prensa Gráfica», com *La Esfera*. Els directius de Publicitas van tenir l'encert de comptar amb els tècnics locals, i així a Barcelona van arribar a un acord amb Fama, mentre que a Madrid ho van fer amb l'empresa Helios, establint-hi també un conveni per cinc a anys (1923-28).²⁴

Per tant, Fama no era una agència autònoma, sinó que en realitat constituïa la secció tècnica i artística que executava els elements i les campanyes que l'agència Publicitas necessitava. Però de fet Prat Gaballí i el seu equip intervenien en tots els passos de les campanyes publicitàries. En un paper de carta de *Fama - Servicios Técnicos de Publicidad de la Agencia «Publicitas»*, de l'any 1921, llegim agrupats en tres categories els diversos serveis que oferia:

Estudios: Estudio de mercados y de negocios industriales y comerciales. Estudio y planeamiento de campañas de publicidad y venta, así como dirección de las mismas. Estudios completos del coeficiente de consumo de una marca y de las condiciones de lucha necesarias para su estabilización en el mercado. *Ideas, textos y dibujos*: redacción de anuncios de prensa, prospectos, folletos, catálogos, circulares, cartas de insistencia, etc. Ideas y preparación de textos y frases centrales y periféricas para aplicar a los diversos elementos de una campaña. Nombres para nuevas marcas. Dibujos para

22. Raphael BORI (1935 a), *L'enseignement de la publicité en Espagne, 1915-1935*, Barcelona: Tip. SADAG, també reprodutit a: Jaume MIRAVITLES [ed.] (1938), *V Congrés Internacional de la Publicitat (20-24 abril MCMXXXV)*, Barcelona: Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, p. 13.

23. *Mancomunitat de Catalunya, Guia 1919*, Barcelona: Imp. Henrich & C^a.

24. GARCÍA RUESCAS (1971), p. 260-262. V. també «Una visita a Publicitas», *La Esfera*, (Madrid), x, 511, 20 octubre 1923.

anuncios de prensa. Ilustración de prospectos, folletos, catálogos, folders, etc. Membretes para papel de cartas usual y sugestivo para campañas de publicidad por correo. Originales para carteles, show cards, transparentes, etc. Ideas y dibujos para marcas comerciales y de fábrica. Proyectos de anuncios murales y para telones. *Material*: Composición tipográfica y gráfica de anuncios. Fotografiados y estereotipos. Impresión de toda clase de material de publicidad. Tiradas de circulares en multicopista. Listas de direcciones profesionales. Distribuciones de publicidad directa, de objetos de reclamo y de mecanismos para escaparates.²⁵

A notar en els textos del moment la precoç introducció de neologismes i anglicismes. En altres llocs, com per exemple la revista *Fama*, llegim coses com aquesta en el comentari d'un anunci:²⁶ «Delicioso dibujo, apropiada idea, correcto *display* [...]. Si este anuncio se destinase a ocupar una página entera, no opondríamos a su *lay-out* la más pequeña objeción».

L'obra de Pere Prat Gaballí en aquest àmbit va ser notable i innovadora.²⁷ Potser per primer cop al país la feina del publicitari adquiria una dimensió absolutament moderna. Des d'aleshores les agències no seran simples estafetes d'inserció d'anuncis, sinó veritables agències «creatives». En aquest context, seria molt interessant conèixer en detall els diversos col·laboradors del tècnic en cap, tant en els àmbits de concepció de campanyes com en l'execució material. Si bé no ens consta el nom de cap escriptor, hi ha dos noms a retenir en el camp més «artístic»: els de Robert Cartes i de Joan G. Junceda.²⁸

L'any 1919 Gaballí havia fundat també la revista *Fama*, a través de la qual donà a conèixer les seves teories. Al llarg de les planes de la publicació, el tractadista informava d'aspectes concrets de la pràctica de la publicitat, donava a conèixer novetats bibliogràfiques, comentava els anuncis propis i aliens, denunciava plagis i errors, etc. Però el 1921 abandonà momentàniament tant la seva carrera de publicitari professional com la direcció de la revista *Fama*, i esdevingué representant exclusiu per a Catalunya i Balears dels productes de perfumeria Gal, de Madrid. Amb aquesta decisió potser pretenia entrar en contacte directe amb els comerciants i, a través d'ells, amb els gustos del públic, a fi de dominar tots els ressorts de l'ofici, però potser també hi hagi altres motivacions personals. Aquest període durarà fins el 1927. Mentrestant, *Fama-Publicitas* (inclosa la revista) continuà activament, a càrrec de Josep Miró Maurí, segons sabem per unes cartes conservades a l'Arxiu Històric de la Cambra de Comerç de Barcelona.²⁹ Durant aquests anys d'allunyament relatiu, Pere Prat Gaballí fundà el Club Publicitari de Barcelona (posteriorment, Publi-Club), del qual parlarem més avall. A través d'aquestes iniciatives, la influència de l'escola catalana de publicitaris s'estengué per tot l'Estat.

25. Biblioteca Bergnes, fons ICAL, correspondència Canibell.

26. *Fama*, 2a època, 12, juny 1923, p. 372. Els subratllats són meus.

27. La tasca de Prat Gaballí es pot rastrejar a la revista *Fama* i en els seus llibres, on sovint incorpora exemples propis. També es va fer un àlbum de 64 pàgines, imprès a dues tintes en paper *couché*, on es reproduïen, amb la mateixa qualitat, cinc-cents anuncis publicats a la premsa durant els cinc anys anteriors. Aquest àlbum, anunciat a *La Esfera*, (Madrid), xii, 594, 23 maig 1925, no ha pogut ser localitzat.

28. Cartes és lloat continuadament als escrits de Gaballí, per a qui va dibuixar la marca de *Fama*, però la seva obra breu i irregular és encara poc coneguda. V. només: PRAT GABALLÍ, «El arte de Roberto Cartes», *Fama*, 2 juliol 1919, p. 26-27 i Andreu VILÀSIS, «Roberto Cartes i Carreras (1886-1971)», *Ex-libris*, vii, 12, gener-juny 1995, p. 19-20. Quant a Junceda com a dibuixant, v. SATUÉ (1985).

29. Les adreces successives de l'agència són: Ronda Sant Pere, 11 (1923), Pelai, 9 (1926) i pl. Catalunya, 9 (1930).

Així, no ha d'estranyar que l'abril de 1928 Prat Gaballí s'estableixi a Madrid, cridat per organitzar i dirigir l'empresa de publicitat Veritas. La perfumeria Gal, considerada una de les primeres empreses espanyoles que va entendre la importàcia de la propaganda, comptava amb una agència publicitària pròpia que en aquell moment i sota el nou nom de Veritas passà a ser allò que s'anomena «empresa captiva» de Gal. El creatiu català es va poder beneficiar de la col·laboració amb el dibuixant gallec Federico Ribas, nomenat director artístic de l'agència. La típica divisió de funcions de les agències clàssiques, tal com les descriu Enric Satué (*art director*, que crea les imatges i *copywriter*, que redacta els textos o crea eslògans, sovint sota la supervisió d'un cap gestor) es pot trobar aplicada aquí en les figures de Ribas, del redactor, anomenat Calvo, i del mateix Prat Gaballí.³⁰

En alguns productes, com ara el dentífric *Pasta Dens*, Prat Gaballí es troba amb la situació d'haver de crear o imposar primer els hàbits higiènics, en aquest cas la neteja bucal, que el gruix de la població no tenia com a costum. A través de campanyes explicatives i suggestives, els seus anuncis haurien, doncs, arribat a tenir un efecte positiu sobre els clients futurs i hipotètics, redimint per un cop la publicitat de la càrrega alienant que sovint se li atribueix. És per això que el mateix Prat considerava aquesta campanya com una de les realitzacions de la seva carrera que més s'estimava.³¹ Gal dedicava a publicitat el 10 % de les vendes però, en compensació, gràcies a aquesta política aconseguia augmentar la seva quota de mercat.³² A més de Gal, altres empreses (com la perfumeria Floralia, el xampany Codorniu, les galetes Artiach, les conserves Massó o la xocolata Elgorriaga) van confiar a Veritas les seves campanyes publicitàries.

En aquests anys madrilenys Prat Gaballí reprèn la seva activitat poètica en català. El 1932, a les edicions de La Revista, apareix el llibre *X^{H-P} Poemes*, que s'ha qualificat de «divertiment avantguardista».³³ Aquest llibre xocant canta els temes típics del futurisme: l'avió, el tren, la ràdio, el *ràdiom*, la velocitat o el cinema.

Però al mateix temps escriu la seva obra clàssica: *Publicidad Racional* (1934), on resumeix de manera metòdica totes les seves teories. Pere Català Pic, prou conegut com a fotògraf però que també va despuntar com a escriptor publicitari, comentava, parlant d'aquest llibre, la relació entre la publicitat, introductora de nous costums cívics (a través de missatges com ara «no escopiu» o «guerra a les mosques»), i diversos canvis en el consum i la higiene «en un temps en què la màquina envaint el terreny de l'obrer sembla que vulgui anul·lar l'home, la publicitat amb les seves múltiples suggestions crea noves necessitats i amplia el camp de la producció».³⁴

El desembre de 1935, per raons personals, Prat Gaballí dimití el càrrec de l'agència Veritas de Madrid i tornà a Barcelona per fundar una nova agència al seu nom, al passeig de Gràcia, 66, però

30. Enric SATUÉ (1988), *El diseño gráfico*, Madrid: Alianza Editorial, p. 255. A Catalunya, un escriptor desdoblant de *copywriter* és el polifacètic Carles Soldevila, que treballà per a diversos clients.

31. PRAT GABALLÍ (1953), p. XIII.

32. PEDRO PRAT GABALLÍ (1932), *Study of the Markets for a Popular Commodity*, Madrid: Gal.

33. *Gran Enciclopèdia Catalana*, sub voce.

34. PERE CATALÀ PIC, «Publicitat Racional», *Mirador*, VI, 286, 26 juliol 1934, p. 7. Qui estigui interessat en Català i Pic consultarà amb profit el text de PILAR PARCERISAS (1998), *El ojo de la fotografía moderna*, A: *Pere Català i Pic: Fotografía y Publicidad*, Barcelona: Lunwerg / Fundació «la Caixa».

aviat la guerra desbaratà aquest projecte.³⁵ Poc abans, també l'hem trobant fent oposicions a diverses places en llocs de treball de la Generalitat: en concret, el 1934, opta al càrrec de secretari del Comitè de Cinema, en pugna amb Domènec Giménez i Recaredo de Vilches, però abans del terme retirà la seva instància.³⁶ El mateix podem dir del concurs per a la càtedra de publicitat de la Institució d'Estudis Comercials (1934-35): a última hora es va retirar i la plaça quedà deserta.³⁷ Segons Jordi Garriga aquesta càtedra li va ser oferta sense discussió en reconeixement del seu prestigi.³⁸

Durant la guerra l'hem trobat col·laborant en la revista *Nova Iberia*, publicada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Prat s'adapta a la conjuntura del moment, revolucionària i de guerra, i considera que la publicitat (que es dirigeix a l'individu, però també pot arribar a crear noves orientacions col·lectives en les masses) té encara una utilitat en aquest context:

S'ha dit que la publicitat, en èpoques normals, té el valor de municions de pau per a les batalles econòmiques. En temps de revolució i de guerra té més que mai el valor de municions. Perquè, tant en l'ordre econòmic, com en el social, com en el bèl·lic, esperona la consciència del poble per tal que vibri sense defalliments en el treball i en la lluita.

Per això creu necessària la formació i el reciclatge professionals i celebra l'establiment d'uns nous cursos,³⁹ organitzats pel Sindicat d'Agents Professionals de Publicitat, reconvertit a causa de la guerra,⁴⁰ ja que llevat de la Institució d'Estudis Comercials, cap altra institució de Catalunya o Espanya no n'impartia. Prat també va escriure a *Mi Revista* sobre la situació incerta de la publicitat en la nova economia antifeixista.⁴¹ De manera prudent assenyalava que encara no se sabia quin tipus de col·lectivització havia de prevaler, però aconsellava que no deixessin d'anunciar-se.

La campanya de les xocolates Nelia, ideada per Prat Gaballí abans de la guerra, és considerada per Rafael Bori la millor campanya publicitària del seu temps, ja que s'hi combinaven amb èxit diversos mitjans (anuncis, cartells, concursos) tot i que va fracassar per causes externes: el públic no estava acostumat a la presentació i al consum de xocolatines individuals, i la campanya no va aconseguir crear-hi una tendència favorable.⁴²

Després de la guerra Prat Gaballí publicà nous llibres: *El poder de la publicidad* (1939) i *Publicidad combativa* (1953), edició definitiva del seu treball de 1934. Per altra banda, el juliol de 1939 va ser un dels fundadors de l'agència OESTE (Organizaciones, Estudios y Servicios Técnicos Especializados), i es va fer càrrec de dirigir-la. El 1946 va fer un viatge d'estudis de diversos mesos

35. *Publicidad y Ventas*, II, 5, febrer 1936, p. 33.

36. Arxiu Diputació de Barcelona, fons Generalitat, lligall 4256, expedient 241.

37. Arxiu Diputació de Barcelona, fons Generalitat, lligall 4356, expedient 221. En tractar-se d'un document amb efectes oficials, signa la instància com a Prat Jaballí, i al currículum assenyalava que en les seves publicacions utilitza un àlies o pseudònim, Gaballí.

38. Jordi GARRIGA (1992), *Pedro Prat Gaballí: El que se tomó la publicidad en serio*, a PRAT GABALLÍ (1992), p. s/n.

39. P. PRAT GABALLÍ, «L'ensenyament de la publicitat», *Nova Iberia*, 3-4, 1937. Es tractava d'uns cursos d'arts gràfiques i de dibuix aplicats a la propaganda i un tercer de teoria i tècnica de publicitat social, econòmica i economicosocial, en totes les seves especialitats: premsa, ràdio, cinema, cartell, prospecte...

40. Arxiu de la Diputació de Barcelona, fons Generalitat, lligall Q-273, expedient 31, demanant una subvenció de la Generalitat.

41. P. PRAT GABALLÍ, «La publicidad comercial e industrial», *Mi Revista*, I, 1, 15 octubre 1936.

42. Rafael BORI (1935 b), *Mercat*, Barcelona: Seminari de Mercatologia, p. 26. V. també SANTI BARJAU, «Lluís García Falgàs, gravador i dissenyador gràfic, entre l'art elitista i l'art massiu», *Locus Amoenus*, 1997, p. 185.

als Estats Units,⁴³ i l'any següent, quan el Publi-Club «reneix» com una secció publicitària dins del FAD,⁴⁴ ell en torna a ser el president. Al costat de molts publicitaris, s'hi troben fotògrafs com Josep Compte, Català Pic, tipògrafs com Troucht, etc. L'any 1950 es funda un Círculo Publicitario de Barcelona, presidit per Prat Gaballí i allotjat al Foment del Treball Nacional. Durant aquells anys es manté molt actiu, fent conferències i organitzant actes, fins que el 1953 problemes de salut l'obliguen a abandonar. En aquell moment el Círculo es fusiona amb un altre club que formava part del «Gremio Sindical de Agencias de Publicidad de Barcelona», Gaballí, en reconeixement de la seva trajectòria, va ser nomenat president de mèrit del nou club unificat, mentre que el president efectiu era Enric Vila Mañé.

Per a Prat Gaballí la publicitat era efectivament un cinquè poder, «la colosal fuerza expansiva que ha sido capaz de transformar las costumbres, los niveles de vida y la economía de los pueblos».⁴⁵

EL PUBLI-CLUB I LA FORMACIÓ D'UNA ESCOLA CATALANA DE PUBLICITARIS

El lideratge de Prat Gaballí en el camp publicitari va prendre forma pública el 1922 quan es va constituir a Barcelona una primera plataforma organitzativa, anomenada Associació de Professionals de Publicitat. Un text del mateix Prat Gaballí explica que en principi es tractava d'un grup reduït, amical, format amb els seus antics deixebles de les classes de publicitat celebrades a la Llotja, i que es reunien de manera informal en un bar barceloní. A més de Prat, investit president de l'Associació per motius obvis, el grup era format per Rafael Bori Llobet (vicepresident), Josep Gardó (tresorer), Joan Aubeyzon Llopis (secretari) i Avia i Milà (vocals).⁴⁶ Amb l'excepció d'aquests dos darrers, de qui només coneixem el cognom, els restants es poden comptar entre els més brillants publicitaris catalans dels anys vint i trenta, tant a través dels seus escrits com per la tasca de creatius. Sobretot Rafael Bori, com veurem, és un digne emulador del seu mestre i arribarà a ser una figura de primera línia durant el període republicà. En aquells primers anys vint, el grup de joves voluntariosos porta a terme sobretot activitats divulgadores, com ara un cicle de conferències al Foment del Treball Nacional (maig de 1922)⁴⁷ i comencen a publicar els seus treballs. El més prolífic és Bori, que col·labora en les diverses revistes especialitzades que sorgeixen simultàniament l'any 1919: *Fama*, *Éxito* i *Cultura Comercial*, revista de l'Acadèmia Cots. Al mateix temps l'Editorial Cultura, vinculada a aquesta acadèmia privada, li publica diversos textos, com ara *Curso de director de publicidad*, amb Josep Gardó (1922) i *Publicidad y ventas por correo* (1923). L'activitat de Bori com a conferenciant es posa de manifest en moltes ocasions, com en la interessant *Les arts gràfiques i la publicitat*, llegida el 1925 en el marc d'un curset de tardor de la Unió Sindical de les Indús-

43. PRAT GABALLÍ (1953), p. XIV.

44. Abans de la guerra ja s'havia constituït al si del FAD una Secció Pro Arts Publicitàries, formada per Francesc Cases, Josep Mir Virgili, Evarist Mora i Josep Sala, que pretenia recollir exemplars publicitaris dignes i de bon gust i fer-ne un arxiu de consulta i orientació: *Butlletí del Foment de les Arts Decoratives*, 1, 1, gener 1935, p. 2-4.

45. PEDRO PRAT GABALLÍ (1950), *Elogio de las Artes Gráficas*, Barcelona: Mariano Galve, p. 6.

46. PEDRO PRAT GABALLÍ, «Historial de nuestro Club: Primeros años», *Publi-Club*, 24, juny 1963. Ha estat impossible consultar-ne l'expedient (número 11173.0) a l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona.

47. Entre altres hi va parlar Prat Gaballí sobre *Orientaciones actuales de la publicidad*.

tries del Llibre,⁴⁸ i en la titulada *Publicitat i turisme*, en la inauguració d'una exposició de cartells turístics a la seu de l'Associació d'Hotelers de Catalunya, el 1927.⁴⁹

No disposem de gaire dades biogràfiques sobre Bori, al qual no se li coneixen les inquietuds literàries del seu mestre. En realitat només podem parlar de les seves publicacions i activitats. Entre les primeres, destaca un *Manual práctico de propaganda y ventas por correo*, en dos volums (1929-1930), amb dibuixos de Martí Bas, i el seu text més important, *Publicidad y propaganda*, escrit en col·laboració amb Josep Gardó (1931). El llibre pertanyia a la «biblioteca del hombre de negocios moderno» i no es tractava d'un text per als artistes ni per als tècnics, sinó que pretenia donar als directius de les empreses uns coneixements útils per a quan n'haguessin de contractar la publicitat. Una nova edició ampliada del 1947 va ser titulada *Tratado completo de publicidad y propaganda*. A banda dels llibres i de les altres activitats que comentem al llarg d'aquest article, l'acció professional de Bori com a publicitari es va desenvolupar als Laboratorios del Norte de España del Masnou. També va dirigir les revistes *La Propaganda* i *Organització*.

Com que l'associació de publicitat no era prou efectiva tal com estava plantejada, els impulsors decidiren dissoldre-la i fundar-ne una de més forta. El Publi-Club, Associació de Tècnics de Publicitat, es constituí el 4 d'abril de 1927 amb vint-i-set membres.⁵⁰ El domicili social, els primers mesos, va estar situat al Gran Hotel d'Orient, de la Rambla. La seva primera junta directiva era formada per Prat Gaballí (president), Antoni López Llausàs (vicepresident), Rafael Bori Llobet (secretari general), Josep Miró Maurí (secretari adjunt), Marià Garcia Gutiérrez (tresorer), Josep Gardó Sanjuán i Casimir Barnils Moner (vocals).⁵¹ La voluntat de dotar la nova associació de més solidesa es veu reflectida clarament en el nomenament d'una sèrie de membres d'honor: Bartomeu Amengual (secretari de la Cambra de Comerç de Barcelona), Pere Gual Villalbí (catedràtic), César Silió (exministre d'Instrucció Pública), Nicolás Mª de Urgoiti (fundador de La Papelera Española, Editorial Calpe i dels diaris *El Sol* i *La Voz* de Madrid) i Salvador Echeandía Gal (fundador de Perfumería Gal).

Al cap de poc es va modificar el subtítol i passaren a dir-se Associació d'Estudis de Publicitat i Organització Comercial. Simultàniament s'establien al carrer Aragó, 279. Quan el 1928 Gaballí es traslladà a Madrid, deixà la presidència del Publi-Club, però fou nomenat president d'honor de l'entitat. En aquesta ocasió Bori passa a ser-ne el president i Barnils el secretari, mentre que Josep Gardó i Joan Aubeyzon n'esdevingueren vocals.⁵² Els altres presidents, fins a la guerra, van ser López Llausàs (1931-33), Aubeyzon (1933-35) i Joan Domènech Gilart (1935-36).⁵³

Segons els Estatuts, l'entitat tenia com a objectius assegurar la convivència entre els membres, afavorir els interessos professionals i el desenvolupament de la cultura tècnica publicitària, repre-

48. Rafael BORI (1925), *Les arts gràfiques i la publicitat*, Barcelona (el 1929 se'n va publicar una traducció al castellà, Barcelona: La Neotípia).

49. «Publicidad y turismo», *El viajero*, xxxvi, 258, maig 1927, p. 4. V. també SANTI BARJAU (1997), *El desenvolupament de la promoció turística a Barcelona i el seu territori, 1908-1936*, A: JOAN ROCA i ALBERT [coord.], *Expansió urbana i planejament a Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Proa, p. 207-217.

50. Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, expedient 13043.0.

51. *OPVS*, I, 1, primer trimestre 1928, p. 2-5.

52. *OPVS*, I, 2, segon trimestre 1928, p. 18-19.

53. *Publi-Club*, 24, juny 1963.

sentar els interessos del col·lectiu, facilitar les relacions amb altres grups d'Espanya i de l'estranger i, sobretot, defensar els tres punts de l'*International Advertising Association*: «Efficiency, Truth, Coordination».

Les activitats del Publi-Club van ser nombroses i mostren una voluntat de modernització del país mitjançant la incorporació de tècniques publicitàries innovadores i una comunicació constant amb entitats similars d'Europa i Amèrica. Els tècnics agrupats al Publi-Club estaven al corrent del que es publicava a l'estranger, i els seus treballs també arribaven a tenir una bona acceptació a l'exterior. Tot això coincidia amb la institucionalització que tot aquest món experimentava per aquells anys. L'associació catalana figura com una de les cofundadores de la *Unión Continental de la Publicidad* (UCP), creada el 1928 i que, com el nom indica, comprenia els països europeus, excepte la Gran Bretanya i Irlanda. El president del Publi-Club, Joan Aubeyzon, va ser nomenat president de la UCP el 1933.⁵⁴

El 1928, a cura del Publi-Club, es van celebrar dues activitats importants: l'Exposició Bibliogràfica de Publicitat i Organització i un curs complet de les mateixes matèries, impartit a la Llotja pels principals especialistes (Amengual, F. Boter, Gaballí, Bori, Gardó, Josep M. de Colubí, Jesús Cortés, Aubeyzon, Miró Maurí, I. F. Pérez Soriano i Ramon Baixeras), i després editat per l'Editorial Cultura.

Després d'aquesta mena d'assaig, el 1929 es va poder celebrar el Primer Congrés Nacional de Publicitat. Hi van parlar Gardó, Norberto de Mendoza i José Tolós, Casimir Barnils, Rafael Roldós, Prat Gaballí, Bori, Francesc Millà, Aubeyzon, Joseph Canredon i López Llausàs.⁵⁵ Els temes tractats van ser variats: la formació dels tècnics, la tributació, el turisme, la funció de les agències de publicitat, el control de difusió de la premsa o la necessitat de normalitzar les mides d'anuncis i cartells.⁵⁶

El Publi-Club va iniciar també la publicació d'una revista, que es va anomenar *OPVS*, inicials de «Organización. Publicidad. Ventas. Servicio». Malauradament, va tenir una vida escassa: només dos números el 1928 (on es reproduïen els estatuts i reglament del club) i dos més el 1929, destinats a deixar constància de les ponències i altres actes celebrats durant el congrés. Un Segon Congrés de Publicitat va ser celebrat a Madrid el 1930.

Al marge d'aquests grans esdeveniments, el Publi-Club va ser responsable d'altres activitats, com ara una exposició de cartells americans, britànics i francesos de la Primera Guerra Mundial, celebrada el 1929 i acompanyada d'unes conferències de Rafael Bori: *El cartel de guerra*, J. Canredon (*L'efficacité de l'affiche papier par une présentation décorative et ordonnée de l'affichage*), J. Mir Virgili (*Características que debería tener el cartel nacional*), Joan Aubeyzon (*Influencia del cartel sobre las multitudes*) i Josep M. de Colubí (*Eficiencia del cartel artístico sobre las masas*).⁵⁷

54. *Butlletí Bimestral del Seminari de Publicitat*, I, 2, setembre 1933, p. 66.

55. «El Congreso nacional de publicidad», *Actividad*, V, 50, octubre 1929, p. 14-15.

56. A l'Associació d'Enginyers es constituïria més endavant l'Asociación Española de Normalización, favorable a la implantació de les normes DIN a la indústria i el comerç: *Publicidad y Ventas*, II, 6, març 1936, p. 30. V. també Marcel·lí SOLER-BIOSCA: «El problema de l'estandardització de la publicitat», *Butlletí Bimestral del Seminari de Publicitat*, 3, novembre 1933, p. 53-54.

57. *Exposición de carteles de guerra*, (cat. exp.), Foment del Treball Nacional, Barcelona, 1929.

També van organitzar un Saló de la Fotografia Publicitària,⁵⁸ així com diversos cursets, conferències i seminaris.

Amb l'arribada de la República i la constitució de la Generalitat de Catalunya, totes les qüestions relacionades amb la publicitat semblen prendre un nou impuls tant institucional com privat, i els actors que hem vist fins ara hi prendran part destacada. És el cas de la Institució d'Estudis Comercials, establerta per la Diputació de Barcelona el 1930 (continuadora de l'Escola d'Alts Estudis Comercials fundada per la Mancomunitat i dissolta per la dictadura de Primo de Rivera). Traspasada a la Generalitat, la Institució va ser dirigida per Pere Coromines. Des de l'octubre de 1933 hi va funcionar una càtedra de Publicitat i estudis de mercat, que al seu temps era l'única que s'impartia a tot l'Estat.⁵⁹

Un dels organismes més actius va ser el Seminari de Publicitat de l'Institut Psicotècnic. La Diputació i després la Mancomunitat havien sostingut un Institut d'Orientació Professional (1928), que per decret de la Generalitat esdevingué el 1931 l'Institut Psicotècnic, dirigit per Emili Mira. El Seminari de Publicitat fou el quart d'Europa, després dels de Colònia, Mannheim i Berlín, a més del de Harvard, als Estats Units.⁶⁰ El seu director era Alexandre Chleussebaigue i tenia com a secretari l'omnipresent Rafael Bori. Els ensenyaments eren impartits per aquests dos professors i per Pere Català Pic, entre altres. Pere Prat Gaballí també hi va col·laborar des de Madrid. Un dels fruits més destacats del seminari és la publicació d'una revista, el *Butlletí Bimestral...*, amb interessants articles i notícies sobre les seves activitats. El 1935 el Seminari de Publicitat era convertit en Seminari de Mercatologia i centrava els seus interessos en una visió més àmplia dels afers publicitaris (màrqueting).⁶¹

Una prova de l'interès que despertaven aquests temes la trobem en l'atenció que revistes d'informació general com *Mirador* dedicaven a la publicitat, la fotografia o el cartellisme. Els articles de Pere Català Pic són d'una extraordinària percepció i revelen un gran coneixement dels principis publicitaris. En un article de 1934⁶² insistia a demanar la creació d'un laboratori psicotècnic de publicitat «on es generés una publicitat adequada a la peculiar psicologia del nostre país». Català Pic també surt al pas dels qui creguin que la ciència pura no ha de baixar als àmbits concrets de l'aplicació pràctica:

Nosaltres creiem molt humà que en tant que els psicòlegs sondegen les profunditats de la psique extraient-ne el ric mineral explotable, els elements situats en el terreny pràctic poleixin aquell mineral, li donin forma útil i aplicació pràctica [...]. Vivim un temps en què el lirisme és un luxe i la realitat és amarga.

També a la *Revista Ford* es poden trobar diversos articles de Català Pic.

Al marge del Publi-Club, també es troben casos d'associacionisme en altres sectors relacionats amb la publicitat, com ara entre els cartellistes. Durant aquests anys en tenim documentats dos, a

58. Ho afirma Isidro P. MATEU, «Historial de nuestro Club: De 1930 a 1933», *Publi-Club*, 24, juny 1963.

59. BORI (1935 a), p. 14.

60. Rafael BORI, «Un nuevo Seminario de Publicidad», *Actividad*, ix, 94, juny 1933, p. 15-16.

61. BORI (1935 b).

62. Pere CATALÀ PIC, «Per un laboratori de Publicitat», *Mirador*, vi, 261, 1 febrer 1934, p. 7.

més del famós Sindicat de Dibuxants Professionals, sense parlar d'organismes similars que ja existien, com l'Institut Català de les Arts del Llibre. Els artistes, en general, tenien pocs coneixements de teoria publicitària i solien fer cartells autònoms, mentre que per als publicitaris «racional» el cartell era una peça de suport en una campanya global, basada sobretot en l'anunci de premsa, el *mailing* i la ràdio. En diversos textos avantguardistes, com ara el manifest groc de Dalí, Gasch i Montanyà (1928), es canten hiperbòlicament les virtuts «modernes» del cartell, però per manca de plataformes adequades els cartellistes catalans posteriors al Modernisme eren poc coneguts a l'estranger.⁶³

Una primera associació de cartellistes (1928) degué tenir una vida efímera. Joan Sacs (Feliu Elias), l'any 1931, escriu:

Temps enrere es fundà a Barcelona una agrupació de cartellistes, la qual organitzà una bona exposició a la sala de *La Pinacoteca*. No sé si aquesta entitat encara subsisteix. Em temo que no, perquè jo n'era adherent i mai més no n'he sabut res.⁶⁴

En ser refundada cap a 1932 l'associació va tenir una vida més activa, ja que organitzava exposicions i va arribar a publicar una revista (1936), tot i que en van sortir pocs números.⁶⁵ La Junta Directiva de l'Associació de Cartellistes, el maig de 1936, era formada per Francesc Fàbregas (president), Hubert Vallmitjana (vicepresident), C. Davallillo (secretari), Josep Alumà (vicesecretari), E. Mor (tresorer), Lleonard Guardiola (comptador) i Josep Morell, Vicenç Miralles i S. Ortega (vocals).⁶⁶ Es tracta d'uns anys d'efervescència en tots els camps, amb novetats com les primeres campanyes electorals, que constituïen una nova branca de la publicitat. El 1931 un «partit catalanista» va fer un intent poc reeixit de campanya mitjançant cartells, a la qual es va atribuir la derrota, cosa que va escamar els altres partits.⁶⁷ En altres eleccions la propaganda es va anar incrementant progressivament, amb alguns excessos curiosos: als comicis de novembre de 1933 un partit no identificat va gastar a Madrid 15.000.000 de pessetes en disset dies amb vuit models diferents de cartells, globus, aeroplans, «lluminosos en tub-gas», segells de propaganda de quinze tipus diferents i dues trameses de cartes. «Quina barbaritat!», exclama l'articulista que comenta aquestes dades.⁶⁸ A les eleccions de febrer de 1936, polaritzades entre el Front Popular i el Front Català d'Ordre, els elements publicitaris van ser abundants i prefiguren l'esclat de la Guerra Civil.

El moment potser més brillant d'aquesta època va ser la celebració a Barcelona del cinquè congrés internacional de la *Union Continentale de la Publicité* (1935). Tot i que Rafael Bori, president de la comissió d'actes del congrés, afirmà davant els congressistes que «nous sommes autodidactes»,⁶⁹ els publicitaris catalans hi van demostrar la seva personalitat i la seva professionalitat. El congrés va debatre diversos temes: la publicitat de l'estat i de les corporacions, la premsa i la pro-

63. Ni Tom PURVIS (1937), *Poster Progress*, Londres: The Studio Ltd. ni la revista francesa *Arts et Métiers Graphiques*, ni altres fòrums internacionals dediquen gaire atenció al cartellisme català, a diferència dels anys del Modernisme, en què els artistes mantenien unes sòlides relacions amb col·legues estrangers.

64. Joan SACS, «L'art», *Revista de Catalunya*, VIII, 70, juny 1931, p. 539.

65. *Associació de cartellistes*: només n'hem vist el número 3, corresponent al mes de març.

66. *Publicidad y Ventas*, II, 8, maig 1936, p. 41. V. Santi BARJAU, «Dos cartellistes i un destí: Francesc Fàbregas i Pujadas i Ricard Fàbregas i Fàbregas», *Revista de Catalunya*, nova etapa, 132, setembre 1998, p. 63-81.

67. «Cartells», *Mirador*, IV, 198, 17 novembre 1932, p. 7; Enric VILA I MANÉ, «Publicitat electoral», *Publi-Graf*, I, 1, juny 1934.

68. Isidre P. MATEU, «En els nostres dies un pressupost de quinze milions de pesetes», *Publi-Graf*, I, 1, juny 1934.

69. BORI (1935 a), p. 13.

paganda, la propaganda i la ràdio, propaganda directa, propaganda cinematogràfica, arts aplicades, serveis, documentació, ensenyament, i les lleis tributàries i la propaganda.⁷⁰

Amb motiu del congrés, a Llotja es van fer algunes exposicions: una del llibre espanyol de publicitat (35 llibres i 24 revistes) i una altra d'impresos publicitaris, de la col·lecció de la Fundació Tipogràfica Neufville, mentre que al Cercle Artístic se'n va celebrar una d'originals de cartells, organitzada per l'Associació de Cartellistes.⁷¹ A més, en aquestes dates el Publi-Club es traslladà a un nou local del carrer de Santa Anna, 28. També va aprofitar per treure una revista efímera, *Publi-Graf*, de la qual van sortir dos únics números el juny i el novembre de 1934, amb la particularitat que les pàgines eren perforades per tal de poder classificar els articles per temes. Després, el club adoptà com a òrgan oficiós la revista *Publicidad y ventas*, dirigida per Gabriel Raich (1935-36).

Al costat d'aquesta activitat publicitària pública, i reforçant-la, diverses agències ja existents o de nova creació certifiquen la vitalitat del focus barceloní durant els anys trenta. El 1934 existia una «Associació d'Empreses de Publicitat de Barcelona», presidida per Isidre P. Mateu i establerta a la Rambla dels Estudis, 12, cosa que deixa suposar alguna vinculació amb el Publi-Club, que s'havia instal·lat allí mateix entre 1933 i 1935.⁷² No podem ser exhaustius i fer un elenc de totes les seves agències de publicitat existents a Barcelona durant el període que comentem, però en podem dir algunes: Agència General d'Anuncis (Fontanella, 10), Màxim Reclam / Abelló i Pedrerol SL (plaça Catalunya, 21), Empresa Roldós (Bergara, 11), Thomson Publicitat Consellers sobre mercats (Casp, 26),⁷³ York, etc. Tenim la referència d'una publicació d'Isidre P. Mateu, *200 agències d'anuncis al servei de la publicitat espanyola*, publicat a Barcelona el 1936, però malauradament no n'hem pogut localitzar cap exemplar. L'argentí Felipe Díaz Ossa indicava l'any 1936 que a Barcelona hi havia seixanta agències de publicitat, i setanta a Madrid, però en la seva opinió només cinc sortien de la mediocritat.⁷⁴

Tot aquest món va sofrir, com tot el país, la convulsió de la Guerra Civil. Si bé s'ha escrit molta literatura sobre els cartells de la guerra, encara no s'ha aprofundit en els aspectes concretament publicitaris del període, malgrat l'existència d'una institució tan significativa com el Comissariat de Propaganda, regit per Jaume Miravittles. Al marge dels professionals que es van vincular a les publicacions del Comissariat, en les quals intervenen cartellistes com Ricard Fàbregas i Antoni Clavé o els fotògrafs Centelles i Pere Català Pic, el qual també era director de publicacions de propaganda,⁷⁵ també els altres tècnics es van intentar adaptar a la nova situació. Ja hem esmentat abans els comentaris de Prat Gaballí i les iniciatives per tal de mantenir els ensenyaments publicitaris. No falten publicacions que conjuguen continguts bèl·lics i frívols, com *Mi Revista*, on apareixen crides

70. El llibre que recull les ponències del congrés no es va poder publicar abans de la guerra, però durant el conflicte el Comissariat de Propaganda es va fer càrrec de treure'l a la llum.

71. *La Vanguardia*, 23 abril 1935, p. 11.

72. Una mostra del paper de cartes, amb un interessant disseny *deco* (tres siluetes femenines tocant trompetes), es conserva a la Biblioteca de Catalunya-Biblioteca Bergnes, fons ICAL.

73. *Bulleti Bimestral del Seminari de Publicitat*, II, 5, maig 1934, p. 98. Segons l'ANUARI ESTADÍSTIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA, XVII, 1918-20, p. 625, només entre els anys 1915 i 1920 havien estat inscrites, al Registre Mercantil, 69 «aficions de publicitat, propaganda i de gestions varies».

74. «La propaganda en España», *Actividad*, XII, 128, abril 1936, p. 13-14.

75. Publio LÓPEZ MONDEJAR (1997), *Historia de la fotografía en España*, Barcelona: Lunwerg, p. 168.

a favor de l'anunci, «pues es el pan de los compañeros que viven de la publicidad, de los de artes gráficas, de los obreros intelectuales que con su pluma plasman el ideal común», i a més facilita l'existència de les nombroses publicacions dels partits i sindicats.⁷⁶ Català Pic, en un article de la revista *Nova Iberia* on comenta l'estructuració d'una «nova propaganda», es fa ressò d'institucions sorgides amb la guerra, com el Comissariat i el Ministeri de Propaganda, i explica que el Consell de l'Escola Nova Unificada també tenia previst impartir l'ensenyament de la publicitat.⁷⁷ Tenint en compte el procés revolucionari i la «nova economia», s'intentà crear un nou concepte de publicitat més adequat a les noves circumstàncies. Per posar un exemple, Rafael Bori va ser nomenat «tècnic de la distribució»,⁷⁸ terme que no entrava pas en contradicció amb les iniciatives institucionals amb objectius d'abast social, com ara una campanya de prevenció dels accidents laborals.⁷⁹ Malgrat això, la popularitat dels cartells emesos per partits i sindicats, i al cap de poc la mateixa dinàmica de la guerra, acabaran per fer estèrils aquestes iniciatives.

DEDICAT A FRANCESC FONTBONA

76. *Mi Revista*, 1, 1, 15 octubre 1936. Segons Antonio FUNOSAS, «La publicidad española en el extranjero», *Mi Revista*, 1, 5, 15 desembre 1936, els catalans Bori, Aubeyzon, Domènech Gilart i Isidre P. Mateu van anar a Buenos Aires per tal de participar en el primer Congrés de Propaganda.

77. P. CATALÀ, «Estructuració d'una nova propaganda», *Nova Iberia*, 1, gener 1937.

78. Rafael BORI (1938), *La tasca de propaganda per a la prevenció d'accidents del treball portada a terme per la comissaria d'assegurances socials*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

79. *Primera exposició de cartells nacionals i internacionals sobre prevenció d'accidents de treball* (1937), Barcelona: Generalitat de Catalunya.

NOTES SOBRE L'AIXECAMENT DELS MALCONTENTS (1827)

RAMON ARNABAT

Les anomenades guerres carlines van sacsejar Catalunya la primera meitat del segle XIX. Entre 1821 i 1849 es van succeir un seguit de guerres civils que tingueren especial incidència a la societat catalana: la guerra reialista (1821-1823); l'aixecament dels Malcontents (1827), la primera guerra carlina (1833-1840), i la guerra dels matiners (1846-49). En aquest treball centrarem la nostra atenció en l'aixecament dels Malcontents,¹ utilitzant com a principal base documental l'abundant paperassa que sobre aquest tema se serva a l'Arxiu Històric Militar i a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid.²

UNA RESTAURACIÓ DIFÍCIL

Un cop finalitzat el Trienni Liberal (1820-1823) amb la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, es reinstaurà la monarquia absoluta (1823-1833).³ Una bona part dels que havien lluitat contra la Constitució s'enrolaren als cossos de voluntaris reialistes, i això els va permetre d'adquirir una certa importància social i, sobretot, d'assegurar-se un sou.⁴ Més problemàtica fou l'absorció del gran nombre d'oficials amb graduacions concedides a dojo durant la guerra, ja que a molts d'ells no se'ls reconegué aquesta graduació, i encara quan se'ls reconegué restaren sense destinació, els *indefinitos*, o bé fora de l'exèrcit, com els *il·limitats*. El descontentament d'aquests *marginats* serà un dels factors que desencadenaran la revolta, ja que molts d'ells es convertiran en els quadres d'aquesta.⁵ A més, el país patia una greu crisi agrària provocada per les continuades sequeres i la davallada

1. Els millors treballs, i quasi únics, sobre els malcontents a Catalunya són de Jaume TORRAS (1967), *La guerra de los Agraviados*, Barcelona, Universitat de Barcelona, i (1970), «Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels malcontents, 1827», *Recerques*, núm. 1, p. 123-130, als quals cal afegir els de Pere ANGUERA (1993), *Els Malcontents del corregiment de Tarragona*, Barcelona, Dalmau; Gemma TRIBÓ (1986), «Els malcontents a Molins de Rei: una reflexió sobre la insurrecció de 1827», *Guerrillers al Baix Llobregat*, Barcelona, Abadia de Montserrat, p. 539-570; i Josep M. SANS PUIG (1988), «La guerra de los 'agraviats' (1827)», *Historia y Vida*, núm. 240, p. 44-56. Molta informació a Federico SUÁREZ (ed.) (1972), *Los agraviados de Cataluña*, 4 volums, Pamplona: EUNSA.

2. La localització de la documentació de l'Arxiu Històric Nacional (AHN) ha estat possible gràcies a la informació facilitada per Jaume Torras. Concretament es tracta dels lligalls 49.631, 49.632, 49.633, 49.808, 51.557, 51.558 i 51.559 de la secció de *Consejos*, i lligall 3.009 de la secció *Estado*.

3. Per al Penedès v. Ramon ARNABAT (1991), *Els aixecaments reialistes i el Trienni Liberal (1820-1823). El cas del Penedès i l'Anoia*, Barcelona: Dalmau; (1997), *Liberals i reialistes. El Trienni Liberal al Penedès (1820-1823)*, Lleida: La Mañana.

4. De fet molts d'aquests voluntaris reialistes utilitzaren el seu poder per revenjar-se dels liberals o per imposar el seu terror, com ho demostra l'agressió al liberal vilafranquí Fèlix Junyent, a mans de tres reialistes el maig de 1824 (Arxiu Judicial-Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès —AJ-AHCVP—, «Processos del segle XIX», caixa XXI).

5. Sobre aquests cossos v. Federico SUAREZ (1956), «Los cuerpos de Voluntarios Realistas», *Anuario de la Historia del Derecho Español*, t. XXVI, p. 47-67; Ferran GALLEGO (1989), «Los cuerpos de voluntarios realistas. Un aspecto de la crisis del antiguo régimen en España», *El Jacobinismo*, Barcelona, UAB, p. 97-110; Juan-Sisinio PEREZ GARZON (1978), «Absolutismo y clases

dels preus dels principals productes agrícoles, mentre que els preus dels productes manufacturats que els pagesos havien de comprar i els impostos que havien de pagar a l'Estat es mantenien o augmentaven. És a dir, el seu poder econòmic davallava de forma considerable. Això va facilitar l'enrolament d'una important massa de gent quan va esclatar el conflicte, ja que per a una part de la població la incorporació a la revolta esdevenia un mitjà per garantir la seva subsistència. La situació dels *il·limitats*, la crisi econòmica, i l'agitació dels sectors més ultres (especialment el clergat) que maldaven per la instauració completa d'una societat teocràtica i absolutista, van confluïr i van possibilitar que una part important dels voluntaris reialistes i altres sectors de la població s'aixequessin contra la pretesa liberalització del govern i en favor d'una monarquia encara més absoluta.

És parcialment cert que la monarquia no va poder fer taula rasa amb el període constitucional del Trienni, però no pas perquè no volgués, sinó perquè el context econòmic, social i polític havia canviat de forma notable i era impossible una restauració completa. Les nombroses circulars de la subdelegació i govern militar de Vilafranca (1824-1829)⁶ i els processos judicials que se serven d'aquest període (1824-1829),⁷ demostren que la majoria de problemes continuaven vigents: impagament de les contribucions reials i dels delmes i primícies (circulars de 23-XII-1824, 8-II-1825 i processos: dos de 1824, quatre de 1827, tres de 1828, i set de 1829), desertió de l'Exèrcit (circulars de 2, 18 i 28-XII-1824, 30-I-1826), robatoris (circulars de 12-I i 9-II-1826), entrada i circulació de llibres prohibits, «obsenos, revolucionarios e impíos» (circular de 2-II-1826), etc.

També és cert, però, que com assenyalava el reialista Miquel Fàbregas, l'any 1825 molts funcionaris que havien ocupat destinacions públiques durant el Trienni Liberal continuaven en els seus llocs, tot eludint la purificació. Com a mostra de tot plegat, l'esmentat Fàbregas citava fins a cent quaranta-cinc funcionaris suposadament constitucionals de diferents rams de l'Administració amb destinació a Catalunya. La seva queixa reflectia perfectament el sentiment dels que com ell havien «sufrido con su familia los desastres y consecuencias de la pasada época de la rebelión Constitucional, por su decidido amor al Soberano y a la Religión». Tot i que reconeixia que la seva situació personal era bona: «el que expone no se queja de hallarse en calidad de cesante en su Casa, disfrutando [de] seis mil reales de sueldo anual», afegia que es veia obligat a denunciar «la arbitrariedad que se observa en la Administración de Justicia, los perjuicios y atrasos que sufre el Real Erario, y la persecución, el aborrecimiento, y el total abandono de los fieles Realistas».⁸

ELS PRIMERS SÍMPTOMES, 1825-1826

L'any 1825 esclatà la sublevació de Bessières a Castella, que fou ràpidament esclafada, però, paral·lelament, van començar a aparèixer símptomes de revolta a Catalunya, concretament als corre-

sociales: los voluntarios realistas de Madrid (1823-1833)», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, vol. xv; i Ramón del Río ALDAS (1992), «La formación del cuerpo de voluntarios realistas en Navarra (1823-1828)», *Estudios Históricos*, núm. 2, p. 209-237, i (1993), «Ultras y mercenarios: las fuerzas paramilitares en los años previos a la guerra carlista en Navarra (1828-1832)», *Gerónimo de Uztariz*, núm. 8, p. 55-72.

6. Un lligall amb aquest títol se serveix a l'Arxiu Bibliogràfic Pere Regull del Museu de Vilafranca, i en aquest paràgraf sempre ens hi referirem encara que sense citar-lo.

7. AJ-AHCVP, «Processos segle XIX», caixes XX-XXX.

8. Carta dirigida al duc de l'Infantado, secretari d'Estat, i datada a Vic el 29 de novembre de 1825 (lligall 3.009, *Estado*, AHN).

giments de Manresa, Cervera, Tarragona i Tortosa. L'incident més seriós a Catalunya fou l'intent d'ocupar la plaça de Tortosa el 27 d'agost de 1825. Aquest intent comptava amb la col·laboració d'una nodrida representació de la societat tortosina, amb connexions importants a la resta de Catalunya, com el coronel il·limitat de Berga Josep Montaner, el capità de Voluntaris Reialistes de Vilafranca, el capità il·limitat de la Granadella Ramon Martí, i Joan Rebull del Priorat. També comptava amb connexions amb la resta de la Península com el mariscal de camp Joan Prats, corregidor de Còrdova, el coronel de voluntaris reialistes de Navarra Juan Villanueva *Juanito* i el mariscal de camp Santos Ladrón, governador de Pamplona.⁹ Els principals implicats en el fracassat cop de mà de Tortosa foren empresonats i jutjats: l'administrador de les salines dels Alfacs Joaquin Laguardia, els oficials il·limitats Gaspar Tallada i Joan Baptista Escardó, el jornalier Tomàs Estrada, l'argenter Miquel Birricat, el blanquejador Vicenç Samaranch, l'armer Francesc Damur, l'escrivent Ramon Font, el capità d'artilleria Arturo Gomis, els canonges José Ramón López de Ibarra i Onoro, i Mateu Sampons, el sergent major de la plaça Ramón Moreno Mendizábal, els capitans Jacint Castañ, Benet Gasset, i Josep Pons, cap de la temptativa. A mesura que es va anar estirant la corda s'anaren descobrint més implicats, com Pasqual Adell d'Ulldescon, Francesc Pauli, N. Ortega carreter, Francesc Peralta, Pere Figueres, el coronel Manuel Vicente Jorge. Segons el capità general de Catalunya, marquès de Campo Sagrado, la conspiració era «auxiliada por la tropa de la guarnición y conuinada por algunos Paisanos del Pueblo», i el seu objectiu era «asesinar a todos los Constitucionales».¹⁰ Un anònim tortosí assenyalava que la causa principal de tot l'enrenou estava en la debilitat del governador que permetia que el bisbe fes i desfés al seu gust: «El Obispo es su principal cabeza, el ha engañado a cuasi todos los oficiales de esta guarnición y estos lo habían transmitido a la mayor parte de la Tropa. La debilidad del Gobernador es tal que las juntas de purificación se tienen en su casa del Obispo».¹¹ De fet, segons aquest anònim, la majoria del clergat i dels oficials dels cossos de Voluntaris Reialistes del corregiment estaven darrere de la conspiració i no s'amagaven de parlar «escandalosamente contra el Rey» i de «enseñar los puñales con que todos están armados para matar fracmasones».

Un cop fracassat l'esmentat intent, el governador de Tortosa es dirigia al secretari del despatx de la Guerra comunicant-li la tranquil·litat que es respirava al país:

En el día se observa en esta Ciudad y Corregimiento la mayor tranquilidad, bien que hasta ahora ha sido inalterable, pues todo este Territorio se ha distinguido siempre por su grande amor a la Real Persona de S.M., y no creo hablando generalmente que en el corazón de estos habitantes pueda haber otras máximas; todos son pacíficos, Laboriosos, y muy Amantes de la Paz y del orden, y si no lo fuesen, y se separasen de la senda del deber el castigo les haría conocer su horror.¹²

Però era una tranquil·litat fictícia, ja que a les retretes eren sovintejats els crits de *vivan* i *mue-ran*.¹³ A més, la presència d'eclesiàstics entre els encausats provocà força enrenou entre el vicari general de la diòcesi de Tortosa i el fiscal de la causa, el brigadier Fèlix Prat. L'any 1826 la situació

9. La informació sobre aquest intent a l'Archivo Histórico Militar (AHM), *Guerras de España en el reinado de Fernando VIII (1814-33)* (GERFVII), caixa v, carpetes 80A i 80B.

10. Carta al secretari del despatx de guerra, amb data de 28 d'agost de 1825 (AHM, GERFVII, caixa v, carpeta 80A).

11. Carta anònima datada a Tortosa el 28 d'agost de 1825 (AHM, GERFVII, caixa v, carpeta 80A).

12. Carta d'Antonio García Conde datada a Tortosa el 4 de setembre de 1825 (AHM, GERFVII, caixa v, carpeta 80A).

13. Carta del marquès de Campo Sagrado al secretari del despatx de la guerra en data de 19 d'abril de 1826 (AHM, GERFVII, caixa v, carpeta 80B).

es va agreujar, i a l'estiu els rumors que es preparava un aixecament generalitzat eren cada cop més forts. Ara les notícies arribaven dels corregiments de Girona, Mataró, i Vilafranca.¹⁴ L'estiu d'aquest any es preparava una nova insurrecció amb la intenció d'apoderar-se de les places de Tortosa i Peníscola. El mes de desembre diverses partides de reialistes començaren a recórrer les comarques meridionals de Catalunya esgrimint una autorització de Josep Rambla¹⁵ «para sublevar gente» i prometent a tot aquell que s'hi afegís «peseta y pan».¹⁶ A finals d'aquest any es publicava el *Manifiesto de la Federación de Realistas Puros*, que criticava la passivitat del govern davant els liberals.¹⁷

L'AIXECAMENT DE 1827¹⁸

A començaments de 1827 tornava a preparar-se un cop de mà a Tortosa, i a més ja voltaven algunes partides per les terres de Tarragona, com la que tombava per la Terra Alta encapçalada pel coronel Antoni Trillas i el capità il·limitat Salvador Llovet. Aquests publicaren diverses proclames dient que «estaba próxima la disolución del Trono, y que así como antes, mandaban ahora los sec-tarios».¹⁹ La revolta esclatarà la primavera d'aquest any quan, als crits de «Visca el rei absolut! Visca la Inquisició!» o «Visca el rei i mori el mal govern!», s'aixecaran diverses partides als corregiments de Tortosa, Manresa, Vic i Girona, encapçalades pels oficials il·limitats: Ballester, Dinat, Carnicer, Caballeria, Bofill, Bossoms, Planas, Puigbó i altres. Les notícies que arribaven a Barcelona mostraven la importància de l'aixecament al nord-est de Catalunya, per exemple el batlle de Blanes informava que molts constitucionals marxaven de la vila amb les seves famílies i béns «por miedo de que los sorprendiesen algunas gavillas de hombres armados, que observaban en los términos de la Selva y en el territorio que media entre el Ampurdán, la costa, la montaña y el Vallés», i l'Audiència es feia ressò que «según los avisos que había recibido de varios puntos, se trataba de atentados contra las disposiciones del gobierno, alterando la tranquilidad pública».²⁰

14. Imprès del secretari del despatx de la guerra, amb data de 14 de setembre de 1827, en el qual dóna una informació sobre el moviment dels Malcontents a Catalunya entre 1825 i 1827 (AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 84).

15. Josep Rambla era un contrabandista de Xerta que l'any 1822, junt a Romà Chambó i Domènec Forcadell aixecà una partida reialista al Baix Ebre i al Montsià. En finalitzar el Trienni es llicencià amb la graduació de coronel i s'instal·là a Terol. Ja a començaments de 1826 havia tingut problemes amb la justícia per fer declaracions públiques contra el reformisme governamental (v. el seu expedient personal a l'Arxiu Històric Militar de Segòvia (AHMS), Secció 1ª, Divisió 1ª, lligall R-83).

16. Informació sobre la partida que encapçalava el coronel il·limitat Joan Solà de l'Aleixar i que voltava pel Camp de Tarragona el mes de desembre de 1826 (Informe del marquès de Campo Sagrado amb data de 29 de desembre de 1826 a l'AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 83).

17. Una reproducció d'aquest document a SUÁREZ (1972), vol. 1, p. 324-335. S'ha discutit si aquest era un document reialista o una provocació dels liberals; en tot cas les seves idees concorden força amb l'anomenat sector ultrareialista. Per a aquest tema v. Julio AROSTEGUI (1976), «El problema del Manifiesto de los Realistas Puros (1826). Contribución al estudio de los grupos políticos en el Reinado de Fernando VII», *Estudios de Historia Contemporánea*, vol. 1, p. 119-185.

18. Per a aquest apartat seguim a l'Informe del fiscal de la Reial Audiència (Barcelona, 3 de setembre de 1827), inclòs a «Insurrección de Cataluña en 1827. Informe del Fiscal de la Audiencia y demás sobre las causas de dicha insurrección», f. 37-76 del Manuscrit A-53 de l'AHCB (a partir d'ara el citarem com a «Insurrección...»). També hem utilitzat com a font primària la «Memoria histórica de la Gloriosa expedición del Rey N.S. a Cataluña en 1827» que citarem per «Memoria...» (reproduïda per SUÁREZ (1972), vol. 4, p. 193-332). A més de TORRAS (1967), p. 17-71; Josep FONTANA (1988), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, Barcelona: Edicions 62, p. 209-243 i ANGUERA (1993), p. 11-41.

19. Notícies recollides a l'imprès del secretari del despatx de la guerra, comte de San Román, amb data de 14 de setembre de 1827, ja citat (AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 84). V. també l'informe del governador de Tortosa amb data de 18 de març de 1827 (AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 83).

20. «Insurrección», f. 44.

L'indult del 30 d'abril al qual s'acolliren la majoria d'aquests caps semblava indicar que l'aixecament havia estat desactivat, però l'estiu d'aquest any rebrotà l'aixecament als corregiments de Manresa, Vic i Girona i després es generalitzà arreu de Catalunya, amb la incorporació de nous oficials il·limitats com Saperes, Vilella i Abrés. El mes de juny el corregidor de Vic informava que els revoltats tractaven «de asesinar a todas las Autoridades para trastornar el orden público y de hacer otro movimiento más general que el de Abril, para lo cual se contaba (generalmente hablando) con todos los oficiales ilimitados, y con muchas personas de todos los Pueblos bajo el nombre de incógnitos».²¹ A començaments d'agost la Reial Audiència rebia notícies de moviments antigovernamentals d'arreu de Catalunya: «Se han recibido tantos partes de los progresos de la rebelión que sería prolijo extraerlos aunque muchas justicias por miedo no han dado ninguno. Por ellos, pero especialmente por los de los corregidores y Alcaldes Maiores se ve claramente que de todos los pueblos se ha ido apre... a los sediciosos multitud de gente».²²

Al darrere de l'aixecament, aparentment espontani, producte del *malcontentament* d'alguns sectors populars del reialisme, hi havia la mà de personatges importants de la Cort de Madrid, del clergat català, com el bisbe de Vic, i d'altres personatges importants com els sotsinspectors de voluntaris reialistes de Tarragona, Joan Rafi, i de Mataró, Domènec de Caralt.²³ Malgrat tot, fins al darrer moment es negà aquesta conspiració al·legant que:

La variedad que se observaba en los rumores, dichos, pasquines y proclamas de los sediciosos, y la falta de concierto en sus disposiciones, todo contribuía a no informar, del verdadero objeto que aquellos se proponían, otra idea que la de un cambio para mejorar de fortuna por medio del desorden, presentándose como principales instrumentos algunos oficiales, de quienes se decía que la calificación de sus servicios en las filas realistas los había descontentado, así como la dilación con que recibían sus pagas. En suma y juzgando del mismo modo que un reverendo prelado, podían considerarse estos intentos como una locura de gente de pocos alcances, de menos dinero y mucha necesidad.²⁴

L'aixecament militar anà acompanyat d'una intensa campanya de propaganda que es desplegà l'estiu de 1827, com la publicació de l'imprès *Aviso a los buenos españoles*, signat per Jacint Castañ, comandant dels reialistes d'Olot, i que finalitzava amb la crida «a tomar las armas, empuñad las espadas, declaremos la guerra abierta a la infernal chusma de Masones, Comuneros y Carbonarios, que os aseguro y prometo que quitados estos de enmedio respiraremos tranquilos y mereceremos la bendición de Dios, el amor del Soberano, y la gratitud de la Patria». En una altra proclama *Als benemèrits voluntaris reialistes de Olot*, donava les gràcies a aquells que «han prés las armas en defensa de los més sagrats drets de nostre adorat Monarca y Santa Religión».²⁵

21. «Insurrección», f. 45.

22. «Insurrección», f. 48-49.

23. Joan Rafi i Vidal aixecà una partida reialista durant el Trienni i es posà a les ordres de Romagosa, i en finalitzar el Trienni fou recompensat amb el grau de coronel (sobre aquest personatge v. Jaume AGUADÉ (1998), *Joan Rafi Vidal (un heroi de Vilabella) cap dels Malcontents*, Valls: IEV). Domènec de Caralt havia estat un dels principals dirigents de la revolta reialista a Catalunya durant el Trienni, i participà també en la guerra carlina (v. el seu expedient personal a l'AGMS, Secció 1a, Divisió 1a, lligall C-1.183; i Antoni MARTÍ COLL (1965), *Domingo de Caralt*, Mataró Caja de Ahorros de Mataró, especialment les p. 147-154).

24. Imprès del Secretari del despatx de la guerra, amb data de 14 de setembre de 1827, ja citat (AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 84).

25. Proclames servades, junt a una tercera, al lligall 3.009, *Estado*, AHN.

La força de l'aixecament a Catalunya (únic lloc on reeixí, però no únic lloc on es preparà) queda clara si tenim en compte que aconseguiren d'establir una Junta Superior Provisional de Govern del Principat a Manresa presidida per Agustí Saperes²⁶ i integrada, a més, pel prevere Josep Quinquer, el religiós Francesc Vinader, el metge Magí Pallàs, l'hisendat Bernat Sanmartí, i Joan B. Comes com a secretari.²⁷ Durant el mes de setembre la Junta Superior publicà el periòdic titulat *El Catalán Realista* que portava com a encapçalament la frase: «Viva la Religión, viva el rey absoluto, viva la Inquisición, muera la Policía, muera el Mesonismo y toda secta oculta», que definia prou bé el seu ideari.²⁸ A finals de setembre aquesta Junta està presidida per Josep Bossoms²⁹ i integrada per Josep Corrons canonge de Vic, Miquel Buscallà, Magí Pallàs, Francesc Vinader i Josep Quinquer. Els Malcontents, a més, ocuparen viles i ciutats importants com Manresa, Cervera, Vic, i posteriorment entraren a Olot, Reus, Valls i Berga, i assetjaren les ciutats de Tarragona i de Girona. També aconseguiren de fer funcionar Junes corregimentals a Vic, Cervera, Alforja (Tarragona) i Manresa.³⁰ El mes d'agost el fiscal de la Reial Audiència afirmava que «los facciosos dominan o corren libremente por todo el territorio de los corregimientos de Gerona, Figueras, Vich y Manresa, y que han entrado en los de Mataró, Barcelona, Villafranca, Cervera y Puigcerdá; que la poca tropa de que puede disponer el Señor Capitán general apenas basta para defender las Ciudades».³¹

La insurrecció, que havia comptat amb una certa inhibició de les autoritats catalanes, ja fos per complicitat o per pensar que ràpidament defalliria com havia passat amb les de 1825 i 1826, s'anà estenent de forma important a partir de juny de 1827 i adquirí la seva màxima amplitud els mesos de juliol i agost.³² No fou fins a finals d'aquest mes (Reial Ordre de 31 d'agost) i primers de setembre quan es prengueren mesures serioses per aturar la revolta i es nomenà el comte d'Espanya com a nou capità general del Principat (14 de setembre). El secretari del despatx de la Guerra Zambrano quan comunicava al comte d'Espanya el seu nou nomenament i li atorgava poder absolut per «combatir vigorosamente la revelión, vencerla y exterminarla rápidamente», li manifestava que la situació a Catalunya era força delicada:

La sublevación levantada en una parte de Cataluña ha llegado a tomar considerable cuerpo y domina en el día los distritos de Manresa, Vich y Gerona y aún amenaza estenderse más. Esta rebelión creció y tomó raíz por la lenidad de las medidas tomadas hasta aquí para comprimirla, de modo que ya solo por el empleo de fuerzas respetables bien dirigidas y combinadas por los medios más vigorosos, y las providencias más severas y enérgicas puede llegarse a poner término a los males que produce tan insensata sublevación, y al escándalo que presenta en medio de la España y en presencia de la Europa.³³

26. Agustí Saperes «Caragol» ja havia capitanejat una partida reialista pel centre de Catalunya durant el Trienni. En finalitzar el Trienni, tot i que se li reconegué la graduació de coronel, se li concedí llicència il·limitada, i es convertí en un dels principals dirigents dels Malcontents (AGMS, Secció 1a, Divisió 1a, lligall S-1.993).

27. L'activitat d'aquesta Junta ha estat analitzada per TORRAS (1967), p. 54-62, basant-se en la documentació servada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa.

28. Se'n publicaren tretze números, del 4 de setembre al 2 d'octubre de 1827, que han estat reproduïts per TORRAS (1967), p. 152-199.

29. Josep Bossoms «Jep dels Estanys» aixecà una partida reialista al centre de Catalunya durant el Trienni i fou el responsable del bloqueig de Cardona. En finalitzar el Trienni se li reconegué la graduació de coronel (AGMS, Secció 1a, Divisió 1a, lligall B-3.893).

30. TORRAS (1967), p. 41-53.

31. «Insurrección...», f. 49.

32. V. TORRAS (1967), p. 19-40.

33. Carta datada a Madrid el 9 de setembre de 1827 (AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 85).

Però un dels principals problemes del govern per esclafar la revolta dels Malcontents era que l'exèrcit només disposava de 7.504 homes a Catalunya, un miler dels quals formaven una columna volant a les ordres del brigadier Josep Manso que es veia del tot incapaç de frenar l'aixecament al cor de Catalunya on els Malcontents mobilitzaven els sometents.³⁴ Per tot plegat s'enviaren més tropes a Catalunya procedents de l'Aragó i de València, fins arribar a formar un exèrcit de 20.000 homes. El comte d'Espanya s'enfrontà amb tota la força de l'exèrcit a les partides de Malcontents que voltaven per Catalunya seguint un pla establert que consistia a controlar les comarques meridionals de Catalunya assegurant les places fortes de Tarragona i Tortosa, i ocupar Manresa, capital dels Malcontents, i Vic.³⁵ Al mateix temps, els bisbes, molts d'ells a contracor i per exigència de la Reial Audiència, començaven a publicar pastorals per «desengañar a los seducidos y recordar de nuevo a estos sus feligreses las máximas de obediencia, sumisión y fidelidad al rey».³⁶

A finals de setembre, davant la magnitud de la revolta, Ferran VII inicià un viatge a Catalunya per intentar de calmar els ànims:

Catalanes. Ya estoy entre vosotros [...], pero sabed que como Padre voy a hablar por última vez a los sediciosos el lenguaje de la clemencia, [...], y que como Rey vengo a restablecer el orden, a tranquilizar la Provincia, a proteger las personas y las propiedades de mis vasallos pacíficos que han sido atrozmente maltratados, y a castigar con toda severidad de la ley a los que sigan turbando la tranquilidad pública.³⁷

El rei s'estigué tot el mes d'octubre a Tarragona, contemplant com l'exèrcit destrossava els Malcontents i fent-se l'orni davant l'afusellament d'alguns dels seus caps i la deportació de la majoria d'oficials a Ceuta. És a dir, indiferent, davant la repressió d'uns homes que s'havien aixecat pensant, encertadament o no, que lluitaven per ell, i que al llarg del Trienni Liberal empunyaren les armes a favor seu.³⁸ A començaments de desembre, quan la revolta ja estava esclafada, el rei es dirigí a Barcelona i a mitjan de mes se'n tornà cap a Madrid.³⁹ A finals de novembre la revolta dels Malcontents es podia donar per acabada, no pas així la situació que l'havia provocat i que possibilità un nou esclat l'any 1833, en aquest cas amb el nom de primera guerra carlina. De fet, durant la guerra dels Malcontents, ja s'escoltaren força crits de *Mori Ferran VII i Visca Carles V*, com informava el fiscal de la Reial Audiència: «hubiesen esparcido mucho tiempo antes la voz de que convenía colocar en el trono al Señor Infante Don Carlos, [...], viendo que aquello no medraba, ya no hablan de él sino de la supuesta opresión del Soberano, y de que están agraviados»,⁴⁰ i confirmaven les fonts franceses: «Ils prenaient auparavant le nom de carlistas (carlistes)».⁴¹

34. 6.401 soldats d'infanteria, 563 d'artilleria i 540 de cavalleria (carta de Josep Carratalà datada a Barcelona el 12 de setembre de 1827, a l'AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 85). Informació sobre la campanya de Manso a la correspondència entre aquest i el capità general entre agost i setembre de 1827 (AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 88).

35. Ordres de Zambrano al comte d'Espanya, amb data de 12 de setembre de 1827 (AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 85). V. també TORRIAS (1967), p. 63-71.

36. Cartes a la caixa *Expedientes e informaciones. 1826-1828* a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADiocB).

37. Proclama amb el títol de *El Rey*, datada a Tarragona el 28 de setembre de 1827. Un exemplar al lligall 3.009, *Estado*, AHN.

38. Per a aquesta qüestió v. TORRIAS (1967), p. 72-87, i ANGUERA (1993), p. 77-86.

39. «Itinerario general del Rey Nuestro Señor desde San Lorenzo a Catalunya», lligall 49.649, *Consejos*, AHN. També a «Memoria...», p. 281 i 314.

40. «Insurrección...», f. 52. Ja el mes de desembre de 1826 el Marquès de Campo Sagrado informava que els Malcontents de l'Aleixar anaven cridant «muera Fernando 7º. Viva Carlos 5º» (carta amb data de 29 de desembre de 1826) i el mes de març de 1827 era el capità general de València qui informava que a Amposta, Peníscola i Tortosa se sentien crits de «Carlos V» (carta amb data de 17 de març de 1827, totes dues a l'AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 83).

41. Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE), «Correspondance politique. Espagne», vol. 745, f. 37-41 (reproduït per TORRIAS (1967), p. 205-211).

ELS MALCONTENTS AL CORREGIMENT DE VILAFRANCA: UN EXEMPLE⁴²

Al corregiment de Vilafranca la primera notícia que tenim dels Malcontents és que a la matinal del 22 de març es trobà penjat un pasquí a la plaça en el qual s'acusava el governador i el comandant de voluntaris reialistes de ser proconstitucionals:

Aquí llejireu la beritat
del que ya en est paper plantat
sabreu quel governador
del Rey també es traïdor.⁴³

Pel que fa pròpiament a l'aixecament dels Malcontents, les primeres notícies són referents als aldarulls produïts a Igualada el mes de maig, quan un grup de Voluntaris Reialistes sortí de la vila i després hi tornà, «sin que nadie les dijese nada», cosa de la qual es queixava el vicari episcopal de Barcelona Josep Avellà, afegint que aquesta impunitat «dio lugar a que la sublevación tomase incremento, y aún a que entre la gente idiota se propagase más la voz de que el Rey nuestro señor lo quería así para salir de la esclavitud».⁴⁴

El dia 20 de juny, el sotstinent il·limitat i veí de Vilafranca Pere Morató,⁴⁵ acompanyat d'Isidre Vallès, ambdós armats, sortien d'aquesta vila en direcció a Igualada on pretenien reunir-se amb els Malcontents de l'Anoia, segons l'informe emès pel governador de Vilafranca, Josep de Olzinellas, que afegia que «no habían podido alcanzarlos los mozos de la Escuadra que los persiguieron, pero que éstos habían observado mucha tranquilidad en Pon]ntons y otros pueblos».⁴⁶ La trama conspirativa, però, tenia ramificacions a l'Anoia, on Morató havia fet córrer que «lo que hacía era de orden de S.M. que no le faltaría peseta y media diarias, y que estas no se acabarían».⁴⁷ El dia 2 de juliol una partida de Malcontents formada per «realistas y paysanos», comandada per l'esmentat Morató, entrava a la Llacuna i després marxava cap a Sant Magí de la Brufaganya, sembla que en direcció a Berga. Pere Morató i Joan Sala (tinent il·limitat de la Bisbal del Penedès) es convertiran en els caps més importants dels Malcontents al corregiment de Vilafranca.⁴⁸

42. Si no diem el contrari la informació sobre els Malcontents que citem en aquest apartat procedeixen dels lligalls 49.632 i 49.633 de la secció de *Consejos* de l'AHN.

43. V. l'expedient 15, de la caixa xxvi (1827) de la secció «Processos del segle XIX» de l'AJ-AHCVP. La tàctica de penjar pasquins a determinats indrets de la vila, on es concentraven els jornalers per anar a treballar, ja s'havia utilitzat pel reialistes durant el Trienni, v. ARNABAT (1991), p. 24-29.

44. Informe de Josep Avellà al Ministre amb data de 16 d'octubre de 1827, lligall 49.663, *Consejos*, AHN. En el mateix sentit s'expressava el duc d'Almenara en data de 7 d'octubre de 1827, en una carta dirigida al rei, servada en el mateix lligall que l'anterior. V. també «Memoria...», p. 206. V. també una carta anònima a Antonio Bages (20 de setembre de 1827), i reproduïda per SUÁREZ (1972), p. 307-311. Sobre el comportament polític de Josep Avellà v. Gaspar FELLU (1972), *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*, Barcelona IEC, i Joan BADA (1986), *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim 1808-1833*, Barcelona: Herder.

45. Pere Morató era natural de Pontons i havia participat a les ordres de Joan Romagosa en els aixecaments reialistes de 1822, aconseguint al final d'aquesta guerra (1823) el grau de sotstinent, però a l'igual que d'altres oficials graduats en les guerres del Trienni, fou declarat il·limitat, i més tard capità de voluntaris reialistes. Tota la informació al seu expedient personal a l'AGMS, Secció 1a, Divisió 1a, lligall M-4.270.

46. «Insurrección...», f. 45-46. Més informació al lligall 49.631 *Consejos* AHN.

47. V. la carta d'Antoni Morató a Antoni Figueres, convidant-lo a sumar-se a la revolta (ligall 49.631, *Consejos* AHN). També a l'Informe del Reial Acord, f. 46; SUÁREZ (1972), vol. 1, p. 70-71, vol. 2, p. 117-118; i Daniel RUBIO (1988), «La Guerra de los Agravados (Malcontents). 1827 en Cervera», *Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*, Cervera, p. 341-359.

48. V. la nota del superintendent general de policia del regne (10 de juliol de 1827) dirigida al ministre de Gràcia i Justícia reproduïda per SUÁREZ (1972), p. 117-119, p. 118 per a aquesta qüestió.

El dia 1 de juliol sortien alguns voluntaris reialistes als carrers d'Igualada cridant «Viva el Rey, viva la Religión y la Inquisición y muera la policía y los negros». L'endemà, el mateix grup, junt a d'altres paisans d'aquesta vila, cridaven de nou pels carrers: «Viva el rey, viva la religión y fuera la policía»,⁴⁹ i després una seixantena marxaren de la vila dirigits per Joan Font *el Vidrier* i Josep Rigorjas. El moviment fou, finalment, sufocat per les tropes del mariscal de camp, Josep Carratalà, i la majoria de voluntaris reialistes tornaren a les seves cases, però una bona part d'ells foren separats de l'esmentat cos. Com assenyala el marquès de Campo Sagrado, capità general del Principat, en un informe al rei: «Estas prontas medidas hicieron que a las veinticuatro horas dejasen las armas los sublevados de Igualada, quedando tranquilo el distrito de Villafranca.»⁵⁰ Això no devia ser cert del tot, perquè segons una carta d'un particular d'Igualada a Josep Miralles de Cervera:

La fuerza de estos malvados por ahora no es nada, pues sólo son un puñado de ellos que se hallan vagando y reclutando gente, en Collbató es un tal Ataella tabernero que se ha fugado, y se sabe profirió éste que reenganchaba gente para venirse a Caravás; por lo que en vista de cuanto expongo me encargó el general vigilemos mucho y hostilizemos estos revoltosos que bajo el color de viva el Rey y Religión, no hacen más que perturbar las sabias disposiciones del Rey y Gobierno.⁵¹

El marquès de Campo Sagrado havia proposat al Consell de Ministres que, per evitar el «escandaloso principio de sublevarse y volverse a sus hogares», es fes extensiu l'indult del 30 d'abril a aquells que s'havien sublevat:

Bajo el grito de «Viva el Rey, la Religión. Muera la policía y el mal gobierno» [...] en los corregimientos de Mataró y Villafranca, pero con la diferencia de no permitir sigan en las filas realistas los que pertenecieron a ellas, [...]; que los cabecillas sufran toda la pena prevenida en los Reales Decretos de 17 y 21 de Agosto de 1825; que se asegure la persona del paisano Juan Font (a) el Vidrier, que aparece ser uno de los motores en Igualada; que se detenga a los presentados en este pueblo y en el de Granollers, para tomarles declaraciones indagatorias, por si hubiese la suerte de adquirir alguna luz sobre los principales autores de estas maquinaciones; que respeto a los sublevados por reincidencia, se fusile sólo a los cabecillas, secuestrándose los bienes a los demás, y destinándoles a servir en el fijo de Ceuta por el tiempo de ocho años si hubiesen servido a las filas Realistas, y por el de seis a los que no tengan dicha circunstancia, publicándose en todos los pueblos esta resolución; y por último, que se recojan las armas a todos los que tienen licencia de usarlas observándose una escrupulosa indagación para volver a concederlas.⁵²

49. Més informació sobre aquest fet als lligalls 49.631 i 49.632 de *Consejos* de l'AHN.

50. «Extracto de los partes, providencias y reales órdenes más notables sobre las ocurrencias de Cataluña desde la primera conspiración de Tortosa, acaecida en agosto de 1825, hasta el recibo de la noticia que S.M. se dignaba pasar al Principado. Tarragona, 26 de octubre de 1827. El Marqués de Campo Sagrado», servat al lligall 49.632 *Consejos* AHN.

51. Carta datada a Igualada el 8 d'agost de 1827 (Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Fons Municipal. Correspondència. 1827), reproduïda per Rubio (1988), p. 357-358. Podria tractar-se d'una carta xifrada en la qual Miralles donaria informació sobre el moviment dels Malcontents per aquells que volguessin afegir-s'hi. En tot cas cal assenyalar que Josep Miralles, comandant dels voluntaris reialistes de Cervera, i que havia lluitat junt al seu pare Pau Miralles a la guerra reialista del Trienni, no s'afegí a l'aixecament dels Malcontents, tot i que sí que participà a la guerra carlina (v. José Mª RAZQUIN (1977), *Los Miralles, guerrilleros realistas y del carlismo*, Lleida: IED).

52. Acta del Consell de Ministres, sessió de 14 de juliol de 1827, reproduïda per SUÁREZ (1972), vol. 2, p. 26-27. V. també «Extracto...», p. 196.

La segona quinzena de juliol fou més o menys tranquil·la, però, a començaments d'agost el corregidor de Vilafranca informava que

[...] uno llamado Vidal que había servido de Sargento en la División Lorenzo Tambó pretendió seducir a algunos, suponiendo que el Rey N.S. está mui apurado, y se valia de medios secretos para hacer que se armase gente de su partido, y que él tenía orden de S.M. para ello, que N. Cargol estaba autorizado para lo mismo, que querrán proclamar la Religión y al Rey, que desian Mueran la Constitución y mueran los negros; que Caragol era el General del levantamiento, y que contaban con los Realistas de la comarca.⁵³

Al mateix temps, a Canyelles hi havia escopetades entre els mossos de l'esquadra de l'Arboç i els Malcontents que tombaven pel Garraf. Al mateix temps, una petita partida capitanejada per Bolitx, no sabem si de Malcontents o de bandolers, fou assetjada pels mossos d'esquadra a Sant Miquel d'Olèrdola i fins a Torrelles.⁵⁴ Sembla que hi havia dos tipus de partides: les manades per caps importants i ideologitzades, i les més petites i locals de caire més conjuntural que vivien dels saquejos.⁵⁵

L'estacionament a Vilafranca de 300 soldats de tropa del desè regiment aconseguí que la revolta no esclatés amb gaire força en aquest corregiment. En paraules del marquès de Campo Sagrado: «disolvió la revolución en Villafranca y contuvo los sediciosos de Tarragona».⁵⁶ Més que dissoldre *la revolución*, la presència de la tropa va impedir que el corregiment es convertís en un camp de batalla durant la guerra, i possiblement que l'enrolament no fos més important; tot i així cal considerar que foren prop de 700 persones les que s'afegiren als Malcontents i, pel que sembla, la majoria voluntàriament.⁵⁷ A mitjan agost la revolta al camp de Tarragona adquiria una força espectacular i, per altra banda, arribava al corregiment de Vilafranca Agustí Saperes *Caragol*⁵⁸ amb uns 300 homes. *Caragol*, amb els seus homes i amb els que s'hi afegiren del corregiment, entrà a Igualada el 13 d'agost. Les tropes aquarterades a Vilafranca i Molins de Rei sortiren en persecució de *Caragol*, i el derrotaren el dia 16 d'agost a Pierola, tot i que continuà tombant pel corregiment, tenint com a base la vila de Martorell. Els Malcontents donaren la seva versió de la batalla dient que: «en Piera, donde [las tropas del ejército] tuvieron la avilantez de vitorear la Constitución, en varias casas de campo del término de Pierola en que asesinaron algunos paisanos, mujeres y niños indefensos, como también algunos excesos cometidos contra varios eclesiásticos de esta ciudad».⁵⁹

Els Malcontents continuaren passejant-se pel corregiment, malgrat les notícies oficials. I així, per la correspondència particular, sabem que el dia 18 van passar per Piera i Vallbona, i que des d'aquesta població «hizieron correrías por las inmediaciones de Capellades y por algunos pueblos inmediatos al camino de Villafranca en donde sufrieron varios ataques de las tropas acantonadas

53. «Insurrección...», f. 47-48.

54. Carta de Lluís Blanc i Graells, Vilafranca a 11 d'agost de 1827, servada al lligall 3.009 *Estado* AHN.

55. ANGUERA (1993), p. 26.

56. «Extracto...», p. 191 i 196 i «Memoria...», p. 208.

57. Només Antoni Nadal de Sant Quintí manifesta «que fue con los sublevados a la fuerza porque le prendieron» (Lligall 51.558, *Consejos*, AHN).

58. V. TRIBÓ (1986), p. 563-567.

59. Nota de l'Ajuntament de Manresa amb data de 29 d'agost de 1827 (Lligall 49.632, *Consejos*, AHN). La versió de l'exèrcit pot trobar-se en la carta del general Josep Carratalà adreçada al general Manso, datada a Masquefa el 16 d'agost de 1827 (AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 88).

en aquella Villa». ⁶⁰ El dia 15 una partida de Malcontents s'havia apoderat dels cabdals del portatge del Bruc. Un informe francès, datat a 21 d'agost, després de fer un repàs a la sublevació i als seus dirigents, analitzava la situació a cada corregiment, i pel que fa al de Vilafranca deia: «Vilafranca est tout disposé; il a déjà fourni des recrues a la bande de Caracol. Il y a eu aussi quelques mouvements, mais on ne peut encores les assimiler aux autres ni bien clairement les définir». ⁶¹

A finals d'agost, tot sembla indicar que la revolta dels Malcontents va perdent força al corregiment de Vilafranca, ⁶² tot i que encara mantenien una important força a l'Anoia que, junt a la conca de Tremp i la Segarra, eren els seus principals reductes. El 10 de setembre entrà a l'Arboç una partida d'uns 300 Malcontents exigint una contribució tot i que s'emportaren molt menys del que demanaven. ⁶³ El 19, les tropes de Joan Rafi ocuparen Altafulla com a part del bloqueig de Tarragona. Sembla, però, que el cop definitiu el reberen quan intentaren d'ocupar Vilafranca del Penedès el dia 24, i foren refusats per les tropes del general Manso i perseguits fins a Torredembarra, on foren definitivament derrotats, causant-los 60 morts i 15 presoners. ⁶⁴ Aquesta derrota i l'indult promès pel rei el dia 28, van fer que la immensa majoria de Malcontents s'hi acollissin i tornessin a casa seva. La primera setmana d'octubre la majoria de Malcontents i dels seus caps es presentaven a les autoritats civils i militars corresponents. El ministre Calomarde afirmava en un comunicat del 3 d'octubre que: «la [división de sublevados] de Vilafranca del Panadés se disolvió al recibo de la Real Alocución retirándose sus individuos a los pueblos de su domicilio, habiéndose presentado en esta plaza a disposición de S.M. don Pedro Morató que era su jefe». ⁶⁵

Un dels aspectes que resten més foscos d'aquesta guerra és el paper que jugà el dirigent reialista penedesenc Joan Romagosa. ⁶⁶ Sembla que, tot i que podria sentir-se ideològicament prop dels Malcontents, el fet d'haver aconseguit una bona graduació (mariscal de Camp) i un bon destí (gobernador de Mataró) l'incomodava força el conflicte. De fet, va actuar d'intermediari entre els Malcontents i el rei, tant en una direcció com en l'altra. Precisament pel seu coneixement dels revoltats, el Consell de Ministres de l'11 d'agost acordà que:

Mediante el conocimiento que [...] tiene del Principado, y a la grande influencia que disfruta en él, se le pida informe reservado sobre el origen, progreso y estado actual de los movimientos sediciosos que se han manifestado en dicha provincia [de Cataluña] y de las providencias que deberán adoptarse para extinguirlos. ⁶⁷

Romagosa anà a Madrid a informar personalment el rei, i aquest li manà que tornés a Catalunya amb l'objectiu de «procurar el orden y tranquilidad de este Principado» aprofitant la seva ascendència sobre els caps dels Malcontents. Romagosa s'entrevistà amb el cap dels Malcontents del camp de Tarragona, Joan Rafi, aconseguint una mena de treva, però aquesta treva

60. Carta de Josep Antoni Rovira des d'Igualada amb data de 22 d'agost de 1827, servada al lligall 3.009 *Estado* AHN.

61. AMAE «Correspondance politique. Espagne», vol. 745, f. 37-41 (reproduït per TORRAS (1967), p. 205-211).

62. V. la nota dirigida a José Víctor de Oñate (Cervera, 26 d'agost de 1827) i reproduïda per SUÁREZ (1972), p. 400-403.

63. Gaietà VIAPIANA (1927), *Notes històriques de la parròquia i vila d'Arbós*, l'Arboç, p. 274.

64. ANGUERA (1993), p. 57.

65. Lligall 3.009, *Estado*, AHN.

66. Per a aquest personatge v. Manuel BOPARULL (1986), *Don Joan Romagosa i Pros. Un general del Penedès*, Vilafranca: Caixa Penedès, p. 111-154; per a aquest període. V. també TORRAS (1967), p. 60-62.

67. Acta del Consell de Ministres, sessió d'11 d'agost de 1827 (reproduïda per SUAREZ (1972), vol. 2, p. 35).

no fou respectada per les autoritats militars, començant pel comandant general de Catalunya Juan Antonio Monet.⁶⁸

No hem localitzat l'informe que hauria redactat Joan Romagosa, però no ens estranyaria gens que fos un que figura com anònim, on, sense manifestar-se a favor de l'aixecament, diu entendre'n les causes: el poc càstig als liberals, la protecció de les autoritats vers aquests i la seva actuació a cara descoberta, la col·locació de molts oficials liberals a l'Exèrcit i de funcionaris *negres* a l'Administració, la poca *purificació* (repressió), la corrupció general sobretot a les duanes, l'actuació de la policia, els constrenyiments militars als pobles per l'endarreriment de les contribucions, la nova contribució de palla i utensilis, la manca de pagament dels sous dels oficials indefinits i il·limitats i l'enrolament sense filtre dels voluntaris reialistes.⁶⁹

Del corregiment de Vilafranca, segons les llistes dels batlles dels pobles, sortiren unes 700 persones a incorporar-se a les files dels Malcontents.⁷⁰ La seva participació no es va limitar al corregiment de Vilafranca, on actuaren de forma més o menys constant al llarg dels mesos d'agost i setembre uns 300 homes (procedents del Baix i Alt Penedès, Garraf i una part de l'Anoia) comandats per Joan Sala *Sastret* i Pere Morató, que seria nomenat per la Junta de Manresa governador interí del corregiment de Vilafranca. Una altra part important dels Malcontents, uns 150 homes (del Tarragonès i l'Alt Camp), actuaven al camp de Tarragona a les files comandades per Joan Rafi Vidal; i una altra part, formada per uns 250 homes (de l'Anoia i Baix Llobregat) a les ordres de Joan Font s'incorporaren a les files d'Agustí Saperes i actuaren pel nord del corregiment de Vilafranca i pels de Manresa i Cervera.⁷¹ De fet, els Malcontents del corregiment de Vilafranca tombaren, a més de per aquest corregiment, pels de Manresa, Tarragona, Montblanc, Vic, Berga, Girona, Camprodon, Puigcerdà, i fins i tot pel sud de França.

En finalitzar la revolta, i segons els documents oficials, es presentaren a l'indult 671 dels 694 sublevats (un 97 %) al corregiment de Vilafranca, percentatge semblant al del conjunt de Catalunya (96,6 %).⁷² Pel que a fa l'armament quasi la meitat restà amagat pels caps de partida, i l'altra meitat s'entregà a les autoritats locals o a les militars: en total 382 armes (carrabines, fusells i escopetes). La majoria dels indultats que no es presentaren amb les seves armes declaren que els les havien fet deixar: «se la quedó su comandante», o bé que «se le extrabí en una acción de guerra».⁷³

Un cop finalitzada la revolta dels Malcontents, es dirigiren un seguit d'escrits al Reial Acord queixant-se de diferents aspectes relacionats amb aquest conflicte.⁷⁴ Pel que fa al corregiment de Vilafranca en coneixem dos, el que va escriure Antonio Albinó queixant-se del comportament del governador de Vilafranca, tant per la suposada mala defensa de la vila com pels constrenyiments, i el

68. Cartes de Joan Romagosa i Joan Rafi datades a Valls el 20 de desembre de 1827, i resposta de Juan Antonio Monet a Romagosa datada a Tortosa el 22 de setembre (AHM, *GERFVII*, caixa vi, carpeta 88).

69. Reproduït a SUÁREZ (1972), vol. 3, p. 29-33. També publicà un ban com a comandant de Mataró (29 de juny de 1827), en contra dels Malcontents (reproduït a SUÁREZ (1972), vol. 2, p. 115-117).

70. Dades als lligalls 51.557 i 51.558, *Consejos*, AHN.

71. Informació extreta de les declaracions dels indultats recollides al lligall 51.558, *Consejos*, AHN.

72. Les dades, tant del corregiment com de Catalunya, al lligall 49.557 *Consejos*, AHN.

73. Informació a partir del lligall 51.558, *Consejos*, AHN.

74. Informe dels fiscals del Reial Acord de l'Audiència al rei (19 de novembre de 1827), reproduït per SUÁREZ (1972), p. 207-245 (p. 243-244 per a aquesta qüestió).

que van fer Francesc Ubach i Antoni Furtuny en nom «de una multitud de vecinos de Igualada» que havien abandonat la vila d'Igualada per por dels Malcontents i que sol·licitaven que es desarmés el batalló de Voluntaris Reialistes «de dicha Villa que tomó parte en la rebelión de lo cual resulta grande perjuicio a sus familias y a las fábricas de ella», ahora que denunciaven la col·laboració amb els Malcontents de l'alcalde major i l'ajuntament, cosa per la qual sol·licitaven un canvi de consistori, petició a la qual accedí parcialment la Reial Audiència. Que aquesta queixa no devia ser exclusiva d'aquest corregiment ho demostra el fet que es canviessin una bona part de les autoritats polítiques dels corregiments catalans desplaçant-les a altres indrets d'Espanya, per exemple l'alcalde major de Vilafranca, Plácido Duran y Juliá, fou enviat a Novelda, sent substituït per Plácido Otal; i el d'Igualada, Joaquin Vélez de Hoyos, a Villarejo de Fuentes. En canvi, es crearen noves alcaldies majors en aquelles viles que havien estat fidels al govern, com les de Vilanova, ocupada per Magí Grau, la de Sitges per Francesc Domènech Aunés, i la de Capellades per José Maria Corrogio.⁷⁵ També fou nomenat un nou governador polític i militar de Vilafranca: el brigadier Carlos Ulman.

Una altra de les mesures adoptades fou la purga dels cossos de Voluntaris Reialistes i dels seus caps; així, els que participaren en els aixecaments en foren exclosos. Per altra banda, la majoria dels dirigents foren empresonats i enviats sis anys a Ceuta: el tinent Pere Morató i el seu ajudant Josep Nadal *Barceló*, Pau Mañé (sotstinent), Francesc Marcó (sergent) i cinc soldats Malcontents de Vilafranca del Penedès: Josep Bas, Josep Fuster, Ventura Roca, Ventura Nobí i Cristòfol Nobí.⁷⁶ Quatre oficials il·limitats del corregiment de Vilafranca foren condemnats a diversos anys de presó a Tarragona: Joan Sala, Josep Romeu, Josep Tudó, i Antoni Farré.⁷⁷ Alguns Malcontents, com Domènec de Caralt, preferiren refugiar-se a França i continuar la conspiració des d'allà, tal com informava el capità general de Catalunya l'abril de 1828: «los rebeldes refugiados en Francia persisten en sus infames proyectos».⁷⁸

QUANTS EREN?

Tal com ja hem assenyalat, les llistes oficials de Malcontents ens donen una xifra d'uns 8.000 homes arreu de Catalunya (vegeu el quadre 1),⁷⁹ però la informació dispersa que han pogut recollir els historiadors que han estudiat aquest aixecament i les notícies publicades a la premsa, ens fan pensar en que, com a mínim, el nombre de Malcontents seria el doble, i la majoria d'estudiosos l'eleven fins a 20.000 homes.⁸⁰ Nosaltres considerem aquesta darrera xifra com a força vàlida tenint en compte l'ocultació que feien les autoritats locals a l'hora de donar notícia dels fugits.⁸¹ Això voldria dir que un 13,3 % dels veïns o dels homes en edat d'incorporar-se a la guerra s'enrolaren amb els Malcontents a Catalunya.

75. Informació al lligall 49.663, *Consejos*, AHN. També al *Diario de Barcelona*, de 30 de març i 25 de maig de 1828.

76. Acords de la Reial Audiència de Catalunya amb data de 16 i 30 d'abril de 1828, expedient núm.3 del lligall 48.908 i lligall 51.558, *Consejos*, AHN.

77. Lligall 51.558, caixes 1 i 2, *Consejos*, AHN.

78. Carta escrita des d'Isona el 24 d'abril de 1828, lligall 17.425 *Estado*, AHN.

79. De fet, la dada oficial és la de 7.100 malcontents, però a aquesta relació cal afegir-hi els 502 del corregiment de Cervera i els 233 del de Figueres (les dades a l'AHN, *Consejos*, lligall 51.557), cosa que ens donaria una xifra propera als 8.000 malcontents registrats oficialment.

80. V., per exemple, TORRAS (1970), p. 127, basant-se en fonts diplomàtiques franceses que donen la xifra de 22.337 homes armats a les files dels Malcontents (AMAE «Correspondance Politique. Espagne», vol. 745, f. 136).

81. V. ANGUERA (1993), p. 51-53.

QUADRE 1
ELS MALCONTENTS A CATALUNYA (1827)

<i>Corregiment</i>	<i>veïns</i>	<i>Malcontents</i>	<i>%</i>
Barcelona	24.070	171	0,7
Cervera	6.591	502	7,6
Figueres	7.855	233	3,0
Girona	20.407	1.041	5,1
Lleida	8.742	584	6,7
Manresa	8.057	398	4,7
Mataró	11.367	387	3,4
Puigcerdà	4.094	53	1,3
Talarn	4.797	28	0,5
Tarragona	24.949	3.125	12,5
Tortosa	9.797	255	2,6
Vic	10.848	744	6,9
Vilafranca	9.281	314	3,4
Total	150.855	7.835	5,2

Segons les relacions que trameteren els pobles, al corregiment de Vilafranca hi hagué 694 homes que s'incorporaren a les files dels Malcontents (vegeu les dades al quadre 2).⁸² Això significa un 0,9 % de la població del corregiment (76.840 habitants) o un 3,6 % dels homes en edat de prendre les armes (d'entre 16 i 40 anys, que representen una quarta part de la població), dada amb la qual ens sembla molt més coherent de treballar i amb la qual operarem quan parlem de percentatges. Això demostra que al corregiment de Vilafranca la participació amb els Malcontents fou baixa respecte al conjunt de Catalunya (5,2 %). Segurament hi va influir que, com hem dit, a la seva capital s'hi va instal·lar de forma permanent una gruixuda tropa de l'exèrcit. Tot i que treballem amb aquestes dades, pensem que el nombre total de Malcontents del corregiment de Vilafranca podria aproximar-se al miler de persones, cosa que representaria un 5 % dels homes d'entre setze i quaranta anys, però al mateix temps el percentatge de Malcontents sobre els veïns arreu de Catalunya aplicant aquestes mateixes modificacions s'ampliaria fins al 13,3 %, com ja hem vist. En tot cas unes xifres força inferiors a la dels que prengueren les armes contra la Constitució durant el Trienni Libe-

82. Les dades oficials donen pel corregiment de Vilafranca 314 malcontents, dels quals es presentaren 305. Un altre document, el que fa referència als presentats a l'indult i les armes entregades, dona una xifra de 600, però tot i així hi continuen mancant els municipis que estaven inclosos en el de Tarragona però que formava part històrica del Penedès. Després d'afegir-hi aquestes dades i fer algunes rectificacions, com treure 16 malcontents de Sant Martí de Riudeperes que hi figuren, ens queden les dades que oferim. Totes les dades a l'AHN *Consejos*, lligall 51557.

ral que doblaven aquesta quantitat,⁸³ però superiors als que posteriorment s'enrolaren en el primer carlisme i els matiners.⁸⁴

D'ON EREN?

Pel que fa a la geografia del Malcontents a Catalunya, el nombre més important de Malcontents el trobem als corregiments de Tarragona amb 3.125 homes,⁸⁵ Girona amb 1.041, Vic amb 744, Lleida amb 584 i Cervera amb 502. En conjunt, el nombre de Malcontents en aquests cinc corregiments representen les tres quartes parts del total. Si ens fixem en el percentatge de Malcontents sobre el nombre de veïns, els corregiments amb índexs més alts de Malcontents són: Tarragona amb el 12,5 %, Cervera amb el 7,6 %, Vic amb el 6,9 %, i Lleida amb el 6,7 %, seguides de Girona amb el 5,1 % (vegeu el quadre 1). Podem assenyalar, doncs, que en el conjunt de Catalunya la procedència geogràfica dels Malcontents corresponia, majoritàriament, a les zones empobrides del prelitoral i el centre, és a dir, als corregiments de Tarragona, Vic, Lleida, Girona i Cervera. En canvi hi havia molt poca presència de Malcontents procedents de les zones més pobres (corregiments de Tàrrn i Puigcerdà) i de les zones més desenvolupades econòmicament (corregiments de Barcelona i Mataró).⁸⁶

Pel que fa a la geografia dels Malcontents al corregiment de Vilafranca podem constatar una franja que travessaria el corregiment de sud-oest a nord-est amb forta presència de Malcontents i que aniria des del Tarragonès i l'Alt Camp a l'Anoia passant pel Baix i l'Alt Penedès, i de les quals quedaria lliure en bona mesura el Garraf.⁸⁷ Les comarques que aportarien més homes als Malcontents serien l'Anoia amb 250 homes i el Baix Penedès amb 121, que representarien un 5,2 % dels seus homes d'entre setze i quaranta anys, és a dir, per sobre de la mitjana del corregiment (3,6 %) i igual a la mitjana de Catalunya (5,2 %). La que menys n'aportaria seria la del Garraf, amb 44 homes amb un exigu 1,2 % dels homes adults. Al mig quedarien les comarques de l'Alt Camp amb 49 homes, l'Alt Penedès amb 125, el Baix Llobregat amb 24 i el Tarragonès amb 76, que representen entre un 3,2 i un 4,4 % dels homes adults.

Però els comportaments polítics, com és lògic, no eren homogenis a cada comarca del corregiment; de fet, només sortiren homes per enrolar-se amb els Malcontents de 53 dels 114 municipis del corregiment de Vilafranca (quadre 2). Si fixem la nostra atenció en aquells municipis que aportaren més homes als Malcontents en xifres absolutes tindrem que foren les viles més grans: Igualada (110), Vilafranca (50), el Vendrell (41), Creixell (35), Capellades (34), Piera (33), Orpí (30), Vila-rodona (25), Esparreguera i Ribes, (21) i Calafell (20). Però, en canvi, si ens fixem en el percentatge de Malcontents amb relació al nombre d'homes d'entre 16 i 40 anys, les coses canvien i ens apareixen pobles intermedis, la majoria dels quals tenen menys de 1.000 habitants: Orpí (53 %), Calafell i Llorenç (20 %), Creixell i Masquefa (18 %), Canyelles (10 %), la Nou de Gaià i Terrassola (9 %), Pobla de Montornès, la Bisbal i el Pla i Lavit (8 %).

83. V. ARNABAT (1997), p. 223-224.

84. V. Ramon ARNABAT (1997), «Conflictivitat i moviments socials en el segle XIX al Penedès», *L'Avenç*, núm. 215, p. 36-41.

85. En el cas del corregiment de Tarragona, ANGUERA (1993), p. 49-58, parla que el nombre de Malcontents seria d'entre 4.000 i 5.000 homes; això significaria un 20 % dels veïns.

86. V. TORRAS (1967), p. 35-38, FONTANA (1988), p. 228, ANGUERA (1993), p. 59-69, i TRIBÓ (1986), p. 344-346.

87. V. Ramon ARNABAT (1999), «Els Malcontents al corregiment de Vilafranca (1827)», comunicació al *II Seminari d'Història del Penedès. Els Moviments Socials*, El Vendrell, IEP.

QUADRE 2

ELS MALCONTENTS AL CORREGIMENT DE VILAFRANCA

<i>Municipi</i>	<i>Habitants</i>	<i>Malcontents</i>	<i>Total/ Presentats</i>	<i>s/habit %</i>	<i>s/h.16-40a. %</i>	<i>Armes presentades</i>
Alt Camp	5.465	49	49	0,9	3,6	6
Alt Penedès	16.970	130	125	0,8	3,2	17
Anoia	19.430	250	237	1,3	5,2	60
Baix Llobregat	2.525	24	23	0,9	3,6	15
Baix Penedès	9.240	121	121	1,3	5,2	56
Garraf	16.410	44	44	0,3	1,2	17
Tarragonès	6.800	77	72	1,1	4,4	13
CORREGIMENT	76.840	694	671	0,9	3,6	184

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de població que facilita Vicente FRIGOLA (1824), *Relación de los pueblos que componen el Principado de Cataluña*, Barcelona: Brusi, i dels Malcontents del lligall 51.557 de la secció de *Consejos* de l'AHN.

Es confirmen, doncs, les hipòtesis formulades pel conjunt de Catalunya, és a dir, la geografia dels Malcontents coincideix força amb aquelles zones que havien tingut un important desenvolupament econòmic el darrer terç del segle XVIII al voltant de la viticultura i de les activitats menestrals relacionades, i que ara patien una profunda crisi econòmica producte de la davallada dels preus agraris.⁸⁸ Per altra banda, cal assenyalar que, tot i que sovint s'ha parlat d'un moviment camperol i rural, una part important dels Malcontents del corregiment sortiren de les viles. Un total de 304 Malcontents (44 % del total) van sortir de les vuit viles del corregiment que tenien 2.000 habitants o més, i si hi afegim els que van sortir de les viles que tenien entre 1.000 i 2.000 habitants, la xifra arriba a 404 (58,5 %). És a dir, més de la meitat dels Malcontents del corregiment de Vilafranca van sortir de pobles i viles de més de 1.000 habitants. El mateix va passar al corregiment de Cervera, en el qual Solsona aportà 115 homes, Cervera 63 i Cardona 57, és a dir, que entre aquestes tres ciutats i viles aportaren la meitat del total.⁸⁹ Segons el fiscal de la Reial Audiència, els Malcontents «tienen grande influencia en las ciudades para aumentar su bando».⁹⁰ De fet, el mateix Fiscal manifestava que era vital evitar que els Malcontents ocupessin més ciutats per evitar «los auxilios que podrían sacar de ellas, y de la influencia que podrían darles en la opinión de los pueblos para estender y

88. V. Ramon ARNABAT (1996), *Vins, aiguardents, draps i papers. Economia i societat al corregiment de Vilafranca el tombant dels segles XVIII i XIX*, Vilafranca: Museu de Vilafranca.

89. Si hi afegim els de les viles d'Oliana, Riner i Agramunt, sumen les dues tercers parts del total, segons les dades que aporta TORRAS (1970), p. 128.

90. «Insurrección...», f. 49.

asegurar su dominación». Pere Anguèra ha plantejat, i em sembla que amb molt d'encert, que l'inici de la conspiració es va fer a les ciutats i després s'estengué pel camp.⁹¹

QUI EREN?

Si fixem la nostra atenció ara en quina fou la base social dels Malcontents, podem apreciar alguns aspectes prou clars. Primer, la important presència dels voluntaris reialistes a les seves files, fins a constituir més de la meitat de la seva força i, en casos com el d'Igualada, més de les dues terceres parts, i el mateix passa en el cas del corregiment de Cervera on els voluntaris reialistes representen quasi les dues terceres parts del total.⁹² El fiscal de la Reial Audiència afirmava que «se les han pasado muchos Voluntarios Realistas con sus Gefes y Oficiales, que de otros se han ido bastantes voluntarios aunque sin Jefes ni Oficiales, o les han entregado las armas», i afegia que «se sostienen por los Oficiales ilimitados, Voluntarios Realistas, y paisanos, entre los cuales probablemente estará el maior número de los que sirvieron a las órdenes de aquellos contra el gobierno constitucional».⁹³ I aquí trobem una altra de les claus per explicar la força que adquiriren en poc temps els Malcontents: la capacitat de mobilització dels seus caps naturals, la majoria d'ells oficials il·limitats o caps dels cossos de voluntaris reialistes, amb els quals ja havien participat, no feia més de quatre anys en una altra guerra, la reialista de 1822-1823. Si a això hi afegim que els voluntaris reialistes ja disposaven d'armes, que sabien manejar-les i que ja havien participat en un altre aixecament, podrem entendre el seu ràpid desplegament i la seva força.

El segon aspecte que cal tenir en compte és que la majoria dels seus dirigents, oficials il·limitats, eren vells caps reialistes insatisfets amb la seva situació, ja que es creien poc recompensats per Ferran VII malgrat els esforços que havien fet per retornar-li el ceptre absolut.⁹⁴ Al corregiment de Vilafranca, dels dinou oficials il·limitats que hi havia, dotze (63 %) participaren en la revolta, dos dels quals foren els caps de la revolta al corregiment Pere Morató i Joan Sala; mentre que set (37 %) es mantingueren al marge.⁹⁵ També hi participaren, encara que en un percentatge molt inferior, sis oficials dels cossos de voluntaris reialistes, com els capitans: Joan Barril (Torredembarra), i els sots-tinents: Josep Gomis (Calafell), Martí Figols (Torredembarra), Pau Ponsa i Joan Vidal (Piera), Jaume Ribas (Sant Quintí). De fet, hi ha una estreta relació entre el paper dels oficials il·limitats i el nombre de Malcontents de cada població; així, allà on aquests no s'hi incorporaren, com és el cas de Vilanova i la Geltrú, el nombre de Malcontents fou molt reduït.

Un tercer aspecte és el referent als grups socials als quals pertanyien aquests Malcontents. El fiscal de la Reial Audiència deia que eren «casi todos personas de baja esfera, sin ninguna instrucción ni arraigo, instrumentos a propósito para cualquiera maldad».⁹⁶ Però qui eren aquestes «personas de baja esfera»? ja que tant voluntaris reialistes com oficials il·limitats i paisans eren bàsicament

91. Idea expressada per ANGUERA (1993), p. 85 i TORRAS (1967), p. 42-43.

92. TORRAS (1970), p. 127-130. Menys importància semblen tenir al Baix Llobregat segons TRIBÓ (1986), p. 558-560.

93. «Insurrección...», f. 49.

94. Això ha estat assenyalat per tots els historiadors dels Malcontents: TORRAS (1967), p. 38-40; TRIBÓ (1986), p. 544-545, i ANGUERA (1993), p. 67-68.

95. Lligall 51.558, caixes 1 i 2, *Consejos*, AHN.

96. «Insurrección...», f. 50.

jornalers agrícoles, pagesos pobres i artesans i menestrals empobrits, és a dir, gent que vivien del seu treball.⁹⁷ Pel que fa al corregiment de Vilafranca disposem de poques dades, però, que confirmi aquesta hipòtesi: els cinc Malcontents de Terrassola que es presentaren a l'indult eren tots pagesos, quatre dels quals eren casats,⁹⁸ i el mateix passava amb els nou Malcontents d'Albinyana, ja que tots eren pagesos pobres.⁹⁹ Anguera afegeix que aproximadament un 20 % dels Malcontents eren desertors de l'exèrcit,¹⁰⁰ dades que no hem pogut comprovar pel que fa al corregiment de Vilafranca.

El quart aspecte és que malgrat el predomini del món agrícola troben una important presència d'artesans i menestrals de les ciutats i viles més importants.¹⁰¹ Al corregiment de Cervera els artesans i menestrals representen una tercera part dels Malcontents.¹⁰² Al corregiment de Vilafranca es confirma aquesta apreciació, ja que, com hem vist, es produeix una important participació a les seves files d'homes procedents de les viles del corregiment, i això ens ha de fer pensar en una presència no menyspreable d'altres sectors socials, a més dels pagesos i els jornalers agrícoles, com són els artesans i menestrals. Això no és gens estrany, ja que la seva activitat estava força lligada a la conjuntura agrícola, perquè pagesos i jornalers eren els que compraven els seus productes i, si uns anaven malament econòmicament els altres se'n ressentien.

El cinquè i últim aspecte es basa en el fet que, a més dels sectors populars, altres col·lectius jugaren un paper important en la revolta dels Malcontents. Per un costat, sectors de les classes privilegiades que vivien a les ciutats més importants (ministres, magistrats, caps de l'exèrcit, etc.) que promogueren i incitaren a la rebel·lió i la protegiren mentre fou possible la seva victòria, i que posteriorment l'abandonaren a la seva sort quan ja estava a punt de fracassar. Per l'altre, un col·lectiu d'hisendats i clergat, que actuaren com a intermediaris entre la conspiració ultrareaccionària cortesana i la revolta popular dels Malcontents, i que formaren part de les juntes corregimentals.¹⁰³ Dels hisendats locals en parlen pocs informes, tot i que tant Torras com Anguera han demostrat la seva participació. En canvi, de la participació del clergat si que se'n parla sovint, per exemple a l'informe del fiscal de la Reial Audiència es diu que aquests intentaven aconseguir «restablecer la Inquisición, y hacerse prepotente por medio de la Superstición y fanatismo religioso; porque de otro modo no considera seguros sus bienes y privilegios en vistas de las opiniones que se propagaron y de las tentativas que se hicieron en tiempo de la Constitución»;¹⁰⁴ de fet, el clergat representà més de la

97. V. TORRAS (1970), p. 127-130, referint-se al corregiment de Cervera: quasi la meitat eren pagesos (i només 10 de 227 eren hisendats), una cinquena part jornalers agrícoles, i més d'una quarta part artesans i menestrals. V. també RUBIO (1988), p. 352-357; ANGUERA (1993), p. 59-75; i TRIBÓ (1986), p. 558-560.

98. Document procedent de l'Arxiu Municipal de Torrelavit i facilitat per Pere Camps.

99. Hem creuat les dades de Malcontents (al lligall 51.557 *Consejos* AHN) amb les del Padró d'Albinyana de l'any 1824 (cedit per Manuel Bofarull).

100. ANGUERA (1993), p. 65-66.

101. V. TORRAS (1967), p. 35-38, FONTANA (1988), p. 225, TRIBÓ (1986), p. 558-560, i ANGUERA (1993), p. 60-61.

102. V. TORRAS (1967), p. 35-38, i (1970), p. 128.

103. TORRAS (1967), p. 55-56 i ANGUERA (1993), p. 43-48.

104. Sobre el comportament del clergat v. pel que fa als seus dirigents: M. JESÚS LLAVERO i DANIEL RUBIO (1995), «Els bisbes de ponent i el pre-carlisme», Josep M. SOLÉ i SABATÉ (dir.), *Literatura, Cultura i Carlisme*, Barcelona: Columna, p. 89-116, i per la seva base Pere ANGUERA (1992), «La ideologia del clergat tarraconí a la crisi de l'Antic Règim», *Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Ecclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona, p. 91-149.

meitat dels components de les juntes corregimentals dels Malcontents. Al corregiment de Vilafranca, concretament al monestir de Poblet, se situava el centre de la societat secreta ultrareialista *El ángel exterminador*, i la participació de frares en l'aixecament està força documentada.¹⁰⁵

PER QUÈ S'AIXECAREN?

Quins eren els arguments que utilitzaven els Malcontents per aixecar-se contra un règim polític que semblava el seu? Si fem cas a les diferents proclames i crits llançats per ells mateixos, o de l'informe que suposem que va realitzar Romagosa i que ja hem citat, les raons serien bàsicament tres: volien augmentar la repressió sobre els liberals (per això es reclamava la reinstauració de la Inquisició); exigien de treure els liberals infiltrats al govern, l'administració, la policia i l'exèrcit i així alliberar al rei de la seva influència i, finalment, reclamaven justícia pels guerrillers reialistes de 1822-1823.¹⁰⁶

El primer punt de l'argument era el poc càstig que s'hauria infringit als liberals i la protecció de les autoritats vers aquests, cosa que els permetia d'actuar a cara descoberta i que molts d'ells es mantinguessin a l'Exèrcit i a l'Administració. D'això es queixava el comandant dels Malcontents de Vic, Josep Clarà: «el Contador de Egército Piñuela que tanto blazona de Realista en esta Provincia... para colocar un pariente suyo en la Aduana de Villanueva y Geltrú, sin embargo de que dicho pariente había sido Miliciano voluntario, fue colocado en ella y sacado del dicho empleo uno de los mejores Realistas».¹⁰⁷ En el mateix sentit escrivia l'anònim NN des de Vilafranca:

[...] una de la causa principal de la sublevación de Cataluña, y muchas veces intentada en otros varios puntos del Reino no ha sido otra causa que la falta de justicia que hubo en la rebelión que principió en 1820 hasta el 23. [...] Y como todavía de esta clase de gente no se ha castigado ninguno [...], por este motivo vuelve el reino a rebelarse y a dividirse, y puede contar V.R.M. que, permaneciendo como permanecen muchos de estos [...], no habrá jamás tranquilidad en el reino, pues siempre han maquinado, maquinan, y maquinarán contra todo trono y altar.¹⁰⁸

Però el cert era que la repressió a tots els nivells que s'inicià l'any 1823¹⁰⁹ no s'havia aturat pas; així, a finals de març de 1827, encara es perseguia a set caps de les milícies voluntàries de Vilafranca, Vilanova i Sant Sadurní per engarjolar-los.¹¹⁰ Si bé és cert que, malgrat la repressió, els liberals mantingueren una certa activitat, com ho demostra la tramesa d'anònims «que contenen espreciones a favor del Sistema Constitucional».¹¹¹

105. [Estanislao de Kotska Bayo] (1842): *Historia de la vida y reinado de Fernando VII de España*, Madrid: Repullés, vol. III; i Vicente LA FUENTE (1932), *Historia de las Sociedades secretas*, Madrid: Prensa Católica, vol. II. Per a la participació dels frares v. el lligall 49.808 de la sèrie *Consejos* de l'AHN.

106. V. TORRAS (1967), p. 91-106, per a aquesta qüestió.

107. *El Catalán Realista*, núm. 3, p. 10 (reproduït per TORRAS (1967), p. 161).

108. Carta al rei de 19 d'octubre de 1827, al lligall 49.663, *Consejos*, AHN (reproduïda per SUÁREZ (1972), vol. 3, p. 243-248).

109. V. Josep FONTANA (1985), «Represión política y violencia civil en 1823-1833: una propuesta para su interpretación», a Manuel GONZÁLEZ PORTILLA i altres (1985), *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos*, Barcelona, p. 313-327. Per al corregiment de Vilafranca v. ARNABAT (1997), p. 201-218.

110. *Diario de Barcelona*, de 27 de març de 1827. A l'AJ-AHCVP «Processos del segle XIX» trobem processos contra milicians i liberals, i judicis de purificació a tots els anys entre 1824 i 1829.

111. AJ-AHCVP, «Processos del segle XIX», caixa XXI (1824). Anònim enviat des de Vilanova al trinitari de Vilafranca Joan Subirana.

De fet, el que cal aclarir és que als pobles del corregiment és mantingué la divisió social i política de l'època del Trienni, sobretot a les viles més importants com Vilanova, Sitges, Ribes, Vilafranca, Sant Sadurní, Igualada, Capellades, etc.¹¹² El mateix fiscal de la Reial Audiència deia que una de les causes de la revolta era la divisió del país en dos grups antagònics des del 1808 «que sucesivamente se ha armado una parte de la Nación contra la otra, [...] que se pretende mantener por todos los medios imaginables el funesto espíritu de la discordia y de la venganza».¹¹³ Per superar aquesta divisió els Malcontents, com l'anònim reialista NN, proposaven mesures dràstiques: «Desengáñese V.M., que si no se restablece el santo tribunal de la Inquisición para poner la barrera a los sectarios, y no hay el correspondiente castigo a todos los que bien lo merecen V.R.M. y su Real familia no estarán seguros, y sus fieles vasallos perecerán todos.» Els sectors absolutistes, doncs, encara demanaven més mà dura per eradicar els homes i les idees liberals. Així l'arquebisbe de Tarragona, Jaume Creus, reclamava a les autoritats: «vigilancia para que no entren en las oficinas públicas empleados que han sido adictos a la causa de la revolución.»¹¹⁴

Un segon punt era la queixa contra la corrupció general i l'actuació de la policia,¹¹⁵ coses de les quals eren acusats, com sempre, els liberals infiltrats a l'Administració. Pel que fa a la corrupció, Francesc Armadà, des del Vendrell, es queixava que «un asunto que por su claridad estaría decidido en un mes, por lo mismo lo enredan en términos que nadie lo ve concluido, y esto y lo demás es motivo de la ruina de muchas casas; y se tiene por un axioma que el que no tiene dinero pierde la causa por clara que sea», i que «como el dinero de la provincia ha de pasar por las manos de tantos empleados, resulta que se les pega a ellas, y el que menos participa es V.R.M. de lo que resulta que todo recae sobre los infelices vasallos de V.R.M. cargándoles con contribuciones sin duda arbitrarias».¹¹⁶ Per altra banda, com ja hem vist, en els crits que llençaven els Malcontents, la policia era considerada com un dels seus principals enemics, i no es gens estrany que l'anònim NN, ja citat, digués: «¿Que diremos en el ramo de policía, que ni el demonio lo entiende? Todos a la una son empleados los más perversos e infieles a V.R.M.; ellos chupan la sangre de los habitantes del resto del reino».

El tercer punt, es referia al mal tracte que s'havia ofert als que havien lluitat contra la Constitució durant el Trienni Liberal; d'aquí el nom de *Malcontents* o *agraviats*, sobretot als seus caps i oficials que, com hem dit, restaren majoritàriament fora de l'exèrcit, és a dir, *il·limitats*. Aquesta situació s'havia agreujat amb els endarreriments del pagament dels sous dels oficials indefinits i il·limitats els darrers anys. De fet, pensem que aquesta fou una raó bàsica, ja que els oficials indefinits i il·limitats es convertiren en els quadres i caps de la revolta, i això va permetre de mobilitzar, a través seu, els voluntaris reialistes i altres reialistes dels pobles, oferint una massa popular a la conspiració ultrareialista.

112. V. ARNABAT (1997), p. 201-218.

113. «Insurrección...», f. 49.

114. Resposta de Creus a un interrogatori del govern transcrit a Federico SUÁREZ (ed.) (1966), *Informes sobre el estado de España (1825)*, Pamplona: EUNSA, p. 311-315. Sobre Jaume Creus v. Ramon SALAS OLIVERAS (1961), *Biografía de l'Excm. i Rudm. Dr. Jaume Creus i Martí Arquebisbe de Tarragona, 1760-1825*, Mataró: Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Mataró; i Maria Antònia FERRER (1984), «Una rèplica al període liberal: Jaume Creus, Arquebisbe de Tarragona i President de la Junta de la Fe (1823-1825)», *Quaderns d'Història Contemporània*, vi, p. 7-21.

115. Sobre la policia en aquest període v. Juan Francisco FUENTES (1990), «Datos para una historia de la policía política en la década ominosa», *Trienio. Ilustración y Liberalismo*, núm. 15, p. 97-124.

116. Carta al Rei de 16 d'octubre de 1827, al lligall 49.663, *Consejos*, AHN.

Un quart punt, tot i que els Malcontents no en parlen però que contribuï extraordinàriament a la mobilització popular, fou la possibilitat de guanyar-se una soldada, ja que com informava el fiscal de la Reial Audiència: «los sediciosos ofrecen en unas partes una peseta, y en otras peseta y media cada día al que los sigue»,¹¹⁷ i al llarg del treball hem vist altres escrits on s'oferia també un sou als que s'hi enrolessin. En una situació de crisi econòmica tant agrària com manufacturera que abastava importants zones de la Catalunya prelitoral i central aquest és un factor a tenir molt en compte. Ja ho assenyalava també el fiscal de la Reial Audiència, que distingia entre la propaganda i els objectius reals de la revolta:

[...] ahora se valen contra el Gobierno del Rey N.S. de los mismos pretextos que se valieron para armarse contra la Constitución. Estas gentes gritan Viva la Inquisición; muera la Constitución; Mueran los Negros, y Muera la Policía, y en sus proclamas se quejan de que estén empleados en el Ejército y otros destinos los que lo estaban en el año de 1820, y de que se persigue a los Realistas al paso que se premia a los Constitucionales,

però afegia que els objectius reals eren:

[...] el de enriquecerse a costa ajena, como lo hacen por medio de incesantes extorsiones y fugar a país extranjero con los despojos de los hombres de bien, sino logran trastornar al Gobierno; y en el caso de conseguirlo, el de asegurar en otro nuevo su dominación o a lo menos los grados militares que han tomado a su antojo.¹¹⁸

En definitiva, sembla que podem afirmar que la participació en la revolta dels Malcontents va tenir diferents motius: uns s'hi afegiren per la paga (la massa popular),¹¹⁹ d'altres per veure recompensats els seus sacrificis (els oficials il·limitats) i uns altres per pur ultrareialisme (els dirigents dels grups privilegiats).

Un cinquè punt ha de fer referència a la conspiració que hi havia al darrere i que sembla prou clara. Segons el fiscal de la Reial Audiència, els rumors que corrien eren que hi havia al darrere altres conspiradors: «unos las atribuyen a influencia estrangera, otras a la del clero, y algunos a los Constitucionales».¹²⁰ Segons el fiscal, Anglaterra i França estarien interessats a provocar disturbis a Espanya, el primer per distreure l'atenció de la frontera amb Portugal, i el segon per mantenir la presència de les seves tropes a la Península. Pel que fa als constitucionals, el fiscal assenyalava que sempre estaven tramant conspiracions per ensorrar la monarquia. Trobem a faltar en l'informe del fiscal la hipòtesi que ens sembla més versemblant: la d'una conspiració ultrareialista amb seu a la mateixa Cort. El fiscal es limita a assenyalat que «algunos de los sediciosos han tenido desde el principio dinero bastante para comprar caballos y pagar sueldo a los que sirven de Oficiales, y además enganches y prest de cuatro a seis reales diarios a los que entran en clase de soldados, lo cual indica que alguna mano poderosa los protege». En tot cas, el fiscal preferia donar la culpa de la revolta a la situació geogràfica de Catalunya i el caràcter de la seva gent:

117. «Insurrección...», f. 48. V. també TRIBÓ (1986), p. 558.

118. «Insurrección...», f. 50.

119. El mes de desembre de 1826, el marquès de Campo Sagrado informava que els Malcontents de l'Aleixar oferien «peseta y pan» a aquells que s'hi afegissin (carta amb data de 29 de desembre de 1826 a l'AHM, GERFVII, caixa vi, carpeta 83).

120. «Insurrección...», f. 51-52.

El genio marcial de sus habitantes, la aspereza de las montañas, la costa marítima y la proximidad de la Francia facilitan las rebeliones, al paso que hacen más difícil la sujeción de los rebeldes [...]. Fuera de las poblaciones principales y de las marítimas hai poquísima civilización, que a la común rudeza de los naturales se agrega en las montañas una idiotez sin igual; que en ellas el clero por ser todo del país y poco dotado participa de uno y otro; y que por esto es mui fácil que los revoltosos hallen allí, como efectivamente han hallado más secuaces con el aliciente del robo y de la peseta y media, ia con el colorido de religión.¹²¹

CONCLUSIONS

La revolta dels Malcontents a Catalunya, únic lloc on reeixí, només adquirí importància en la seva segona fase, l'estiu de 1827, quan uns 20.000 homes (que representaven un 13,3 % dels homes d'entre setze i quaranta anys) s'enrolaren a les seves files comandades per oficials il·limitats i oficials dels cossos de voluntaris reialistes. Aquests Malcontents procedien sobretot dels corregiments de Tarragona, Cervera, Vic, Girona i Lleida, on representaven quasi una quarta part dels homes adults. És a dir, provenien sobretot d'aquells corregiments amb un desenvolupament econòmic intermediari, i que van veure de cop aturat el seu creixement per la crisi de començaments del segle XIX. Com hem vist en l'anàlisi més detallada del corregiment de Vilafranca i ens confirmen les anàlisis de Jaume Torras sobre el de Cervera i el de Pere Anguera sobre el de Tarragona, la procedència de la majoria de Malcontents és urbana. En el cas del corregiment de Vilafranca, de les vuit viles més importants del corregiment sortiren 404 homes que representaven el 58,5 % del total. Tot i que el percentatge més important d'homes incorporats als Malcontents en proporció al nombre de veïns correspon a pobles de menys de 1.000 habitants.

Els Malcontents foren, sobretot, voluntaris reialistes, que seguiren els seus caps actuals (oficials dels cossos de voluntaris reialistes) o bé els seus caps del Trienni Liberal (oficials il·limitats). Aquests oficials dirigiren i enquadraren la revolta, convertint-la en quelcom més que un avalot, aconseguint aguantar un estiu sencer l'escomesa de les tropes de l'exèrcit regular. Aquests oficials il·limitats, els veritables Malcontents, junt a alguns hisendats locals i sectors del clergat actuaren d'intermediaris entre la base dels Malcontents i la conspiració ultrareialista, i formaren les juntes corregimentals. Pel que fa a la base dels Malcontents, la integraven pagesos pobres, jornalers agrícoles, i artesans i menestrals empobrits.

Tot i que en les seves proclames deien que s'aixecaven a favor del rei i contra el mal govern, la realitat era una altra. Així els sectors ultrareialistes intentaven aturar les petites reformes que volia introduir Ferran VII, alhora que pretenien augmentar la repressió contra els liberals i el control de la població. Els oficials il·limitats reivindicaven i exigien un millor tracte i una recompensa justa (bàsicament integrar-se com a oficials actius en l'exèrcit) en funció dels sacrificis fets durant el Trienni Liberal lluitant contra la Constitució; i els voluntaris reialistes reivindicaven el seu protagonisme social, cada cop menys important, i com la majoria de camperols pobres, jornalers i menestrals que s'hi enrolaren, defensaven la seva subsistència en una situació de greu crisi econòmica procurant de guanyar un jornal.

121. «Insurrección...», f. 52-56.

LES RELACIONS ENTRE LA INTERNACIONAL COMUNISTA I EL PARTIT SOCIALISTA UNIFICAT DE CATALUNYA DURANT EL CONFLICTE BÈL·LIC DE 1936-1939¹

JOSEP PUIGSECH I FARRÀS

El procés iniciat el 1989 amb la caiguda del mur de Berlín, i la seva culminació el 1991 amb la desintegració de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS), suposà un canvi profund en la vida dels països de l'Europa de l'est. Aquests esdeveniments, però, també tingueren la seva incidència en els historiadors. Primer, perquè proporcionaren una temàtica d'anàlisi i reflexió, i, segon, perquè amb el pas del temps es comencen a obrir un conjunt d'arxius que durant la guerra freda estaven fora de l'abast dels historiadors. Un exemple d'aquest darrer aspecte el tenim en el cas del *Centre Rus d'Emmagatzemament de Documents*, on s'hi troba dipositada una àmplia documentació primària que permet reconstruir, amb força precisió, les relacions entre la Internacional Comunista (IC) i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) durant el període 1936-1939.

L'ANTECEDENT DEL VII CONGRÉS DE LA IC

Tanmateix, el punt de partida per entendre la lògica i el sentit de les relacions entre la IC i el PSUC s'ha de buscar un any abans de l'esclat de la Guerra Civil, concretament a l'estiu de 1935. Entre el 25 de juliol i el 20 d'agost d'aquell any se celebrà el VII Congrés de la IC, on s'aprovà la nova tàctica que a partir d'aquell moment regiria els destins del moviment comunista internacional dirigit des de Moscou: el Front Popular. El retrocés que vivien els comunistes a Europa, l'expansió del feixisme i l'increment dels temors d'una possible guerra del feixisme contra la URSS, aconsellaven posar punt i final a la tàctica de *classe contra classe*, que havia regit els destins de la IC des de 1927. Així, doncs, sorgia el Front Popular. Amb aquest, la IC deixava de considerar la revolució proletària com a premissa fonamental del moviment comunista, per passar a considerar com a tasca prioritària evitar l'expansió i l'accés del feixisme al poder. El frontpopulisme es fonamentava en la col·laboració dels comunistes, els socialistes i els partits republicans. I en el cas concret dels dos primers fins i tot eren encoratjats a fusionar-se en un únic partit, el partit únic del proletariat. Aquesta tàctica arribava a tots els països on la IC hi tenia representació, entre aquests Espanya. Ara bé, el frontpopulisme no s'havia dissenyat pensant precisament en el cas espanyol, sinó en aquells països on els partits comunistes tenien un notable pes social i polític (com França i Itàlia), ja que Espanya ocu-

1. Aquest article és una síntesi breu del treball de recerca de nou crèdits que, sota el títol *El Partit Socialista Unificat de Catalunya i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil (1936-1939)*, va ser defensat el 30 de setembre de 1998 a la Universitat Autònoma de Barcelona. L'esmentat treball ha estat elaborat, fonamentalment, a partir de documentació procedent dels arxius soviètics i gràcies a una beca del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

pava un lloc ben secundari en els projectes, els interessos i els objectius de la IC. De totes maneres, arran del VII Congrés de la IC, el PCE, el fins aleshores únic i legítim representant de la IC a Espanya, orientava la seva política seguint els preceptes d'aquell congrés.

I què passava amb Catalunya? El territori català, com a integrant de l'Estat espanyol, havia de participar i formar part del procés de creació del partit únic del proletariat espanyol. Per aquest motiu la IC encoratjava i avalava el procés de cara a la fusió de les quatre organitzacions marxistes que quedaven a Catalunya després del 23 de setembre de 1936, data de naixement del Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM). A saber, dues organitzacions procedents del socialisme i dues del comunisme. Respecte a les primeres, per un costat trobàvem la Unió Socialista de Catalunya (USC), el principal partit del socialisme català, que es movia en un grau intermedi entre moderantisme i radicalisme (més proper al primer que no pas al segon), amb fort contingut nacional; i, per l'altre costat, una Federació Catalana del Partido Socialista Obrero Español (FC del PSOE) que s'apropava més al socialisme radicalitzat, però que no tenia gaires simpaties pel factor nacional català. I, respecte a les segones, per una banda trobàvem el Partit Català Proletari (PCP), organització barreja de nacionalisme català radical i de marxisme (cada vegada més identificat amb la URSS com a pàtria del socialisme), i, per una altra banda, el Partit Comunista de Catalunya (PCC), el partit dels estalinistes catalans, sotmès a les directrius del PCE. Aquestes quatre organitzacions es fusionaven en un únic partit el 24 de juliol de 1936: el PSUC.²

Així, doncs, que el PSUC hagués nascut, en bona mesura, inspirant-se en els preceptes del VII Congrés de la IC,³ i que la mateixa IC (i el PCE com a secció espanyola de la IC) hagués avalat el procés de cara a la fusió dels quatre partits a Catalunya, podia fer-nos pensar que les relacions entre la IC i el PSUC foren estretes, intenses i coordinades, alhora que estigueren marcades per la confiança i el suport de la primera envers el segon.

L'ADHESIÓ DEL PSUC A LA IC

Aquesta hipòtesi podia agafar més embranzida en la mesura que des del primer dia de vida del PSUC, aquest s'autoconsiderà adherit a la IC. L'adhesió va ser confirmada oficialment pel Comitè Executiu-Central del partit en un comunicat fet públic el 30 d'agost de 1936 al diari *Treball*, portaveu oficial de la direcció del PSUC.⁴ Ara bé, això no ha de fer perdre la perspectiva que fins el

2. La historiografia havia acceptat el 23 de juliol de 1936 com a data de naixement del PSUC, perquè considerava que en aquest dia aparegueren les primeres informacions oficials de la creació d'aquest partit, tal com havia plantejat la historiadora soviètica L. PONAMARIOVA (1977), *La formación del Partit Socialista Unificat de Catalunya*, Barcelona: Icària, p. 100. Tanmateix, aquest plantejament trontolla si donem un cop d'ull a l'informe que el 20 de febrer de 1938 presentà el secretari general del PSUC, Joan Comorera, a la direcció de la IC (v. nota 16), on afirmava que el PSUC havia nascut el 24 de juliol de 1936. Es fa difícil pensar que un secretari general, any i mig després del naixement del seu partit, aportí una data errònia, i especialment quan aquest informe estava adreçat als dos màxims dirigents de la IC (Gregori Dimitrov i Dimitri Manuïlski). A més a més, tampoc s'ha d'oblidar, i no sembla ser cap simple coincidència, que la 1a Conferència Nacional del PSUC, que tenia per objectiu fer balanç de la trajectòria del partit durant el seu primer any de vida, se celebrà del 24 al 26 de juliol de 1937, o sigui, que començà exactament un any després del 24 de juliol de 1936.

3. El naixement del PSUC fou el resultat de la confluència de tres elements. A saber, l'esmentat VII Congrés de la IC, la voluntat d'acabar amb l'hegemonia que tenia la CNT en el moviment obrer català, i els fets d'octubre de 1934 i les seves conseqüències.

4. *Treball*, 30/09/36, núm. 35, p. 1.

7 de juliol de 1939 la IC no reconegué el PSUC com a secció catalana de la IC, ni tampoc que durant la Guerra Civil l'entrada d'aquest partit en l'àmbit de la IC es va fer via el PCE.

De totes maneres, des del seu primer dia de vida, el PSUC manifestà la voluntat de vincular-se institucionalment a la IC i aconseguir-ne el reconeixement oficial. Això suposava un salt qualitatiu respecte del document signat el 23 de juny de 1936 pel Comitè d'Enllaç de la USC, la FC del PSOE, el PCP i el PCC, que havia de definir els fonaments teòrics del futur PSUC. En aquell document es manifestaven mostres de simpatia cap a la IC, però en cap moment es parlava en termes de vinculació institucional. Com s'explicava llavors que el PSUC busqués la vinculació institucional amb la IC, més encara si tenim present que aquest partit naixia amb la voluntat de superar tant la divisió del marxisme català com la divisió entre la IC i l'organització internacional socialista (la Internacional Obrera Socialista —IOS—), i que fins i tot una part de la seva militància havia estat vinculada anteriorment a la IOS?

La resposta l'hauré de buscar en un conjunt de quatre factors:

1. En la mesura que la IC defensava la fusió de socialistes i comunistes en un únic partit, això permetria legitimar l'origen del PSUC com a partit resultat de la fusió de socialistes i comunistes, alhora que li aportaria un referent internacional necessari en la mesura que aquest partit interpretava la Guerra Civil espanyola com una guerra internacional entre feixisme i democràcia.

2. L'acceptació del PSUC com a secció catalana de la IC permetria, almenys aparentment, el reconeixement del caràcter nacional d'aquest partit.

3. Durant els anys trenta la IC era l'organització obrera internacional que estava a l'alça, l'organització amb més força i vitalitat, que contrastava amb la situació que vivia la IOS. Això facilitava que el PSUC es decantés per la IC, encara més quan la IOS no era gens favorable a acceptar un partit com el PSUC, tant per la presència de comunistes en aquest partit com pel fet que la direcció del PSOE no havia autoritzat la presència de la seva filial catalana (la FC del PSOE) en la fusió del 24 de juliol de 1936. A més a més, la IOS no volia repetir l'experiència incòmoda d'unes Juventudes Socialistas Unificadas de España (JSUE), resultat de la fusió de les joventuts del PCE i el PSOE, que militaven alhora en la Internacional Juvenil Comunista i la Internacional Juvenil Socialista, quan la IOS volia que només militessin en la segona.

4. El PSUC era un partit unificat, és a dir, un partit marxista de tipus nou, barreja de socialistes i comunistes, que tenia en l'antifeixisme la bandera que els agermanava i que definia la política del partit. El caràcter central que tenia l'antifeixisme en el PSUC era l'element principal que estava darrere la voluntat del partit d'adherir-se a la IC,⁵ perquè aquest, malgrat reconèixer la IC com l'organització internacional dels partits comunistes, i la URSS com el primer país socialista de la humanitat, s'identificava amb totes dues en funció de considerar-les, essencialment, baluards de la lluita antifeixista mundial.

5. Aquesta dinàmica era fruit de dos elements. El primer, la convicció que hi havia entre les diferents organitzacions marxistes a l'hora de considerar que des de l'octubre de 1934 estaven lluitant contra un enemic que ells qualificaven de feixista. I, el segon, que el PSUC havia segellat la seva fusió lluitant als carrers de Barcelona contra una sublevació militar que ells titllaven de feixista.

Tornant a la hipòtesi de la potencial bona relació entre el PSUC i la IC, si volem ser justos hauríem de reconèixer que encara hi havia un altre element que ens portava a pensar en aquesta hipòtesi. Es tractava del document signat el 23 de juny de 1936 pels quatre partits que acabarien formant el PSUC, perquè aquest document sintonitzava amb l'esperit de la IC, excepte en la temàtica referent a la qüestió nacional catalana. La IC difícilment no es podria identificar amb punts com la defensa de la URSS, les simpaties cap a la IC, el centralisme democràtic com a eix del futur partit, la presa revolucionària del poder i l'establiment de la dictadura del proletariat, o la independència del nou partit respecte a la burgesia i els partits de la burgesia, tots aquests punts recollits en el document del 23 de juny de 1936.

Però, a pesar de tot això, la realitat fou que la IC no donà ni el seu suport ni la seva benedicció al naixement del PSUC el 24 de juliol de 1936, i fins i tot l'arribà a qualificar de *greu error*. Quins elements es trobaven darrere d'aquesta postura?

LES RETICÈNCIES I LES DESCONFIANCES DE LA IC AL NAIXEMENT DEL PSUC EL JULIOL DE 1936

El primer element que explicava les reticències i les desconfiances de la IC cap al PSUC era que la IC considerà que el naixement del PSUC havia estat precipitat. Els delegats de Moscou a Espanya, així com la direcció del PCE, havien deixat prou clar, poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, que a l'Estat espanyol encara no hi havia les condicions idònies per portar a terme la fusió de socialistes i comunistes. En aquest sentit, era molt significatiu l'informe que la direcció del PCE confeccionà el 7 de juny de 1936 per a la plana major de la IC, elaborat en virtut, amb l'autoritat i amb la representativitat de qui era la secció espanyola de la IC. En l'esmentat document la direcció del PCE aportava dos arguments, plenament compartits per la IC, per demostrar que a Espanya no hi havia les condicions per fer efectiva la fusió de forma immediata. Primer, que els socialistes no havien assolit el nivell de maduresa i la claredat ideològica necessària per poder portar a terme la fusió amb els comunistes; i, segon, que calia enfortir més els quadres comunistes i complementar-los amb els militants sindicals més actius, més experimentats i més revolucionaris. Per això la direcció del PCE conclouia que «(...) es necesario, en Cataluña, sin empujar a la fusión inmediata, orientarse hacia la creación del partido único catalán, mediante la fusión de los cuatro partidos obreros (Partido Comunista de Cataluña, Unión Socialista Catalana, Sección Catalana del Partido Socialista Español y Partido Catalán Proletario)».⁶ Si tenim present aquesta opinió, no sorprèn que dies després, concretament en un telegrama del 30 de juliol de 1936, elaborat pel delegat argentí de la IC, Vittorio Codovila (conjuntament amb el secretari general del PCE, José Díaz) es manifestés que el PSUC havia nascut sense fer cas dels consells de la IC (i el PCE) de cara a no fer efectiva immediatament la fusió dels quatre partits.

Aquesta postura dels delegats de la IC (i de la direcció del PCE) no era cap sorpresa. Responia a la mateixa lògica del VII Congrés de la IC, on s'havia deixat prou clar que la formació del partit únic del proletariat a cada estat seria una tasca feixuga, que es faria efectiva a mitjà/llarg termini,

6. Centre Rus d'Emmagatzemament de Documents, casos nous, fons 495, circumscripció 10 a, cas núm. 205: *Decisión sobre la cuestión española* (07/06/36), p. 8. original en castellà.

però en cap cas a curt termini. Per tant, des de l'òptica de la IC el PSUC havia incomplert aquest precepte, perquè havia nascut quan encara no feia ni un any que s'havia celebrat aquell congrés.

Tanmateix, a la IC encara li preocupava i indignava més el fet que la decisió final de fer efectiva la fusió dels quatre partits s'hagués portat a terme sense demanar l'autorització i el beneplàcit de la IC (i del PCE), o sigui, sense consultar amb Moscou (ni amb Madrid). Des de la perspectiva de la IC això era molt greu, perquè no s'havia respectat la disciplina i la jerarquia que caracteritzava el moviment comunista dirigit des de la capital soviètica i, el que encara era pitjor, aquesta dinàmica havia impossibilitat que la IC pogués posar en funcionament els seus mecanismes per controlar el PSUC i així evitar que aquest darrer actués i funcionés independentment del PCE i de la mateixa IC. Ara bé, la IC reconeixia que ja no era possible fer marxa enrere, conscient que el PSUC era una realitat. Per això V. Codovila (i J. Díaz) considerava que el més viable era treballar per posar el PSUC sota les ordres de Moscou i incidir en aquest partit per eliminar tots aquells aspectes que, des de la seva perspectiva, feien d'aquest un partit que no li oferia garanties:

Nosotros consideramos un error grave lo echo, pero frente situación creada no hay más remedio que contar con ella. La solución consiste en aumentar el trabajo de esclarecimiento ideológico en el seno del nuevo partido y preparar bien el Congreso.⁷

Les darreres paraules d'aquest telegrama ens porten al segon element que explicava l'actitud de la IC envers el PSUC: la composició ideològica del nou partit. Aquesta no era una qüestió menor en les reticències i les desconfiances de la IC cap al PSUC, sinó tot el contrari, ja que era l'element que preocupava amb més intensitat els delegats de Moscou. L'eix de les crítiques eren tots aquells membres del PSUC que no tenien una procedència comunista. Malgrat que el VII Congrés de la IC havia apostat per la fusió de socialistes i comunistes, ho havia entès més en termes de maniobra que no pas d'autèntica fusió política, més en termes d'absorció que no pas de fusió, la qual cosa implicava que els comunistes haurien de dominar el nou partit i la presència socialista s'hauria de centrar en els elements més radicalitzats de la socialdemocràcia. Però des de la perspectiva de Moscou, en el PSUC no es complia ni una cosa ni l'altra. En primer lloc, la IC pràcticament no confiava en cap socialista, i considerava que els socialistes que hi havia en el PSUC estaven lluny de representar la socialdemocràcia radicalitzada. En segon lloc, numèricament els comunistes no dominaven el PSUC, ja que la USC aportava més del 50% de la base militant del nou partit, això sense comptabilitzar la militància procedent de la FC del PSOE i els membres de la UGT catalana que en el marc polític militaven en el PSUC. I, en tercer lloc, qualitativament els comunistes tampoc dominaven el nou partit, ja que els antics membres de la USC ocupaven els càrrecs de projecció pública del PSUC (el mateix secretari general del nou partit, Joan Comorera, procedia de la USC), al mateix temps que algunes seccions locals del PSUC establien contactes amb la direcció del PSOE enlloc de fer-ho amb la del PCE. De totes maneres, la IC havia trobat una petita esclatxa per a l'esperança en els militants comunistes que hi havia en el PSUC, bàsicament en el cas dels antics membres del PCC. La seva procedència comunista, amb l'afegit de ser membres de l'antiga filial del PCE a Cata-

7. Aquest telegrama ha estat trobat per Antonio Elorza i publicat a Elorza, A., «El rapto de la Nación: Los comunistas catalanes ante la reivindicación nacionalista», dins de (1997), *Le discours sur la nation en Catalogne aux XIXe et XXe siècles. Hommage à Antoni M. Badia i Margarit*. París: Éditions Hispaniques, p. 74-75.

lunya, era una carta de presentació amb suficients garanties per a la IC. Moscou hi confiava, més encara quan havia detectat que tenien un paper rellevant en el control de l'aparell intern del PSUC, des d'on la IC esperava incidir en el nou partit:

El nostre partit (el partit Socialista Unificat de Catalunya —PSUC— adherit a la IC) no està pas amalgamat. Continua essent la suma dels quatre partits que l'han fundat. Des del punt de vista comunista, malgrat que la seva direcció estigui a les nostres mans, no té una columna vertebral ideològica. Això genera oscil·lacions considerables [...]. La gran majoria de membres del partit estan adherits a la UGT, la qual ha incrementat considerablement els seus membres. Malauradament, la política oscil·lant del partit, sobretot en relació amb els dirigents, ha posat al front de la UGT Sesé, que és un individu extremadament sospitos des de tots els punts de vista (v. el judici de la comissió catalana del 7è congrés de la IC, setembre de 1935). Arlandis (v. el mateix document) continua estant a la direcció. Ell està permanentment a França sota el pretext de comprar armes i ha refusat executar la decisió del partit (BP del PCE) que l'havia cridat a Madrid. La direcció del Partit Socialista de Madrid (Partit Obrer Espanyol) continua treballant dins del PSUC i sovint succeeix que grups locals li escriuen enlloc d'escriure al CC del PCE.⁸

La preocupació per la presència socialista en el PSUC, que ràpidament derivà en una autèntica obsessió, fou una peça angular que serví a Moscou per considerar que aquest partit tenia una composició ideològica errònia. De totes maneres, la valoració negativa sobre la composició ideològica del PSUC es va accentuar durant el setembre de 1936. Dos elements n'eren els responsables: 1) En primera instància, la participació del PSUC en el nou consell de la Generalitat del 26 de setembre de 1936, on també era present el POUM. Per a la IC era una autèntica aberració que el PSUC estigués convivint amb el POUM, quan considerava aquest últim el representant del trotskisme a Espanya. Des de l'òptica de Moscou això era una prova que demostrava que el PSUC seguia actuant sense control de la IC (i el PCE), que aquest partit estava lluny de tenir les garanties i el respecte que oferia el PCE, i fins i tot serví a algun delegat de la IC, com V. Codovila, per afirmar que el PSUC tenia membres amb mentalitat trotskitzant; 2) en segona instància, en el PSUC s'estava portant a terme una nombrosa entrada de militants de partits republicans d'esquerres, fonamentalment de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), la qual cosa no és que, precisament, ajudés gaire a incrementar la presència de comunistes en el partit.

El desacord de la IC amb bona part de la composició ideològica del PSUC tenia la seva gènesi en el fet que analitzava i valorava aquest partit en funció d'allò que havia de ser un partit comunista. I, malauradament per als seus interessos, s'adonava que el PSUC estava lluny de ser-ho. Tanmateix, la composició ideològica no era l'únic element que servia a Moscou per considerar que el PSUC estava lluny de ser un partit comunista. D'entrada, aquest darrer no tenia la direcció clàssica dels partits comunistes, sinó un *anormal* Comitè Executiu-Central (enlloc d'un Comitè Central i d'un Comitè Executiu), sense oblidar que l'estructura interna del PSUC, enlloc de vertebrar-se assumint la vessant ideològica i organitzativa del centralisme democràtic, només ho feia assumint la primera. I, per si tot això no fos suficient, el PSUC no es definia a si mateix com a partit comunista, sinó com a partit unificat.

8. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 10 a. cas núm. 209: *Notes sobre el P.C.E.* (11/10/36), p. 2-3. Original en francès. Informe escrit pel delegat de la IC, André Marty, adreçat a D. Manuïlski.

Ara bé, a més de la precipitació en el naixement i l'errònia composició ideològica, la IC tenia un altre element per veure amb reticències i desconfiances el PSUC. Es tractava del caràcter nacional d'aquest partit. Els informes dels delegats de Moscou evidenciaven una gran preocupació per la forta presència de nacionalistes en el PSUC, ja que la gran majoria de la militància i la direcció d'aquest partit era nacionalista. Això generà desconfiances i reticències en les files d'una IC que s'havia caracteritzat per ser l'abanderada de les lluites socials, però no pas de les lluites nacionals, i que veia aquests nacionalistes com un sector fàcilment qualificable de *nacionalistes petitburgesos*. A més a més, el PSUC també havia trencat el dogma leninista que havia regit la IC des de la seva mateixa fundació, que consistia en la fórmula *un estat, un partit*. La IC es trobava que, ara, en l'Estat espanyol existien dos partits: el PCE i el PSUC. I això quan la IC (i el PCE) en cap moment havia pensat en la possibilitat que el procés de creació del partit únic del proletariat espanyol comencés per Catalunya, sinó que havia de fer-ho pel PCE i pel PSOE.

Així, doncs, entre juliol i octubre de 1936, la IC es trobava amb un PSUC que, des de la perspectiva de la primera, s'havia creat precipitadament, sense poder estar controlat per Moscou o per Madrid, que tenia una composició ideològica que estava lluny de ser la d'un partit comunista i que, per acabar-ho d'adobar, es trobava hipotecat pel seu caràcter nacional. Tanmateix, el problema per a la IC fou que durant aquests mesos inicials de la Guerra Civil ella anà per darrere dels esdeveniments. La Guerra Civil, i la quasi independència que vivia Catalunya a causa d'aquesta guerra, impossibilità que Moscou posés en funcionament els mecanismes per controlar el PSUC. Això havia permès que aquest partit fos una realitat, que funcionés independent del PCE i de la IC, i que mantingués la seva essència com a partit unificat.

ELS INICIS INEFECTIUS PER CONVERTIR EL PSUC EN UN PARTIT COMUNISTA

Però a finals d'octubre de 1936 la IC començà a reaccionar. La importància que havia adquirit el futur desenllaç de la Guerra Civil espanyola en la redefinició de forces i equilibris en el mapa europeu, especialment com això podria afectar els interessos de la URSS, despertà l'interès de Moscou per Espanya.

En funció d'aquestes coordenades la IC (amb el suport incondicional del PCE) considerà que el que calia fer a Catalunya era *posar ordre*. Aquesta declaració d'intencions es concretà en la voluntat de controlar el PSUC i deixar clar quin havia de ser el tipus de relació d'aquest partit amb la IC i el PCE. Això implicava que s'hauria de treballar de cara a superar les hipoteques que havien portat a les desconfiances i les reticències de la IC envers el PSUC. Moscou ho tenia clar. S'havia d'acabar amb l'origen del PSUC com a partit unificat i se l'havia de transformar en un partit comunista, òbviament estalinista, filial del PCE a Catalunya.

Per a aquesta tasca la IC confiava en el personal soviètic que anava arribant a Espanya paral·lelament a l'arribada de l'ajuda soviètica a la República, especialment els membres del servei secret soviètic, el *Narodni Kommissariat Vnutriennikh Del* (NKVD). A aquests s'hi afegia, com era d'esperar, el PCE i els delegats de la IC a Espanya, ja que la IC hi confiava des de feia anys. Però Moscou encara tenia un as sota la màniga, que demostrava que la seva voluntat per controlar el PSUC i portar-lo pel *bon camí* responia a una estratègia relativament acurada. Es tractava dels *infiltrats* que la IC tenia en

el PSUC. Per un costat, hi havia els antics membres del PCC, que augmentaven la seva vàlua a mesura que estaven incrementant el control de l'aparell intern del PSUC, i, per l'altre, hi havia les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC), és a dir, les joventuts del PSUC, on la IC veia una militància jove i radicalitzada, que no patia la hipoteca de tenir en les seves files vells militants socialistes, i a això hi afegia que cada vegada s'apropaven més al PCE i es distanciaven del control del PSUC.

Així, doncs, a finals d'octubre de 1936 la IC posava en marxa els mecanismes que tenia al seu abast per pressionar el PSUC, amb l'objectiu que aquest iniciés la seva conversió en un partit comunista. No obstant això, aquest procés seria inefectiu i desordenat. En primer lloc, a causa de la quasi independència de Catalunya, que feia molt difícil que la IC pogués incidir en les terres catalanes, especialment quan el seu principal baluard era un PCE que en aquest moment no tenia capacitat d'incidència sobre Catalunya, i que els *infiltrats* de la IC en el PSUC no tenien prou pes específic ni suficient força dins del PSUC per esdevenir hegemònics sense el suport de Moscou i de Madrid. En segon lloc, per la voluntat majoritària del PSUC de mantenir-se com un partit unificat. I, en tercer lloc, pel suport que el PSUC rebia d'Ernö Gerö. Aquest hongarès, que, molt possiblement tenia certa relació amb la IC a través del NKVD, ho aprofitava per fer arribar a la IC les seves valoracions positives i favorables a l'origen del PSUC com a partit unificat, convertint-se així en una veu incòmoda per als interessos de la IC.

El fracàs dels objectius de la IC respecte al PSUC foren recollits en un informe d'A. Marty, corresponent al 7 de març de 1937, on també es constata que l'element que més preocupava als delegats de Moscou era la composició ideològica del partit. Així, el delegat francès de la IC, referint-se al 1r Ple Ampliat del Comitè Central del PSUC (31 de gener - 2 de febrer de 1937), afirmà que malgrat que tres quartes parts dels delegats del PSUC instaren a assolir la unitat monolítica de partit bolxevic, encara hi havia un nombre elevat de delegats que estaven lluny dels objectius i de l'esperit de la IC respecte a aquest partit:

En la darrera conferència d'aquest partit tres quartes parts dels delegats acabaren les seves intervencions instant a assolir la unitat monolítica de partit bolxevic. Dins del partit hi ha elements honorats, però també molts altres que estan lluny de nosaltres [...].⁹

De totes maneres, no es pot parlar d'un fracàs absolut en els objectius de la IC, perquè malgrat que no s'inicià la conversió del PSUC en un partit comunista, la IC va aconseguir que s'iniciessin els primers contactes amb el PSUC, alhora que va començar a tenir certa incidència sobre aquest partit. Només així es podia entendre que a partir d'octubre de 1936 el PSUC s'identifiqués cada vegada més amb la URSS i la IC, encara que les seguia considerant, essencialment, baluards de la lluita antifeixista a escala mundial. O que a partir d'octubre de 1936 el PSUC assumís els principis antitrotskistes i els dirigís cap a qui Moscou considerava el seu enemic trotskista a Espanya, el POUM. O que entre octubre de 1936 i abril de 1937 creixessin els contactes entre el PSUC i el PCE, malgrat les diferents concepcions que tenien l'un i l'altre sobre la seva relació, ja que mentre el PSUC apostava per mantenir-se independent del PCE, aquest darrer volia fer del PSUC la seva filial

9. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 209: *El problema espanyol* (07/03/36), p. 5. Original en rus. Informe escrit per A. Marty, adreçat a Iosif Stalin.

a Catalunya. Tanmateix, la quasi independència de Catalunya seguia essent l'element fonamental que permetia al PSUC mantenir-se independent del PCE. No obstant això, a finals de març de 1937 ja s'apreciava que la independència del primer respecte al segon entrava en la seva recta final, com quedà palès durant el Ple Ampliat del Comitè Central del PSUC (Barcelona, 31 de gener-2 de febrer de 1937) i el Ple del Comitè Central del PCE (València, 5-8 de març de 1937).

L'INICI DE L'EROSIÓ DEL PSUC COM A PARTIT UNIFICAT

Així s'arribava als fets de maig de 1937. A partir d'aquelles jornades de la primavera de 1937 es produí un salt qualitatiu en el procés que havia iniciat la IC per transformar el PSUC en un partit comunista. Malgrat que la conversió encara no s'inicià, sí que es començà a erosionar l'origen del PSUC com a partit unificat, acompanyat per l'aprofundiment de les relacions i les tensions amb el PCE. Això fou possible gràcies a la liquidació de la quasi independència de Catalunya i a la creixent ingerència de la URSS i la IC en la vida de la República. Així, a partir dels fets de maig de 1937, la IC tenia el camí molt més pla que abans per depurar en la rereguarda republicana tots aquells elements que considerés contraris al projecte frontpopulista i als interessos de la URSS i de la IC (com en el cas del POUM), i per controlar aquelles organitzacions que estaven en l'òrbita de Moscou. Precisament el PSUC seria el principal protagonista d'aquest darrer aspecte.

El primer pas que va fer la IC fou enviar Palmiro Togliatti com a delegat seu a Espanya. A partir de juliol de 1937, quan l'italià arribà a la Península, es convertí en l'home fort de Moscou a Espanya, o sigui, en la persona que s'encarregà d'executar la política dictada des de la IC (la qual cosa implicava també dirigir la política del PCE) i que esdevingué un instrument més per fer efectius els objectius de la IC respecte al PSUC. L'italià fou el defensor més acèrrim de la supeditació del PSUC al PCE, alhora que un dels crítics més corrosius de l'origen del PSUC com a partit unificat i del caràcter nacional d'aquest partit.¹⁰ Mentrestant, E. Gerò seguia essent el principal defensor de l'essència del PSUC com a partit unificat. Ara bé, existia una diferència notable entre ambdós personatges. P. Togliatti era la veu autoritzada de la IC, la veu que Moscou escoltava, la qual cosa ajudava a entendre que l'arribada de l'italià implicués el desplaçament d'E. Gerò fora de Catalunya.

De totes maneres, això no impedí que des del maig de 1937 i fins a la derrota de la Catalunya republicana, tant P. Togliatti com E. Gerò enviessin informes antagònics a la direcció de la IC. Un exemple el proporciona la comparació de l'informe inèdit que l'hongarès elaborà el 27 de gener de 1938, amb l'informe que un dia després confeccionà P. Togliatti. Com era d'esperar, mentre el primer feia una lectura positiva de la trajectòria i el present del PSUC, el segon la feia negativa. L'única coincidència entre tots dos era la confirmació que hi havia relacions relativament estretes entre el PCE i el PSUC, que no escapaven a les tensions i a les topades entre ambdós, i que la principal hipoteca del PSUC es trobava en la direcció del partit. Però a partir d'aquí les diferències eren el comú denominador. Malgrat que la comparació d'aquests dos informes és prou interessant,¹¹ no-

10. Els informes de P. Togliatti es troben recollits en l'obra de P. TOGLIATTI (1980), *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona: Crítica.

11. Per veure en detall la comparació entre aquests dos informes, v. J. PUIGSECH (1998), *El Partit Socialista Unificat de Catalunya i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Bellaterra: UAB, p. 59-69.

més ens centrarem en l'informe d'E. Gerò, perquè era on es revelaven clarament les intencions de la IC cap al PSUC, amb l'afegit que eren reconegudes i acceptades pel principal defensor de l'origen del PSUC com a partit unificat. Les seves paraules eren prou clares:

En allò que afecta el PSUC, la dificultat principal, com ja us ho havia escrit abans, està en la direcció. Vosaltres coneixeu la formació històrica d'aquesta direcció, sabeu, sense dubtes, que ni la seva composició social, ni la seva composició personal és la que hauria de ser [...]. Però jo penso que, malgrat la necessitat absoluta de canviar l'estat de coses, no s'han de cremar les etapes i, tot formant nous quadres, és indispensable treballar amb els antics. No us puc dir que alguns ens acompanyaran fins a la fi, però l'única cosa que penso és que, malgrat totes les seves febleses, podem confiar en aquesta direcció, molt més encara si hi hagués hagut una ajuda més eficaç per part del BP del PCE.¹²

E. Gerò considerava que no s'havia de canviar tota la direcció del partit. Simplement s'havien d'afegir nous quadres, educats i formats per la IC, però mantenint els quadres que ja hi havia perquè aquests eren qui representaven l'essència del PSUC com a partit unificat. De totes maneres, aquesta proposta ja indicava que el futur immediat del PSUC com a partit unificat era molt complicat, perquè quan E. Gerò acceptava que entressin a formar part de la direcció del partit quadres formats per la IC, era conscient que aquests tenien la missió de transformar el PSUC en un partit comunista. L'hongarès sabia que la IC no acceptava cap altra possibilitat que no fos la conversió immediata del PSUC en un partit comunista. Conscient del futur que esperava al PSUC, intentava alentir i fer el menys traumàtica possible aquesta conversió. Al mateix temps, en un to quasi profètic, intuïa, encertadament, que tots els quadres del partit no arribarien a la fita final que la IC havia previst per al PSUC.

La presència de P. Togliatti a la Península, l'arribada del Buró Polític del PCE a Barcelona el 31 d'octubre de 1937 (juntament amb el govern de la República) i la satel·lització definitiva que el PCE havia exercit sobre les JSUC (seguint l'estratègia marcada des de la pròpia IC), s'afegiren als instruments que des de l'octubre de 1936 la IC havia utilitzat per portar el PSUC pel *bon camí*.

Els resultats foren immediats. La IC començà a influir notablement en el PSUC. La prova en fou l'inici de l'erosió del caràcter unificat d'aquest partit, considerada per Moscou el pas previ per iniciar la conversió en un partit comunista. Això, com era d'esperar, implicà una disminució de les reticències i les desconfiances de la IC respecte del PSUC. Al cap i a la fi, la IC tenia motius suficients per mirar amb uns altres ulls al PSUC:

1. A partir de maig de 1937, el PSUC interioritzava la defensa de la URSS com una temàtica pròpia del partit i incrementava el reconeixement del caràcter socialista d'aquest estat, al mateix temps que revalorava enormement l'ajuda material i diplomàtica de la URSS a la República.

2. Entre juliol i agost de 1937, el PSUC remodelava la seva estructura interna, adequant-la a la d'un partit comunista, ja que abandonava la dualitat del Comitè Executiu-Central per passar a tenir un Comitè Central i un Comitè Executiu. A més a més, el sector procedent del PCC ampliava el control sobre l'aparell intern del partit, confirmant així les esperances que els delegats de la IC havien dipositat en aquest sector per portar a bon port els objectius de Moscou.

12 CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 210: *Sense títol* (27/01/38), p. 3. Original en francès.

3. Durant la I Conferència Nacional del PSUC (24-26 de juliol de 1937) s'incrementà molt la retòrica i la simbologia comunista; la plana major de la IC i els principals dirigents dels partits comunistes de l'Europa occidental lligats a Moscou ocuparen la presidència d'honor, i el secretari d'organització del PSUC (Miquel Valdés) insistí a trobar, per així superar-los, els aspectes orgànics i ideològics que separaven el PSUC de ser un *partit marxista-leninista-estalinista*.

4. El PSUC posposava per a després de la Guerra Civil la solució de la qüestió nacional catalana, la qual cosa indicava que havia anat matisant la seva aposta nacional.

5. Com a element més significatiu, el PSUC s'identificava amb la interpretació que la IC feia dels fets de maig de 1937, així com amb bona part de les conseqüències que aquests esdeveniments implicaren per al POUM. Aquesta temàtica, però, mereix una menció especial.

Durant l'entrevista que es portà a terme el 10 de maig de 1937 entre Stepan Minev (delegat de la IC a Espanya) i M. Valdés, el PSUC intentà demostrar a la IC que era un partit que li oferia garanties i fidelitat. Per això el representant del PSUC qualificà aquells esdeveniments com un *putx del POUM* i, tal com recollí S. Minev, li afirmà que tenia «(...) documents de caràcter sensacional, que demostrin les connexions i les activitats dels trotskistes. Ell em va prometre que en 2-3 dies m'enviaria tots aquests documents».¹³ Per si això no fos suficient, el PSUC s'implicà en la campanya favorable a la il·legalització del POUM. El primer pas en aquest sentit el portà a terme el Comitè de Radi del PSUC de Martorell, quan el 21 de maig de 1937 exigí públicament posar el POUM en la il·legalitat.¹⁴ Dos dies després la direcció del partit exigí al delegat d'Ordre Públic la dissolució del POUM i la persecució i empresonament dels seus dirigents.¹⁵ Ara bé, si tenim present el caràcter extremadament secret de l'assassinat d'Andreu Nin per part del NKVD, així com l'estat en què es trobaven les relacions entre el PSUC i la IC (que no feien del primer un partit que tingués la plena confiança de Moscou, ni de bon tros), tot sembla indicar que el PSUC no participà en l'assassinat del dirigent del POUM.

I és que la IC encara seguia trobant un conjunt de factors que li provocaven reticències respecte al PSUC que, a més del caràcter nacional d'aquest partit, tenien com a eix central aquells elements que el distanciaven de ser un partit comunista. Així, des de l'òptica de Moscou la militància del PSUC seguia estant lluny de ser la d'un partit comunista, perquè segons les dades aportades en la I Conferència Nacional, només el 62% de la base era obrera i les incorporacions posteriors a aquesta data tendien a fer disminuir el nombre de membres procedents d'aquella classe social. Aquesta problemàtica adquiria major importància en la mesura que la pròpia direcció del PSUC reconeixia que el seu partit no era *marxista-leninista-estalinista*. I, per posar la guinda al pastís, la presència de militants de base i quadres del PSUC que no eren comunistes, especialment els socialistes, seguia incomodant i preocupant la IC.

13. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas. núm. 204: *Sense títol* (11/05/37), p. 1. Original en rus. Informe de Stepan Minev adreçat a G. Dimitrov, encara que finalment va a parar a D. Manuilski.

14. *Treball*, núm. 261, 21/05/37, p. 1.

15. *Treball*, núm. 263, 23/05/37, p. 8.

L'INICI DE LA CONVERSIÓ DEL PSUC EN UN PARTIT COMUNISTA

Amb aquest estat de la qüestió s'arribà al gener de 1938. El secretari general del PSUC era cridat a Moscou per passar comptes de la seva actuació personal i la del seu partit. Que J. Comorera hagués d'anar a Moscou era molt significatiu, perquè revelava que la IC estava decidida a posar punt i final a l'excepcionalitat que suposava el PSUC en les files del moviment comunista internacional que ella dirigia. És a dir, s'havia d'acabar amb el caràcter unificat del PSUC i iniciar definitivament la seva transformació en un partit comunista, que fos la filial del PCE a Catalunya.

Però quan tot semblava estar decidit es produí una sorpresa parcial. El PSUC i J. Comorera sortiren revitalitzats de l'estada d'aquest darrer a la capital soviètica, i precisament gràcies a qui havia de ser el seu botxí, la IC. Ens expliquem. El punt innegociable per a les autoritats de la IC era la conversió immediata del PSUC en un partit comunista. J. Comorera ho sabia i per això no hi posà obstacles, sinó que fins i tot garantí la seva participació per fer efectiu aquest procés. Però, a canvi, aconseguí evitar que el PSUC es convertís en la filial del PCE a Catalunya, alhora que ell, com a polític, es guanyà la confiança personal de la direcció de la IC. Aquesta modificació parcial de les intencions de la IC no era fruit de la casualitat.

D'entrada, les autoritats moscovites eren conscients que el PSUC havia assolit una notable incidència i prestigi polític, social i cultural a Catalunya que, a més, difícilment podria assolir el PCE a causa de la manca d'arrelament d'aquest partit entre la població catalana (tal com havia reconegut P. Togliatti en els seus informes). Això feia que si la IC volia incidir sobre Catalunya, havia de comptar amb el PSUC, la qual cosa era més fàcil d'aconseguir si es tenia una relació de certes concessions, que no pas de contínues imposicions.

Un altre element que explicava el canvi parcial respecte a les intencions de la IC foren les bones relacions personals que J. Comorera establí amb els dos màxims dirigents de la IC. D. Manuilski i, sobretot, G. Dimitrov, el consideraren un polític molt ben preparat, que no responia a la imatge negativa que havien rebut sobre la seva persona per part de P. Togliatti.

I, finalment, l'element fonamental que estava darrere la decisió final de Moscou es trobava en l'informe que J. Comorera elaborà per a les autoritats de la IC el 20 de febrer de 1938. En l'esmentat informe, el secretari general del PSUC aportà un conjunt de proves per demostrar a les autoritats de la IC que podien confiar en aquest partit. Concretament afirmà que, des del primer dia de vida, el PSUC havia estat fidel a la IC en funció de la identificació amb el projecte frontpopulista d'aquesta organització internacional i assumint l'antitrotskisme (dirigint-lo cap al POUM). Posteriorment, J. Comorera passà a tractar el caràcter del PSUC. Ho va fer intel·ligentment i conscient de quina era la voluntat de la IC, la qual cosa explica que no defensés el caràcter unificat del PSUC. De fet, per ser exactes, presentà el seu partit com una organització que estava començant la seva transformació en un partit comunista, malgrat que reconeixia que el PSUC encara era, fonamentalment, un partit unificat:

En realitat, nosaltres representem un partit unificat. La bolxevització del partit i el seu amor i orgull pel Komintern, com la pertinença al Komintern, són un fet irrefutable.¹⁶

16. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 74, cas núm. 215: *Informe del camarada Comorera sobre el Partit Socialista Unificat de Catalunya* (20/02/38), p. 13. Original en rus.

Per acabar de fer creïbles aquestes paraules, J. Comorera passà a aportar un conjunt de proves. Indicà que en el PSUC s'havien establert les bases per portar a terme les expulsions que fossin necessàries dels elements *caballeristes* (recordem que aquest sector havia estat considerat pels delegats de la IC una de les proves que distanciaven el PSUC de ser un partit comunista, ja que era un grup de procedència socialista) i, tot i reconèixer debilitats en el Comitè Central del partit, assegurà que ja s'havien començat a superar gràcies a un element tan característic dels partits comunistes com era l'autocrítica.

Després d'això, passà a desenvolupar la seva teoria per justificar que la IC donés suport a la independència del PSUC respecte al PCE. J. Comorera va vendre a les autoritats de la IC que el seu partit era la primera pedra del procés de creació del partit únic del proletariat espanyol, i això feia que les relacions PSUC-PCE s'haguessin d'orientar de cara a aconseguir la creació d'aquest partit arreu d'Espanya. Però en el cas que fracassés la creació de l'esmentat partit, el PSUC estaria legítimament a mantenir-se independent del PCE, perquè ja havia realitzat la unificació del proletariat a Catalunya (en ser resultat de la fusió de dues organitzacions socialistes i dues de comunistes). El més interessant, però, fou que J. Comorera reclamà a la IC que ella fos l'encarregada de garantir la independència del PSUC respecte al PCE. Per això acabà demanant la intervenció directa de la IC sobre el PSUC:

El partit necessita ajuda i està d'acord amb l'ingrés de camarades de l'IKKI [...]. Per això nosaltres pensem que una de les primeres mesures de l'IKKI ha de ser la permanent consolidació del partit a Catalunya; el partit, el qual s'entrega al Komintern, el partit, el qual es precipita cap a ell, en la seva lluita, segueix pel camí testimoniats pel nostre gran camarada Stalin, i la direcció del nostre estimat camarada Dimitrov.¹⁷

Així, doncs, quan el 23 de març de 1938 J. Comorera tornava a Catalunya, s'iniciava de forma efectiva la conversió del PSUC en un partit comunista. No obstant això, el que sorprenia, aparentment, és que aquest procés tingués més d'un protagonista. Per un costat, trobàvem la línia encapçalada per J. Comorera i els seus col·laboradors personals més fidels, que apostava per fer del PSUC un partit comunista independent del PCE; i, per l'altre, la línia que volia fer del PSUC un partit comunista filial del PCE, encapçalada per P. Togliatti i el PCE, amb el suport de dos personatges clau del PSUC, com Rafael Vidiella i Miquel Valdés, dels antics militants del PCC i dels membres de les JSUC, així com bona part dels membres del PCE que arribats a Catalunya passaren a militar en el PSUC.

Però les dues línies de conversió del PSUC en un partit comunista tenien la benedicció de la IC, fruit d'una decisió estratègica, intel·ligent i acurada. Amb l'existència de les dues línies, diferenciades només pel tipus de relació a establir entre el PSUC i el PCE, la IC s'assegurava l'inici immediat de la conversió del PSUC en un partit comunista i que, triomfés la línia que triomfés, el futur del PSUC com a partit comunista quedava garantit.

Entre març de 1938 i febrer de 1939 aquestes dues línies de conversió funcionaren a un ritme i a una capacitat similar, malgrat que alentiren la seva activitat a causa de l'ofensiva de les forces su-

17. *Idem*, p. 17.

blevades sobre Catalunya. De totes maneres, el nou rumb del PSUC era inqüestionable. Així, durant aquests mesos el partit enfortí la vessant organitzativa del centralisme democràtic, alhora que assumí la vessant ideològica d'aquest principi. Això ho acompanyà amb un conjunt de *purificacions* de militants de base i de quadres locals i comarcals del partit que no s'identificaven amb el nou rumb del partit, al mateix temps que procurà que les noves incorporacions de militants tinguessin procedència obrera.

Tanmateix, l'inici efectiu del procés de conversió del PSUC en un partit comunista no estigué exempt de tensions. D'entrada, dins del PSUC existí un petit sector, bàsicament de procedència socialista, favorable a mantenir l'essència com a partit unificat. Un dels representants més rellevants d'aquest grup fou un alt quadre del partit, Miquel Serra Pàmies, qui, a més a més, considerà el PCE el principal culpable del nou camí que emprava el PSUC. Les seves paraules eren ben clares:

Dos mesos de lluita i resistència davant el Partit Comunista [...]. En ingressar al Secretariat vaig iniciar una ofensiva contra el P.C. per deturar la seva política que consistia en convertir el nostre Partit en una Secció del Partit Comunista. El seu atac va anar dirigit contra Comorera, l'únic defensor enèrgic i invencible vaig ser jo. Després amb la seva intervenció en la vida interior de les Secretaries del Comitè Executiu intentaren pertorbar la vida del Partit i l'únic que ha aguantat fort he estat jo.¹⁸

Però la tensió més important tingué com a protagonistes les dues línies de conversió del PSUC en un partit comunista ja que, com era d'esperar, cap d'aquestes veié amb bons ulls l'altra. En aquest sentit foren especialment bel·ligerants P. Togliatti i la direcció del PCE. El primer, irritant-se pel que seguia qualificant d'excessiva presència de socialistes i nacionalistes dins del PSUC, i el segon, insistint que calia intensificar i fer més estrets les relacions PSUC-PCE (seguint la línia que ja havia permès la unió del secretariat d'ambdós partits), alhora que manifestava una notable confiança en la militància del PSUC, a diferència de la direcció d'aquest partit, perquè «[...] la base del partit està sana, ja que en la majoria de casos desitja tenir relacions amistoses amb el Partit Comunista i s'autoconsidera comunista».¹⁹

De totes maneres, no seria fins a l'exili quan aquestes dues línies col·lisionarien frontalment, amb el resultat d'un vencedor i un vençut.

18. Carta privada de Miquel Serra Pàmies al seu amic Agustí Vilella (militant del PSUC), amb data 30 d'agost de 1938 (Barcelona), p. 2.

19. CRDEDD. CN. Fons 495, circumscripció 10 a, cas núm. 232: *Sobre la situació a Espanya* (19/11/38), p. 13. Original en rus.

T E S I S D O C T O R A L S

NOUS TEXTOS D'HISTORIADORS MUSULMANS REFERENTS A LA CATALUNYA MEDIEVAL (CONTINUACIÓ DE L'OBRA DE J. M. MILLÀS I VALLICROSA)¹

DOLORS BRAMON PLANAS

L'any 1922 Josep M. Millàs i Vallicrosa publicà «Els Textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya Carolíngia».² Aquest treball constituïa una síntesi de la seva recerca sobre les notícies referides a la història de Catalunya; extretes de les fonts àrabs aleshores conegudes. El període estudiat per Millàs era el comprès entre la invasió islàmica d'Hispania i l'algara d'Almansor contra Barcelona l'any 985. He qualificat de *síntesi de notícies* aquest estudi de Millàs perquè, en realitat, era la introducció d'una obra que havia de formar part d'un dels projectes establerts per l'Institut d'Estudis Catalans. El projecte en qüestió consistia a editar i traduir els fragments de les diverses fonts araboislàmiques que es refereixen a l'actual territori de Catalunya des de l'inici del període andalusí fins als voltants de l'any 1000. A aquest efecte, Millàs preparà una edició que restà malauradament bloquejada al magatzem de l'Institut durant la guerra del 1936-1939. Els plecs impresos d'aquesta edició contenien 131 fragments, extrets de l'obra de 16 autors, ordenats cronològicament fins al final de l'emirat de Muammad I (852-886). Malgrat restar inèdits (però convenientment guardats a la barcelonina Casa de Caritat pels directors, Srs. Valls i Romero),³ el contingut d'aquests plecs contribuïu eficaçment a bastir la història medieval catalana i així ho palesen alguns historiadors, com Abadal, que els pogueren consultar perquè en disposaren d'un joc.

Més endavant, el mateix Institut d'Estudis Catalans encarregà a J. Vernet, deixeble de Millàs, l'edició dels poc més de 200 plecs que es pogueren recuperar, i així foren publicats amb el títol de *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*,⁴ amb pròleg de Vernet i amb la reimpressió de l'article de Millàs publicat a *Quaderns d'Estudi* com a introducció. Consta també que Millàs continuà aplegant més material, i és possible que fins i tot el deixés molt enllestit, si hem de creure alguna cita que l'esmenta ja amb el títol d'*Els textos d'historiadors musulmans referents a la Reconquesta. (Continuació: segles XI, XII i XIII)*.⁵ Malauradament, però, si aquesta continuació fou conclosa, també restà inèdita i avui sembla definitivament perduda.

Aquesta tesi —la iniciativa de la qual dec i agraeixo al Dr. Vernet— vol ésser una continuació

1. Resum de la tesi doctoral de Dolors BRAMON PLANAS, llegida el 17 de desembre de 1998 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i dirigida pel Dr. Manuel Riu i Riu. El tribunal, compost pels Drs. J. Vernet i Ginés, S. Claramunt i Rodríguez, F. Corriente Córdoba, A. Riera i Melis i M. Sánchez Martínez, li donà la qualificació d'*Apte cum laude*.

2. *Quaderns d'Estudi*, xiv (1922), p. 125-161.

3. J. VERNET (1996), «Història i Història de la Ciència a Catalunya, al llarg del segle xx», *10 reflexions sobre la ciència. Les relacions entre ciència i societat a Catalunya a la fi del segle XX*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, p. 127-145.

4. (1987), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, LX + 137 p.

5. Per exemple, A. ROVIRA i VIRGILI (1924), *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, vol. III, p. 458.

de l'obra de Millàs. És a dir, consisteix en la prossecució del recull i de l'estudi de les cròniques araboislàmiques estudiades per Millàs i, en segon lloc, en la seva ampliació amb les que han aparegut des del 1936. En aquest moment, en podem comptabilitzar cinquanta-quatre, escrites per cinquanta-un autors. El resultat ha estat la selecció i l'estudi de 492 fragments nous.

INTRODUCCIÓ

En aquesta s'especifiquen les característiques del treball i es dona una breu notícia biogràfica de cadascun dels autors estudiats. Contràriament al que féu Millàs, no s'hi han inclòs els corresponents textos en àrab. Per tal de fer el treball el màxim de clar possible, he procurat traduir cada terme àrab sempre pel mateix mot català, i els més específics són explicats en un apartat titulat «Terminologia». Així, per exemple, un terme que apareix molt sovint en aquests *Nous Textos* és el d'*ifranġ*, amb el qual s'al·ludí, originàriament, als cristians occidentals per distingir-los dels bizantins.⁶ Com es podrà observar, entre els escriptors andalusins i magrebins, el mot sovint designa els pobles cristians dels quals parla l'autor, sense referir-se específicament als francs o als precatalans. Altres termes utilitzats són els de [*ard*, *bilād al-*] *ifranġa* o *ifranġiyin*, *Afranġa/Ifranġa* i *al-Faranġa/al-Firanġa*, als quals cal afegir un *bilād F.r.nsiya*, que apareix a § 87 dels *Textos* de Millàs.⁷ Segons B. Lewis i J. F. P. Hopkins, «aquesta terminologia vaga és el reflex d'una imprecisió, provinent d'una manca de curiositat».⁸ Per aquest motiu, he optat per deixar transcrits sempre els termes que figuren en les cròniques i he traduït *ifranġ* per *francs*, si bé he emprat els termes *català* i *Catalunya* quan era molt obvi que el text en qüestió s'hi referia.⁹

Utilitzo arabismes del català antic (algarada i algarajar,¹⁰ albaquella, adalil, etc.) encara que no figurin en els diccionaris avui més usuals. També el terme no documentat *asseifa* perquè així hauria evolucionat l'àrab *ṣayfa* (cf. el castellà *aceifa*), nom donat a les campanyes d'estiu;¹¹ però no el neologisme *ràtzia*,¹² ni molt menys el barbarisme *raid*, malgrat que l'he vist emprat.

Pel que fa al nom dels territoris de l'antiga Hispània sota domini islàmic, *al-Andalus*, l'he accentuat quan no reproduïx títols d'obres o cites, per tal d'assenyalar la pronunciació com a pa-

6. A. MIQUEL (1975), *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. II, Géographie arabe et représentation du monde: la terre et l'étranger*, Paris-La Haye: Mouton, 3 vol., p. 349-380.

7. Millàs traduí indistintament per Alafranj, Alfaranja, *Frànsia* i França.

8. *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde-Paris: Nouvelle Édition, Brill-Maisonneuve, en curs de publicació des del 1960, v, p. 1070-1073, s.v. «Ifandj».

9. Encara que, segons J. COROMINES (1995), *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona: Curial-La Caixa, vol. III, s.v. «català, Catalunya», «aquests mots apareixen en un moment històric molt tardà» i que la primera menció de *Cathalonia* és de 1114; *Catalania*, *Catalanicus* i *Catalaniensis* s'usen en el *Liber Majolichinus*, poema escrit en baix llatí molt pocs anys més tard (cf. també la seva n. 3), l'utilitzo també en textos anteriors al segle XII, com poden ser els d'Ibn Hawqal o d'al-Bakrī, quan és molt clar que s'hi al·ludeix. V. també J. M. SALRACH (1988), «Catalunya i els catalans, des de quan?», *Revista de Catalunya*, 15, p. 35-50.

10. Si bé aquest verb «fer algaras o algarades» no figura en els diccionaris catalans recentment editats, l'utilitzo perquè encara apareix en el de J. Martí i Gadea i a l'Alcover Moll.

11. També l'utilitza P. BALANÀ (1997), *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona: R. Dalmau, ed., si bé S. SOBREQUÉS i VIDAL (1961), *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, usa la forma sense aglutinar *saifa*, i M. D'EPALZA (1991), «Descabellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vols., Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 49-79, escriu l'il·lògic *ceifa*.

12. Derivat de l'àrab nord-africà *ġazya*, àrab *ġāziyah*, a través del francès; v. F. CORRIENTE (1997), «Arabismos del catalán y otras voces de origen semítico o medio-oriental», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí*, Zaragoza, núm. 2, 5-81, q. v.

raula aguda que tenia aquest mot en el dialecte andalusí. La resta de topònims, van seguits de la corresponent transcripció la primera vegada que apareixen i assenyalo, també entre parèntesis, les diverses variants amb què figuren en d'altres ocasions.

Dono també entre parèntesis la transcripció d'antropònims i d'alguns noms comuns àrabs que, per diversos motius, m'ha semblat interessant de precisar. Altres termes, seguits d'un asterisc, figuren en un glossari que inclou tant topònims (*Barbatāniya*, *Saratāniya*, *Tudmīr*, etc.) com noms comuns (clima, parasanga, *ġihād*, *bāġib*, *mawlā*, *sultān*, etc.).

El sistema de transcripció emprat és l'internacional, que fou l'utilitzat en la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Aquest sistema indica l'*alif maqṣūra* amb una /ā/ i això constitueix un greu inconvenient per al lector de llengua catalana, que considerarà erròniament el terme en qüestió com a paraula plana. Malgrat això, i amb aquesta advertència, l'utilitzo perquè és el sistema més estès a casa nostra, i les millors publicacions historiogràfiques fa temps que l'estan divulgant.

AUTORS I TEXTOS ESTUDIATS

Els autors i textos tot seguit relacionats són ampliat des de la fi de l'emirat de Muḥammad I o traduïts de bell nou si han estat exhumats després del treball de Millàs. El seu ordre cronològic és el següent:

ʿABD AL-MALIK B. HABĪB (m. 238/852), *Tārīḥ*.

IBN ʿABD AL-HAKAM (m. 257/870), *Futūḥ Miṣr wa aḥbāru-hā*.

Pseudo IBN QUTAYBA (m. 270/873), *Hadīṭ al-māma wa l-siyāsa*.

AL-YAʿQŪBĪ (segle III/IX), *Kitāb al-buldān*.

Anònim (segle IV/X), *Aḥbār maġmūʿa*.

AL-RĀZĪ (274/888-344/955), *Crònica del Moro Rasis*.

IBN AL-HURRĀDĀBIH (m. entre 272/885 i 300/912), *al-Masālik wa l-mamālik*.

IBN ʿABD RABBIHĪ (246/860-328/939), *Kitāb al-ʿiqd al-farīd*.

AL-MASʿŪDĪ (m. 345/956), *Murūġ al-dahab*.

IBN HĀRIṬ AL-ḤUṢANĪ (m. 361/971), *Aḥbār al-fuqahāʾ wa l-muḥaddiṭīn*.

IBN AL-QŪṬĪYYA (m. 367/977), *Tārīḥ iftitāḥ al-Andalus*.

IBN HAWQAL (m. c. 367/977), *Kitāb ṣūrat al-ard*.

ʿARĪB B. SAʿD (O SAʿĪD) (m. 370/980), és inclòs a *al-Bayān al-muġrib*.

IBN AL-FARADĪ (351/962-403/1013), *Tārīḥ ʿulamāʾ al-Andalus*.

Anònim (segle V/XI), *Crònica Anònima dʿAbd al-Raḥmān III*.

IBN HAZM (384/994-456/1064), *Ġambarat ansāb al-ʿarab*.

IBN ABĪ L-FAYYĀD (m. 459/1066), *Kitāb al-ʿibar*.

IBN HAYYĀN (377/987-469/1076), *al-Muqtabis*.

AL-ʿUPRĪ (m. 478/1085), *Tarṣīʿ al-aḥbār*.

- AL-BAKRĪ (m. 487/1094), *al-Masālik wa l-mamālik*.
- AL-HUMAYDĪ (m. 488/1095), *Ġaḍwat al-muqtabis*.
- AL-RAQĪQ AL-QAYRAWĀNĪ (segle v/xi), *Tārīḥ Ifrīqiya wa l-Maġrib*.
- Anònim (segle vi/xii), *Fath al-Andalus*.
- IBN BASSĀM (m. 541/1147), *al-Daḥira fī maḥāsin alh al-ġazira*.
- IBN ĠĀLIB (segle vi/xii), *Farḥat al-anfus*.
- AL-ZUHRĪ (segle vi/xii), *Kitāb al-Ġaʿrāfiyya*.
- AL-IDRĪSĪ (493/1100-561/1166), *Nuzhat al-muštāq i Uns al-mubaḡ*.
- IBN BAŠKUWĀL (m. 578/1182), *Kitāb al-Šila fī tārīḥ aʿimmat al-Andalus*.
- IBN AL-KARDABŪS (m. a finals del segle vi/xii), *Tārīḥ al-Andalus*.
- AL-ḌABBĪ (m. 599/1203), *Buġyat al-multamis fī tārīḥ riġāl ahl al-Andalus*.
- ʿABD AL-WĀḤID AL-MARRĀKUŠĪ (segle vii/xii), *al-Muʿġib fī talḥiṣ aḥbār al-Maġrib*.
- YĀQŪT (m. 626/1229), *Muʿġam al-buldān*.
- AL-ŠAQUNDĪ (m. 629/1321-1322), *Risāla fī faḍl al-Andalus*.
- IBN AL-AṬĪR (555/1160-630/1233), *al-Kāmil fī l-tārīḥ*.
- IBN AL-ʿARABĪ (m. 638/1240), *Mubāḍarāt al-abrār*.
- IBN AL-ABBĀR (m. 658/1260), *al-Takmila i al-Hulla al-siyarāʾ*.
- IBN AL-ŠABBĀT (m. 681/1282), *Šilāt al-simṭ*.
- AL-QAZWĪNĪ (m. 682/1283), *ʿAġāʾib al-malḥuqāt i Ātār al-bilād*.
- IBN SAʿĪD AL-MAĠRIBĪ (m. 684/1286), *Kitāb bas al-ard*.
- Anònim (segle viii/xiv), *Mafāḥir al-barbar*.
- IBN ʿIDĀRĪ AL-MARRĀKUŠĪ (segle viii/xiv), *al-Bayān al-muġrib*.
- AL-NUWAYRĪ (m. 732/1332), *Nihāyat al-ʿarab*.
- AL-ḤIMYARĪ (segle viii/xiv), *Kitāb al-rawḍ al-mʿtār*.
- AL-ʿUMARĪ (699/1300-749/1349), *al-Masālik wa l-absār*.
- IBN AL-ḤAṬĪB (713/1313-776/1375), *Kitāb ʿmāl al-ʿlām i al-Iḥāta fī aḥbār Ġarnāṭa*.
- IBN ḤALDŪN (732/1332-808/1406), *Kitāb al-ʿibar*.
- AL-QALQAŠANDĪ (m. 821/1418), *Šubḥ al-ʿšā*.
- Anònim (segles viii/ix-xiv/xv), *Descripció Anònima d'al-Andalus*.
- AL-WANŠARĪŠĪ (834/1430-914/1508), *al-Miʿyār al-muġrib*.
- AL-MAQQARĪ (1000/1591-1041/1631), *Nafḥ al-ṭīb*.
- AL-ĠASSANĪ (m. s. xii/xviii), *Riḥlat al-wazīr*.

CRONOLOGIA

Per establir el límit cronològic final d'aquesta tesi doctoral, he partit del fet que Millàs pensava cloure el seu treball «als volts de l'any 1000».¹³ Per aquest motiu, he concretat la data final en el 1010. L'elecció d'aquest any obeeix al fet que aquesta fita representà un gir important en les relacions entre els comtes catalans i els corresponents governs andalusins. Així mateix, he pensat que interrompre la recerca en el govern d'Almansor significaria deixar de banda la punyent i reiterada actuació del seu fill 'Abd al-Malik al-Muẓaffar (1002-1008) contra territoris catalans.

L'ABAST TERRITORIAL

És evident que el territori aquí considerat no podia coincidir amb els actuals límits de Catalunya. Les cròniques àrabs utilitzen els termes *al-taġr al-a'la* i *al-taġr al-aqṣà*,¹⁴ amb significat de zona perifèrica «superior» i «extrema», respectivament, per referir-se a les terres nord-orientals de la Península. A vegades, però, distingeixen la zona compresa entre Lleida i el Mediterrani amb el nom de *al-taġr al-šarqī*, o «oriental». Segons al-Rāzī, i des d'una perspectiva geogràficoadministrativa, la Frontera Superior andalusina,¹⁵ en el sentit més ampli, comprenia els districtes de Tortosa, Tarragona, Lleida, *Barbatāniya*, Osca, Tudela, Calatayud, *Bārūša* i Saragossa (amb funcions de capital).

Tal com assenyala Chalmeta, el terme *taġr* no es refereix a una zona perifèrica qualsevol, sinó que té un requisit important i indispensable: el fet de limitar amb *dār al-ḥarb*, és a dir, amb territoris que no formen part de l'*umma* o comunitat de l'islam.¹⁶ La conclusió immediata d'aquesta condició necessària és la d'acceptar la mobilitat del terme. I, per tant, he actuat en conseqüència a l'hora d'establir el límit septentrional de la zona geogràfica a tractar aquí. He inclòs les descripcions dels *ifranġ* (entesos com a carolingis), cites geogràfiques sobre poblacions situades més enllà dels Pirineus (com Narbona i Carcassona) i diverses notícies històriques dels monarques i altres personatges francs, quan tenien a veure amb el territori de la Catalunya naixent.

Pel que fa al límit occidental, molt ben especificat també per al-Rāzī quan descriu les poblacions i els castells que depenen de Lleida, he seguit la seva delimitació: el curs del Cinca (que inclou, per tant, Montsó i les avui comarques aragoneses de la Llitera, l'Alt Cinca i les Alta i Baixa Ribagorça oriental i occidental). Però és obvi que he hagut d'incloure moltes notícies històriques que consignen fets protagonitzats, originats, o relatiu també, a tota (o a part de) la conca de l'Ebre fins a Tudela o també a l'actual província d'Osca.

13. J. VERNET, pròleg als *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, p. viii.

14. Sobre el significat i l'evolució del terme *taġr*, pl. *Tuġūr* a al-Andalus, E. MANZANO (1991), *La Frontera de al-Andalus en época de los omeyas*, Madrid: CSIC, p. 25-51.

15. Un bon resum a M. J. VIGUERA (1981), *Aragón musulmán. La presencia de islam en el valle del Ebro*, Saragossa: Mira editores (2a ed. 1988, per la qual cito), p. 17-34. Inclou un mapa, però, en centrar-se aquesta obra en l'actual Aragó, no hi figuren llegendes del territori avui català, llevat de la ciutat de Lleida.

16. P. CHALMETA (1991), *El concepto de Taġr*, «La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien», Madrid: Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, p. 15-28. Sobre el corresponent concepte a l'altra banda de la frontera religiosa, M. ZIMMERMANN (1991), «Le concept de Marca Hispanica et l'importance de la frontière dans la formation de la Catalogne», *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid: Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, p. 29-49.

Al-Rāzī i al-Idrīsī han servit, al seu torn, per establir el límit del sud. M'he basat en el fragment de la *Crònica del Moro Rasis* quan escriu que «parte el término de Tortosa con el de Valencia». L'actual divisió entre les províncies de Castelló i de Tarragona és a bastament acceptada com a límit septentrional del territori valencià,¹⁷ però cal notar que al-Idrīsī esmenta Alcalà de Xivert, Morella, Torreblanda, Peníscola i Mequinensa com a fortaleses que depenen de la ciutat de Tortosa. Així, doncs, s'inclouen aquestes referències a les actuals comarques del Matarranya, dels Ports, de la Plana i del Baix Cinca, zona geogràfica que coincideix amb els tres districtes que aquest autor anomena «de les Oliveres», «dels Ports» i del Matarranya, si és que la meua proposta d'identificació de *M.r.m.riya* o *Ma.r.m.rira* és correcta.¹⁸

LES MANCANCES I ELS RESULTATS

1. Període dels emirs dependents de Damasc (711-756)

Han pogut ésser exhumats vint-i-nou textos que no ofereixen pràcticament cap novetat respecte als seixanta-un que formaven part de l'obra de Millàs. Les noves cròniques aquí incloses mostren la mateixa tònica de continuació de lloances a la persona de Mūsā b. Nuṣayr, a qui atribueixen erròniament l'arribada fins a Narbona, conquerida en temps d'al-Samh, i on també segueix consignant-se l'existència d'una fantàsica estàtua que hauria advertit els musulmans de no prosseguir endavant. No cal dir que la menció d'un fabulós botí obtingut en el seu avenç per Hispània i de la excepcional riquesa —simbòlica i econòmica— de l'anomenada taula de Salomó continua figurant en els textos ara recollits.

No ha pogut ésser trobat cap text que confirmi l'any exacte de l'arribada a Tarragona ni les circumstàncies ni el nom del cabdill que comandava els musulmans que la conqueriren.

Pel que fa als itineraris seguits per les tropes islàmiques en la invasió d'Hispània, caldrà seguir referint-se als estudis apareguts després de l'obra de Millàs (C. Sánchez Albormoz, E. de Santiago, M. Barceló i L. Molina, fonamentalment), que ja són citats en nota en els textos corresponents. Finalment, cal destacar l'aparició d'obres recents sobre aquest període, entre altres, les de Collins i Chalmers, per al conjunt peninsular, i les d'Abadal i Viguera que s'ocupen, sobretot, de la Frontera Superior.¹⁹ Sobre el període de revoltes i de crisi que precedí l'arribada d'Abd al-Rahmān I a al-Andalus i la instauració de la dinastia omeia, assenyalo el treball de Manzano²⁰ i aquí la notícia de la gran sequera que patí al-Andalus entre els anys 748 i 750 amb la, almenys teòrica, emigració de població al nord d'Àfrica.

17. C. BARCELÓ (1984), *Minorías religiosas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, València: Universidad de Valencia-IHAC, p. 166.

18. Per a més detalls, D. BRAMON (1997), «Identificación de algunos topónimos de la diócesis de Tortosa citados por al-Idrīsī», *Anaquel de Estudios Árabes*, Madrid, viii, p. 71-86.

19. Val a dir que el *Catàleg* editat sobre l'exposició *L'Islam a Catalunya*, inèdit encara quan vaig redactar aquesta tesi, no ha aportat pràcticament cap novetat per al període que tracto.

20. E. MANZANO, (1985), «La rebelión del 754 en la Marca Superior y su tratamiento en las crónicas árabes», *Studia Historica. Historia Medieval*, Salamanca, IV, 2, p. 185-205.

2. Període dels emirs independents: *ʿAbd al-Raḥmān I (756-788)*.

Llevat de la confirmació del nomenament d'ʿAbd al-Raḥmān b. ʿUqba com a valí del territori comprès entre Narbona i Tortosa, l'octubre-novembre del 759 —fet que indica que Narbona encara era andalusina—²¹ i del nomenament de Tammām b. ʿĀmr b. Aḥmad b. Ġalib b. Tammām b. ʿAlqama com a governador d'Osca, Tortosa i Tarassona, no hi ha notícies dels primers anys de l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān I referides a la Frontera Superior. Encara que la *Descripció Anònima*, escriu que l'any 148 /765-766 «l'imam ordenà posar en ordre totes les fronteres andalusines i [re?]construir llurs muralles», aquesta breu nota sembla molt genèrica. En aquest sentit, Collins,²² parla d'un buit de poder en el territori avui català després de la pèrdua de Narbona i la Septimània, i Chalmeta²³ ja assenyala que, si bé és cert que el terme *al-ṭagr al-ʿlā* designa la vall de l'Ebre-Aragó des de finals del segle VIII, anteriorment i des d'al-Ḥurr, corresponia a la Tarraconense i Septimània, amb capital a Narbona.²⁴

L'andalusí al-ʿUḍrī és l'autor que més novetats aporta; en especial, les relatives a les revoltes ocorregudes a la Frontera Superior. Destaquen les notícies sobre ʿAmrūs i Šabrīt, criats al servei d'ʿAyšūn b. Sulaymān b. Yaḳzān al-ʿArābī, i el nomenament del primer com a governador de Barcelona i de Girona, després d'ésser empresonat i alliberat per Carlemany. Això no obstant, segueix essent vàlida l'afirmació de Viguera, segons la qual sobre la personalitat d'ʿAyšūn resten encara molts punts discutibles perquè no concorden les fonts àrabs que refereixen la seva actuació durant l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān I (en temps del qual hauria mort a la presó de Còrdova, abans de l'any 788) i les carolíngies que parlen de la sublevació d'un tal Aissón —que no seria musulmà— contra els francs (826-827) durant l'emirat d'ʿAbd al-Raḥmān II.²⁵

Emirat d'Hišām I (788-796). Són diversos els nous textos que expliquen les revoltes protagonitzades en territori avui català per Saʿīd b. al-Ḥusayn b. Yahyà al-Anšārī i Marrūh b. Sulaymān b. Yaḳzān al-ʿArābī. Pel que fa al primer, penso que és interessant la proposta d'identificació del lloc on inicià l'alçament (la vall de Segó, a l'avui comarca valenciana del Camp de Morvedre, enfront dels controvertits Beseit o Sagunt). Sobre l'asseifa del 793 contra Narbona i Girona, crec que també resulta més aclaridora i il·lustrativa la identificació de *S.r.ṭāniyya*²⁶ amb un territori més ampli que no pas el de la Cerdanya, tradicionalment acceptat.

Emirat d'al-Ḥakam I (796-822). Disposem d'una notícia força dubtosa sobre el pretès origen cristià de la mare d'aquest emir i de la menció d'un cadí a Tortosa —el primer dels documentats— que actuà en el seu temps. Com hom podrà observar, no hi ha nous textos referits a ambaixades andalusines cap als francs, llevat de la de Ḥalaf b. Rāšid al majordom Guillem de Tolosa, sol·licitant

21. J. M. MILLÀS (1987), *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*. Barcelona, IEC.

22. R. COLLINS (1991), «La conquesta àrabe (710-797)», a J. LYNCH (dir.), *Historia de España*, vol. III, Barcelona: Crítica, p. 154-155.

23. P. CHALMETA (1998), «El sorgir d'una nova formació: al-Andalus», *Catàleg a l'Exposició «L'Islam i Catalunya»*, Barcelona, p. 39-49 (que vaig poder veure, encara inèdit, gràcies a l'amabilitat del seu autor).

24. U. LINDGREN (1971), «Die spanische Mark zwischen Orient und Occident», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, núm. 26, p. 151-200 (que no he vist).

25. VIGUERA (1981), p. 66.

26. Més detalls a D. BRAMON (1998), «S.r.ṭāniya, "Terra dels ceretans" a les fonts àrabs», *II Congrés Internacional Història dels Pirineus* (Girona, 11 al 13 de novembre de 1998), en premsa.

la pau. Tampoc no n'hi ha cap més sobre l'asseifa del 796 que pugués assenyalar amb més precisió el territori castigat en aquesta ocasió.²⁷ La gran novetat radica en la notícia de l'any de termini que fou concedit als andalusins residents a la ciutat de Barcelona en el moment del seu pas a mans cristianes i en els detalls que, una vegada més, ens proporcionen al-ʿUḍrī i Ibn Ḥazm sobre els Banū Qasī i altres famílies de la Frontera Superior i sobre la personalitat i actuació de Buhlūl b. Marzūq i el seu oponent en el domini de la *Barbatāniya*, Ḥalaf b. Rāšid b. Asad.

Segueixen essent molt minses i vagues les notícies dels atacs cristians contra Tortosa, i no n'hi ha cap de nova sobre l'escomesa d'ʿAbd Allāh al-Balansī contra Barcelona l'any 199 (que ha de correspondre a l'estiu del 815).²⁸ Tampoc no he trobat cap menció de la topada que tingué lloc a Mallorca entre Ermenguer d'Empúries i unes naus andalusines que tornaven carregades de botí de Civitavecchia, Niça i Sardenya, que figura en els *Annals reials*, que consignen que els en prengué vuit en les quals el comte trobà més de cinc-cents captius corsos.²⁹

Emirat d'ʿAbd al-Rahmān II (822-852). No disposem de noves notícies sobre les asseifes dels anys 825 i 827 comandades per ʿAbd Allāh al-Balansī, però les cròniques d'al-ʿUḍrī i d'Ibn Ḥayyān han aportat moltes noves dades sobre la del 841 contra territoris catalans i *S.r. ṭāniya* i les revoltes encapçalades pels Banū Qasī contra Còrdova.

Més endavant, tampoc no hi ha nous textos sobre una campanya que al-Maqqarī i Ibn Ḥaldūn no daten amb precisió —en parlen després de mencionar una expedició contra Lleó, l'any 231/845-846—³⁰ i que, comandada per ʿAbd al-Karīm b. Muḡīṭ atacà el territori de Barcelona i el Pirineu, però que penso que és la mateixa que la que recull Ibn al-Aʿtīr,³¹ l'any 236/850-851, i dirigida contra el territori de Barcelona.³² Destaca, com a novetat, la notícia de l'anada a Còrdova de Guillem II de Tolosa a sol·licitar la pau l'any 846-847 i el paper que jugà després, amb l'ajut dels governadors de la Frontera Superior, en les lluites familiars dels carolingis.

Hi ha una qüestió especialment interessant a dilucidar en aquest període: la de la personalitat d'Aíssó que, juntament amb Guillemó, protagonitzà la revolta (826-827) contra Bernat de Septimània. La historiografia ha discutit molt sobre si és l'ʿAṣṣūn b. Sulaymān b. Yaḡzān al-ʿArābī, mencionat a les fonts àrabs durant l'emirat d'ʿAbd al-Rahmān I.³³ En paraules del mateix Millàs, amb «algunes analogies» i «coincidències, sumades a certa inversemblança de l'actuació que atribueixen les cròniques franques a l'emir, Codera bastí el seu estudi *El godo o moro Aizón*,³⁴ en el qual proposa que es tingui per una equivocació anacrònica dels autors francs la dita intervenció en els fets de l'any 212

27. MILLÀS (1987), xxx i § 87.

28. MILLÀS (1987), xxxi i § 100. Sobre aquests i altres esdeveniments a la Frontera Superior durant l'emirat d'al-Hakam, R. D'ABADAL (1986), *Catalunya carolíngia. I. El domini carolíngi a Catalunya*, 2 vol., Barcelona: IEC, p. 229 i seg. i VIGUERA (1981), p. 76-80.

29. ABADAL (1986), i, p. 215.

30. MILLÀS (1987), xxxii i § 107 i 108.

31. MILLÀS (1987), xxxii i § 109.

32. J. M. SALRACH (1987-1990), vol. II de la *Història de Catalunya*, dirigida per P. Vilar, 8 vol., Barcelona: Edicions 62, p. 169-170.

33. MILLÀS (1987), § 67 i 73.

34. F. CODERA (1901), «El godo o moro Aizón», *Revista de Aragón*, II, p. 106-109 (reproduït a *Estudios críticos de Historia árabe española*, per F. CODERA (1903), vol. VII de la *Colección de Estudios Árabes*, Saragossa).

(827-828)». Salrach³⁵ fa un excel·lent estat de la qüestió i defensa la hipòtesi que «l'«Ayšūn d'al-«Uđrī i l'Aissó dels crònicons francs», que haurien llatinitzat aquest antropònim àrab i que recullen una nova aventura de revolta, ja vell, són la mateixa persona. Vernet³⁶ escriu que en comptes d'ésser visigot, com es creia, «era, més probablement, musulmà».³⁷ En l'estat actual dels coneixements i davant la manca de noves notícies, no em puc estar de reproduir les paraules d'Abadal³⁸ que escriu que «la figura d'Aissó s'ha anat desdibuixant de la silueta prou clara que donen els annals francs. El principal culpable de la desviació fou Codera [...] que àdhuc apunta la idea que es tractés del sarraí del mateix nom, fill de Sulaymān b. al-«Arābī, el valí de Barcelona el 778. No hi ha res d'això: Aissó és un nom bastant corrent en aquells temps en la nostra regió; altrament, els Annals dits de Fulda qualifiquen el nostre Aissó de Gothus».³⁹ Finalment, poden veure's textos més recents on es palesa que la figura d'Aissó encara és envoltada pel mite.⁴⁰

Emirat de Muḥammad I (852-886). Penso que podem donar per segur el saqueig de Terrassa i no pas de Tàrraga pels exèrcits emirals, l'estiu del 856. Manquen, però, textos nous sobre la incursió contra Barcelona l'any 247/ 861-862. Tampoc no hi ha cap referència a la delegació enviada per l'emir al rei franc Carles ni a l'anada del comte Salomó d'Urgell-Cerdanya a Còrdova, ambdós fets datats l'any 863 pels *Annals Bertinians* i estudiats per Abadal.⁴¹

Segueixen essent bàsics per a aquest període la crònica d'al-«Uđrī i el volum II d'*al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān, del qual fins ara només era coneguda la traducció dels fragments relatius al regne de Pamplona.⁴² De nou, la proposta de localització dels *s.r.ṭāniyyūn* en un territori més ampli que el de Ceretània, ajuda a comprendre el seu paper en les aliances i enfrontaments ocorreguts a la vessant meridional del Pirineu.

Finalment, i en un altre ordre de coses, cal assenyalar que gràcies al fet que Ibn Ḥayyān esmenta una cefalea que patí el monarca carolingi que havia fet construir una estàtua d'or i que tingué relacions amistoses amb l'emir Muḥammad, ha pogut ésser identificat amb Carles el Gros i no pas el Calb, com fins ara s'havia cregut.

3. Textos referents al període que ja no formà part de l'edició publicada de Millàs i Vallicrosa.

1. Cal destacar que en aquests *Nous textos*, a més a més de la continuació de l'obra de Millàs fins a l'any 1010, s'hi han inclòs cent seixanta-set fragments de contingut geogràfic. Entre les nove-

35. SALRACH (1987-1990), p. 144-147.

36. J. VERNET et al. (1989), *Procés d'independència de Catalunya (s. VIII-XI). La fita del 988*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 16.

37. R. D'ABADAL (1969), *Dels visigots als catalans*, 2 vol., Barcelona: Ed. 62, vol. I, esp. p. 156 i 311-315; VIGUERA (1981), p. 81-82, i (1992), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, s.v. «Aissó, revolta de».

38. ABADAL (1986), vol. I, p. 273-280, n. 166.

39. J. BOLÓS i MASCLANS i J. MORÁN i OGERINJÀUREGUI (1994), *Repertori d'antropònims catalans (RAC)*, Barcelona: IEC, p. 94 i M. M. COSTA (1991), «Les genealogies comtals catalanes», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 v., Barcelona: Generalitat de Catalunya, I, p. 447-462.

40. DDAA (1995), *A banda i banda del Ter, Història de Roda*, Roda de Ter: Eumo editorial / Ajuntament de Roda, esp. pròleg, d'A. PLADEVALL, i «Aissó i la destrucció de Roda ciutat», d'I. OLLICH.

41. R. D'ABADAL (1958), *Els Primers Comtes Catalans*, Barcelona: Teide, p. 33-35.

42. É. LÉVI-PROVENÇAL i E. GARCÍA GÓMEZ (1954), «Textos inéditos del Muqtabis de Ibn Ḥayyān sobre los orígenes del reino de Pamplona», *Al Andalus*, Madrid, XIX, p. 295-315.

tats que aporten, assenyalen les que fan referència als recursos naturals, que amb aquest recull ara sistemàtic podran contribuir a completar un capítol més de la història econòmica del passat de les terres avui catalanes.

El desxiframent que es fa de força incògnites toponímiques que quedaven per resoldre en els diversos estudis que s'han fet sobre geografia i història andalusines basats en cròniques àrabs, crec que constitueix un avenç important. Destaquen els topònims identificats en les dues obres fins avui conegudes d'al-Idrīsī, i en especial els relatius a les vies de comunicació, als passos de muntanya i als ports, tant marítims com fluvials. També semblen interessants els passatges relatius a la idiosincràsia de la gent de la Frontera (i això tant pels diversos grups socials musulmans com pels cristians) i a com s'organitzaven els territoris andalusí i precatalà, o català primerenc.

2. L'exposició de les notícies de tipus històric és dividida bo i seguint la periodització que figura com a introducció en l'edició de Millàs:

Emirat d'al-Mundir (886-888). Gairebé no hi ha notícies referides a terres avui catalanes i Millàs no en fa cap esment en la seva introducció als *Textos* publicats. Només podem esmentar la notícia de la mort de Mas'ūd b. 'Amrūs b. 'Umar b. 'Amrūs, d'Osca, i la menció d'Abū 'Abd Allāh Malik b. Ma'rūf, si bé cal tenir en compte que podria estar referida al temps de l'emir Muḥammad I i que aquest savi nasqué, molt més probablement a Mèrida que no pas a Lleida.⁴³

Emirat d'Abd Allāh (888-912). Destaca el protagonisme assolit per Muḥammad b. 'Abd al-Malik al-Ṭawīl, per Muḥammad b. Lubb b. Musà b. Qasī i pel seu successor, i les seves lluites (i aliances) pel domini de Montsó, Lleida, Balaguer, el Pallars i *Barbaṭāniya* amb diverses i noves identifications de castells, que semblen interessants, l'expedició de Sunyer d'Empúries contra Pechina, l'afermament del poder dels tuḡībīs a Saragossa i la Frontera i la per ara impossibilitat d'identificació d'un topònim molt controvertit: *Biḡuṣ*, en el camí de Barcelona. No m'atreveixo tampoc a pronunciar-me sobre el nom del lloc on fou ferit de mort el comte Guifré l'any 897, episodi del qual he procurat donar les notícies bibliogràfiques que m'han semblat més pertinents.

Emirat i califat d'Abd al-Raḥmān al-Nāṣir li-Dīn Allāh (912-961). El volum V d'*al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān, juntament amb *al-Bayān al-muḡrib* d'Ibn 'Iḍārī han estat una eina clau per a una millor comprensió de l'emirat i califat d'Abd al-Raḥmān III. Destaquen les notícies sobre atacs navals contra costes catalanes,⁴⁴ l'actuació del jueu Ḥasday b. Šaprut a Barcelona (que ja apareix com a cap i casal de la Catalunya naixent) i les consegüents ambaixades catalanes a Còrdova, l'aclariment de la conquesta cristiana de Tarragona, diverses propostes d'identificació de topònims que semblen prou reeixides i la veritable filiació forana d'algunes dades que eren atribuïdes erròniament a Catalunya.

Califat d'al-Ḥakam al-Mustanšir bi-l-lāh (961-976). Segueixen les informacions sobre atacs contra territoris catalans, alternats amb ambaixades dels enviats dels comtes cap a Còrdova, tot sol·licitant la pau. Les descripcions del seu desenvolupament, tal com han estat consignades per Ibn Ḥayyān, mostren a bastament el complicat i rigorós cerimonial que caracteritzà la cort califal.

43. D'aquesta opinió és també M. MARÍN (1998), «El coneixement i el poder en una societat urbana: les fonts biogràfiques», *Catàleg a l'Exposició «L'Islam i Catalunya»*, Barcelona, p. 79-83.

44. Més detalls a D. BRAMON i R. LLUCH BRAMON (1998), «De nuevo sobre unos topónimos catalanes citados por Ibn Ḥayyān (verano del 935)», *Anaquel de Estudios Árabes*, Madrid, ix, en premsa.

Una novetat és la notícia d'un frustrat intent català d'atacar Tortosa (estiu del 964) en temps de Borrell i de Miró que la historiografia havia confós tradicionalment i erròniament amb un dels atacs dels normands a les costes andalusines.⁴⁵

Govern de Muḥammad b. Abī ʿĀmir al-Manṣūr (978-1002). Si bé les algarades menades per Almansor contra terres catalanes han merescut l'atenció de diversos investigadors —en especial la de l'any 985 contra Barcelona—, algunes noves propostes d'identificació toponímica i l'estudi conjunt de totes les notícies que hi fan referència, crec que han permès avançar en el seu coneixement. Espero que la menció que fa Ibn Ḥaldūn d'un tercer fill del comte Borrell, desconegut possiblement per la historiografia catalana, mereixerà l'atenció d'investigadors més qualificats que no pas jo.⁴⁶

Govern d'ʿAbd al-Malik al-Muzaʿffar (1002-1008). Una vegada més, són Ibn ʿIdāri i Ibn Ḥayyān (per mitjà de l'*al-Daḥīra* d'Ibn Bassām), els cronistes que més informen sobre l'actuació del fill d'Almansor contra el pla de Barcelona, la Noguera i la Ribagorça en les asseifes dels anys 1003 i 1006 i de l'intent no reeixit d'instal·lació de musulmans a Montmagastre i a Meià, terres definitivament perdudes per l'islam. Són curioses les narracions de l'arribada de comerciants cristians a Còrdova i la de la reacció del poble i dels tractants d'esclaus quan els combatents tornaven sense aquest preciat botí. Destaca, finalment, el millor coneixement de les rutes d'anada i de tornada cap a terres andalusines durant les algarades dels ʿāmirīs.

Els catalans a Còrdova (1009-1010). El primer investigador que estudià aquest període a partir de les cròniques àrabs fou Dozy, que es basà, sobretot, en els diccionaris biogràfics i en les cròniques d'al-Nuwayrī i d'al-Maqqarī. Des de llavors, l'episodi ha estat també molt tractat per la historiografia catalana decimonònica i de principis de segle. Com es veurà, és bàsic el volum III d'*al-Bayān al-muḡrib* d'Ibn ʿIdāri (utilitzat també per Lévi-Provençal). La sorpresa ha estat no trobar la famosa menció de l'any dels *ifrāṅ* o dels catalans amb què hauria al·ludit la historiografia àrab posterior a aquest any 400 / 25 agost 1009-10 agost 1010. Si aquesta denominació és certa, no he reeixit a trobar-la (i Dozy i Lévi-Provençal no en fan cap esment). És possible que provingui de Conde, de Romey o dels Bofarull? Sanpere i Miquel, tan crític amb aquests estudiosos, l'utilitzà com a títol del seu treball monogràfic i també s'hi refereixen Soldevila⁴⁷ i Rovira i Virgili,⁴⁸ sense donar referències que avalin una afirmació que s'ha anat repetint —al meu entendre sense fonament— al llarg dels anys.⁴⁹

Per acabar, vull assenyalar molt expressament que en aquest resum s'han destacat més les mancances que no pas els encerts. Penso que ha d'ésser la historiografia posterior qui de veritat haurà de valorar-ne els resultats obtinguts, si fa el cas. També vull insistir que és en aquesta qüestió on el meu treball voldria ésser encara més continuació de l'obra de Millàs, i amb això expresso el meu desig que a partir d'aquests *Nous textos* també es pugui avançar —com va succeir amb els de Millàs— en el coneixement d'un període prou important del nostre passat.

45. Més detalls a D. BRAMON i R. LLUCH BRAMON, «Un atac català contra Tortosa l'estiu del 964», *Recerca*, 3 (1999), p. 199-202.

46. A. M. MUNDÓ (1966), «La mort del comte Ramon Borrell de Barcelona i els bisbes de Vic, Borrell i Oliva», *Estudis d'Història Medieval*, Barcelona: IEC, 1969, i, p. 3-15.

47. F. SOLDEVILA (1934-1935), *Història de Catalunya*, 3 vol., Barcelona: Ed. Alpha, I, p. 71.

48. A. ROVIRA i VIRGILI (1924, 21976), *Història Nacional de Catalunya*, xvi vol., iii, p. 472.

49. Jo mateixa vaig contribuir-hi al *Diccionari d'Història de Catalunya* (1992), s.v. «Còrdova, expedició de».

CRISI VINÍCOLA, RENOVACIÓ TECNOLÒGICA I COOPERATIVISME. EL SINDICAT AGRÍCOLA DEL VENDRELL I ELS CELLERS COOPERATIUS DEL Penedès DEL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX (1900-1936)¹

ANTONI SAUMELL SOLER

UN MARC INEXPLORAT

D'uns anys ençà la història agrària i l'estudi dels moviments associatius que hi estan relacionats estan essent objecte de nombrosos treballs en l'àmbit català i estatal, que contribueixen a fer conèixer i a contextualitzar els fenòmens locals amb d'altres de més generals. Pel que fa als estudis sobre les formes de l'associacionisme agrari a la Catalunya del primer terç del segle hem de recordar que els darrers anys han estat testimonis d'un nombre creixent d'aportacions historiogràfiques sobre el tema. Les noves investigacions han obert una etapa que té els seus antecedents en treballs com els de Joan Raventós, Josep Iglésies i Albert Balcells.² En primer lloc, hem d'esmentar un conjunt de recerques que, sense estar específicament dedicades a la qüestió, l'han abordada dintre del marc més ampli de les transformacions que l'agricultura catalana de la segona meitat del segle XIX i del primer terç del segle XX experimentà en el seu trànsit cap al capitalisme.³ També hem de fer referència a d'altres treballs que han enfocat el tema d'una manera més o menys directa però en aquest cas des d'una òptica general espanyola.⁴ A continuació cal destacar contribucions com el darrer llibre de Mayayo, que representa un considerable esforç de síntesi dels darrers cent anys d'associacionisme agrari a Catalunya o el treball de Jaume Barrull sobre les comarques de Lleida, que contextualitza el fenomen en un àmbit geogràfic concret i durant un període històric decisiu per al desenvolupament dels moviments socials.⁵ Finalment, trobem una important eclosió d'estudis a cavall entre

1. Tesi doctoral llegida el 19 d'octubre de 1998 a la Universitat Pompeu Fabra, dirigida per Antoni Gavalà Torrents i que obtingué la qualificació d'excel·lent *cum laude* per unanimitat atorgada pel tribunal integrat per Josep Termes i Ardèvol (president), Pere Anguerra Nolla (secretari), Gemma Tribó Trabería, Andreu Mayayo i Artal i Samuel Garrido Herrero (vocals).

2. Joan RAVENTÓS CARNER (1960), *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel; Josep IGLÉSIES (1968), *La crisi agrària de 1890-1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Ed. 62; Albert BALCELLS (1983), *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, La Llar del Llibre.

3. Aquest és el cas de les tesis doctorals de Josep PUJOL ANDREU (1988), *Les transformacions del sector agrari català 1890-1936*, UAB; Gemma TRIBÓ TRAVERÍA (1989), *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931)*, UB; Josep COLOMÉ FERRER (1996), *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XX. La comarca del Penedès*, UB; Josep CASANOVAS I PRAT (1996), *L'acció tècnica agrària (1912-1939). La política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya*, UB.

4. Josefina CUESTA BUSTILLO (1978), *Sindicalismo católico-agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea; Juan José CASTILLO (1979), *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino. La Confederación Nacional Católica Agraria 1917-1942*, Madrid, MAPA; Juan Luís PAN-MONTOJO (1994), *La bodega del Mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, Madrid, AV-MAPA; Samuel GARRIDO (1996), *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya 1900-1936*, València, Alfons el Magnànim.

5. Andreu MAYAYO (1995), *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya. 1893-1994*, Catarroja-Barcelona, Afers; Jaume BARRULL (1986), *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1939)*, Barcelona, L'Avenç.

l'àmbit *regional* o comarcal i la monografia de caire local com alguns dels treballs recollits a la *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*, any cxi (1991) o el de Pomés per a la zona del Maresme,⁶ els de Fuguet i Mayayo per a la Conca de Barberà,⁷ els de Jordi Planes per al Vallès,⁸ els de Gemma Tribó i Josep Casanovas per al Baix Llobregat i per a les comarques d'Osona respectivament,⁹ el treball ja clàssic d'Antoni Gavalldà sobre la Societat Agrícola de Valls,¹⁰ i Santesmases sobre el cas de Nulles i, darrerament, els d'Enric Vicedo, Josep Joan Mateu, Santesmases i Josep Maria Ramon Muñoz.¹¹ Alhora, cal recordar que ben aviat es publicaran les actes de les Segones Jornades sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local als Països Catalans, que sota el títol *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme* se celebraren a Alguairó el març de 1997.

El Penedès també ha estat objecte d'estudi pel que fa als inicis i al desenvolupament de l'associacionisme agrari. D'una banda, disposem dels treballs de Pere Solà que contextualitzen el fenomen a l'escala més àmplia de l'associacionisme popular.¹² Però el fenomen associatiu que ha concentrat l'interès majoritari dels historiadors ha estat el moviment rabassaire. Aquí cal destacar el treball clàssic de Giralt,¹³ el ja esmentat de Balcells, les aportacions fetes durant aquests darrers anys per Ramon Garrabou, Josep Colomé i d'altres i els estudis elaborats per López Estudillo, Ramon Arnabat des d'un context del món del treball i del mutualisme, Raimon Soler des d'una òptica política i Jordi Pomés que parla del reformisme zuluetista.¹⁴ A part, hi ha les aportacions fetes per

6. Jordi POMÉS (1991), *Les «Mataró's Potatoes» i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939)*. La Federació de Sindicats Agrícoles de Litoral, Barcelona, Caixa d'Estalvis Laietana.

7. Joan FUGUET SANS (1980), *El primer celler cooperatiu de Catalunya i de l'Estat espanyol: «La Sociedad de Trabajadores Agrícolas del pueblo de Barberà»*, Barcelona, La Caixa; Joan FUGUET i Andreu MAYAYO (ed.) (1994), *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de La Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-DARP; Andreu MAYAYO (1994), *La Conca de Barberà 1890-1939. De la crisi agrària a la guerra civil*, 2a. ed. Montblanc, CECB.

8. Jordi PLANES MAREMA (1991), *Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)*, Granollers, Ajuntament de Granollers i (1994) *Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics*, Vic, Eumo.

9. Gemma TRIBÓ (1997), «El Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat (1909-1939)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10, p. 105-123; Josep CASANOVAS i PRAT (1997), «L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10, p. 85-104.

10. Antoni GAVALLDÀ TORRENTS (1989), *L'associacionisme agrari a Catalunya (el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, Valls, IEV.

11. Antoni GAVALLDÀ i Josep SANTESMASES (1993), *Història econòmico-social de les cooperatives agrícoles de Nulles (1917-1992)*, Valls, IEV; Enric VICEDO (1995), «De la Cofradía de Labradores a los sindicatos-cooperativas. Génesis de la alternativa de los hacendados, formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña occidental», *VII Congreso de Historia Agraria. Baza, 31 de mayo a 3 de junio de 1995*, Jaén, Universidad de Jaén-Seminario de Historia Agraria; Josep Joan MATEU GONZÁLEZ (1996), «El cooperativisme agrari a les Garrigues: gènesi i evolució a Llardecans i Maials (1880-1962)», *Recerques*, núm. 34, p. 75-96; Josep SANTESMASES i OLLÉ (1996), *El cooperativisme agrari a Vila-rodonà (1893-1939). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*, Vila-rodonà, CEG; Josep Maria RAMON MUÑOZ (1997), *Associacionisme agrari a les comarques de Ponent. El cas de la Segarra durant el primer terç del segle XX*, treball de vuit crèdits d'iniciació a la recerca, IUHJV-UPF.

12. Pere SOLÀ i GUSSINYER (1994), «El mutualismo contemporáneo en una sociedad industrial. Anotaciones sobre el caso catalán (1880-1939)», a Santiago CASTILLO (ed.), *Solidaridad desde abajo*, Madrid; (1993), *Història de l'associacionisme català contemporani*, Barcelona, Generalitat de Catalunya; «La sociabilitat popular i la transmissió cultural i educativa al Baix Penedès: algunes dades per al seu estudi», a *Segon Seminari sobre Moviments Socials al Penedès celebrat al Vendrell el 1996*, IEP-Secció d'Història IEP, inèdit.

13. Emili GIRALT RAVENTÓS (1965), «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista del Trabajo*, núm. 7.

14. De Ramon GARRABOU (1978), «La lluita per la propietat de la terra: la crisi de finals del segle XIX i la qüestió rabassaire», *L'Avenc*, núm. 10; de Josep COLOMÉ (1986), «El conflicte rabassaire a la comarca de l'Alt Penedès a finals del segle XIX», *II Col·loqui d'Història Agrària*, Barcelona; (1992), «Estructura de la propietat y crisis agraria a finales del siglo XIX: la comarca del

Mayayo i Gavallda sobre la implantació de l'anarcosindicalisme i de les *Hermandades de Labradores y Ganaderos* al Baix Penedès.¹⁵

En canvi, el cooperativisme vitivinícol penedesenc ha restat gairebé al marge de l'interès dels historiadors. Únicament durant els darrers anys algunes d'aquestes entitats han patrocinat estudis commemoratius com és el cas dels sindicats de l'Arboç, Calafell i Moja,¹⁶ treballs que tenen com a precedent una tesina sobre el Sindicat Agrícola del Vendrell llegida el 1972 a la UB.¹⁷ Finalment, cal esmentar algunes publicacions de començaments de segle que també es referiren parcialment al fenomen.¹⁸

En conjunt, doncs, crida força l'atenció el fet que no s'hagués dut a terme fins ara cap temptativa per estudiar globalment l'associacionisme agrari relacionat amb el cultiu, la transformació i la comercialització dels productes de la vinya, essent aquestes activitats les que més pes específic han tingut a les comarques penedesenques tant des d'un punt de vista social com econòmic fins a èpoques ben recents. Tot plegat contribuï a esperonar un projecte de recerca que pretén ampliar els nostres coneixements sobre una de les estratègies associatives i productives —els cellers cooperatius— i la fenomenologia socioeconòmica que l'envoltà, que considerem essencials a l'hora de conèixer i entendre com es produí la transició de l'agricultura tradicional cap a la capitalista durant una etapa històrica excepcionalment difícil.

L'ENFOCAMENT DEL TEMA

Sabem que el neguit associatiu evolucionà en una conjuntura de crisi econòmica i social i que la situació fou especialment delicada a les comarques productores de vi que suportaren la càrrega afegida de la destrucció de les vinyes. Tot plegat possibilità que a la Catalunya del tombant dels segles XIX i XX sorgís i es desenvolupés un associacionisme agrari molt més ric i variat del que es donà

Penedès», a Ramon GARRABOU (coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid, MAPA, (1989), «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícol», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8; (1997), «Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX», *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 13; també cal consultar la seva tesi doctoral; Antonio J. LÓPEZ ESTUDILLO (1989), «Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)», *Historia Social*, núm. 3; Ramon ARNABAT i MATA (1992), *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*, Vilafranca, Museu de Vilafranca; (1994), «Las sociedades de socorros mutuos en la Cataluña rural 1879-1939», a CASTILLO (1994); (1997), «Conflictivitat i moviments socials en el segle XIX al Penedès», *L'Avenç*, núm. 215; Raimon SOLER BECERRO (1991), *Elecciones i política a Vilafranca del Penedès 1891-1903*, Vilafranca, Museu de Vilafranca; Jordi POMÉS, «La Federació Comarcal de Societats Obreres Agrícoles de l'Alt i Baix Penedès (1919-1923): un intent reformista d'assolir la pau social al camp», *Segon Seminari sobre Moviments Socials, El Vendrell, 1996*, inèdit.

15. Andreu MAYAYO (1988), *Josep Torrents (1899-1943) pagès de Bellvei del Penedès, dirigent agrari català*, Tarragona, El Mèdol; Antoni GAVALLDA TORRENTS (1996), *Las «Hermandades de Labradores y Ganaderos» a l'inici de la postguerra. El cas del Baix Penedès*, Vilafranca, IEP.

16. Esteve CRUANYES i OLIVER (1995), *Cooperativa Agrícola i Caixa Agrària de l'Arboç. Apunts històrics, 1919-1995*, L'Arboç, Caixa Agrària de l'Arboç; COOPERATIVA AGRÍCOLA DE CALAFELL (1997), *1922-1997. Fundació i consolidació de la Cooperativa Agrícola de Calafell en els seus 75 anys de vida agrícola a Calafell*, Calafell; Antoni SAUMELL SOLER (1996), *75 anys després: el Sindicat Agrícola de Moja. Fundació i consolidació d'un projecte cooperatiu (1921-1936)*, La Caixa, i l'associacionisme agrari al Penedès del primer terç del segle XX: la formació històrica de la Cooperativa Agrícola i Caixa Agrària de Llorenç del Penedès (1899-1936), en curs de publicació.

17. Maria Immaculada SOCIAS BATET (1972), *Sindicato Agrícola de Vendrell (1906-1939)*, UB.

18. Destaquem aquí únicament l'exemple més representatiu de totes aquestes: Isidre CAMPLLOCH ROMEU (1917), *Cellers Cooperatius de producció i venda*, Barcelona, Fidel Giró Impressor.

a la resta de l'Estat. En aquest context, els grups socials dominants intentaren, lògicament, preservar i a ser possible reforçar el seu domini tradicional del medi rural. Una de les estratègies adoptades per aconseguir-ho fou el foment de determinades institucions, des de les intrínscament dedicades a la defensa dels seus interessos de classe, com ara les cambres i les associacions de propietaris, fins a les de caire professional amb pretensions socialment integradores, com fou el cas de bastants cellers cooperatius que foren pensats com a microclimes on s'havia de produir un procés d'acció-reacció que pretenia salvar el món rural de la crisi vinícola i posar-lo a l'alçada dels nous reptes productius, tecnològics i comercials. Alhora, quedava clar també que aquestes entitats havien de contribuir a preservar les relacions socials i econòmiques tradicionals.

Però pel que han demostrat estudis que ens han precedit a d'altres comarques catalanes i també a algunes contrades franceses i italianes, el cooperativisme vitivinícola tingué en determinats llocs uns orígens i una orientació clarament populars.

La manca de treballs sobre el fenomen en l'àmbit del Gran Penedès ens convidava a esbrinar com sorgí, com es desenvolupà i quina orientació adoptà aquesta mena de cooperativisme a casa nostra. Per assolir aquest objectiu calia investigar què hi havia darrera del doble vessant econòmic i social del cooperativisme vitivinícola que s'implantà a les comarques penedesenques durant les primeres dècades del segle xx.

El doble enfocament social i econòmic de la qüestió fou aplicat en primer lloc al cas específic del Sindicat Agrícola del Vendrell, entitat modèlica segons les fonts de l'època, amb l'objectiu d'intentar trobar resposta a un conjunt d'interrogants i de validar, ampliar, desestimar o modificar parcialment, segons els casos, unes hipòtesis que ens havíem plantejat d'antuvi.

Des d'un punt de vista social calia esbrinar d'on sorgiren les propostes per a la fundació del Sindicat, com influí el teixit associatiu local i quin paper exerciren els propagandistes comarcals i forans i quin missatge social difonien. També interessava estudiar l'adscripció socioeconòmica dels grups que portaren la iniciativa fundacional i la direcció del celler cooperatiu i quins interessos sociopolítics representaven. A continuació, calia veure com influïren uns i altres en l'orientació ideològica, social i econòmica de l'entitat. Tot seguit s'havia de posar l'atenció en l'estructura social interna del Sindicat, és a dir, quina mena d'individus accediren preferentment a formar part de l'entitat i com es repartiren internament en els rols socials, econòmics, el control de la gestió, etc. A continuació es feia necessari esbrinar quin fou l'abast dels serveis socials que el Sindicat podia oferir als socis. I, finalment, calia comprovar fins a quin punt el Sindicat es plantejà actuar com una institució que volia defensar els interessos globals del sector i fins a on acabà per esdevenir un mecanisme d'enquadrament social que perseguia per damunt de tot la preservació de l'*statu quo* social i econòmic vigent enfront d'altres formes organitzatives més populars que qüestionaven amb més o menys intensitat l'ordre establert.

Des d'un punt de vista econòmic, calia fixar quatre àmbits d'estudi. Primer: com es desenvoluparen els processos de consolidació patrimonial de l'entitat i quines dificultats aparegueren en aquest camp. Segon: quines estratègies de finançament foren emprades a l'hora d'assolir els objectius del punt anterior. Tercer: com s'assolí l'accés a unes noves tecnologies que resultaven del tot necessàries si es volia fer front als nous reptes productius i comercials. I quart: quines vi-

cissituds afectaren la política comercial adoptada i quines respostes s'intentaren cercar des del Sindicat per fer front a la crisi vinícola i per aconseguir una millor comercialització dels productes de la vinya.

A continuació calia comprovar fins a quin punt tot allò que havíem observat al model vendrellenc era generalitzable al conjunt de les altres entitats cooperatives que es fundaren a l'Alt i el Baix Penedès durant aquells anys. Per aconseguir-ho calia aplicar en altres cellers cooperatius tots aquests paràmetres analítics que acabem d'exposar sumàriament referits al cas vendrellenc. Alhora, s'havia d'investigar el grau d'arrelament i la importància social i econòmica que experimentà el moviment cooperatiu vitivinícola a la contrada. Això volia dir intentar contextualitzar i calibrar socialment i econòmicament la grandària del desplegament del fenomen i esbrinar les causes del seu èxit o del seu fracàs quant a la implantació global en l'àmbit territorial, i també pel que fa a la consolidació material de les entitats fundades. Al mateix temps, s'havia de confirmar o desmentir si els sindicats foren entitats capaces de donar sortida a les necessitats més urgents dels seus associats tant pel que fa al vessant dels serveis socials com pel que fa referència a l'económicoempresarial. O dit d'una altra manera: si els sindicats foren la solució a les demandes de modernitat tecnològica (no únicament per elaborar els vins sinó també per altres aspectes prou importants per a les economies familiars, com per exemple poder llaurar amb tractor, anar al trull o batre a màquina). Si contribuïren significativament a l'adquisició per part dels socis d'*inputs* externs (adobs químics, etc.) cars i cada cop més necessaris en una agricultura en procés d'abandó de les velles pautes tradicionals. Si aquestes entitats tingueren capacitat per donar suport financer adequat als seus associats (el tema de l'accés al crèdit) i cobertura mutual segons els casos. I, finalment, el tema cabdal a l'hora d'avaluar la viabilitat empresarial dels cellers comunals: esbrinar si se'n sortiren de solucionar adequadament un dels problemes capitals amb què s'enfrontava el món vitivinícola durant aquell període històric: la necessitat de contrarestar els efectes negatius que sobre els preus dels vins provocava la creixent saturació dels mercats combinada amb els efectes inherents a l'estructura productiva i comercial vigent.

UN BALANÇ DE RESULTATS

Des d'un punt de vista de l'anàlisi social hem pogut constatar que l'entrellat associatiu en l'àmbit local actuà a gairebé tot arreu com el microclima on aparegueren els cellers cooperatius. Al Vendrell, les entitats protagonitzades i apadrinades pels propietaris i comerciants locals, com ara la Cambra Agrícola, el Centre Industrial i les associacions «La Vinya» i l'Associació Agrícola del Vendrell actuaren com a autèntiques pedreres de la primera fornada de socis del Sindicat. Alhora, però, també s'incorporaren socis provinents d'organitzacions de caire popular com ara la cooperativa *La Reforma* i individus sorgits de les files de les organitzacions obreristes i republicanes de la localitat.

Als altres casos es detecten també fenòmens similars. Tant és així que podem ben dir que a tot arreu la fundació de cellers cooperatius vingué a alimentar el dualisme sindical en l'àmbit local, com hem pogut observar a Llorenç, Moja, la Granada o les Cabanyes. Però aquest fet no havia de suposar en cap cas la repetició en l'àmbit penedesenc del que succeí a contrades veïnes com ara l'Alt Camp o la Conca de Barberà, on el dualisme sindical afectà també els cellers cooperatius.

Les característiques i l'amplitud del fenomen estigueren en concordança amb un context de crisi social i econòmica en una etapa de reajustament de les condicions productives, tecnològiques i comercials. La força intermitent del conflicte rabassaire, els problemes derivats de la mort de les vinyes i de la necessitat de reconstruir-les, l'increment de les despeses de cultiu de la nova vinya i la subsegüent baixada de les rendes agràries que aquest fet comportava, l'accentuació de les crisis de malvenda a partir de començaments dels anys vint i l'augment de les tensions socials durant el Trienni Bolxevic foren, entre d'altres factors, testimonis d'una lluita a dues bandes.

Per un costat, els pagesos necessitaven adequar les seves economies familiars a la nova situació. Això volia dir intentar no perdre pistonada en el seu nivell de rendes (no pagar ells sols la crisi), accedir a les noves tecnologies i als nous productes que es feien necessaris per rendibilitzar de la manera més òptima possible les seves produccions vitivinícoles, lluitar amb eficàcia contra les crisis dels preus del vi i, sobretot, reforçar els moviments reivindicatius encaminats a defensar l'accés a la plena propietat de la terra que treballaven, estratègia entesa com la manera més idònia de fer front a la nova situació.

Al seu torn, la propietat tradicional es va haver d'implicar més directament en les despeses i les tasques de cultiu, és a dir, compartir el cost de la crisi i dels canvis que els nous temps exigien i s'hagué d'esforçar per preservar l'equilibri tradicional de forces al món rural. La consecució d'aquests objectius implicava l'adopció de mesures per protegir i, a ser possible, augmentar el seu nivell de rendes i la subscripció d'iniciatives polítiques i socials per desviar la creixent pressió que l'estament pagès exercia damunt de la propietat de la terra.

L'amenaça que les pressions i les formes d'organització col·lectiva de caire popular suposaven per al repartiment tradicional dels rols socials i econòmics i la relació que aquest fet tingué amb el sorgiment i desenvolupament del cooperativisme vitivinícol a les contrades penedesenques se'ns fa evident a partir del moment que constatem que dels vuit cellers cooperatius que es fundaren, com a mínim cinc es posaren en marxa en ple «Trienni Bolxevic». Alhora, cal destacar també com a arguments de pes la forta caiguda dels preus del vi a partir de l'acabament de la Primera Guerra Mundial i la necessitat d'accedir a les noves tecnologies vitivinícoles. Aquest binomi renovació tecnològica - lluita contra la crisi vinícola l'hem trobat a tot arreu com el justificant fundacional dels cellers, ja des del cas més matiner, com fou el del Vendrell el 1911.

Tot plegat suposà el bastiment d'unes entitats amb un notable aiguabarreig intern tant des del punt de vista social com econòmic i ideològic. Alhora, però, es detecta gairebé sempre un clar lide-ratge exercit pels elements més benestants o persones afins que, malgrat això, no implicà en tots els casos que els propietaris acomodats es posessin al capdavant dels cellers cooperatius.

El que resultava essencial a tot arreu era la tasca prèvia de sembrar la llavor. Aquí és on rau la importància de la feina feta pels propagandistes. Els postulats del cooperativisme interclassista d'orientació benestant foren a bastament divulgats per la contrada. En aquesta tasca hi participaren institucions oficials, com ara l'Estació Enològica de Vilafranca, i la Mancomunitat, les entitats col·lectives més representatives dels propietaris catalans (UVC, IACSI, FACB), panegiristes laics i eclesiàstics agermanats sota el paraigua dels postulats de l'agricultura d'ordre, com el vilanoví Teodor Creus, el capellà oriünd de Sant Sadurní Josep Maria Rovira o l'advocat vilafranquí Pau Benach, i

entusiastes divulgadors locals entre els quals apareixen gent aliena a les feines agrícoles com ara mestres d'escola i capellans.

El que acabem d'exposar contribueix a aclarir per què els cellers que es fundaren acabaren per adoptar el model avalat pels estaments d'ordre i les institucions oficials de l'agricultura catalana, malgrat que la seva infraestructura interna fos heterogènia tant des d'un punt de vista social com econòmic o ideològic.

D'altres aspectes de la qüestió poden ampliar l'explicació del fenomen que fins ara venim desgranant únicament des d'un punt de vista de l'anàlisi social.

En primer lloc, l'heterogeneïtat de la composició social interna dels sindicats estava pensada per recrear aquell ideal unitari del món rural tan defensat des de les files de l'agrarisme benestant. Així, els cellers cooperatius havien d'actuar com a oasis preservadors de la pau social i de l'ordre tradicional on havien de conuiuïre agermanats sota interessos comuns els propietaris distingits al costat dels propietaris mitjans, dels petits i dels parcers sense gens de terra pròpia.

En segon lloc, l'esperit integrador d'aquesta mena d'entitats es féu evident també de la mà d'un aiguabarreig ideològic considerable amb presència de gent del món dels partits dinàstics, republicans, catalanistes, rabassaires, gent provinent de les files del catolicisme social, etc. L'assumpció per part de col·lectius pagesos més o menys nombrosos i no necessàriament alineats amb postulats polítics conservadors del model de cooperativisme vitivinícol més divulgat, contribuï a reforçar el pluralisme ideològic intern, encara que no a tot arreu això es reflectís a l'hora de participar en els òrgans de gestió i en la presa de decisions.

En tercer lloc, però, i malgrat la diversitat de les situacions socials i ideològiques ja apuntades, l'orientació dominant que adquiriren aquestes entitats es manifestà en l'existència d'uns lideratges ben definits que es traduïen en un control estricte dels òrgans de gestió. En uns casos el control que exercia una minoria qualificada resultava més evident. Aquest fou el cas del Vendrell on amb el pas dels anys la petita minoria dirigent reforçà el seu control de l'entitat i n'enfortí el tarannà conservador sobretot a mesura que s'anava enverinant el clima social del país. En d'altres llocs com ara les Cabanyes, Llorenç o Banyeres, la baixa participació social en les tasques de gestió podia obeir a factors com ara el pseudomonopoli que podien imposar els socis fundadors, l'abandó de les seves obligacions per part de les majories socials o la manca de preparació d'una part dels socis. La concatenació de tots aquests factors caracteritzà una gestió interna poc democràtica que hem definit com a «elitisme forçat de doble vessant» que resulta aplicable fins i tot a aquells casos on es detecta una més alta participació dels socis a les juntes directives.

L'adopció d'aquest model associatiu avalat i divulgat des de les files de l'agricultura d'ordre per bastir el moviment cooperatiu vitivinícol penedesenc del primer terç del segle XX, tingué, juntament amb d'altres factors que exposarem tot seguit, conseqüències negatives per a l'expansió del fenomen. Els cellers cooperatius penedesencs no pogueren adquirir la necessària força col·lectiva ni demostraren capacitat d'organització sectorial per constituir-se en una alternativa productiva i comercial que pogués acabar tenint un pes específic suficientment important com per poder influir favorablement de manera decisiva en el sector. Així, en l'anàlisi dels factors que obstaculitzaren un major desenvolupament del moviment cooperatiu vitivinícol hi trobem una bona colla de condi-

cionants d'origen intern i extern que estigueren relacionats tant amb el vessant social com amb l'económicoempresarial d'aquesta mena d'entitats.

En resum, les causes que explicarien el fenomen són complexes, però sembla evident que el fort endeutament sense gairebé suport oficial i els grans sacrificis que hagueren de fer els socis durant l'etapa d'arrencada cal considerar-los com un poderós escull que degué contribuir a crear un efecte inhibidor a l'hora de captar nous efectius humans i a l'hora d'aconseguir engrescar noves fundacions. Al seu torn, la notícia dels modestos resultats comercials aconseguits degué causar els mateixos efectes. D'altra banda, el model d'ordre pretesament integrador no resultava atractiu per a amplis sectors pagesos ideològicament no afins. Tampoc cal oblidar que l'estament d'ordre animà a tot arreu a la fundació de sindicats, però a l'hora de la veritat en força casos restà al marge. Aquest fet degué reforçar la desconfiança d'una part important dels pagesos de la comarca que tendien a veure aquests cellers com a «instruments dels propietaris». Així mateix, l'augment dels antagonismes socials a partir de començaments dels anys trenta no afavorí precisament l'enfortiment d'aquest moviment cooperatiu, que havia adoptat una actitud possibilista enfront de la qüestió social. Finalment, la continuïtat dels cellers pagesos que es perfeccionaren i seguiren elaborant vi durant molts anys reforçava la via individual per fer front als nous reptes productius i comercials i afeblia l'oferta cooperativa que es presentava en aquest àmbit, que passava a gaudir d'un interès secundari.

A part de tot el que hem dit fins aquí, per acabar d'entendre el com i el perquè de les dificultats que patí aquest moviment associatiu, cal ampliar la informació sobre tres aspectes fonamentals de la qüestió: la feblesa de les infraestructures de serveis socials, les dificultats relacionades amb l'obtenció de recursos financers i el bastiment patrimonial i el fracàs o la manca, segons els casos, d'una política comercial que, al nostre entendre, hauria d'haver tingut com a principal objectiu fer-se «un lloc al sol» enmig dels circuits comercials tradicionals.

Pel que fa al primer dels tres aspectes esmentats, els sindicats penedesencs feren un considerable esforç per ampliar les seves bases socials tot oferint un conjunt de serveis com ara la compra comuna d'adobs, el mutualisme, el crèdit i l'estalvi, l'adquisició de maquinària, com ara tractors i batedores, la creació de trulls d'oli, etc.

En tots els casos estudiats, sembla clar que la dotació d'una infraestructura interna de seccions i de serveis restà en funció dels interessos dels grups dirigents, però també i sobretot dels que detentaven els conjunts de les masses socials dels sindicats. Així ho hem vist a Llorenç, Moja, les Cabanyes o Banyeres, on sembla observar-se que el foment de determinades activitats guardava relació amb les disponibilitats i les prioritats d'unes masses socials situades majoritàriament en l'àmbit de la petita i mitjana pagesia. Això suposava que els cellers cooperatius havien de fomentar la diversificació de la seva oferta de serveis socials i econòmics per donar sortida a les reivindicacions i a les necessitats d'uns col·lectius socials que es trobaven a cavall entre les velles estratègies d'autoreproducció característiques de les petites economies familiars agràries i les necessitats que a aquests col·lectius se'ls presentaven de forma creixent com a conseqüència d'haver de comercialitzar i adinerar de la millor manera possible l'excedent agrari que produïen. D'altra banda, els sindicats necessitaven captar efectius humans en un àmbit social on les altres formes associatives de

caire més popular ja intentaven donar resposta a aquestes necessitats a través del cooperativisme de consum, el mutualisme i les altres modalitats associatives que configuraven aquella «olla magmàtica» en paraules de Pere Solà, que ha estudiat el fenomen.

Amb tot, el cooperativisme vitivinícol penedesenc quan intentà potenciar i mantenir les dues funcions clàssiques —la relacionada amb els serveis socials i l'economicoempresarial— es quedà a mig camí atès el seu caràcter minoritari i la baixa incidència social, econòmica i comercial que exercí en el conjunt de les terres penedesenques. Les entitats fundades foren poques i la força que adquiriren no posà mai en perill l'equilibri tradicional de forces del món vitivinícol comarcal.

La resposta a aquesta darrera afirmació, que fins ara l'hem enfocada i justificada atenent sobre-tot els aspectes més socials de la qüestió, s'acaba de confirmar si parem atenció en els aspectes econòmics i empresarials d'aquests projectes associatius. Això ens obliga a concentrar el nostre interès en les vicissituds que afectaren determinats aspectes estructurals dels sindicats, com ara els processos de dotació patrimonial i tecnològica, les polítiques de finançament i d'obtenció de recursos i les polítiques comercials.

Pel que fa al tema financer i patrimonial, les entitats estudiades empraren una desena llarga d'estratègies de finançament, la majoria de les quals foren àmpliament compartides, la qual cosa fa que puguem parlar de l'existència d'un model generalitzable al conjunt dels casos estudiats.

De tot plegat, però, n'hem de destacar l'aspecte més essencial: els cellers cooperatius penedesencs es caracteritzaren per una important fragilitat financera agreujada pel recurs constant que feren dels diners de procedència externa.

Aquest darrer extrem tingué una importància decisiva, ja que les disponibilitats de capitals dels socis sempre foren migrades i, d'altra banda, el suport que oferiren les institucions de crèdit oficial fou purament testimonial.

Aquesta fragilitat i dependència financera actuà com un fre a l'hora de fer nous projectes i inversions de cara al futur. L'esforç s'hagué de concentrar a cobrir les despeses efectuades durant l'etapa d'arrencada i a desempallegar-se tan aviat com fos possible de les càrregues financeres assumides. En gairebé tots els casos, les inversions en béns immobles i maquinària patiren un procés de congelació que afectà el creixement patrimonial dels cellers cooperatius comarcals als pocs anys de la seva fundació.

Encara que no hem de perdre de vista que durant els anys immediatament posteriors al muntatge de les instal·lacions fos lògic que s'aturessin les inversions, tot sembla apuntar que l'esforç fet durant la fase d'arrencada i la posterior adopció de polítiques d'austeritat acabà per condicionar ja a mitjà termini la modernització tecnològica dels cellers cooperatius. Alguns dels casos que hem pogut estudiar amb més detall (Llorenç, Moja, les Cabanyes i Banyeres) semblen demostrar-nos que la congelació de les inversions coincidí amb un cert estancament també pel que fa a les masses socials. La crisi vinícol i la topada amb la realitat, una vegada superada l'eufòria dels anys inicials, s'imposaren a tot arreu.

D'altra banda, el fenomen de les desafeccions socials contribuí també a accentuar les dificultats financeres i a destorbar la consolidació patrimonial, ja que l'estructura organitzativa interna de

les cooperatives resultava i resulta vulnerable davant d'una possible descapitalització provocada per l'abandó d'una part important de la seva massa social. Al mateix temps, a la majoria dels cellers cooperatius estudiats s'observa que a mesura que passaven els anys, a part de les baixes efectives de socis, es produïa una contracció de les activitats de molts dels que continuaven. El fenomen resulta observable a les llistes de cargues de vi i a les dels estalvis de les llibretes de les caixes rurals, i fa pensar en allò que alguns estudiosos del tema han definit com a «abandó informal» d'una part de les masses socials dels sindicats per diferenciar aquesta situació de la dels socis que havien causat «baixa formal».

Al mateix temps, les dificultats financeres i les altres limitacions que ja hem exposat degueren contribuir a accentuar les mancances de l'altre gran pilar dels sindicats: la política comercial. Qualsevol esforç que s'hagués intentat per introduir-se directament als mercats nacionals i internacionals vinícoles havia de comptar amb la realització d'un bon grapat d'inversions prèvies, i el mateix cal afegir en el cas que s'hagués volgut portar a terme una política d'embotellament semblant a la practicada durant aquells anys per sindicats com ara els d'Alella o Vila-rodona.

Les paraules escrites per I. Campllonch, enginyer ajudant de l'Estació Enològica de Vilafranca en el seu ja esmentat treball de 1917 acabaren per esdevenir profètiques pel que fa als cellers cooperatius penedesencs.

[...] és probable que les noves cooperatives que es fundin prenguin per model l'organització simple del tipus de cooperativa vinícola a l'engròs, sense passar per la criaça i l'embotellat, fiant, en canvi, a un bon úllatge i a les prescripcions enològiques el benefici a obtenir [...].

Les escadusseres temptatives que en sentit contrari es portaren a terme en alguns llocs no fructificaren. Els sindicats comarcals no van poder, no van voler o no van saber orientar la seva producció per un altre camí que no fossin els circuits tradicionals del comerç vinícola ja existents.

De resultes de tot plegat, pensem que la tesi tradicional que els sindicats contribuïren a esmortir les crisis de malvenda cal matisar-la. No pretenem discutir ni negar els efectes beneficiosos que, sens dubte, s'hagueren de desprendre d'una major concentració de l'oferta, entre els quals no convé menysprear la possibilitat que els comerciants creessin temporalment una mena d'efecte *dumping*. Però, alhora, cal tenir present que l'excessiva flexibilitat que en alguns casos s'aplicava a l'hora de lliurar la verema als cellers cooperatius i, d'altra banda, la infiltració de comerciants i corredors a l'interior de les masses socials d'alguns dels casos estudiats, havia, necessàriament, d'influir en la fidelitat social d'alguns membres dels sindicats que podien cedir fàcilment a la temptació d'actuar comercialment fora del marc associatiu.

D'altra banda, als cellers cooperatius els devia resultar extremadament difícil aplicar una flexibilització de l'oferta en funció de la situació dels mercats, cosa que sí que podien fer els comerciants.

En tot cas, podem afirmar que la incorporació als mercats tradicionals del vi de la producció dels sindicats no suposà el sorgiment de cap mena d'estructura comercial rival que posés en perill el control tradicional que els grans comerciants de la comarca i de les contrades veïnes exercien directament o a través de les seves delegacions locals i de les xarxes de corredors a comissió que treballaven per ells. D'altra banda, per constituir una alternativa comercial vàlida, possiblement hauria

estat necessari adoptar alguna mena d'estratègia unitària entre els diferents cellers cooperatius, cosa que tampoc s'arribà a portar mai a terme.

La reconstrucció dels circuits comercials que, majoritàriament, empraren els cellers cooperatius penedesencs durant el període estudiat, juntament amb el fracàs de les escadusseres temptatives que efectuaren per introduir directament els seus productes al mercat semblen suggerir-nos que el control oligopolístic exercit pel comerç tradicional tingué força més a veure en la dinàmica comercial del que sovint s'havia dit.

Hi ha, però, encara dos factors més a tenir en compte a l'hora de sospesar la força dels comerciants: en primer lloc, cal recordar que el progressiu abandó del sistema de venda a través de concursos subhasta a plecs tancats allà on existí demostra fins a quin punt els sindicats havien perdut amb el temps la poca iniciativa comercial que havien tingut de bon principi. En segon lloc, hem de destacar que la insistència a fer ús del sistema de vendes individuals degué jugar a favor dels interessos dels comerciants privats, ja que els havia de resultar més fàcil tractar amb pagesos individuals o amb grups de socis no gaire nombrosos. Finalment, no oblidem que unes masses socials majoritàriament d'origen modest no es podien permetre el luxe d'esperar durant massa temps l'obtenció d'uns ingressos que els havien de permetre, en molts casos, senzillament anar tirant.

Així, doncs, pensem que la suma de tots aquests factors degué contribuir —juntament amb la crisi dels mercats mundials i la del mercat interior on, com sabem, feia força anys que venia impactant negativament el problema dels alcohols industrials i el de les imitacions d'allò que en la terminologia de l'època en deien «vinos exóticos»— al fet que els preus que obtenien els socis dels sindicats no se situessin en una posició excessivament avantatjosa respecte dels que aconseguien els pagesos no associats de la comarca.

En conjunt, podem concloure que la fallida de les expectatives posades en unes entitats que s'havien fundat, sobretot, per fer front al problema de la comercialització del vi, suposà un important escull per a un major desenvolupament d'aquest model associatiu en un moment històric en què es feia evident la necessitat d'instruments vàlids per afrontar els reptes d'uns mercats capitalistes en expansió.

Tot sembla apuntar que a començaments dels anys trenta el model de funcionament adoptat pels cellers cooperatius penedesencs es trobava davant d'una mena de triple contradicció. D'una banda, la funció social que podia exercir estava força limitada per la modesta activitat protagonitzada per les seccions menors. De l'altra, els sindicats tampoc podien presentar-se en societat com unes institucions defensores dels interessos de classe d'unies masses socials majoritàriament integrades per petits i mitjans propietaris i per tercers, però que havien adoptat el model associatiu de l'agricultura d'ordre. I, finalment, tampoc podien justificar uns resultats prou engrescadors quant a la funció econòmica, especialment la relacionada amb la transformació i la comercialització dels productes de la vinya. Tot plegat fa suposar que el cooperativisme vitivinícola penedesenc del període es quedà força lluny d'assolir uns objectius que havien estat l'objecte del disseny de tots aquells que hi posaren des del començament il·lusions, esforç personal i patrimoni.

Amb tot, però, l'allau de dades i d'informacions sobre activitats internes, estratègies comercials i financeres, etc. no ens ha de distreure de l'objecte central del nostre interès: l'estudi del coo-

perativisme vitivinícola penedesenc vist no únicament com una iniciativa de caire professional o empresarial per fer front als nous reptes d'un món productiu i comercial en plena transformació.

Tot i que aquest vessant de la qüestió cal considerar-lo com a fonamental a l'hora d'analitzar el desenvolupament històric del fenomen —aconseguir accedir a la modernitat tecnològica i vendre millor eren aspectes que tocaven el voraviu de tots els sectors implicats— ens cal no perdre de vista un altre factor que, al cap i a la fi, cal considerar-lo també com a essencial en la tasca a realitzar per aquesta mena d'institucions: la funció social, entesa, en aquest cas, no com una oferta de serveis als socis tal com ho hem plantejat més amunt. El cooperativisme vitivinícola penedesenc, com a model associatiu inspirat des de les files de l'agricultura d'ordre, estava encaminat a exercir una funció social de més gran abast que, fins i tot, podia entrar, a voltes, en contradicció amb les conviccions i els interessos d'alguns dels seus protagonistes de base: la preservació de les estructures econòmiques i de les relacions socials tradicionals al camp.

És en aquest punt quan, al nostre entendre, convé destacar que la vertebració d'aquest cooperativisme es basà en una dialèctica innovació/conservació que perseguia uns objectius socials i econòmics força ben definits.

En primer lloc, associar-se volia dir ajuntar esforços per accedir a l'ansiada modernitat tecnològica i per fer front als nous reptes comercials. Pel que fa a aquests aspectes podem ben dir que hi havia —almenys a priori— un clar propòsit innovador malgrat que, com sabem, ben aviat les expectatives creades s'hagueren de revisar a la baixa.

Però en segon lloc, associar-se volia dir també i, sobretot, conservar. Aquest extrem es confirma quan comprovem que a través de les seccions menors s'intentà donar suport a les necessitats dels socis més modestos. Amb això es pretenia contribuir a preservar les petites economies pageses, tot i que el sistema elegit mai les podria treure de la precarietat ni estava pensat per resoldre els problemes més importants que afectaven aquests col·lectius socials. Alhora, trobem també confirmació de la tendència conservadora quan observem que els projectes cooperatius nasqueren avallats, apadrinats i assessorats per personatges i institucions que representaven en la major part dels casos els interessos de l'agricultura benestant. La nostra hipòtesi se segueix refermant quan constatem que el suport financer i la gestió interna restaren normalment a mans de sectors propers a plantejaments moderats i, per tant, proclius al manteniment dels rols socials tradicionals. Quan hem trobat gent de tarannà més progressista al capdavant dels sindicats, s'ha tractat, normalment, de personatges força allunyats de plantejaments maximalistes, tant des d'una òptica política com pel que fa a la problemàtica social dintre de la qual destacava, com és ben sabut, el conflicte rabassaire. Un altre aspecte que ve a refermar l'orientació conservadora del moviment associatiu se'ns fa evident quan comprovem que l'aparició del cooperativisme vitivinícola no suposà cap innovació espectacular en la dinàmica comercial vigent a la comarca a l'hora de vendre els vins. I, finalment, el tarannà majoritàriament moderat d'aquestes entitats s'acaba de confirmar quan observem que els panegiristes i els grans defensors del model associatiu reiteraren una i una altra vegada de manera ben explícita que el gran objectiu era la preservació de la pau social i amb ella la defensa de l'estructura tradicional de la propietat de la terra.

L'accés a la propietat de la terra per part dels pagesos. Aquest era el gran debat a les comar-

ques vitivinícoles catalanes durant aquell període. El paper a jugar pels sindicats vitivinícoles penedesencs en aquest tema ens il·lumina sobre allò que hem de considerar com l'aspecte més important de la qüestió: per damunt de propostes renovadores en el camp de les tecnologies, per damunt d'estratègies per intentar obtenir un millor preu per als vins, per damunt dels serveis socials que es podien oferir als socis, allò que resultava essencial per a la major part dels impulsors i defensors del model associatiu estudiat era el retorn a l'ordre i, per tant, l'oblit del vell somni d'accés a la propietat de la terra. En un país trasbalsat de manera intermitent pel conflicte rabassaire que s'accentua a mesura que ens endinsem en la quarta dècada del segle; en un món rural cosit per una expressa xarxa associativa d'arrel popular que presentava gran quantitat de tendències, el cooperativisme vitivinícol d'arrel benestant de les comarques penedesenques intentà erigir-se en un dels corrents associatius preponderants a còpia de jugar un rol de possibilitats, quan no obertament conservador, enmig d'un clima social cada cop més polaritzat que acabaria esclatant el juliol de 1936.

Així fou com aquest model associatiu intentà arrelar socialment a les contrades penedesenques a còpia d'alimentar solidaritats verticals que serviren per captar efectius socials de procedència diversa sota la consigna d'una solució satisfactòria als principals reptes productius i comercials. En aquest cas, l'establiment de vincles de caire interclassista podia arribar a funcionar ja que, almenys parcialment, es donaven coincidències d'interessos entre els diferents grups socials implicats. En canvi, el model cooperatiu escollit no podia garantir aquestes mateixes solidaritats verticals quan es tractava de parlar de reformes socials avançades entre les quals el problema de la propietat de la terra ocupava un lloc d'honor. D'aquesta manera, des de les files de la petita i de la mitjana pagesia, alhora que es potenciaven les reivindicacions per esdevenir propietaris de la terra que treballaven, en sorgiren els protagonistes socials majoritaris d'unes entitats —els cellers cooperatius— que acabaren actuant, almenys parcialment, com uns instruments que contribuïren a barrar el pas a aquesta aspiració.

Tot comptat i debatut, les esperances dipositades des de bon començament en aquest corrent associatiu s'havien de veure afectades i en bona mesura defraudades tant pels desajustos socials i econòmics inherents a la mateixa estructura interna d'aquestes entitats com per una conjuntura històrica tremendament difícil que acabaria obstaculitzant una major expansió de l'associacionisme vitivinícol a les comarques penedesenques durant el període històric que hem pretès estudiar.

C R Ò N I C A

III CURS D'ESTIU «COMTAT D'URGELL»

GENER GONZALVO

LLUÍS AGEA

Per tercer any consecutiu, la Societat Catalana d'Estudis Històrics ha col·laborat en la celebració del Curs d'Estiu de la Càtedra d'Estudis Medievals «Comtat d'Urgell». El Curs, patrocinat pel Consell Comarcal de la Noguera, va tenir lloc a Balaguer els dies 13, 14 i 15 de juliol de 1998. A més de la nostra Societat, hi col·laboren la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida, l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida i l'Ajuntament de Balaguer, sota la coordinació de Flocel Sabaté, professor de la Universitat de Lleida, Gener Gonzalvo i Joan Farré, directors dels arxius històrics comarcals de Tàrraga i Balaguer, respectivament.

El tema central del III Curs era sota el títol de «Creences i ètnies en una societat plural». De nou, la medievalitat se'ns ofería, mitjançant el comtat d'Urgell, com un marc idoni per reflexionar sobre els temors i les problemàtiques de la societat present. Indagar en les vies de convivència de tres cultures diferents —la cristiana, la musulmana i la jueva— en una societat plural, com fou el cas de l'Occident medieval, ens hauria d'aportar elements de reflexió sobre un present que ha d'encarar noves vies de convivència entre identitats diverses.

Val a dir que en la seva tercera edició, els cursos d'estiu «Comtat d'Urgell» estan plenament consolidats, amb un alumnat que ratlla el centenar de matriculats (que obtenen crèdits universitaris), d'entre els quals caldria destacar la presència d'estudiants, llicenciats i professors procedents d'instituts de secundària, vinguts no només de les comarques de Lleida, sinó de tot Catalunya, i àdhuc de València, Aragó i Occitània.

El curs, a banda de les conferències i debats acadèmics, tingué l'al·licient d'organitzar un sopar amb plats típics de la cuina cristiana, jueva i musulmana, comentats pel Dr. Antoni Riera. A més, s'organitzà un debat sota el títol «Nacionalisme i societat plural en el marc de l'Estat espanyol».

Va obrir les sessions el Dr. José Manuel Nieto, de la Universidad Complutense de Madrid, amb la ponència «Iglesia y poder en la génesis del estado moderno (siglos XIII-XV)». Començant per una teorització conceptual, analitzant la frontera entre la història i l'antropologia, Nieto se centrà en les capacitats polítiques que van tenir les diverses organitzacions eclesiàstiques, i també en les intenses relacions entre l'Església i l'Estat en la gènesi de l'Estat modern. Va concloure amb l'estreta relació entre l'Església i la política, tot precisant que els eclesiàstics serviren com a model politicoadministratiu per a la configuració de l'Estat.

La Dra. Jill Webster, professora de la Universitat de Toronto, impartí la ponència «Frares i fa-

mílies a la Catalunya medieval», és a dir, les relacions entre els frares i les famílies catalanes a la baixa edat mitjana. Destacà la gran influència dels ordes mendicants en la configuració de les ciutats, malgrat la decadència que patiren aquests ordes, sobretot al segle xv. Tot plegat va permetre que aquests frares mendicants influïssin en el desplegament del comerç i de la societat burgesa catalana.

El Curs va coincidir amb el IX centenari de la fundació de l'orde de Císter. Va ésser oportuna, doncs, la intervenció del Dr. Antoni Riera, de la Universitat de Barcelona, amb la ponència «Alimentació i ascetisme. El model cistercenc». Riera va fer aportacions sobre les relacions entre la dieta i l'ascetisme a Císter, tot comparant-lo amb el model cluniacenc, enllaçant-ho amb els diferents nivells de vida dels monestirs, i com l'alimentació va afavorir l'especialització entre els diferents cenobis. Dins d'aquest món del Císter, el Dr. Ermelindo Portela, de la Universitat de Santiago de Compostel·la, amb la seva ponència «El desierto, el mundo y los cistercienses», va estudiar la dicotomia entre oci i treball entre els cistercencs, i les contradiccions entre l'ideal de pobresa de Císter i la riquesa dels monestirs, atenent a les nombroses possessions i béns dels cenobis cistercencs.

La diversitat entre el cristianisme llatí i grec s'anà esquerdant a l'Europa medieval. Aquesta fou la problemàtica que tractà el Dr. Javier Faci, de la Universitat Rovira i Virgili, amb la seva ponència «Roma y Constantinopla: de la vinculación a la ruptura (siglos VIII-XI)». Faci examinà les relacions entre Roma i Constantinoble al llarg d'aquest període —en realitat, entre el nom llatí i grec—, amb aportacions sobre les innovacions de l'Església bizantina respecte al model romà.

La lluita entre les dues cultures majoritàries —cristians i musulmans— va ser abordada per dues ponències. En la primera, el Dr. Josep Hernando, de la Universitat de Barcelona, parlà de «La polémica cristiana antiislámica», és a dir, quins eren els principals trets intel·lectuals dels cristians per lluitar contra els musulmans, i convèncer els creients que no es convertissin a l'islam. Per altra banda, la Dra. Maribel Fierro, del Consell Superior d'Investigacions Científiques, es plantejà la versió contrària: «La polémica islámica anticristiana», basant-se en textos d'Anselm Turmeda i de l'Alcorà. Va insistir en la negació de l'autenticitat dels Evangelis per part dels musulmans, la negació de la Santíssima Trinitat, i afirmant la veracitat de les revelacions del profeta Mahoma.

El Dr. Emilio Cabrera, de la Universitat de Còrdova, va tractar dels «Mozárabes y muladíes. Dos grupos discriminados». Va insistir en la necessitat de trencar tòpics en aquest tema, i afirmà que la conquesta de la Península per part dels musulmans no va propiciar ràpides conversions, sinó una perllongada convivència entre les religions cristiana i musulmana.

En l'àmbit del judaisme, va destacar la conferència del Sr. Jaume Riera i Sans, arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), amb la seva ponència «L'ideal de vida dels jueus». Jaume Riera va insistir en el fet que la presència de jueus a Catalunya només va durar uns 250 anys (des de mitjan segle XIII fins a l'expulsió de 1492). A Catalunya hi hagué la més gran concentració de jueus de tot Europa just abans de la pesta negra del 1348. Tots sabien llegir i escriure; hi havia un alt grau d'alfabetització entre els homes. Molts vivien del préstec. Els jueus catalans tenien oficis que els permetien tenir temps suficient per a l'estudi de la Bíblia i el Talmud. Quant a la dona jueva, Riera explicà que aquesta no comptava en les pregàries, no servia com a testimoni ni podia anar a les assemblees. La seva única funció era la criança dels fills.

En darrer terme, cal comentar la ponència del Dr. Ernest Lluch, de la Universitat de Barcelona, que enllaça el medievalisme del Curs amb l'època moderna a Urgell: «La construcció de la imatge de Catalunya a la Il·lustració. L'aportació de l'Escola de Bellpuig de les Avellanes». Aquest monestir premonstratenc, situat a l'antic territori del comtat d'Urgell, va portar a terme una veritable renovació historiogràfica i crítica de la història catalana, encapçalats per la figura de Jaume Caresmar. Ell i els seus col·laboradors, segons Ernest Lluch, van anar molt més enllà que la Universitat de Cervera, i van fer tres grans aportacions a la nostra cultura al segle XVIII: un catàleg d'escriptors catalans (embrió del famós Diccionari de Fèlix Torres Amat), una història econòmica que donaria el fruit amb Antoni de Capmany, i un important discurs de la Junta de Comerç de Barcelona. En definitiva, Lluch tancà el Curs amb brillantor, tot esperant que l'èxit de la convocatòria continués amb el IV Curs, dedicat al tema de la «Cultura i poder», a celebrar l'estiu del 1999.

R E C E N S I O N S

CAMÓS Joan; SANTACANA Carles, [dir.] (1997). *Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet i Ajuntament de l'Hospitalet. 256 p.

El Centre d'Estudis de l'Hospitalet va plantejar-se fa temps, l'any 1987, l'ambició i generós projecte de realitzar una monografia sobre la ciutat. Per tal de dur-la a terme es va constituir un Grup d'Història que ha aconseguit finalitzar el projecte i oferir una publicació de notable qualitat, molt ben il·lustrada, concebuda com una síntesi que ofereixi els grans trets de la història de l'Hospitalet. El resultat és interessant per als ciutadans d'aquest municipi i útil a les escoles i instituts, i podrà ser la base de fitxes i materials didàctics més específicament destinats als alumnes. El projecte ha superat diverses dificultats, entre les quals el fet que mancaven estudis de detall que possibilitessin una síntesi homogènia, de manera que en molts casos ha estat necessari de fer investigacions puntuals. Catorze persones han col·laborat en l'obra, concebuda com a «eina de futur» basada en el coneixement històric, justament en una de les ciutats que ha tingut uns canvis més radicals en les darreres dècades (només pel que fa als habitants, ha passat de 5.000 habitants l'any 1900 a 280.000 el 1986, en xifres rodones). Ho expressen així: «El "rescat"

de la història més recent [...] és un element especialment rellevant perquè es pugui assolir aquest objectiu d'autoreconeixement, perquè en una ciutat de creixement tan ràpid i recentísim tots els ciutadans s'hi puguin reconèixer». El compromís cívic dels autors ha estat acompanyat de professionalitat i rigor, amb limitacions que no desmereixen el conjunt.

El llibre està estructurat en sis capítols i un epíleg. El primer capítol, elaborat per Antoni Domínguez, ofereix unes sòlides bases per al coneixement del medi físic. El segon capítol, realitzat per Josep Maria Solias, constitueix un estat de la qüestió dels coneixements sobre prehistòria i història antiga de la zona emmarcada en una visió més global. El capítol sobre l'edat mitjana ha estat redactat per Montserrat Cabré, Agustín Castellanos i Francesc Descarrega, i és una innovadora aportació informativa i interpretativa, que es basa en alguns, molt pocs, estudis existents i en la recerca directa. L'edat moderna està tractada amb més dificultats en un altre capítol desenvolupat per Isabel Alarcón, Marta de Planell, Conxi López i Carmen Rodríguez. Gairebé amb un estil impressionista, en aquest capítol s'hi recull informació diversa i mostra les mancances d'estudis de base. Manuel Domínguez i Marcel Poblet han estructurat el capítol dedicat al segle XIX, amb sòlides i matisades informacions en àmbits com el de la demografia i la distribució territorial de

la població, l'economia, l'estructura de la propietat agrària, la industrialització, la transformació social, els conflictes, les organitzacions i la vida política. Finalment, el segle xx es tracta amb molt rigor en un extens capítol en el qual han participat Joan Camós (població i territori; evolució política i social fins a 1939), Carles Santacana (evolució econòmica; la postguerra: el franquisme, 1939-1951) i Josep Ribas (la dècada dels cinquanta; el moviment obrer i popular, 1958-1973; l'oposició política i ciutadana, 1967-1977; el sindicalisme i la transició; activitat política i ciutadana a l'etapa democràtica, 1977-1983). L'epíleg ofereix una sèrie d'informacions econòmiques i polítiques del període 1983-1990 i va seguit d'una extensa bibliografia.

El llibre és una mostra de treball col·lectiu fet amb rigor i amb la voluntat de suscitar l'interès, no solament entre els historiadors, sinó molt especialment entre els ciutadans i ciutadanes de l'Hospitalet, que hi trobaran els elements bàsics del seu passat i veuran recollit el propi protagonisme en la història recent.

MERCÈ RENOM

SABATÉ I CURULL, Flocel (1997). *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana. 556 p.

Aquesta obra del Dr. Flocel Sabaté, professor d'història medieval de la Universitat de Lleida, va merèixer el Premi Josep Iglésies i Fort, en la seva VII edició. Això diu molt a favor d'un llibre i d'un investigador que ja fa anys que es dedica a l'estudi de la territorialitat medieval catalana. Cal esmentar ací la seva important tesi doctoral *El veguer a la Catalunya del segle XIV. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial* (Universitat de Barcelona, 1993, inèdita), i d'altres treballs de geografia històrica, com els referits al comtat d'Urgell o a la seva comarca de l'Anoia.

Dominador d'una amplíssima bibliografia nacional i internacional, amb un buidatge impressionant de moltíssimes fonts primàries dels arxius del nostre país, l'obra que ens ocupa, densa però apassionant, embolcallada amb 2.355 notes d'un interès molt remarcable, marcarà una fita dins la historiografia medieval catalana actual. No es tracta d'un obra hipererudita, ni l'autor es limita a una descripció de les divisions territorials des d'uns àmbits merament localistes, sinó que s'endinsa en la percepció que els habitants de la Catalunya medieval tenien de l'espai viscut, i com aquests trets s'han projectat fins al present.

El llibre arrenca amb l'estudi de la primitiva divisió territorial carolíngia, els comtats, la seva formació i la seva decadència al segle xii, quan, al costat de l'eclosió feudal, s'erigeix el comtat de Barcelona com a aglutinador del país català, amb l'adopció del títol reial. L'autor precisa, en aquest apartat, el significat que tenien

termes com «territori», «terra», «regió» «partida» o «província», i la seva evolució al llarg dels segles medievals.

Els espais menors ocupen un dels altres capítols de l'obra de Sabaté, aquells territoris més propers a l'home medieval, i que marquen més intensament les seves activitats més quotidianes: els masos, agrupats per parròquies, amb una xarxa implantada per l'Església, les bordes, les masoveries, els castells termenats, que controlaven amplis espais, sobretot a les zones frontereres, les quadres, presidides sovint per casals fortificats, etc.

Tot seguit, Flocel Sabaté s'endinsa en l'anàlisi dels territoris que envolten les noves municipalitats, les viles i ciutats renascudes a partir dels segles XII i XIII, protegits pels monarques amb franquícies i privilegis, i seu dels delegats reials —veguers i batlles. L'autor tampoc s'oblida dels espais que conformen les territorialitats senyorials i baronials, sovint conflictives amb les seves relacions amb les viles i ciutats reials o amb la mateixa monarquia. Això sí, l'autor sempre descriu l'obra des d'una perspectiva geogràfica i física, que constitueix el fil conductor de tot el treball. Com és natural, Sabaté analitza un dels temes que coneix millor: les vegueries i les ciutats caps de vegueria, que exerceixen una certa categoria de capital comarcal o regional.

L'obra es clou amb el capítol titulat «Un país anomenat Catalunya», on s'analitza la formació territorial de la nació catalana i la consciència de «catalans» que anaren adquirint els seus habitants. En aquest punt clau, és important el paper del comtat i casal de Barcelona,

que va aglutinant la resta de comtats catalans. Altres factors que ajuden a configurar el país català són la restauració de la seu metropolitana de Tarragona, que aglutina la resta de bisbats catalans, i com és obvi —i de manera destacada per als mateixos habitants del país—, el fet de parlar una mateixa llengua i compartir una comuna cultura. Es tracta, doncs, d'una assimilació del territori «català» per part dels seus habitants, un fet ja consumat al segle XII, institucionalment i territorialment al llarg dels segles XIII i XIV. L'autor no s'oblida de tractar aspectes delicats del territori català, com ho és el de la frontera amb Aragó (la línia del Cinca i l'Ebre), amb els conflictes territorials de la Ribagorça, i les particularitats de territoris com la Vall d'Aran o Andorra. Tot seguit, l'autor, documentadíssim, analitza termes tan controvertits com «Regne d'Aragó», «Corona d'Aragó» o «Principat de Catalunya» i fins i tot «Espanya», entesa pels catalans de la baixa edat mitjana com un espai geogràfic, mentre ells es consideren de «nació catalana».

El llibre es complementa amb un extensíssim índex toponímic i amb un apèndix gràfic que aglutina seixanta-sis mapes i figures, d'un interès molt remarcable, que ens permeten visualitzar moltes de les qüestions territorials tractades al llarg del llibre, i que corresponen a les divisions espaials creades per les diverses institucions i autoritats del país. Un llibre, en definitiva, que trenca motlles, que constitueix una fita dins la nostra historiografia medieval i que converteix el Dr. Flocel Sabaté en un dels nostres millors medievalistes actuals.

GENER GONZALVO

CODINA, Jaume (1998). *El gir de 1750: Origen i creixement modern de la població*. Lleida: Pagès, 158 p.

La tesi de Jaume Codina és que al segle XVIII la mort retrocedí perquè ho va fer la infecció i no per la millora general de l'alimentació. La seva recerca en els arxius del Baix Llobregat contradiu les tesis de McKeown i de Wrigley difoses a partir d'Anglaterra, i el situa en la línia més aviat de Michael W. Flinn i de Massimo Livi-Bacci.

Tot treballant amb les dades del Baix Llobregat, Codina va més enllà i proposa una nova mesura: la taxa de mortalitat per contagi familiar, que consisteix en el nombre de defuncions en un any en una mateixa llar, expressada en la proporció per mil en relació amb el total de la població del mateix any. Els registres parroquials, a diferència dels registres civils posteriors, no diuen la causa de la malaltia, però un any és un període prou breu per suplir aquesta deficiència. Jaume Codina comprova el canvi sobtat i radical de mitjans de segle XVIII, que és quan comença el creixement vegetatiu sostingut fins al segle XX. Entre 1701 i 1728 la taxa és alta —15,2 %— i similar a la dels segles XV, XVI i XVII, mentre que la de 1740-1768 baixa a 4,9 % i resulta propera a la de 1859-1873, que és del 3 %.

Els inventaris *post mortem*, analitzats amb esforç infatigable per Jaume Codina, no indiquen millora substancial de l'alimentació, i el fet que la mortalitat infantil de les cases benestants de Sant Boi de Llobregat no sigui gaire inferior al de les famílies de jornalers confirma la seva tesi de la importància primordial de la higiene i en destaca alguns factors com ara la difusió en la segona meitat del segle XVIII de les culleres individuals i després de les forquilles,

l'increment dels llits amb menys persones per llit, i la fi dels encants —per pagar deutes— o subhastes de roba i béns de difunts, sovint morts de malalties infeccioses. Al costat d'aquests factors que reduïen el contagi, inclou també el final dels allotjaments a cases particulars de soldats, com a difusors d'epidèmies, i la seva substitució per casernes d'ocupació permanent, fet que es dona a les mateixes dates de mitjan segle XVIII.

Codina comprova que les dones al delta de Llobregat no es casaven més joves en el segle XVIII. La mitjana era de 21,3 anys en aquest segle, de 17,7 en el segle XVII i de 16 en el segle XVI. Per tant, no hi hagué augment de la fertilitat.

Hi ha dos punts en què s'observa vacil·lació en aquest llibre derivat d'altres treballs de Jaume Codina. Menysvalora primer el descens de la mortalitat infantil en el XVIII, i després sembla valorar-la. Posa èmfasi en l'increment de la roba de vestir i de parament de la llar com a signe d'una higiene superior, però el percentatge d'augment d'unitats per casa que ell mateix dedueix de les dades de 448 inventaris *post mortem* i 108.198 objectes, no indica variació entre la primera i la segona meitats del segle XVIII.

El llibre de Jaume Codina, escrit amb l'aparell crític d'un llibre científic però amb l'estil d'un de divulgació, és una nova mostra de l'interès del treball de Jaume Codina durant més de vint anys i de la seva capacitat de plantejar-se les causes de la revolució demogràfica del XVIII a partir de la història local. Codina es queixa que les seves tesis i propostes metodològiques no hagin suscitat resposta ni debat en els cercles acadèmics i lamenta la manca d'empenta de la demografia històrica catalana, que havia començat prometedorament el 1961.

ALBERT BALCELLS

TORRAS RIBÉ, Josep Maria (1998). *Poder i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria: Pere Franquesa (1547-1614)*. Vic: Eumo. 260 p. (Referències; 24)

Jospe M. Torras aborda en aquesta obra la figura de Pere Franquesa, l'anàlisi de la qual el portarà, com diu Eva Serra al pròleg del llibre, a posar de relleu «el paper que va tenir com a forjador d'un clientelisme personal i familiar a Catalunya, interessant no solament des del punt de vista de les corrupteles, sinó també pel caràcter de nucli dur al servei de la monarquia a Catalunya» (p. 11).

En la introducció, l'autor explica que els estudis fets fins ara sobre el personatge es caracteritzaven per la simplicitat. No només són treballs basats en fonts secundàries, sinó que les descripcions que es fan són «tòpics i judicis de valor denigrants» (p. 23). El trist panorama historiogràfic sobre la figura impulsa Torras a realitzar un estudi del personatge utilitzant, a més de la documentació generada pel procediment de *visita* a què fou sotmès, documentació recollida en els arxius estatals que podien contenir notícies sobre Franquesa. Aquesta tasca ambiciosa i acurada li permet comprovar que Pere Franquesa fou «el darrer exponent d'una família de notaris i oficials reials catalans, adscrits al servei de la monarquia des de mitjan segle XVI»; una família que ocupà càrrecs reials i que formà part d'una facció reialista a Catalunya, influent en els alts càrrecs de la governació reial. L'anàlisi de la procedència familiar de Franquesa el podeu seguir al capítol «Els Franquesa. Una família de notaris i oficials reials a la Catalunya del segle XVI», on Torras explica la implicació dels germans de Pere Franquesa en la Tresoreria Reial i la Batllia General de Cata-

lunya, les seves relacions clientelars i de complicitat amb altres personatges influents en les institucions reials del Principat (Miquel Terça i Francesc Puig) i la bona relació que tots ells mantenien amb el virrei Fernando Álvarez de Toledo, artífex a Catalunya del viratge de la política de Felip II la dècada dels vuitanta del segle XVI. Tot plegat coincidia amb la «intensificació de la conflictivitat institucional respecte a Catalunya» (p. 50), moment en el qual alguns d'aquests personatges —com a exemple, Martí Joan Franquesa, germà de Pere Franquesa— adoptaren «una actitud extraordinàriament bel·ligerant en defensa de les prerrogatives reials, i en contra de les institucions catalanes, de tal manera que molts dels seus dictàmens jurídics, elaborats com a advocat fiscal de la Reial Audiència, es poden considerar autèntiques peces magistrals del pensament absolutista, amb formulacions inspirades en la legalitat i la jurisprudència catalanes» (p. 53).

El capítol «El procés d'implantació familiar, patrimonial i cortesana de Pere Franquesa (1563-1599)» analitza la carrera burocràtica i l'ascens social del personatge. Des de 1555 estigué sota la tutela de l'escrivà Jeroni Gassol (oficial reial i home de confiança de Mateo Vázquez de Leca, secretari de Felip II), en una relació d'aprenentatge professional que li permeté després accedir al servei de la monarquia i ocupar una plaça d'escrivà de registre del Consell Suprem d'Aragó. Torras explica les circumstàncies que envolten l'ascens de Franquesa a aquest ofici i assenyala que hi ha indicis que algunes de les seves actuacions excedien les ordinàries del càrrec, i ho atribueix a les relacions clientelars que devia tenir a la Cort.

Com a *escrivà de manament*, va participar en les conflictives Corts de Montsó de 1585, destacant la seva feina en la resolució de conflictes,

mitjançant negociacions i conxorxes entre oficials reials i membres de les institucions catalanes. També va tenir importància després de la clausura de les Corts, ja que membres de la seva família participaren en la comissió que havia de sistematitzar i editar el material legislatiu aprovat a les Corts que hi introduí modificacions favorables al monarca. De la investigació que portà a terme la Diputació del General sobre el desagradable afer resultà que Pere Franquesa havia estat l'executor material de les falsificacions. Com a recompensa, la família Franquesa va rebre títols, mercès i recompenses econòmiques, a més de millores en les seves carreres. Pere Franquesa arribà a protonotari i obtingué el privilegi de naturalització a Castella; com a culminació de la seva carrera burocràtica, fou nomenat secretari ordinari del rei.

En el terreny polític, aconseguí una plaça de regidor a l'Ajuntament de Madrid (1586) que li permetria mantenir relacions privilegiades amb sectors notoris de la vida cortesana madrilenya, entre els quals hi devia haver el marquès de Dènia, futur duc de Lerma. A partir de la seva amistat amb aquest personatge es produeix la seva intervenció al regne de València: mentre que el marquès fou virrei de València, Franquesa exercí el càrrec de secretari del Consell d'Aragó per a València (1589-1597). La seva tasca política en aquest regne (concessions de privilegis, provisions de dignitats eclesiàstiques, etc.), li van suposar un «important ascendent sobre els segments més influents de la societat valenciana» (p. 92).

El seu patrimoni també millorà, amb la compra de finques al regne de València, arribant fins i tot a obtenir «la consideració de *senyor de vassalls* [...] en el transcurs de les sessions de les corts del regne de València de l'any 1604» (p. 97).

El fulminant procés d'ascens social i consolidació política de Franquesa ocupa les pàgines del capítol «Deliris de grandesa»: els intents de consagració nobiliària de Pere Franquesa (1600-1606). Franquesa formava part de les classes dirigents cortesanes, però no tenia ni la fortuna ni el rang social que acostumava a tenir aquella gent. Això va provocar un afany d'ennobliment, que aconseguiria amb l'obtenció del títol de noblesa a les corts de 1599 i amb l'ingrés (possiblement gràcies a l'amistat que mantenia amb dos dels jutges que ho havien de decidir) a l'orde de Montesa, on ocupà dignitats que li suposaren uns considerables ingressos econòmics. Però no s'atura aquí el seu ascens: com a obsequi pel matrimoni del seu fill amb la filla del duc de la Corunya, el rei li atorgà el títol de comte de Vilallonga (1602); la seva ambició el va portar a comprar les terres d'aquest comtat, compra autoritzada per Felip III a les Corts de 1604; el rei li concedí, a més, el mer i mixt imperi sobre els dominis de Vilallonga i Vilamarxant. Franquesa continuà acaparant terres i jurisdiccions, i esdevingué senyor de vassalls, amb una important renda senyorial. Comprà cases a Madrid mitjançant operacions especulatives, obtingué el patronatge sobre el convent de l'orde de la Mercè de Madrid i actuà com a mecenes artístic a la cort i a la seva Igualada natal.

Franquesa va ser un fidel col·laborador del duc de Lerma, fet que s'analitza en el capítol «Pere Franquesa, *criatura política* i home de confiança del duc de Lerma en el govern de la monarquia (1598-1607)». Ambdós personatges havien refermat la seva amistat durant el «desterrament polític» del duc de Lerma a València com a virrei, per contrarestar la gran influència que mantenia sobre el príncep.

Lerma retornà a Madrid poc abans del traspàs de Felip II i esdevingué *valido* durant el

regnat de Felip III. La col·laboració de Franquesa es va fer patent tant abans com durant la celebració de les Corts de 1599 de Barcelona, com a mediador entre les institucions catalanes i la monarquia: «Pere Franquesa pretenia jugar el compromès paper d'home de confiança de les dues parts, que havia adquirit el difícil atribut de fer-se gairebé imprescindible per obtenir favors i promeses tant de la monarquia com dels estaments catalans» (p. 138). A les Corts va intervenir com a protonotari i com a secretari de les Corts, en la redacció de la proposició reial, com a habilitador reial i com a mediador en els dissentsiments dels braços. També fou l'encarregat de donar a conèixer de manera oficial, a la clausura de les Corts, la quantia del donatiu al rei. El seu important paper en els primers èxits polítics de Felip III el portarien a la secretaria d'Estat. Torras assenyala que no fou només una recompensa a Franquesa, sinó més aviat hauria estat fruit d'una estratègia del duc de Lerma per assegurar la preeminència del seu «valiment». Així, el protagonisme de Franquesa restaria supeditat a les directrius polítiques del duc de Lerma, tot i que li va proporcionar poder i importància política, amb el consegüent creixement patrimonial. Cap al 1603 començà a treballar a la *Junta del Desempeño*, operació econòmica i financera de gran transcendència per a la monarquia que afectava interessos públics i privats. Va ser per les seves actuacions a la Junta que es va provocar l'escàndol pels «abusos i corrupcions associats a la negociació dels *asientos* amb banquers i homes de negocis» (p. 181). Va ser acusat de confondre la seva activitat com a oficial reial i els seus interessos particulars. Torras es pregunta si les seves actuacions eren veritablement un delictes o si, més aviat, eren «consentides a l'època, i incorpo-

rades als paràmetres de la moralitat pública dels servidors de la monarquia, que tenien establert com a complement dels seus salaris, generalment escassos, l'obtenció de comissions i recompenses legítimes per la seva intermediació» (p. 183).

S'arriba així a la detenció i procés de Pere Franquesa (vegeu el capítol «La caiguda en desgràcia: intrigues cortesanes i conflictes polítics»); el 1607 va ser detingut per ordre del rei. Torras proposa que es vegi la detenció en el marc de la lluita entre faccions, amb un objectiu clar: provocar la caiguda del duc de Lerma. Franquesa, doncs, esdevindria «víctima propiciatòria». Les destruccions i desaparicions de documents del processat semblen confirmar aquesta motivació política. Després d'un procés en el qual Franquesa patí una situació de «virtual indefensió» es va dictar una sentència condemnatòria, amb una pena «exemplar» a reclusió perpètua, a la incautació de tots els seus béns, títols i propietats.

Aquest estudi es tanca amb l'epíleg («Les seqüeles del procés: misèria, deshonor i infortuni familiar») i amb un apèndix que recull documents sobre la detenció i el procés de «visita» esmentat. En definitiva, aquest treball de Josep M. Torras és una aportació cabdal a la línia historiogràfica dedicada a estudiar la figura dels *validos* dels monarques i les corrupcions provocades per les xarxes de poder que es creaven al voltant d'aquests personatges. L'autor aconsegueix, no solament explicar els fets, sinó també penetrar en la psicologia del personatge i estudiar els mecanismes del poder central a Catalunya i els homes que el servien.

MÒNICA GONZÁLEZ FERNÁNDEZ

BENGOCHEA, Soledad (1998). *El locaut de Barcelona (1919-1920)*. Barcelona: Curial. 242 p.

En l'any en què es commemora el centenari de la pèrdua de les últimes colònies ultramarines, provocant una crisi que va fer trontollar el sistema de la Restauració, es publica un estudi on s'analitzen una sèrie de fets que van esdevenir en anys posteriors, però que tenen una de les seves arrels en aquesta derrota. L'obra examina una evolució històrica que mitjançant el fil conductor de la patronal catalana analitza el seu paper entre el Desastre del 1898 i el locaut de Barcelona i d'altres localitats catalanes, que es prolongà des de finals de 1919 fins a principis de 1920, i desembocà en el cop d'estat de Primo de Rivera de setembre de 1923.

En posar èmfasi en les circumstàncies crítiques en què es va radicalitzar el procés (al llarg del 1919 però sobretot durant el locaut), el llibre presta una especial atenció al context internacional marcat pels esdeveniments resultants del triomf dels bolxevics a Rússia i de la fi de la Primera Guerra Mundial, i afirma que els conats revolucionaris que van esclatar a diferents països i els corrents ideològics presents a l'Europa de la immediata postguerra mundial van repercutir decisivament en les accions i en el vocabulari emprat pels dirigents d'una organització patronal, la Federació Patronal de Barcelona.

Composta per diferents sindicats patronals i liderada per empresaris de la construcció, la Federació Patronal enfonjava les seves arrels en el canvi de segle, però durant la vaga de la Canadenca, que tingué lloc a començaments de 1919, va esdevenir un veritable sindicat patronal únic. Formava part d'una confede-

ració patronal d'àmbit estatal amb seu a Madrid, i presentava una estructura organitzativa semblant a la de la CNT, sindicat de caire revolucionari que esdevenia majoritari entre la classe obrera catalana. També comptava amb la complicitat del capità general de Catalunya, Joaquín Milans del Bosch. Per totes aquestes característiques, apareixia davant la petita, mitjana i gran burgesia com l'instrument adequat per aturar el creixent desafiament anarcosindicalista.

Aquesta obra és el resultat d'una recerca exhaustiva en arxius de Barcelona i Madrid, així com de diaris i fonts relatives a la patronal. És una publicació que s'ha d'englobar dins d'un treball més extens realitzat per l'autora, qui ha dedicat una bona part del seu treball a analitzar el procés d'organització de la patronal catalana en sindicats de resistència com a resposta i en relació directa amb la conflictivitat social.

El present estudi té dotze capítols agrupats en tres parts, a més d'una introducció i unes conclusions, seguides de la relació de fonts i bibliografia. El tema central de l'obra, el locaut, s'analitza a la segona part, en cinc capítols que expliquen, d'una banda, els elements que van portar a una situació extrema els carrers de Barcelona i, d'altra banda, com eren les complexes relacions entre el govern i la burgesia catalana.

Al llarg del 1919, la Federació Patronal es va presentar com l'eix vertebrador dels interessos econòmics de l'empresariat i va aconseguir englobar les diferents organitzacions patronals o sindicats de resistència que des de finals de segle articulaven la patronal catalana. També li van donar suport les associacions econòmiques més arrelades, com el Foment del Treball Nacional, que no podia actuar directament perquè

els seus estatuts li prohibien intervenir en els conflictes socials. La cohesió de les diferents associacions a l'entorn de la Federació Patronal va permetre a aquest sindicat parlar en nom de la patronal catalana, i declarar i aguantar amb èxit un llarg locaut.

El locaut va ser una mesura pensada i calculada al llarg de l'estiu de 1919, que tenia com a objectiu primordial aconseguir la caiguda d'un govern que la patronal considerava feble, perquè no reprimia amb duresa les provocacions del sindicat confederal, al mateix temps que no permetia la patronal participar directament, com a classe, corporativament, en els mecanismes de govern. Àdhuc alguns sectors de la patronal es plantejaven que un locaut podria aconseguir establir una dictadura, civil o militar, que acabaria definitivament amb la CNT.

El locaut va presentar dos fronts principals: el primer va estar localitzat als carrers barcelonins. La patronal volia portar els obrers a una situació límit que els forçés a una revolta; això seria l'excusa perquè el govern decretés l'estat de guerra amb la consegüent intervenció de l'exèrcit, l'aplicació d'una forta repressió i la clausura del sindicat confederal. Però els dirigents cenetistes van portar a terme una actitud d'atempèranga entre les bases. I la solidaritat va ser l'arma utilitzada pels obrers per fer front a les necessitats que es van fer paleses durant el llarg atur. El segon front desenvolupat dins d'un marc oficial, és analitzat seguint un fil que es bifurca en tres direccions. Per un costat, examina l'enfrontament entre el govern i la burgesia, que mirava d'establir unes condicions polítiques favorables als seus interessos i plantejava el corporativisme com el millor sistema de govern. Per un altre, insisteix en la política d'aliances que va cercar la burgesia catalana per

tal d'aconseguir fer trontollar el sistema polític: l'apropament a l'exèrcit, representat a Catalunya per Milans del Bosch, al monarca i a determinats polítics del sistema de la Restauració, com Antonio Maura, una figura important per una part de la burgesia que la percebia com la millor opció per encapçalar una dictadura civil. I, per últim, aprofundeix en les relacions que es van donar entre la mateixa burgesia, que va intuir que el triomf del locaut requeria que romangués unida.

Però la patronal catalana temia que un moviment patronal només circumscrit a Catalunya no prosperés. Per això va intentar organitzar la burgesia espanyola al voltant de la Confederació Patronal. En tot moment va pretendre que el conflicte tingués un caràcter estatal, fins al punt que la consigna de decretar el locaut de Barcelona va ser donada a Madrid, amb la idea de la seva posterior expansió.

A la primera part del llibre s'estudien els elements que van permetre, en el 1919, segellar una aliança entre la patronal, una part de l'exèrcit i els partits de dretes que no trobaven el seu lloc a la política espanyola. Uns elements que estarien presents a la vida social i política catalana des d'una data que l'autora considera clau: la desfeta de 1898. En aquest moment, la política espanyola iniciaria una evolució interna que representaria l'aparició de noves forces que reclamaven la necessitat d'un canvi, d'una regeneració política. També l'exèrcit, defraudat pels polítics, compareixeria de nou a l'escenari polític —la burgesia catalana va donar suport a una política regeneracionista defensada pel general Polavieja. Un regeneracionisme, impregnat d'un llenguatge que no amagava un to antiparlamentari, corporativista i autoritari, que buscava en una intervenció militar la solució per acabar amb un govern consi-

derat feble i tancat als seus interessos. Aquest discurs es va imposar a Catalunya després de la Primera Guerra Mundial, quan van començar a arribar rumors sobre l'amenaça revolucionària que planava sobre Europa, unes notícies que coincidien amb un important creixement de la CNT, producte també del panorama europeu.

Per diferents raons: la incapacitat d'exportar el locaut a la resta d'Espanya, el suport que va tenir el govern d'una part de l'exèrcit i l'ambigua posició que va adoptar el monarca, la patronal catalana no va ser capaç d'implantar una dictadura en dates tan primerenques com el 1919 o el 1920, però sí que va aconseguir que el govern clausurés el sindicat anarcosindicalista i que els seus militants fossin perseguits i empresonats.

Finalment, a l'última part de l'estudi s'analitzen les conseqüències immediates i més llunyanes del locaut, i la situació social i política que, poc després, va propiciar el triomf d'una solució militar: la dictadura de Primo de Rivera el setembre de 1923.

Amb la CNT afeblida, uns sindicats rivals, els Sindicats Lliures, van començar a créixer sota l'ala protectora de la patronal. Però l'èxit va ser relatiu, ja que la CNT no va quedar totalment desmantellada i els sindicalistes dels Lliures van començar a actuar amb una relativa independència un cop consolidats.

El camí vers la dictadura es va desenvolupar a partir d'una situació cada cop més conflictiva a Catalunya i altres regions d'Espanya. El panorama era greu sobretot a la ciutat comtal. Com a conseqüència del locaut, dins de la CNT es van imposar les posicions més radicals, aquelles que negaven qualsevol relació amb el govern, i, pels carrers, els pistolers cenetistes s'enfrontaven als dels Lliures en una guerra

oberta, en uns anys marcats per la violència. Per a molts sectors socials de l'Estat, els polítics havien perdut totalment el prestigi, i al Comitè de Corporacions Econòmica i Social, creat a Barcelona durant el locaut, no li va resultar difícil contactar amb àmplies capes de la burgesia espanyola. Aquest Comitè estava liderat per les cambres oficials i el Foment del Treball Nacional, i havia agafat un gran protagonisme a Catalunya després de l'afebliment de la Federació Patronal degut a discrepàncies internes. La situació va propiciar també un canvi en la posició del monarca i de l'exèrcit. Un exèrcit que en el marc d'una situació de revolta, i comptant ara amb el suport del rei, es va mostrar unit. L'aliança que es buscava en els anys 1919-1920 es va aconseguir el 1923 (burguesia - Corona - exèrcit) i el resultat va ser la implantació d'una dictadura.

Ens trobem, doncs, davant d'un llibre important, atès que tracta un tema nou com és el de l'organització, actituds i ideologia de la patronal catalana en dates tan assenyalades com la postguerra mundial. A més, aporta elements fonamentals per comprendre certes actuacions de la burgesia en anys posteriors. Una burgesia que durant la difícil conjuntura de la fi de la Primera Guerra Mundial va adoptar una sèrie d'estratègies noves amb la finalitat de frenar el desafiament obrer: articular-se en un sindicat únic i recórrer a l'eina d'un locaut d'unes proporcions sense precedents per pressionar el govern i enfrontar-se als treballadors. Però també va recuperar elements del seu ideari formulat a finals de segle: l'apropament a l'exèrcit i el discurs regeneracionista, corporatiu i de caràcter autoritari, tot i que incorporant-hi ara un vocabulari diferent a l'emprat fins a aquest moment. Per altra banda, a l'obra s'analitzen les relacions entre els diferents sectors de la societat (exèrcit, corona, polítics, burgesia i obrers) i les causes

que van portar aquests grups a enfrontaments o a establir aliances. És, a més, un llibre dinàmic, no només perquè analitza un període del qual cada minut repercuteix en el següent, sinó també pel llenguatge emprat i la incorporació de textos de l'època, que ens ajuden a conèixer la visió que els patrons tenien del moment que els va tocar viure.

MARIA RODRÍGUEZ

VINYES, Ricard (1998). *El soldat de Pandora: Una biografia del segle XX*. Barcelona: Proa. 234 p. (Proa Perfils).

Com el seu títol indica, el llibre és un repàs al segle xx a través de la vida d'un militant comunista «anònim». És precisament l'anònimat de Sebastià Piera el que fa interessant el relat, perquè ens mostra quines motivacions ètiques i sentimentals (lluny de tota maquinació política) condicionen l'actuació d'un personatge distant dels cercles de poder, i justament això és el que fa d'ell un personatge tan proper al lector. Per tant, estem davant d'un relat de microhistòria: a través de la història escrita en lletra menuda (les vicissituds del protagonista a França, a l'URSS, quan entra clandestinament a l'Espanya franquista, quan és detingut i interrogat per la policia...) el lector descobreix la història escrita en majúscules.

La voluntat de l'autor (així ens ho explica en el pròleg) és fer un llibre apte per a tots els públics, és per això que combina la utilització de recursos literaris (per exemple els *flash-backs*, les detallades descripcions del paisatge, la no utilització de punts, a part que provoca una sensació d'ininterrompuda continuïtat...) amb mètodes propis dels historiadors (l'ús de diferents fonts per complementar la narració del protagonista, la introducció d'un mapa indicador del recorregut de Sebastià Piera per Europa, un índex onomàstic, la presència de fotografies...) amb l'objectiu de fer un assaig històric de ràpida, agradable, apassionant i colpidora lectura.

Cal destacar el diàleg constant entre la vida privada del protagonista i les seves preocupacions polítiques; com ja s'ha dit anteriorment, la seva situació política és fruit d'una re-

flexió ètica sobre la persona (ja que no comprèn «que es pugui matar per amor, per amor a algú, per amor a la pàtria, per amor a la bandera que sigui»), en cap moment és presoner dels dogmes ideològics, com ho demostra la seva vinculació amb el BOC i la posterior militància al PSUC. Prova d'això és la incomoditat que sent quan, forçat per les circumstàncies, es veu obligat a prendre les armes per lluitar contra el feixisme. Però no ens podem deixar enganyar: el llibre és molt més que una simple justificació existencial del personatge; és un retrat, en constant moviment, de la realitat catalana del primer terç de segle i de l'Europa de la «guerra freda». És una societat bruscament modificada per la guerra (la civil espanyola i la mundial): la derrota trencà moltes il·lusions i provocà la diàspora de gran part dels components més actius i progressistes d'aquesta societat.

El llibre comença mostrant-nos la infantesa de Sebastià Piera i els anys de formació ètica i política; aquestes pàgines ens són molt útils per comprendre la seva trajectòria vital. Els primers capítols ens mostren la vivacitat de la vida associativa catalana d'inicis de segle: Piera es veu imbuït per aquesta vitalitat (familiars seus havien fundat el Centre Republicà de Puigverd, participa en la creació de la Unió d'Estudiants de Tàrraga i el Bloc Nacionalista Escolar de Barcelona, es relaciona amb el BOC, etc.) que no deixa de tenir certs tocs anticlericals. Relacionat amb això, trobem la preocupació per l'educació: Sebastià llegeix molt, a més a més té una germana (la Dolors) que és una mestra implicada en la renovació pedagògica de l'ensenyament a Catalunya. Al mateix temps, cal destacar que ell mai renuncia a les seves arrels catalanes, sense que això signifiqui que el puguem considerar un nacionalista; ans al contrari, creu que la lluita per una existència digna no té fronteres.

Amb la tensió prèvia al juliol del 1936, Piera comença a deixar enrere la infantesa per entrar de cop, el 18 de juliol, al món adult. Òbviament és un ràpid despertar del somni de la infantesa, la crueltat de la guerra es fa evident amb l'actuació dels «incontrolats» i la seva marxa al front de Madrid per defensar la capital. Aquestes pàgines de guerra civil serveixen per explicar la sensació de solitud i la valoració de l'amistat que el conflicte armat genera en el nostre personatge.

Però la Guerra Civil només és l'inici del llarg periple de Sebastià Piera en la seva lluita contra Franco; acabada la guerra civil és reclamat per Moscou. Aquest aspecte serveix per mostrar-nos el sistema empleat per l'URSS per reclutar soldats republicans amb l'objectiu d'engrandir l'exèrcit roig amb gent amb experiència bèl·lica contra el feixisme. A Moscou entra en contacte amb la realitat soviètica, descobreix (en plena Segona Guerra Mundial) el problema de les nacionalitats dins l'URSS i participa en operacions d'espionatge amb «l'Operació Guadalajara» (explicada molt detalladament als capítols vi i vii).

Igualment, el llibre reflecteix en detall el desconeixement que els exiliats republicans tenien de la realitat catalana durant el franquisme. Producte d'aquesta desconexença sorgí una activitat guerrillera que malgrat les bones intencions només serví per desgastar, encara més, l'oposició politicomilitar al franquisme. Piera participà en aquesta oposició guerrillera per la qual cosa fou detingut, torturat i empresonat. Arribats a aquest punt, recomanem l'atenta lectura dels capítols x i xi per entendre, respectivament, el funcionament de la guerrilla clandestina de finals dels anys quaranta i la brutalitat de la repressió policial.

Malgrat que aconseguí escapar-se de la

Brigada Social, els problemes de Sebastià Piera continuaren. Coincidint amb el seu retorn a França, la pugna entre Stalin i Tito arriba al seu punt culminant i de retruc afecta el nostre personatge: és víctima de les purgues internes contra la dissidència i és condemnat a un ostracisme polític que durarà fins al 1965. Però aquest ostracisme (que coincideix amb la seva deportació a Còrsega) no el farà renunciar a les seves conviccions comunistes, perquè, com ja hem explicat abans, el seu comunisme «no era una raó només política [...] És clar que no! Era una raó simplement humana, simplement bàsica».

Per acabar, només ens resta explicar el perquè del títol. Piera és qualificat de «soldat de Pandora» perquè, malgrat els sofriments passats, així com en el mite, l'únic que no desapareix és l'esperança. Una esperança que culmina al final del llibre amb la mort del general Franco.

ARAM MONFORT i COLL

JARNÉ, Antonieta (1998). *L'oposició al franquisme a Lleida*. Lleida: Pagès.

La ciutat de Lleida ha estat en aquests últims anys un dels centres urbans catalans que més ha vist revalorada i estudiada la seva pròpia història. Si a aquesta feliç circumstància hi afegim l'impuls que darrerament està suposant la línia editorial de Pagès editors, ens trobarem amb una situació òptima per a l'estudi de la història de Lleida. És per aquest motiu que no ens ha d'estranyar l'aparició d'aquest fecund treball d'Antonieta Jarné sobre l'oposició anti-franquista a Lleida.

El llibre és resultat, amb totes les dificultats que això suposa, de la translació d'una tesi doctoral al paper escrit, intenta ser una història construïda des de la multiplicitat de mirades sobre aquest fenomen tan fragmentari i divers que fou l'antifranquisme a Lleida. En aquest sentit, Jarné construeix una història on la clandestinitat es mou a cavall de la biografia dels seus militants, i de fet el seu treball es podria considerar com una gran xarxa de biografies entrelaçades que construïren l'oposició al franquisme. Això és especialment cert en les seves anàlisis dels anys quaranta i cinquanta quan la clandestinitat i l'oposició constitueixen pràcticament una sèrie d'actes de resistència privada. Durant aquests anys del franquisme, per Jarné, la cronologia de la resistència lleidatana és similar a la resta de Catalunya, si bé en aquestes terres la predominància del POUM i de l'MSC fou major que a la resta del país. La lluita en aquest primer franquisme constituí un temps d'espera de la caiguda del règim fins a l'any 1945 i l'intent d'estructurar una alternativa fins a l'any 1947, quan el règim quedà consolidat internacionalment. Aquesta lluita, però, estigué

reduïda a convèncer els antics militants mitjançant revistes i proclames la majoria de vegades elaborades a la presó, lloc que paradigmàticament es convertí en centre de la resistència. No hi havia eixos de lluites comunes i públiques en el cas de Lleida, ni en l'activitat obrera que sí que despertà en altres llocs després de la Segona Guerra Mundial. La clandestinitat militant, com ens explica l'autora, era una activitat que es realitzava en el camp de la clandestinitat dels vells militants, on predominava la resistència per sobre de la pràctica política. En aquest context difícilment podia sobreviure cap força política; ni tan sols el PSUC amb el canvi tàctic de finals dels quaranta no aixecà el cap fins als seixanta, i s'imposa, com diu l'autora, una societat del silenci.

Un cop tancada l'anàlisi sobre els anys quaranta, és en l'enfocament que fa de l'oposició del franquisme durant els anys cinquanta on el llibre excel·leix en les seves hipòtesis i material. Jarné enfronta una època, que segons com podria passar com a inexistent per a la història de l'oposició, des d'un punt de vista fecund. Segons ella, gran part de les claus explicatives de l'antifranquisme dels seixanta, àdhuc dels setanta, les podríem trobar en aquests anys. De forma bastant innovadora el llibre incorpora l'anàlisi de l'activitat cultural, no propera al règim, com a element fundador d'una nova societat civil alternativa al món oficial. Així les activitats de l'Orfeó de Lleida, l'Alliance Française, la revista Labor, per esmentar algunes de les institucions culturals dels cinquanta, o el Club Huracans, els anys seixanta, constitueixen des d'un catalanisme moderat un espai que permet el reclutament de nous activistes, la pervivència de tradicions anteriors al franquisme i l'aixopluc per a una cultura més compromesa i polititzada. A resultes d'aquest nou activisme cultural, que manllevarà les aspira-

cions totalitàries del franquisme en el camp ideològic i cultural, naixerà durant aquesta dècada una *xarxa relacional* que serà la base d'un activisme més obert i públic durant els seixanta, amb fenòmens com la *nova cançó*, cine, fòrums multitudinaris, etc., i de la creació d'uns canals de la societat civil completament nous per on se socialitzarà una cultura política progressista i es generaran camins solidaris cap al moviment obrer. No sempre, com mostra el treball, aquest fenomen fou inconscient: ja en plens anys seixanta l'impuls del Club Huracans com a pal de paller d'aquest activisme fou plenament conscient i planejat per membres de les classes mitjanes provinents de l'activisme cultural nacionalista dels anys cinquanta, gent de l'HOAC i militants del PSUC, en l'intent de construir aquesta nova cultura progressista sobre els eixos de la llibertat nacional, la millora social i els drets democràtics.

A partir d'aquesta excel·lent anàlisi, que futurs estudis similars no podran deixar d'incorporar, la perspectiva de la creixent militància dels anys seixanta i setanta pren un nou color. També en aquest punt l'autora delimita molt bé el món en què es movia la nova militància a Lleida; encara no és parlar de conflictivitat laboral i ciutadana com ja passa a altres contrades del país, sinó d'un cert aïllament i d'una organització lenta. La Pirenaica, els contactes amb els exiliats i els viatges a l'estranger, seran vies comunes d'entrada a l'activisme polític que aquests anys és gairebé sinònim d'entrada al PSUC, però ja hi ha una cosa que ha canviat. Jarné explica, entenedorament, com el món del treball substitueix el món de la cultura com a font de reclutament dels nous militants durant aquests anys. Malgrat que les cronologies de l'oposició a Lleida difereixin de les de la resta de Catalunya, durant els seixanta es produeix un canvi en la classe obrera i en els parà-

metres de la negociació col·lectiva que afectarà especialment els treballadors de la construcció com a nou sector emergent; i això, segons l'autora, canviarà la dinàmica de l'antifranquisme a Lleida. El moviment obrer durant la segona meitat dels seixanta i sobretot durant els setanta serà la punta de llança de l'oposició i el seu únic moviment de masses real, generant una conflictivitat que produirà un creixement de la militància que, a la vegada, generarà un augment dels conflictes, cicle que el franquisme ja no podrà trencar.

Jarné analitza com a principal motor d'aquest nou activisme el PSUC, que durant els anys seixanta veurà com creix la seva base, alhora que es fa més heterogènia i per tant més representativa i influent en la realitat social de Lleida. Sense l'aportació d'aquest partit i de les CCOO de Lleida, fundades l'any 1967 amb l'impuls de les eleccions sindicals de 1966, difícilment organitzacions unitàries com l'Assemblea de Catalunya s'haguessin pogut constituir a les comarques de Lleida. Tot i així, i aquesta és una altra de les aportacions interessants de Jarné, no podem confondre l'antifranquisme d'aquests anys exclusivament amb el PSUC o les CCOO. Primerament, com mostren diverses trajectòries individuals a Lleida, el PSUC aglutinava gent que, en sorgir altres opcions polítiques de forma natural, s'hi incorporen. Però, a més, en gran part aquest activisme cultural abans esmentat, dins d'aquesta societat civil alternativa, es trobaven democratacristians, nacionalistes i socialdemòcrates sense partit que a

la llarga s'aniran situant. Precisament, quan la lluita en els anys setanta —amb la incorporació de nous sectors, com ara el moviment veïnal, treballadors de serveis, etc.— permeti la conquesta de nous espais de llibertat i l'oposició pugui ser més oberta, aquests sectors, que en moltes anàlisis semblen apareguts del no res, quallaran en UDC, CDC i Bloc Popular de les Terres de Lleida, que més tard acabarà al PSC. Però llavors el franquisme i, per tant, l'antifranquisme, ja estaven a les acaballes.

El que es desprèn del treball de Jarné és la dificultat de tractar l'antifranquisme com un fenomen unitari i lineal i, fins i tot, com a purament polític i sindical. Des d'una anàlisi oberta i plural ens intenta oferir una visió completa i, per tant, complexa que ompli el buit que tan sols alguns treballs aproximatiu anteriors ocupaven a Lleida. Alhora, la investigació és important davant la manca de monografies sobre aquests temes fora de l'àrea metropolitana de Barcelona, més enllà dels primers treballs de Clara i Heras sobre Girona i Tarragona, que contemplin aspectes tan diversos i que permetin construir una història de Catalunya, i no solament de Barcelona, durant aquests anys. A tot això, aquesta monografia assenyalava un nou camí historiogràfic que encara resta per explorar àmpliament: l'estudi dels orígens, suports, continguts i difusió d'una nova cultura democràtica durant els anys finals del franquisme, clau per entendre el que ha passat els darrers anys al nostre país.

XAVIER DOMÈNECH SAMPERE

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Els treballs tramesos al BUTLLETÍ perquè hi siguin publicats s'han d'enviar per duplicat, mecanografiats a doble espai per una sola cara. La SCEH pot acceptar l'original o no o bé suggerir que s'hi introdueixin esmenes; en qualsevol cas, la resposta es donarà abans de dos mesos. Un cop acceptat el treball, l'autor o l'autora ha de trametre'n una còpia en un fitxer del tractament de textos Wordperfect 5 gravat en un disquet d'ordinador de doble densitat (DD) de 3,5 polzades.

En un primer full s'han d'indicar el títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i les altres dades que s'hi vulguin consignar («professor de...», «membre de...», «licenciat en...»), a més de l'adreça i el telèfon. El títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i una referència curta han d'encapçalar la primera pàgina del text. Les pàgines de les còpies en paper han d'anar numerades.

Dins del text general del treball, el subratllat no s'ha d'utilitzar per a res; la cursiva (ctrl.-F8, 2 4) s'ha de fer servir per a paraules d'altres llengües (incloent-hi el llatí) i per a paraules o frases que es vulguin remarcar. Tampoc no s'hi han d'utilitzar la partició de mots ni les instruccions sobre ratlles «vídues» o «òrfenes».

Les citacions textuais s'han de reduir al mínim. Si van després de dos punts i el fragment acaba en punt, és preferible d'escriure-les en un paràgraf a part i entrades (sagnades) respecte al text general. Les citacions textuais dins el text general han d'anar entre cometes baixes (ctrl.-V, « o ») i en lletra rodona (sigui quina sigui la llengua de la citació); les citacions compostes a part han d'anar en lletra rodona petita (ctrl.-F8, 1, 4) i no s'han d'emmarcar entre cometes.

La bibliografia s'ha de consignar al final del treball, ordenada alfabèticament pel cognom del primer autor (és indispensable que hi hagi sempre un autor, un curador, un director, etc., a fi de poder referir-s'hi dins el text com s'indica més avall).

Les referències bibliogràfiques dels llibres s'han de fer de la manera següent: cognom o cognoms de l'autor en versaletes (ctrl.-F8, 2, 7), separat amb una coma del nom en minúscula (amb la inicial en majúscula) —si hi ha més d'un autor, cal separar-los amb un punt i coma—, l'any d'edició entre parèntesis (si més d'una obra coincideixen en l'any, cal ordenar-les alfabèticament pel títol i afegir a l'any una lletra minúscula en cursiva («1990a», «1990b», etc.), i tot això seguit de punt. Títol en cursiva, seguit de punt. Lloc d'edició, separat per dos punts del nom de l'editor, i tota la referència ha d'acabar en punt. Exemple: SALES, Núria (1991). *Mules, ramblers i fires*. Reus: Edicions del Centre de Cultura.

Les referències bibliogràfiques d'articles de revista han de portar els cognoms i el nom com els llibres; el títol de l'article s'ha d'escriure en lletra rodona i ha d'anar entre cometes baixes, seguit de punt. El títol de la revista, en cursiva; les xifres corresponents al volum i al número, si escau, i la data de publicació, entre parèntesis. Si escau, després d'una coma, es poden indicar les pàgines corresponents a l'article, precedides de l'abreviatura *p.* (tant en singular com en plural). Exemple: ASHTOR, Elihayu. «Aspetti della espansione italiana nel Basso Medioevo». *Rivista Storica Italiana*, vol. xc, núm 1 (1978).

Les participacions en obres col·lectives (congressos, homenatges, llibres amb capítols de diferents autors) han de portar l'autor i el títol com les revistes, seguits de punt. A continuació, la preposició *A*, seguida de dos punts. La resta s'ha de tractar com un llibre. Exemple: PUJADES RÚBIES, Isabel. «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana». A: ADROHER, Anna Maria [cur.] (1989-1990). *Història Urbana del Pla de Barcelona: Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Vol. I. Barcelona: Ajuntament, p. 193-204. Si es tracta d'obres col·lectives, però formades per volums independents que tenen autors diversos, s'han de tractar totes dues com si fossin llibres i s'hi ha de posar «A» entre l'un i l'altre. Exemple: FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*. A: VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62.

Les notes han d'anar a peu de pàgina, numerades correlativament i separades amb un punt i un espai del text que segueix («1. », «2. », etc.); les crides s'han de compondre volades («¹», «²», etc.) i han d'anar immediatament darrere dels signes de puntuació, si n'hi ha. El text de les notes s'ha de compondre en lletra petita, ha de ser curt i ha d'evitar digressions sobre el tema o ampliacions d'aquest.

Es recomana de no fer les referències a les obres de la bibliografia en nota, sinó dins el text general posant entre parèntesis el cognom de l'autor en lletra minúscula (llevat de la inicial), una coma, l'any de l'edició, una altra coma i la pàgina o les pàgines corresponents precedides de l'abreviatura «p.». Exemple (Bensch, 1989, p. 324-325).

En el cas que la bibliografia s'esmenti a les notes —i, doncs, no hi hagi una llista bibliogràfica a la fi de l'article—, la primera vegada s'ha d'escriure la referència bibliogràfica completa com hem explicat més amunt, però amb dues diferències: sense invertir els cognoms i el nom, i amb tota la informació separada per comes. Exemple: Stephen BENSCH (1989), «La primera crisi bancària de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 324-325.

En cas que es faci més d'una menció de la mateixa obra, s'hi poden utilitzar només el cognom en versaleta (amb la inicial en majúscula), l'any entre parèntesis, una coma i els números de les pàgines. Exemple de primera menció: Núria SALES (1991), *Mules, ramblers i fires*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, p. 25-32. Exemple de les altres mencions: SALES (1991), p. 25-32.

Preguem que els treballs tramesos s'ajustin a aquestes normes, ja que així podrem estalviar molta feina de composició.

